

Двісті листів
Б. Антоненка-
Давидовича

200 листів

Б. Антоненка-Давидовича

200 LETTERS FROM B. ANTONENKO-DAVYDOVYCH

FOREWORD AND ANNOTATIONS
BY D. CHUB

Cover by LUBA KYRYLENKO

ISBN 0 949617 08 3

LASTIVKA PRESS
THE UKRAINIAN-AUSTRALIAN
WRITERS ASSOCIATION "SLOVO"

Printed by POLPRESS. Richmond
MELBOURNE — 1986 — AUSTRALIA

200 листів

Б. Антоненка-Давидовича

ПЕРЕДМОВА ТА ПРИМІТКИ
ДМ. ЧУБА

ОБКЛАДИНКА ЛЮБИ КИРИЛЕНКО



В-ВО «ЛАСТІВКА»
ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
«СЛОВО»
АВСТРАЛІЙСЬКА ФІЛІЯ

Це видання надруковане з частковою допомогою
фонду Любомира Склепковича

МЕЛЬБОРН — 1986 — АВСТРАЛІЯ



1899 — 1984

В. Цибульський: Б. Антоненко-Давидович. (1932 рік)

ДО ІСТОРІЇ МОГО ЛИСТУВАННЯ З Б. АНТОНЕНКОМ-ДАВИДОВИЧЕМ

Ідучи улітку 1931-го року у видавничих справах до Києва, я купив на міській залізничній станції квиток і, побачивши там у книжковому кіоску твір Бориса Антоненка-Давидовича «Землею українською», придбав його, щоб було що читати в дорозі. Про автора цього твору я чув уже від письменників багато доброго, а часом просто сенсаційного. Розповідали, що він був у січових стрільцях, про його сміливі й прецікаві твори, про його надзвичайні здібності в полеміці з противниками.

Але, крім цього, я вже мав кілька листів від нього у видавничих справах. В одному з них, довідавшись, що я ще ніколи не був у Києві, не бачив його величі і краси, вже радив приїхати і навіть завітати до нього. Проте щодо відвідин у мене не було певного наміру, бо й не було поважних підстав, але, прочитавши його соковиті нариси «Землею українською», які відразу припали мені до серця, я вирішив таки відвідати.

Він привітно зустрів мене, угостив чаєм, показував фотографії літрганізацій «Ланка» та «Марс», які висіли у нього на стіні і до яких він свого часу належав, а потім провів мене по місту, оповідаючи про його славне минуле.

Попрощавшись, я пішов від нього окрилений мріями й надіями. Як і його книжка, він виявився милою й надзвичайною людиною, у ньому було щось чарівне й привабливе. А я ж сам лише недавно почав друкуватися в журналах та газетах, і ця особиста зустріч принесла мені ще більшу хвилю надхнення. Після цього я придбав ще кілька його видань, а «Землею українською», повість «Смерть» та «Крила Артема Летючого» він подарував мені з теплим дарчим написом, а також подарував мені своє маленьке фото, підписавши «Любому Дмитикові» на пам'ять. Б. Антоненко-Давидович.

Десь у кінці 1933 чи на початку 1934 року київська філія ДВУ прислала його роман «Січ-мати», який він подав за договором. Уривки з нього друкувалися в ж. «Життя й революція» ще в 1925 році. Це був роман про боротьбу січових стрільців проти робітників Арсеналу в Києві, які повстали проти української влади УНР. Автор цього твору мав уже певну «марку» (адже його ще ЧеКа арештовувало не раз), тому твір відразу послали на рецензію культпропові ЦК партії Брауде, звідки він уже не повернувся. Проте ми листувалися далі, я інформував його про долю його твору, і так зібралось в мене з 20 його листів. Але коли почалися масові арешти, так зва-

ний розгром українського літературного фронту, я боявся, що і в мене можуть зробити трус, то я дав їх до схову одній напій облікувачці, дружині померлого молодняківського критика. Але незабаром мене звільнили, не подавши причини, а облікувачку викликали до НКВД у справі загубленої маленької книжечки Тараса Франка (сина Івана Франка), яку він подав для перевидання. Під час виклику питали її про мене. Побояючись трусу, вона спалила ті листи.

Щоб уникнути небезпеки арешту, Антоненко-Давидович сам виїхав тоді до Алма-Ати (Казахстан) і влаштувався там на посаду редактора художнього сектору В-ва. Саме готувалось видання «Антології української літератури» казахською мовою, як 2-го січня 1935 року його заарештували, засудивши на 10 років за невчинені гріхи. На прохання секретаря харківського ж. «Червоний шлях» Мих. Гільова, я ще вислав Борисові Дмитровичу його книжку «Землею українською», не подавши зворотної адреси.

Минали роки, і здавалося, вже давно немає серед живих Антоценка-Давидовича ні багатьох інших, яких теж заарештували і вислали під час того страшного погрому української літератури. Після війни я вже опинився в далекій Австралії, але, щоб мати уяву, що робиться на літературному полі в Україні, я систематично купував «Літературну Україну». Після смерті Сталіна почалась реабілітація частини письменників, але про Антоценка-Давидовича далі не було вістки. Аж десь через кілька років випадково я побачив у «Літературній Україні» статтю Бориса Дмитровича на мовну тему. Пізніше я здивав і в ж. «Україна» його мовні поради. Це була для мене велика радість, і я став мріяти, як би нав'язати листування. Ще в 1958 році вийшов з друку мій «Український правописний словник», і 14 травня 1968 р. я вислав йому свій словник на адресу «Літературної України», не маючи великої надії, що він дійде до нього. Аж ось за два з гаком місяці, 29-го липня 1968 року, я одержав від нього коротенького листа. Як і я, так і він, спершу писав, не подаючи жодних ознак, що ми були колись у приязних взаєминах. Він писав:

Вельмишановний Добродію!

Ваш «Український правописний словник» я одержав, за що складаю Вам щире подяку. Радий, що Ви, далеко від рідної землі, дбаєте про культуру своєї мови...

Цей короткий лист на 15-20 рядків мене так зворушив, що я того ж дня написав вірш «Перший лист», який присвятив йому. Він починався так:

.... Ваш лист, мов лік на незагойні рани,
Що принесли їх кривди і життя...



Борис Антоненко-Давидович. Приблизно 25 років.

Встас минуле знову із туману,
Думки ж до Вас аж до Дніпра летять.

Я ніч не спав, схвилюваний докраю,
Це ж перший лист із рідної землі!
Ну, хто збагне, хто душу розгадає,
Хто вирве з неї кривди і жалі...

З того часу наше листування стало систематичним. Він посилав мені ж. «Україна», де друкував свої мовні поради, а я писав про наше літературне життя, писав про виступи нашого літературного клубу, про творчість молодих авторів. На кожний його лист я відповідав у день одержання, а на його листах ставив нумерацію. Оглядаючись на цензуру, він натяками обережно писав мені про свої «злігодні»: коли повернувся до Києва з заслання, то не знайшов навіть могили своєї матері, яка померла під час німецької окупації. А його перший син Левчик також помер від менингіту, і він не має навіть його фота. І який щасливий випадок: одна жінка з Джілонґу, прочитавши мою книжку про Антоненка-Давидовича і побачивши мене біля церкви, розповіла, що вона приятелювала з дружиною Антоненка-Давидовича і в неї навіть збереглося фото сина Бориса Дмитровича, Левчика, якому було 17 років, як помер. Вона дала мені копію, і я вислав Борисові Дмитровичу. Це була для нього велика радість.

Минуло так 16 років нашого листування. Протягом цього часу я діставав 200 листів. Зрозуміло, що чимало з них не дійшли до мене, а ще більше моїх листів не дійшло до нього: вони були конфісковані цензурою. В листах він розпитував про українське життя в Австралії, а я писав про наші школи, вдалі концерти на свята Шевченка, про літературні вечори.

Попервах після заслання виходили окремі його книжки, і він всі присилав мені. А в листах згадував різні епізоди з минулого, мандри з Багряним, Косинкою та Підмогильним на велосипедах по Полтавщині та Дніпропетровщині. Розповідав про різні життєві та літературні пригоди, що траплялися в його житті, писав про появу нових видань, а деякі й присилав мені.

Але обставини для нього, зокрема для всіх тих, хто протестував проти масових арештів, хто належав до патріотичної частини населення, зазнавали нових переслідувань та арештів. Все частіше появлялися в пресі напади критиків на нього. Одним з перших була критика роману «За ширмою», де він висміяв русотяпку, дружину головного персонажа роману Постолювського. І в окремому виданні вже змусили його переробити її з росіянки на зрусифіковану українку.

У 1970 році вийшла його цінна праця «Як ми говоримо», де він боронив українську мову від засмічення русизмами та різними покручами, обороняв слова, властиві напій мові, які різні русифікатори почали викидати з ужитку. На це видання появилась негативна рецензія співробітника Інституту мовознавства, хоч більшість рецензентів боронили цю книжку. І замість плянованих 65 тисяч, її видали лише 15 тисяч.

Слідом за цим появилась, інспірована КГБ, стаття в «Літературній Україні» під назвою «В ролі жебрака», де висміювали його за те, що він часом дістає пакунки з-за кордону.

А здоров'я в нього щороку погіршувалось. Після операції ока він зовсім його втратив. Крім того, щороку, а іноді двічі на рік, КГБ влаштовувало в його мешканні трус, а в стелі перед тим, як він дістає це мешкання, вставили підслуховий апарат. Під час трусу забирали в нього рукописи, листи, щоденник і навіть мої два вірші, один з яких я йому присвятив. Більше того, під час трусу в травні 1975 року забрали в нього й друкарську машинку. Лише через кілька місяців клопотання та після того, як автор цих рядків через крамницю п. В. Фокшана вислав йому в подарунок нову машинку, йому повернули стару, а нову повернули назад з резолюцією «Залуплено». Так представники влади, КГБ, турбувалося про одного з талановитіших творців літератури, що був 21 рік на заслання за любов до своєї мови та рідної землі, про людину, якій було вже понад 70 років і ніякої загрози для держави він не міг становити, про людину, яка вже була майже повним інвалідом та ще й втратила одно око.

Великим тягарем було для Антоценка-Давидовича ще й те, що його дружина, що походила з Старого Самбора і з якою він одружився на заслання, раз-у-раз хворіла, а зрештою потрапляла часто до психіатричної лікарні. Померла вона за два роки раніше від нього. З листа з 8-го квітня 1980 року довідуємося більше про стан його здоров'я:

...«18 січня був привезений до лікарні в напівпритомному стані і мало не помер»... «Та й з моїм безпутнім сином — далеко не все горазд... У цих обставинах я так змучився, що вже не хочеться й жити. Здоров'я і зір мій занепадають, і я не певен, чи я доживу до 5-го серпня, коли мені мине 83 роки».

А про матеріальний стан він писав ще три роки тому в листі з 8 вересня 1979 року:

...«На свій «ювілей» я виїхав з Києва, бо він мав відбуватись за досить сумних обставин та й боявся, що коли мене прийдуть вітати, хоч половина тих людей, що вітали мене з 70-річчям (а їх було тоді понад 100 душ), я муситиму позичати в Сірка очей, бо не буде чим їх пригостити: адже останніми роками живу на саму тільки пенсію, котрої вистачає на

скромне прожиття моєї родини, але не на таку учту, як «ювілейний обід»...

Коли померла у 1982 році дружина Антоненка-Давидовича, то, щоб рятувати його (а син був у в'язниці), до нього перейшла жити онука Мих. Коцюбинського, Михайлина. Він тоді аж ожив трохи, почав писати веселіші листи і навіть пробував писати якийсь твір. Зрештою, він хотів оформити з нею одруження, але влада заборонила, сказавши, що він »психічно хворий». Ця заборона була для нього новим ударом. Проте Михайлина на деякий час ще залипилась жити в нього. Згодом він мені писав:

«Останнім часом я дуже хворію і, якби не догляд Михайлини Хомівни Коцюбинської (небоги нашого класика літератури), я, може б, і не написав цього листа».

Деякий час не було від нього листів. Останній був з датою 15.10.83 р. А з датою 17.5.84 р. надійшов сумний лист про смерть Бориса Дмитровича, яка сталась 9-го травня 1984 року о 10.45 ранку. В листі, підписаному ім'ям — «Михайлина», без зворотньої адреси, було написано: «Виконую передсмертну волю Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича, повідомляю Вас про його смерть».

..Кілька останніх місяців йому було дуже погано, він лежав у лікарні, де трохи підтримували його здоров'я, але ненадовго. Безпосередньою причиною смерті був розпад легенів, пов'язаний чи з хронічною пневмонією, чи з пухлиною. Великих фізичних мук він не зазнав, проте згасав поступово, до останніх днів зігріваючи всіх, хто оточував його, теплою свого великого серця.

Останні два місяця мене не було з ним, його було віддано під опіку дочки. Світлу пам'ять про нього як про близьку людину я збережу на все життя».

А 8-го червня 1984 року надійшов ще один лист без дати від пасербиці Антоненка-Давидовича, яка писала:

Шановний Дмитре Васильовичу!

Не певна, чи точно назвала Вас по батькові, але не маю змоги уточнити: бо тата мого уже немає. Нас спіткало велике горе — 9-го травня зранку помер батько. Досі не знаходимо собі місця, ніяк не можемо примиритися з цим, але, на жаль, це так. Дуже нам хотілося, щоб він ще з нами трохи пожив, ми створили йому ідеальні для цього умови. На все добре. Ярина».

Так пішов з цього світу великий правдолюб, глибокопатріотична чесна людина, чудовий письменник і знавець та оборонець нашої мови. Відбуваючи багаторічне заслання в Казахстані, хоч був засуджений на 10 років, а пробув там 21 рік

Працюючи на важкій роботі з лопатою та джаганом, він не втратив все ж таки любови до своєї мови, до рідної літератури. Відразу по смерті Сталіна, коли почали декого реабілітувати, стало й йому трохи легше жити, перейшов на працю до лікарні і відразу почав писати свій новий роман «За ширмою», який після повернення до Києва надрукував у ж. «Дніпро», а потім окремим виданням. З його талановитого доробку лишаються надовго такі твори, як «Землею українською», «Печатка», повість «Смерть», збірник творів «На довгій ниві», збірник спогадів про письменників «Здалека і зблизка» та його чудова праця на мовну тему «Як ми говоримо». Окремі його твори були перекладені іншими мовами, зокрема польською, болгарською, англійською, російською. Лише в Австралії були перевидані його оповідання «Печатка» та роман «За ширмою», а також цей роман вийшов і в перекладі Юрія Ткача англійською мовою, та вийшла розвідка Дмитра Чуба «Борис Антоненко-Давидович» про його життя і творчість. Всього він написав і були видані, не згадуючи перевидань, 24 книжки.

Переслідування з боку влади не дали йому сказати свого останнього слова, не вимушеного обставинами, але й те, що він написав в тих тяжких обставинах, є цінною пам'яткою до би, ґрунтовним вкладом у скарбницю нашої літератури. У в-ві ще лежить затримана його повість «Завищені оцінки», низка недрукованих творів, загарбані катєбістами його спогади та низка творів у рукописах.

Його ж численні листи вигідно доповняють образ нашого талановитого письменника - страдника, ставши коштовним джерелом для дослідників.

При цій нагоді висловлюю щире подяку Наді Світличній за дозвіл використати кілька фотографій Антоненка-Давидовича, які в неї збереглися. А фотографові І. Святківському — за приготування до друку кількох світлин.

Київ, 14 липня 1968 року.

Вельмишановний Добродію!

Ваш «Український правописний словник» я одержав, за що складаю Вам щирю подяку. Радий, що Ви, далеко від рідної землі, дбаєте за культуру своєї мови, свідченням чого є Ваша праця над цим словником.

Цікаво, чи доходить до Вас наш радянський ілюстрований журнал «Україна» й чи бачили Ви в ньому мої мовні зауваження, які там вряди-годи друкуються? Якщо Ви не знаєте цього журналу, я охоче надішлю Вам кілька примірників. Мені було б цікаво почути Вашу думку про мої мовні пропозиції.

Постараюся ближчим часом надіслати Вам порядком від дарунку одну з моїх останніх книжок.

З пошаною і найкращими побажаннями
Б. Антоненко-Давидович.

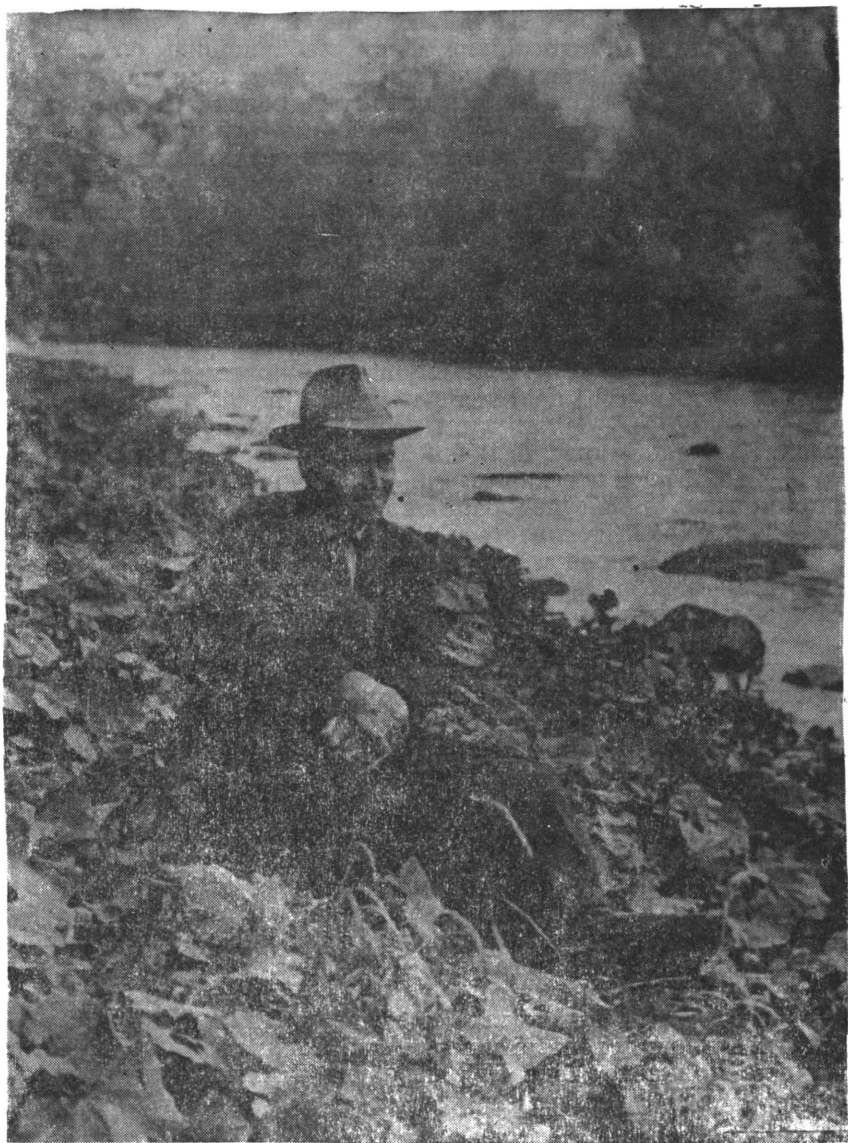
★ ★ ★

Київ, 31 серпня 1968 року.

Шановний Добродію!

Вибачте, що досі не знаю Вашого імені й по батьку, а тому й звертаюся так сутобо офіційно¹. Ваші обидва листи я одержав, а книжок ще ні, але сподіваюся, що незабаром ма-

¹ Читаючи «Літературну газету» та ж. «Україна», де вже друкувалися статті Б. Антоненка-Давидовича на мовні теми, одного дня я вислав свій «Український правописний словник», що саме вийшов з друку, моему колишньому приятелю. Відгукуючись він не подавав вигляду, що ми колись були приятелями, а я, пишучи потім до нього, теж був для нього спершу нібито випадковим кореспондентом. Не маючи його приватної адреси, словник я вислав на адресу «Літературної газети», звідки, як видно, йому передали (Д.Ч.)



Б. Антоненко-Давидович над річкою Головчанкою 2-го вересня 1966 року.

тиму й книжки: вони звичайно довше йдуть, як листи. Вибачте також, що відповідаю, трохи забарившись, бо місяць був коло моря та трохи в передгір'ї, тож, тільки повернувшись додому, мав приємність прочитати обидва Ваші листи.

Мені, як авторові, вельми приємно, що Вам подобався мій роман «За ширмою», Ви тільки помиляєтесь, пишучи «недарма його висували на Шевченківську премію»: досі ніхто не висував цього роману, як і взагалі мої твори ні на Шевченківську, ні на яку іншу премію; висували достойніших за мене.

Відповідаю на окремі Ваші питання. Напевно краще буде замість надуживання словом «неподалеку» вдаватися й до інших слів та висловів: «недалеко», «поблизу», «трохи далі», як Ви пропонуєте. Дякую за слушне зауваження. Слово «кибитка» в узбецькій мові означає хата, а не віз з халабуду; для колориту я узбецькі хати назвав, як кажуть в Узбекистані. «На подив» кому чи кого? Краще — кого, хоч можна й кому. «Полювати на качки» чи «на качок»? Це паралельні форми; мені більше подобається перша. Слово «гурман» — інтернаціональне, вживається і в російській мові й у напій; означає воно чоловіка, що знається на їжі й любить поїсти. Здається, тепер відповів на всі Ваші запитання.

На жаль, збірку «Золотий кораблик» не зможу Вам надіслати, бо вона давно розійшлася в книгарнях; спробую ближчим часом дістати книжку вибраного «На довгій ниві», де є й оповідання «Золотий кораблик».

Дякую за привітання з 60-річчям і листівку з моїм давнім портретом. Такий портрет я одержав дев'ять років тому з Австралії від невідомого мені Демченка¹.

Ви пишете, що якось просили одну жінку, яка їхала до Києва, розшукати мене й передати Вам привітання та поцілувати. Ніхто до мене від Вас не заходив і не передавав привіту, а тим більше не цілував; мабуть, я став старий і нецікавий, щоб жінка та могла виконати таке Ваше прохання...

Ви питаєте мене про здоров'я. Як на мій вік і зв'язану з ним кволість усього організму й зокрема серця, то не маю чого особливо скаргитися, от тільки з очима моїми недобре; хворію на глаукому й катаракту, через що вже двічі лежав у лікарні й знову у вересні маю лягати. Отож, як каже давня народна приказка; біда біду перебуде — одна згине, друга буде.

1 Згадану листівку з фотом (портретом) В. Антоненка-Давидовича я вислав йому, здається, в 1959 році, підписавши вигаданим прізвищем Демченко. Я її видав друком ще в Німеччині, використавши невеличке фото, яке Ант.-Дав. подарував мені в 1933 році. Це була серія листівок з портретами українських письменників та артистів.

Дякую Вам за добрі побажання. Бажаю і я Вам успіху у Вашій культурній роботі та щастя в особистому житті, а найбільше повороту на рідну землю.

На все добре!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 23 вересня 1968 року

Шановний Добродію!

Одночасно з цим листом надсилаю Вам свою книжку «На довгій ниві»¹, де Ви можете знайти оповідання «Золотий кораблик», що Вас цікавить.

Це мій віддарунок Вам за Ваш «Правописний словник». Ваших двох книжок, які Ви надіслали мені, про що писали в листі, я ще не одержав, але, сподіваюся, незабаром одержу.

Прошу не відмовити мені ласкою повідомити про одержання цієї бандеролі й листа.

З найкращими побажаннями

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 2 січня 1969 року.

Шановний Пане!

Ви й досі не написали мені Вашого по батькові, через те мушу знову звертатися до Вас так офіційно. Напишіть, будь ласка, щоб я не почував ніяковості кожного разу, коли сідаю писати Вам листа.

Насамперед, вітаю Вас з Новим роком і бажаю здоров'я, доброго самопочуття й здійснення всього того, що Ви самі собі бажаєте. Вибачте мені за довгу мовчанку, бо ось лише сьогодні спромігся відповісти на три Ваші листи. Причина цьому проста: я мало не два місяці пролежав у лікарні, де переніс операцію правого ока, й тільки нещодавно повернувся додому, де мушу додержуватися за приписом лікарів певного режиму, щоб уникнути всіляких можливих післяопераційних ускладнень. Хоч я ще кволий і мало пишу, але радий, що бачу, що мою читати й писати. У мене була катаракта обох

1) Вибрані твори Антоненка-Давидовича під назвою «На довгій ниві» я одержав з його підписом: «Шановному Д. Нитченку віддарунок за «Правописний словник». Привіт з України. 23.9.1968 р. Київ.

очей, надто правого, але ще не достигла, хоч зір дуже був занепа́в і я ледве міг читати через телескопічні окуляри, що дуже позначалося на моїй праці. До того ж я помічав, як щомісяця гіршав зір і вже лишалося небагато, щоб я втратив працездатність. Це дуже гнітило мене й змушувало зважитися на ризиковану операцію. Наша радянська медицина вже робить тепер операції на недости́глій катаракті, застосовуючи спосіб приморожування для екстракції пошкодженого катарактою кришталика. Таку операцію мені успішно зробив професор Шевальов, але незалежний від його вправності крововилив у око ускладнив операцію і затримав мене в лікарняному ліжку.

Тільки цим і пояснюється моя затримка з відповіддю Вам. Мене дуже цікавить життя українців у Австралії, про що частково дізнаюся з Ваших листів. Дуже радий, що Ви одержали мою книжку, а от я одержав від Вас тільки «На гадючому острові» Д. Чуба, яку прочитав з великою цікавістю, бо дуже тьмяно уявляю собі життя в Австралії взагалі й зокрема побут там українців. З великою радістю прочитав би роман з життя папуасів Нової Гвінеї, також буду вдячний Вам, якщо надішлете фото учнів Вашої школи разом з Вами та фото вчительського з'їзду. Вклоняюся перед Вашою самовідданою роботою на освітній ниві далеко на чужині, бо, мабуть, важко зберегти в молодого покоління рідну мову серед того англомовного моря, де ви являєте собою ледве помітні островці...

Роман «Січ-мати»¹, якого я писав у 20-ті роки, загинув під час моїх злигоднів; тільки те й лишалося, що було опубліковано колись у журналі «Життя й революція». Мої спогади про М. Рильського вийдуть у більшому розмірі в моїй збірці «Здалека й зблизька», що друкується в «Радянському письменнику». Цього мого ювілейного року у видавництві «Веселка» вийде моя книжка «Як воно починалося». Фактично це перевидання моєї збірки дитячих оповідань «Слово матері», куди додано три, друковані тільки в періодичці, речі. Десь 1970 року у видавництві «Радянський письменник» вийде збірка моїх мовних зауважень «Як ми говоримо», що в скороченому вигляді друкувалися в журналі «Україна». Всі ці книжки я, розуміється, надішлю вам, як тільки вони вийдуть з друку.

Пишу Вам листа й поглядаю у вікно, де звільна падають пластівці пухкого снігу й стоять прикрашені густою намороззю дерева. Цього року тільки нещодавно, мало не в перед-

¹ Наскільки пригадую, роман «Січ-мати» Антоненко-Давидович подав до В-ва «ЛПМ» у 1931-32 рр. Його післали на рецензію до ЦК партії до Брауде, який скритикував цей твір, і він був відхилений.

день новоріччя, по-справжньому випав сніг і приморозило, отож тіпсує хоч і з запізнілої, та все ж сніжної зими. Уявляю собі, як Ви тужите по лагідній українській зимі в далекій Австралії, де клімат, якщо не зовсім тропічний, то, напевно, субтропічний!.. До речі, в новорічну ніч по Києву ходили колядники з колядками та щедрівками, були й у моїй хаті. Вже років сім, як у Києві та деяких великих містах України (Львів, Одеса, Полтава тощо) студентська молодь відновила цей давній народний звичай і, вбрана в національне вбрання та костюми окремих персонажів (коза, козак, Мопшко), співає колядки та щедрівки по окремих адресах та на майданах і вулицях міста.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 31 січня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

На початку цього місяця я надіслав Вам листа, де просив повідомити мене, як Вас звати по батькові, а другого дня, коли лист уже пішов у Вашу далеку Австралію, я, переглядаючи велику кореспонденцію, що надійшла під час мого перебування в лікарні, прочитав і Вашого листа, з якого дізнався, що Ви — Васильович. Отож не думайте, що той Ваш лист десь загубився в дорозі.

Кілька днів тому я надіслав Вам рекомендованою банделею збірку спогадів про В. Сосюру «Слова ніжності і правди», де є і мій скорочений спогад «Неповторний Володя». Гадаю, що ця книжка зацікавить Вас та й хто зна, чи буде вона у Вашій далекій Австралії.

Якщо Ви не маєте останніх номерів «України» за 1968 рік з моїми мовними зауваженнями, я охоче надішлю їх Вам. Десь улітку вийде з друку моя збірка літературних силустів та критичних нарисів «Здалека й зблизька», яку також надішлю.

А тим часом у нас суворя зима з морозами в січні, що доходили до 25°, а подекуди навіть до 30°C. Завтра починається лютий місяць, що завжди визначається завірюхами, яких досі ще не було. Я дуже люблю завірюхи (так само, як і грози), колись замолоду дуже любив гуляти вулицями, коли мете, а тепер став старий і більше держуся в таку погоду теплої хати. Я, здається, вже писав Вам, що в нас по великих містах відроджується звичай ходити проти Нового року з щедрівками та колядками. Ходило багато груп переважно студентсь-

кої молоді й цього року, а потім усі групи близько 12 години ночі зійшлися на майдані Калініна (колишній Думський майдан) і там просто неба співали.

Чи є щось подібне в теплій Австралії там, де українці живуть компактною масою?

На все Вам добре!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 березня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Вибачте, що знову забарився вчасно відповісти Вам на численні листи з вирізками цікавих пригодницьких оповідань, за Ваше фото з двома симпатичними вчительками й за останній лист з фотокопією Вашої статті про мою останню книжку¹. Вся біда була в тому, що я та моя родина перехворіли на грип, який набрав цього року характеру пошесті, інколи навіть з смертельними випадками та здебільшого з усякими ускладненнями, які не минули й мене: знову погіршало було з оперованим оком, став падати зір і боліти саме око. Довелося звертатися до лікарів (чого я страшенно не люблю), ходити на всякі лікувальні процедури, що забирали багато часу, а головне обмежувати себе в читанні й писанні, бо й без того доводилося втомлювати єдине добре зряче око, щоб зробити коректу двох моїх книжок, що вліті мають вийти з друку. Все це призвело до того, що я зовсім занехав своє листування. Отже вибачте мені й прийміть мою глибоку подяку за все те, що Ви мені надіслали, зокрема й особливо — за тепле слово про мою художню творчість. Щоправда, Ви трохи передали куті меду, називаючи мене «видатним» письменником, та я розумію Вас: у ювілейний рік давно вже повелося вдаватися до гіпербол, але я, липаючись вірним своєму реалізму, і в свої 70 років мушу сказати, що ніякий я видатний, а просто, висловлюючись по-латині: fecio, quod potui. Тільки й того. Але перелічу, що я одержав з оповідань: «На гадючому острові», «За нами гналася смерть», «Про тих, що ходять в ляп-ляп», «Розмова з папуасом», «Це трапилося в Австралії», «Вовчєня» й «Весела кукабара». Книжки чепки-лікарки ще не одержав, але сподіваюся, незабаром одержу. Всі ці маленькі оповідання я прочитав з великою цікавістю; передо мною постали сторінки щоденника Миклухи-Маклая, які я колись

1) Мова тут про його вибрані твори «На довгій ниві», на яку я написав рецензію у «Вільній Думці» (Різдвяне число, січень 1969).

переклав на українську мову, не маючи й гадки, що моїм землякам доведеться теж побувати там, де жив серед дикунів теж наш земляк — великий мандрівник... Між іншим, цікаво знати, чи живуть нині в Австралії росіяни, деь приблизно з тих же причин, що й Ви? Чи мають вони свої школи, організації (маю на увазі — культурно-освітні) і які у Вас з ними стосунки?

Я не згадав, що одержав і надіслані від Вас фото папуаських красунь, папуаської родини та хати й рідної школи з учнями та вчителями. Але особливо мені подобалося фото з Вами й учительками. Спочатку мене заінтригував одяг Тані Волошки¹, а потім я збагнув, що він означає і чие то чарівне, як написано чорнилом, дитя... Шкода, що серед віршів, які дійшли до мене, нема її вірша: певно, це пояснюється тим, що тематика вірша відповідає її вибранню?... Подобався мені й Ваш вірш «Романтична пісня», але не подобався, даруйте мені, вислів у ньому «крокує весна»: я колись виступав із статтею проти цього штучного дієслова «крокувати», що витісняє з нашої мови давні українські слова «просувати», «марширувати» тощо не подобалося й у вірші, здається, іншого автора, «Закоханому» вислів: «Вона ж і вухом не веде», бо це буквالیстичний переклад російського «и ухом не ведет»; по-нашому це буде «а й і за вухом не свербить». Вибачте мені за ці мовні зауваження, але Ви, мабуть, знаєте, який я прискіпливий щодо чистоти мови.

Цього року була досить сувора зима на Україні, а на лівобережжі до того ж і безсніжна при морозі, що доходив інколи й до —30°С. До того ж на Україну з Кавказу й Кубані налетіла чорна буря, що на безсніжному Лівобережжі підхопила верхній шар ґрунту й несла його далі, кажуть, що геть аж до Швеції. В Києві біла пелена снігу раптом відкрилася сірою наміткою, а через квартирки та щілини у вікнах нанесло пороку, як улітку. Під Києвом на лавах находили люди разом з пилом зерна озимини.

Нині надворі вже одлига, пригріває сонце, коч ночами ще злегка приморожує.

Деся місяць тому я надіслав Вам збірку спогадів про Союзу, а це надсилаю Вам збірку статей «Біля творчих джерел».

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

1) Одяг Тані Волошки — сумівський однострій.

Київ, 1 травня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 26/П й 2/ТУ одержав, лежачи в лікарні, куди потрапив унаслідок післягрипозного ускладнення на оперованому оці (іридоцикліт) і відквіля повернувся лише три дні тому. Через це тільки сьогодні відповідаю на Ваші листи й вітаю Вас з Першотравнем, святом весни, праці й надій шлю Вам та Вашій родині свої найкращі побажання здоров'я, робочої наснаги та успіху в ділах і намірах.

Важко уявити собі, що в цей травневий день, коли до Києва прийшла, нарешті, затізняла весна й квапляться зазеленити дерева, у Вас, у південній частині світу, осінь... Уявляю собі, як тужите Ви по рідній землі: по її сонцю й хмарах, по лагідному літу й погожій зимі!.. Якщо мої листи в якійсь мірі правлять Вам за голос рідної землі, несуть з собою привіт від неї, я намагатимуся писати Вам частіше, наскільки це дозвolyть здоров'я й обставини.

Відповідаю, насамперед, на Ваші запитання. «Натовп не перевиковаєш», «Він не знайшов ложку» — безперечно, помилкові вислови, як Ви слушно зауважили; дієслово з запереченням НЕ вимагає після себе іменника в родовому, а не знахідному відмінку, отож і треба було б написати «натовпу», «ложки». Напі письменики, на жаль, тільки останніми роками стали дбати за культуру мови своїх творів. Мова Ваших оповідань досить добра, і я, при всій моїй прискіпливості, мало до чого міг би причепитися, коли б спеціально сів за мовний аналіз їх. От тільки в листі мені впав у очі хибний вислів: «...здається, це невірно». Тут треба було б написати—«неправильно», «помилково», «хибно» тощо, бо прислівник «вірно», як і прикметник «вірний», — синонімічні до понять «віддано», «відданий»: «Ти вірно (невірно) мене кохаєш», «Він був вірний син свого народу». Так само, замість «усі мусять перечитати», — краще: усі повинні перечитати; дієслово «мусити» означає крайню форму потреби: «Я мушу сказати їй усю гірку правду»; коли такої потреби нема, слід удаватися до дієслів «бути повинним», «мати»: «Я маю тобі дещо сказати». На жаль, дієслово «мусити» витискає і в наших письменників усі інші форми. Про це я пишу в своїй книжці «Як ми говоримо», яку запланувало видавництво «Радянський письменник» на 1970 рік. Я гадаю, що Вашому в-ву «Ластівка» нема потреби видавати скорочений варіант цієї моєї праці, що друкувався в журналі «Україна». Хай ліпше Ваші книготорговельні заклади наперед замовлять потрібну кількість при-

мірників цієї книжки, бо від цих замовлень залежить і загальний тираж.

Питаєте про склад моєї родини? Я, дружина й син — 15 років. Маєте радію: є в мене й доня, в якій двоє дітей — син 14 років і дочка 5 років. Мої злигодні розлучили мене з нею, коли їй було 3 роки, а зустрівся з нею, вже аспіранткою російського відділу педінституту в Києві, де її не прийняли на український відділ, бо приїхала з Росії, закінчивши там вищу школу... Нині вона кандидат філологічних наук, працює в Москві й живе під Москвою. Працює над творчістю Єсеніна, має друковані праці російською мовою. Української мови вона не забула, пише до мене й говорить зі мною українською мовою. Її мати, моя попередня дружина, що взяла зі мною розлуку після моїх життєвих прикростей, позаторік померла, і я приїздив на її похорон. Теперішня моя дружина — з Старого Самбора на Дрогобиччині, але зустрілися ми далеко від України.

З Вашого листа дізнався, що Кобець (він же й Варава)¹ помер. Це мій перший редактор, що надрукував 1923 року моє перше оповідання й увів таким чином мене в літературу.

Мені подобався вірш Волошки, присвячений її бабусі. Подобалася також сатира З. Когут² за її інтелектуальність.

Після свят пошукаю по книгарнях книжку Волинського про Котляревського і, якщо знайду, надішлю Вам. Мені хочеться надіслати Вам щось з України, приміром, вишивану сорочку (в нас продаються гарні вироби); напишіть мені розмір Вашого коміра (сантиметрами), щоб я міг придбати відповідний для Вас розмір. Книжок від Вас ще не одержав, але сподіваюся, що вони таки дійдуть до мене.

На все вам добре!

Б. Антоненко-Давидович.

1) Олекса П. Варава (Кобець 1889—1967) — письменник, журналіст, перекладач. Учасник 1-ої світ. війни. Потрапивши до нім. полону, провадив культурно-освітню роботу. Там же писав вірші, зокрема етюд «В Тарасову ніч», який ставили в таборах. Його поезії декламували на сценах. Його книжки: поезії «Ряст», «Під небом чужим» (1919). Проза — «Записки полоненого» (1931). Для дітей та молоді: «Снігурі», «Сходять сонце» (поезії, казки, оповідання — 1961) та інші. Варава також автор кіносценарія «Люлі-люлі дитино» (1934) та роману з цією ж назвою, переклав багато з красного письменства творів та лібретт. В. автор тексту пісні «Від синього Дону до синих Карпат», Муз. Мих. Гайворонського.

2) Зоя Когут — сучасна поетеса, що живе в Австралії. Авторка двох книжок: «Культурні арабески» (1969) та «Кучерявий дим» (1974). В її доробку ліричні поезії чергуються з гумористичними й сатиричними. Подорожуючи по Америці та Канаді, мала понад 70 авторських виступів, що мали великий успіх. З. Когут член ОУП «Слово».

Київ, 15 травня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Мій лист (з 2/У), мабуть, розминувся з Вашим (з 4/У), якого я щойно одержав. Гадаю, що днями Ви одержите і його, де прочитаєте, що сатиру Когут та вірші Т. Волошки, а також і фото я одержав, за що дуже Вам дякую. Книжки П. Вакуленка «В джунглях Нової Гвінеї» ще не одержав, але нетерпляче чекаю на неї, бо хотів би дізнатися щось нове про Миклуху-Маклая, якого я дуже поважав за його науковий подвиг. Сподіваюся, що незабаром ця книжка надійде до мене.

Одночасно з цим надсилаю Вам книжку П. Волгинського «І. Котляревський», яку Ви просили мене дістати Вам. Вибачте, що трохи зачався з нею, бо довелося пошукати її по книгарнях: добра книжка швидко розходиться...

У квітневому № 15 журналу «Україна» надруковано мою статтю на мовну тему — відповідь читачам на запитання про серію моїх мовних зауважень «Як ми говоримо». Якщо не бачили цього числа «України», я постараюся надіслати Вам його.

У попередньому листі я писав Вам, що мені хочеться надіслати Вам якусь річ, мовляв, оречевлений привіт з Радянської України, — приміром, вишивану сорочку (у київській крамниці художніх виробів продають часом дуже гарні сорочки-вишиванки). У зв'язку з цим я просив Вас надіслати мені розмір Вашого коміра — номер його, якщо Ваша австралійська нумерація збігається з нашою, радянською, або розмір коміра на сантиметри. Отже чекаю на Ваше повідомлення про розмір коміра.

Пишете, що Вашим «дівчатам» не подобався в моїх спогадах про Сосюру один цитований з його поеми рядок: «За нами крики дальнії...» Я теж не прихильник натуралізму, але цей рядок у Сосюри — цілком доречний і конче потрібний: адже це персоніфікація прямою мовою тої сили, що йде позаду... Навряд чи можна було б схарактеризувати її іншим способом.

У Києві починають квітнути каштани — моя найулюбленіша пора після вересневої. Мимоволі згадується молодість, доба надій і горіння, те, що було 50 років тому, коли я був молодий і завзятий...

Одержавши Вашого листа, напишу більше, а зараз кінчаю, бо хочеться далі писати оповідання «Батько не дозволяє» на морально-етичну тему, але не для дітей, а — для дорослих. На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

Київ, 20 червня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

17/УІ я надіслав Вам авіапоштою рекомендовану бандероль з моєю новою книжкою «Здалека й зблизька»; незабаром надійшло й книжку «Як воно починалося», де, крім нових двох перших оповідань, все старе, вже відоме Вам.

А сьогодні надіслав Вам, також авіапоштою, маленьку посылку з українською сорочкою-купоном для Вас і українською блюзкою-купоном для Вашої дружини. Цікаво, чи сподобаються вони Вам і Вашій дружині?

Знаю, що, одержавши цей скромний дарунок, Ви одразу почнете думати про віддачу, але саме цього я не хотів би. Поперше, я, мабуть, у кращому матеріальному становищі, ніж Ви: хоч я друкувався не так часто, як Ви бачите, але праця письменника в Радянському Союзі оплачується досить добре, до того ж я одержую ще й пенсію, тож зробити цей подарунок Вам аж ніяк не позначилося на моєму бюджеті; по-друге, я маю друкарську портативну машинку, на якій пишу й цього листа до Вас, отже нема потреби й у такому віддачу, про який Ви якось писали мені. Прийміть цей скромний мій подарунок з рідної землі, пошійте з цих купонів (готових сорочок вишиваних у нас не продають) сорочку й блюзку і носіть на здоров'я та згадуйте свою батьківщину. З мене досить буде й свідомості, що цей подарунок, може принесе Вам кілька радісних хвилин, як уречевлений привіт з України.

Вашого листа з 1/УІ та вірш, присвячений Котляревському й фото кубанських козаків-танцюристів на тлі Ейфелевої башти я одержав, за що щиро дякую Вам. Питаєте, чи можна такий вірш «пускати в люди»? Безперечно, можна: вірш дуже добрий, якщо поминути вислів «почувся голос ясноокий». Голос — поняття звукове, тим-то до нього не пасує епітет «ясноокий», що належить до категорії зорових вражень. Це конче треба виправити. Хотілося б, щоб і остання строфа була динамічніша за ту, що є. Не тільки автор «Енеїди», що помер півтора з лишком століття тому, а й я, читач, не зможу сприйняти реально привіт до небіжчика; чи не краще в останній строфі, замість привіту, сказати про безсмертя творчості й мови Котляревського? Щось за Шевченком:

Поки з неба сонце сяє,
Тебе не забудуть...?

Подобалися мені й Ваші козаки-танцюристи й їхнє українське убрання, замість черкесок, яких тепер і на Кубані ніхто не носить. Шкода, що вони не приїхали до Радянського Сою-

зу, коли їх запрошували — боялися їм тут не було б чого, а успіх на Україні вони мали б великий. До Києва вже кілька разів приїздила поетеса й драматург Віра Вовк, а вона ж викладачка в католицькому університеті в Ріо-де-Жанейро. У Опілці письменників позаторік була навіть зустріч з нею. Нещодавно вона знову приїхала до Києва, і я випадково зустрівся з нею на виставі Львівського театру ім. Заньковецької, що гастролює тепер у Києві й має великий успіх. Цей театр, грою артистів і репертуаром показав себе далеко кращим за наш київський «академічний» театр ім. Франка, якого звели нанівець старі пелехи, тоді як у заньківчан перед веде талановита й ентузіастична молодь. Це таке ж явище, як і з хоровим і танцювальним ансамблем ім. Верьовки, який за життя свого патрона нидів на обніжках примітивного етнографізму, а нині, під керівництвом молодого Авдієвського, став першокласним ансамблем, що у співах може змагатися з «Думкою», а в танцях чи не випередив уже й ансамбль Вірського. На концерти цього ансамблю тепер дуже важко дістати квитки, бо їх враз розхоплюють...

Виконую Ваше прохання й надсилаю Вам своє фото. Воно, здається, не дуже одбігає від мого теперішнього реально-го вигляду, бо фотографувався торік.

Питаєте мене, як назвати по-українському «кліпси», що затискають голоші штанів у велосипедистів? Очевидно, це буде «затискач» у однині й «затискачі» в множині, відповідно до російського слова «зажим», «зажимы».

Не гнівайтесь на мене за щирі критику вірша.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 5 липня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

20 червня я надіслав Вам і Вашій дружині маленький подарунок — купони вишитої української сорочки й жіночої блузки — повітряною поштою; трохи раніше надіслав свою книжку «Здалека й зблизька», й трохи пізніше, так само авіапоштою, другу книжку — «Як воно починалося». Гадаю, що досі Ви все це одержали. Надіслав Вам і листа з критичними заувагами про Ваш вірш, присвячений І. Котляревському. Але сталась ось яка притичина: в листі я просив Вас не думати, одержавши посилку від мене, про віддачу, а, виявляється, Ви мене випередили й на 11 днів раніше від мене

надіслали мені свій чудовий дарунок, якого я вчора одержав. Сердечно дякую Вам за Вашу увагу до мене й ласку. Джемпер вийшов саме на мене, а светр (з білим візерунком) прийшовся на мого п'ятнадцятилітнього сина, якого захопили також аєторучка з рухливою кенгурою й кольорові автоолівці й, розуміється, — бумеранг. Хлопчина одразу ж побіг у двір і за півгодини опанував техніку кидати його. Самописка «Паркер» — чудова, вона набагато краще пише за наші самописки й з Вашим запасом атраменту стане мені довіку. Ще раз дякую Вам за Ваш зворушливий подарунок! Цього листа підписую вже Вашою аєторучкою.

Відповідаю на Ваші запитання в останньому листі. На початку моєї літературної роботи на мене дуже впливали українські Васильченко та Бинниченко, що особливо яскраво проявилось в ранньому оповіданні «Синя Волошка». Впливав на мене й російський Достоевський своїм психологізмом і, мабуть, у якійсь мірі Чехов та його сумний гумор.

Люблю з пізніших українських письменників Хвильового, а з сучасних Харчука та Шевчука; з чужих письменників мені дуже подобалися російські П. Романов та Соболев, з німців — Ремарк, з євреїв — С. Цвайг і Фейтфрангер, не кажучи про їхнього класика, Шолома-Алейхема, перекладаючи якого на українську мову я редагував кілька років тому.

Мені важко сказати Вам, скільки книжок у моїй бібліотеці. Величенька моя бібліотека загинула ще перед війною... Нова бібліотека, що її набув, повернувшись до Києва, за останні 12 років, має близько 600 книжок переважно української класики та сучасної літератури. Не зможу також відповісти точно про загальний тираж моїх творів, бо не все, що вийшло мого з друку до повороту до Києва, є в мене. Взагалі я не можу похвалитися великими тиражами: найбільший тираж мав роман «За ширмою» — 65 000, що розійшовся за три місяці. Зате пишаюся тим, що мої книжки не залежуються на полицях книгарень: дістати будь-яку мою книжку з того, що вийшло за останні 12 років, майже неможливо. Книжка «Як воно починалося» (тираж 50 000 прим.) з тої частини тиражу, що припала на Полтаву, розійшлася там протягом трьох днів, як мені днями сказав один полтавець. Журнали «Дніпро», «Україна», «Піонерія» відзначають у серпні моє сімдесятріччя. Про інші періодичні видання нічого не знаю. Спілка письменників гадає влаштувати офіційний вечір десь у жовтні, коли кінчиться курортна пора й люди повернуться до Києва. Щодо закордонних видань, то знаю, тільки, що гадає відгукнутися на моє сімдесятріччя Варшавський український журнал «Наша культура» (додаток до газети «Наше слово») та канадська газета «Життя і слово», де пише статтю П. Крав-

чук, що в цій справі звертався до мене. Я буду дуже вдячний Вам, якщо згодом напишете мені, де, хто і як відгукнувся на цю мою дату.

Ви просили мене якось зазначати Ваші мовні помилки в листах. Охоче роблю й цього разу. Ви пишете «зробив дуже погане враження»: краще сказати — справив ...враження, бо дієслово «зробити» тут звучить штучно, як і у вислові «зробити крок» замість «ступити крок». Ми розрізняємо поняття «танець» і «танок». Перше означає загальний різновид мистецької розваги, тоді як друге має вужче значення, особлива відміна танцю, аналогічна до російського «хоровода», тим-то у веснянках, гаївках буде «танок», а в репті випадків — танець. Чи одержали моє фото у попередньому листі? Вкладаю листа до Вас мого сина. Привіт Вашій родині! Ще раз дякую за все.

Б. Антоненко-Давидович.

Додаток до листа Антоненка-Давидовича ч. 10 з 5-го липня 1969 р. Лист його сина Євгена.

Вельмишановний Дмитре Васильовичу!

Тато передав мені Ваші подарунки. Велике Вам спасибі за них. Мені дуже сподобався бумеранг і автоматична ручка з кенгурою. Дуже гарні інші ручки і светер, який саме на мене. Ще раз Вам велике спасибі за подарунки.

Я перейшов у 9-ий клас. Через 2 роки закінчу школу. Тато давав мені читати Ваші пригодницькі оповідання з австралійського життя. Я з великою насолодою прочитав їх, які мені дуже сподобались.

Я дуже радий був би побачити Вас на рідній землі в нашій нашій господі. Бажаю Вам здоров'я й успіхів у Вашій роботі.

Євген Антоненко-Давидович

Київ 6.7.69 р.

★ ★ ★

Київ, 21 липня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Вчора одержав Вашого листа з 4/УІ і дуже зрадів, що Вам подобались купони сорочки й блюзки, які вишивають напів трудівники. Часом у крамниці художніх виробів бувають і крапці витвори, але на них завжди є великий попит, і че-

рез те — як кому пощастить. Трохи дивує мене, що Ви досі не одержали моєї книжки «Здалека й зблизька», яку я надіслав рекомендованою бандеролею й авіапоштою на тиждень раніше за купони, але сподіваюся, що Ви її незабаром одержите, як і другу книжку — «Як воно починалося», надіслану також рекомендовано й авіапоштою, але через тиждень після купонів. Двотомника Котляревського ще нема в продажу, але обіцяють, днями буде; я замовив його в книгарні, щоб надіслати Вам.

Дуже буду вдячний Вам, якщо надішлете фотокопію огляду творів Л. Костенко¹. Вона вийшла заміж за відповідального працівника Київської кіностудії і місяць тому породила дитину, сина

Дуже шкода мені Л. Коваленко², що померла. Я знав її саму та чоловіка, М. Івченка, бував колись у них, як і вони в мене. Дуже приязні й гостинні люди були.

У Києві цього літа дуже дощить і мало справжнього тепла. Сиджу вдома й працюю. Цього року я зрадив свою звичку в липні їхати до моря відпочити й попрацювати, а поїду туди лише 9/УПІ на 26 днів, бо 5 серпня, коли мені вийде 70 років, мабуть, таки прийдуть добрі люди привітати й випити зі мною чарку. (Не подумайте, що я алкоголік, але випити іноді чарку «Української горілки», або «Української горілки з перцем», які тепер випускають у посуді на вірець старовинного ґштофа, — ніколи не відмовляюся). Спілка письменників гадає влаштувати офіційний вечір мій десь у жовтні, коли скінчиться курортний сезон і люди повернуться до Києва, але в пресі де-не-де відзначатимуть мій «ювілей» у серпні. А взагалі це буде без особливої помпезності, бо дожити до 70 років — то не така вже й мудра річ і вона може статися з кожним. Інша річ творчий ювілей! Через три роки — в червні 1973 року буде 50 років, як у київському журналі «Нова громада» тодішній її редактор О. Варава, про якого світла пам'ять у мене залишилася на все життя, надрукував моє перше оповідання «Останні два» — ото ювілей! Але, на жаль, такі творчі ювілеї в нас чомусь не відзначаються. А взагалі, я не дуже ласий святкувати свої ювілеї, бо занадто мало встиг зробити

1) Ліна Костенко — видатна сучасна українська поетеса, авторка низки збірок поетичних творів, зокрема вславилась своїм віршованим романом «Маруся Чурай», що був перевиданий в Австралії, та збіркою поезій «Неповторність» (1980), яка теж була перевидана в Америці.

2) Л. Коваленко — (літ. псевдонім) — Людмила Коваленко (1898), дружина письмен. Мих. Івченка, письменниця і громад. діячка, організаторка Укр. Червоного Хреста в Києві (1941), ред. ж. «Громадянка» (1946-49) у Німеччині. Авторка низки творів: п'єс, оповідань, романів. Переклала кілька творів класиків з французької мови, зокрема твори Золя, Бальзака, Вольтера, Мопассана. Померла в Америці в 1969 році.

корисного для свого народу, а те, що зробив, не таке вже й значне та вагоме. Не думайте, що пишу це з надмірної скромності, ні, я просто об'єктивно підхожу до свого доробку та його ваги. До того ж на моєму недалекому ювілеї, хоч-не-хоч, а будеш відчувати, що «ой догнали літа мої на калиновім мості»...

Бачу, що перехожу на мінор, тож годі про ювілеї, — напишу краще про веселіше. Не пам'ятаю, чи писав Вам, що наша молодь намагається відновити добрі старі народні звичаї, як колядки, щедрівки тощо. Нещодавно молодь на лівому березі Дніпра в Києві улаштувала свято вечора на Івана Купала: стрибали через багаття, пускали вогненні колеса згори вниз, дівчата кидали вінки у Дніпро, й співали. Допізна юрмилося багато народу на Дніпровому березі, де Труханів острів, милувалося барвистим видовищем і зачаровано слухало народні мелодії...

Питаєте, чи можна брати як синонім слово «вежа» замість «башта»? Безперечно, можна. Я користаюся обома словами, ставлячи «башту» там, де мовиться про козацькі фортифікаційні споруди («Ой позволь, батьку отамане, нам на башти стати» — з народної думи), а до готичних будівель середньовіччя чи до сучасних технічних споруд більше пасуватиме, на мою думку, слово «вежа».

У попередньому листі, якого Ви, мабуть, уже одержали, я писав, що одержав Ваш подарунок, за який ще раз щиро Вам дякую.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

P.S. Дружина й син разом зі мною вітають Вас і Вашу родину.
Б.А.Д.

★ ★ ★

Київ, 10 вересня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Нещодавно тільки повернувся до Києва з Одеси, де, відпочиваючи, працював місяць і закінчив нове оповідання «Завищені оцінки». Гадав, що вдома побачу від Вас листа, але його не було. Перед від'їздом у серпні я хотів написати Вам листа і вже надрукував коверту й написав англійською мовою адресу, але за «ювілейним» клопотом та передвід'їздними турботами не встиг, лише помітив, що кудись поділася коверта з адресою. Повернувшись додому, я дізнався від дружини, що вона написала Вам. Мупу повідомити Вас, що з якогось часу

дружина занедужала, а останнім часом її хвороба набрала загостреної форми, коли доводиться вдаватися до лікарів... Це тяжке лихо, але що вдієш! Мені не хотілося про це будь-коли писати Вам, але зараз мушу, бо не певен, що могла написати Вам хвора людина в збудженому стані, через те прошу не надавати уваги тому, що вона написала, якщо там є якесь безглуздя. Також прошу в своїх листах не торкатися цієї болючої для неї та для мене теми. Покладаю надії, що радянська медицина поверне їй здоров'я і душевний спокій¹...

Я досі Вам не вислав своєї книжки «Здалека й зблизька», як то Ви просили: поперше, в мене не було жодного примірника, а в продаж вона ще не надійшла тоді (в день від'їзду до Одеси я одержав замовлені 50 примірників, але надіслати тоді не міг). Я подав на пошту заяву, що Ви не одержали моєї бандеролі, й пошта обіцяла мені перевірити цю справу. Якщо, незважаючи на це, Ви таки й досі не одержали цієї бандеролі, напишіть мені одразу, і я надішлю Вам загублену на пошті книжку. В Києві вона розійшлася за кілька днів і купити її в книгарнях уже не можна, але я з свого подарункового запасу ще можу надіслати Вам одну.

З нагоди мого ювілею були такі публікації в нашій радянській пресі: в «Літературній Україні» № 63 була стаття про мене М. Галич (єдина, крім мене, жива письменниця з літ-груп «Ланка» та «Марс»), в № 8 «Дніпра» моє нове оповідання «Спокуса», в № 8 «Піонерії» стаття Л. Бойка про мене та розділ з моєї неопублікованої ще повісті «Вогник у пітьмі», в № 32 «України» мій нарис «Легендарний Рильський».

За межами України на мій ювілей відгукнулася теплою заміткою «Антоненко-Давидовичу 70 лет» у № 33 московська «Литературная газета», а Варшавська українська газета «Наше слово» у № 32 вмістила статтю «Вірний син свого народу» й у газеті прогресивних українців Канади «Життя і слово» вміщено статтю дуже тепло й прунтовну П. Кравчука «Замість привітального адресу» та передруковано моє оповідання «Камінь Довбуша». Ці видання я одержую і тому знаю, що вони містять. Чи були ще де відгуки за межами України на мій ювілей — мені невідомо.

Відповідь на цей лист прошу надіслати рекомендовано, щоб я напевно одержав її.

Привіт Вашій дружині.

1) Дружина Б. Антоненка-Давидовича (дівоче прізвище Г. А. Шемердяк) походила з Старого Самбора (Західної України) була теж вислана до Казахстану, де познайомилась з А.-Д. і одружилась на початку 1960 років. В наслідок заслання та тяжких переживань, пов'язаних з цим, часто потрапляла до лікарні психічно хворих. Померла в Києві в 1983 році.

Чекаю на Вашого листа.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 13 жовтня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 28/Х, а також попереднього, писаного на кілька днів раніше, я одержав, Дуже дякую Вам за них. А от листа з фотокопіями статей про мене та Вашим листом до мого сина я не одержав: очевидно, десь вони загубилися на довгій дорозі. Буду Вам вельми вдячний, якщо Ви спробуєте надіслати мені ці фотокопії вдруге, тільки конче — рекомендованою поштою. Книжку «Здалека й зблизька» я надіслав рекомендованою авіапоштою, але, коли, дізнався, що Ви її не одержали, я одразу ж подав відповідну заяву на пошту, і ось бачите наслідки: хоч і не авіапоштою, а все ж Ви цю книжку одержали.

Мені дуже приємно, що Вам подобалася ця моя остання книжка. Питаєте, як мені відпочивалося в Одесі й чи відпочинок позначився на моєму здоров'ї? Бачите, я ніколи не відпочиваю в повному розумінні цього слова: для мене відпочинок — це можливість віддатися цілком улюбленій праці, тож у Одеському будинку творчості письменників я таки справді намагався творити, а не витворяти як відпочивальник і остаточно опрацював нове величезне оповідання «Завищені оцінки». Звісно, купання в морі, своєчасне годування й достатні години сну якоюсь мірою добре позначилися й на здоров'ї.

Всякий щоденний клопіт і хвороба дружини звели майже нанівець те поліпшення здоров'я, але остатнім часом дружині набагато покращало, тож легше стало й мені.

Одночасно з цим листом надсилаю Вам рекомендованою поштою своє останнє надруковане оповідання «Спокуса» в № 8 журналу «Дніпро». Цікаво, як Ви його сприймете? Клерикали, гадаю, будуть мене лаяти за «безбожність», але вони здебільшого бувають обмежені люди, яким годі збагнути філософську суть твору.

Двотомника Котляревського я ще не дістав, бо в центральних книгарнях він розійшовся, коли я був у Одесі; пошукаю в периферійних, а також і книжку «Котляревський у критиці та спогадах сучасників» і, як тільки знайду, одразу ж вишлю Вам.

З цікавого в літературі вийшла друга книжка мемуарів

Ю. Смолича «Розповідь про неспокій тривас». Вас, як сучасника описуваних там подій, може, й не все задовольнить у ній, але вона вже розійшлася на київському книжковому ринку, як і моя «Здалека й зблизка». Раджу Вам прочитати цю книжку Смолича.

У Києві нині золота осінь. Після кількох холодних дощових днів на початку жовтня зайшла тепла, сонячна погода така, що на балконі в мене квітнуть айстри й петунії з ротиками і можна вдень сидіти в кімнаті з відчиненим вікном. Але, певно, це вже останні ясні дні...

Я сам не був у Полтаві в річниці Котляревського, але ті, що були, оповідають, що то було справді народне свято з безліччю місцевого та приїжджого люду й пройшло урочисто й щиро. Я був лише на урочистому вечорі, присвяченому річниці Котляревського, в київській опері й з приємністю дивився, в котрий це раз, «Наталку полтавку» в чудових декораціях. З приємністю побачив відзначення 200-річчя Котляревського на коверті Вашого листа; в нас теж вийшли коверти з аналогічним відзначенням.

Стан мого зору приблизно такий же, як і після вилікування іридоцикліту, хоч гострота його помітно зменшилася. Десь узимку чи навесні, доведеться оперувати ліве око, де вже ніби досягає катаракта. Спроможність писати й читати десь приблизно така ж, як і у Вас.

Привіт Вам і Вашій родині від мене, дружини й сина.
На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 13 листопада 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Дякую Вам за дві статті про мене, які я одержав; третю статтю, яку Ви обіцяли надіслати мені рекомендованою поштою, я ще не одержав, але сподіваюся, що незабаром матиму приємність читати і її. Незважаючи на дрібні неточності, наприклад, мій персонаж Горобенко кидає не годинника у воду, а мікроскоп, чи позують у тому творі натурниці не перед учнями малярської школи, а в червоноармійській малярській студії (я дивуюсь, як Ви ще запам'ятали сюжет тої повісті, що вийшла друком десь майже 50 років тому!.. (або повість про самого себе зватиметься не «Що коштує хліб», а «Що коштує чорний хліб», незважаючи на всі ці дрібниці, обидві статті написано тактовно, щиро й приязно. Звісно, Ви не мог-

ли утриматися, щоб не передати куті меду, називаючи мене «видатним письменником», або приписуючи мені заслугу чи не першому після Шевченка тепло змалювати страдницю-матір. Я не заслуговую такої хвали, бо й зробив поглядно мало й зроблене ще далеко від довершеності, але так уже повелося, щоб ювілярові в ювілейні дні співати панегирики, вдаючись інколи до гіперболи, через те написане в статтях про мене сприймаю не тільки як ювіляр, але й як людина реалістичного й критичного мислення. В усякому разі дякую авторові, чи пак авторам, статей за теплу оцінку моєї літературної праці.

Знаючи, що Ви, як лінгвіст, автор правописного словника, цікавитесь такими справами, я надсилаю Вам вирізку з нашої «Літературної України» за 4/XI ц.р. з моєю статтю «Літера, за якою тужать¹». Гадаю, що Вам цікаво буде обізнатися з моїми пропозиціями.

З великою цікавістю й смутком дізнався я про Ваше життя-буття на чужині. Уявляю собі, як Вас мордує ностальгія...

Я ще не втратив надії знайти в периферійних книгарнях двотомник І. Котляревського, який Ви просили мене Вам надіслати. Як тільки знайду, одразу надішлю рекомендованою бандеролею.

Передайте привіт Вашій дружині й дітям.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Ірпінь, 27 грудня 1969 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Насамперед, вітаю Вас і Вашу родину з Новим роком і бажаю здоров'я, бадьорості, доброго самопочуття, успіху в роботі та здійснення сподіванок і мрій.

Аж дивно вітати Вас з Новим роком, коли у Вас там цвітуть у цю пору дерева й здається, що наближається не Новий рік з дідом морозом і засніженою ялинкою, а — першотравневі свята!.. А в нас після досить теплої осені (І листопада була в Києві навіть громовиця зблискавками й гучними розкатами грому!), в середині грудня зайшла справжня зима, а останні дні вдарили великі морози, що перевищують 23-25°, а

1) «Літера, за якою тужать» — це літера «Г», яку вилучено в Україні з нашої абетки. Антоненко-Давидович взяв в оборону П, доводячи, що її треба повернути до абетки. Але скоро появилася стаття Русанівського, яка заперечувала й відкидала вживання цієї літери. Русанівський науковий співробітник Інституту мовознавства у Києві.

в Ірпені, де я оце живу в Будинку творчості, температура знижується вночі мало не до 30°. Дуже дякую Вам за опис пікільного свята у Вас, хоч важко уявити мені діда мороза з подарунками учням серед весняної погоди, — хіба що тільки припустити, що цей дід мороз прибув до Вас з далекої України...

Радий, що мої листи, як Ви пишете, дають Вам відчуття рідну землю, хоч знаю, що разом з тим і мучить Вас туга по рідному краю.

Ви таки поспішили тішитись з моєї статті «Літера, за якою тужать», бо, як бачите з статті Русанівського, до позицій якого поспішила приєднатися й редакція «Літературної України», далеко не всі мовознавці й письменники поділяють мою пропозицію відновити в нашому алфавіті літеру Г. Проте, це мене не смутить, і я певен, що ця конче потрібна літера буде таки відновлена, але на це потрібний, виходить, час. Десь років 10 тому я виступив у пресі за оголошення поля бою під Берестечком державним заповідником і улаштування там історичного музею та готелю для туристів. Спочатку мій виступ не дав ніяких наслідків, але минуло кілька років, і всі мої пропозиції втілено в життя.

Ближчим часом надішлю Вам збірку спогадів про Г. Косинку, яку спеціально придбав для Вас. Там є і мої коротенькі, чи пак скорочені спогади.

Надсилаю на Ваше прохання радянську марку, присвячену ювілеєві І. Котляревського.

В Ірпені я пробуду до 12 січня, а тоді повернуся додому, тому пишіть мені далі на київську адресу.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 5 лютого 1970 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

В середині січня я надіслав Вам листа з маркою Котляревського та рекомендованою авіабандеролею збірку спогадів про Г. Косинку. Сподіваюсь, що досі Ви одержали це. Співчуваючи Вам, що не змогли дістати другу частину спогадів Ю. Смолича «Розповідь про неспокій триває», й не маючи змоги дістати цю книжку в книгарнях, бо вона розійшлась, я взяв цю книжку з власної бібліотеки й одночасно з цим листом надсилаю Вам. Не думайте, що цим я роблю велику жертву, ні, — просто цей твір належить до числа тих, якими я не дуже

тішуся, а для практичного використання навряд чи коли при-
дасться мені...

Книжка «Як ми говоримо» вже друкується, десь у травні-
червні вийде з друку. В каталогах для закордону вона позна-
чена серед видань «Радянського письменника», отож можете
її замовляти, хоч для Вас особисто я, звісно, надішлю її, ско-
ро вийде.

Винниченкові оповідання¹ не одержав; у нашому Інсти-
туті літератури готують до видання третомник його вибраних
творів. Посилки Вашої також ще не одержав, але гадаю, що
не вийшов іще час прибуття її — далека дорога... Як тільки
одержу, одразу надішлю Вам. Дуже дякую Вам за неї, але, да-
лебі, Ви надарма обтяжували себе нею — адже матеріально я
почуваю себе не зле, є хліб, є й до хліба, а розкошів я ніколи
не прагнув у житті й, певно, довіку не прагнутиму їх — така
вже моя вдача.

В останньому Вашому листі одержав рецензію на мою ос-
танню книжку «Здалека й зблизька». Дякую Вам за листа й
добрий відгук про мою працю в рецензії, хоч знову Ви пере-
хвалили мене в ній.

Я затримався з листом до Вас, бо хворів на грип, від яко-
го оце тепер тільки очунав. У Києві, як і взагалі цієї зими на
Україні, лютує грип. Цьому сприяє дивна зима: то заволодає
так, що мороз доходить до 30°, то за кілька днів попустить,
починається одліга, замість снігу сіється дощ, щоб невдовзі
знову скувати калюжі міцним морозом.

А нещодавно в Харкові знялася така завірюха, що пона-
мітало снігу аж до других поверхів!

Набридла ця несталисть у погоді, і хочеться сталого тепла,
веселого весняного дощик у зела на деревах.

В літературі нині нічого особливого ще не вийшло; якщо
буде, одразу надішлю Вам. Пишіть, не соромлячись, що б Ви
хотіли придбати з книжок, і я охоче надішлю Вам.

Привіт Вашій родині від мене й моєї родини.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9 березня 1970 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Я дуже завинив перед Вами, довго не писавши Вам, але
на це є поважні, виправдувальні причини. У першій половині
лютого я проїхав у справах, а разом з тим, щоб і відвідати

1) У 1969 році у В-ві «Ластівка» в Мельборні вийшли разом два опов.
В. Винниченка «Бабуся подарунок» та «Хведько халамидник».

друзів, до Надвірної, Коломиї та Львова. Повернувшись додому, я одразу захворів на модний тепер у Києві грип і оце лише тепер одужав після нього. В цей час урвалося все моє листування.

Насамперед, хочу повідомити Вас, що нарешті надійшла посылка, яку Ви надіслали ще в грудні. Це сталося напередодні 8 березня, який у нас святкують, як міжнародний жіночий день, отож вийшло ніби презент дружині й синові, де їм особливо подобалися джемпер та дощовики. Дуже дякуємо Вам за цей подарунок. Хоч Ви й перечили проти віддарунку, та я надішлю його Вам. Це станеться трохи згодом, бо хочу цього разу надіслати Вам добру плахту й пошивки, але в крамниці не завжди буває широкий вибір (такі речі в нас швидко розхоплюють), тож треба буде почекати, коли перед першотравневим святом їх привезуть до крамниці з майстерень.

Одержав також Ваші листи з 22/І та 16/ІІ ц.р.; з них у першому й фото з мого портрета. Питаєте, як мені видається портрет? Гадаю, що з картки, а не живої натури важко було б зробити краще, але художник надав мій загальний постаті, а від цього й у виразі обличчя тої міцї, якої я, на жаль, не маю. За фізичною конституцією я — астеник, а не атлетик. Буду Вам дуже вдячний, якщо надішлете мені ще кольорове фото.

Мені вельми приємно, що Ви сприйняли моє оповідання «Спокуса» в психологічному плані. Тільки з таких міркувань воно й писалося, бо інші можливі аспекти, про які Ви згадуєте в своєму листі, мене не цікавлять. Між іншим, такий випадок з священиком, як то описано наприкінці мого твору, був справді в Охтирці 1919 року, як мені оповідала моя мати. Мене він зацікавив тоді, але треба було до голого факту створити психологічне вмотивування, що я й спробував зробити через кілька десятиліть... У фразі «зірвалася з гнуздечка» нема помилки, бо в нашої мови є як абсолютні синоніми слова «гнуздечко» і «вуздечко» (це стверджує і словник Грінченка); я звик більше до «гнуздечка», від якого походять прикметник «загнузданий», та дієслово «загнуздати». Стилистичний редактор по-дурному виправив мені, без мого відому, слово «дальший» на «подалый». Обидва ці слова є в нашої мови, але між ними така ж різниця, як між прислівниками «далі» й «подалі». Щодо слова «продовгувате» в оповіданні Дрозда, то маєте цілковиту рацію: безперечно, краще «довгаєте» або «довгуйте». Так само краще «малювнича Україна», а не «живописна Україна», хоч так її називав Т. Шевченко, чому й журнал «Україна» додержується тільки цього вислову. А от у вислові «поміркована температура» Ви самі помилилися: «по-

міркованим» може бути тільки те, що м і р к у є, цебто тільки людина; все інше — температура, вітер тощо є помірні, а не помірковані. Не стільки з лексичних, скільки з стилістичних міркувань, краще сказати не «Ми дивились (бачили) на телебаченні», а «Ми дивились (бачили) на телеекрані чи в телепрограмі».

Крім спогадів про Косинку, я надіслав Вам і другу частину спогадів Смолича «Розповідь про неспокій триває» — також авіапоштою. Із затримки з спогадами про Косинку дохожу висновку, що, мабуть, треба їх посилати тільки рекомендованою бандеролею, не користуючись авіапослугами...

В Ірпені почав писати нове оповідання «Щастя», але ще не закінчив через хворобу та різні інші справи.

В Києві вже відчувається наближення весни: тануть сніги, часом падає сніг, чергуючись з дощем, а вчора трохи приморозило. Ввечері 9/ПІ був на Шевченківському вечері в клубі літераторів. Доповідь письменника Сизоненка була нецікава, а от декламації артистів Мілютенкової та Кисельова, а надто гра й спів молодих бандуристів — блискучі.

Привіт Вам і Вашій родині від моєї дружини й сина, які дякують Вам разом зі мною за Ваш подарунок. На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. Якщо можна, надішліть мені фото з тої газети в Німеччині, де надруковано мої спогади про М. Рильського. Б.А.Д.

* * *

Київ, 16 червня 1970 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Я дуже заборгував перед Вами з відповіддю на Ваші листи, аж ніяково зараз писати Вам, бо розумію, як багато важить для Вас кожна звістка з рідної землі, але, позичивши в Сірка очей, спробую трохи виправдатись і сподіваюся, що може, зваживши на всі мої особисті обставини, Ви вибачите мені частково вимушену, мовчанку.

Усі Ваші листи, про які Ви згадуєте в своєму останньому листі з 3 травня, якого я позавчора одержав, а також фотокопію з газети, де вміщено твори Ваших наймолодших, а також фотостат із спогадами про М. Рильського, — усе це щасливо дійшло до мене. Але саме в квітні сталися деякі непередбачені події, що вибили мене з колії, і я занехав усе своє листування. Передусім, я надумав був скористуватися давнім за-

прошенням і поїхав до Космача подивитися на гуцульський великдень. Погода була не стала, і я, повернувшись додому, знову захворів на грип. А коли видужав, мені запропоновано, зовсім несподівано для мене, поміняти свою квартиру на більшу, трикімнатну (досі я мав дві кімнати площею 28,5 кв. метрів), що змусило мене витратити чимало часу на оформлення документації, а головне на готування до переселення й самий процес переселення. Добре, що моя нова квартира — в тому ж самому будинку письменників, де я жив досі. Якийсь час треба було витратити на розміщення меблів та впорядкування бібліотеки. Зате маю тепер свій окремий кабінет — розкіш, яку я мав тільки на початку своєї літературної діяльності в двадцятих роках... Зважте, що віднині моя адреса трохи змінилася, власне, лишилася та ж сама, тільки номер квартири тепер не 53, як то було раніш, а 24, як то Ви бачите й на конвертовій адресі.

Не встиг я очуматися після переселення, як захворіла на виразку шлунку дружина, що знову вибило мене з робочої колії, отож тільки нині, коли їй трохи полегшало, маю змогу написати листа до Вас. А вчора я надіслав Вам свій скромний віддарунок, який придбав був ще на початку травня, але не міг його вислати, бо процедура пересилання пакунків за кордон — таки складна й теж потребує часу. Я вислав Вам плахту, яку підібрав на свій смак, бо саме було що вибирати, й дві пошивки з плахти на подушечки до каналів. Як тільки одержите мою посилку, повідоміть про це, а головне, щиро напишіть, чи подобалася вона Вам. Ці українські художні вироби дуже охоче беруть чужоземні туристи, і їх завжди бачиш у крамниці, через те інколи там і не буває того, що хотів би купити, але цього разу мені пощастило купити плахту на свій смак.

З цікавістю прочитав творчість Ваших наймолодших. Дивна річ, але на мене більше враження справила не творчість студентів школи українознавства, які, певно, й за віком старші за учнів Рідної школи, а саме цих учнів, Каті Ткач, а особливо Лесі Шевченко. Якщо в студентів відчувається — «загадність» даної теми, то в учнів бачиш більше безпосередності й оригінальності. Але, читаючи тих і тих, я мимоволі відчував, що це пишуть не українці в Австралії, а австралійці українського походження. Та інакше, мабуть, і не може бути, бо, певно, всі молоді автори народилися вже в Австралії... Ви робите велике добре діло, що докладаєте всіх сил, щоб Ваша учнівська молодь не розчинилася в англосакському мовному морі.

Принагідно не можу втриматися від кількох мовних зауважень. У К. Ткач «Я л е д в е не впала»; тут треба — я маю не впала або за малим не впала. «Ледве» доречне там, де

йдеться про те, що людині бракувало сил: «Я ледве встояв на ногах». Замість «набралися хоробрості» краще: «Набралися духу», «зважилися». «Я раз чула, що одного чоловіка, що таборував сам у лісі...» — недобре стилістично через повторення двічі слова «що». Так само не гаразд і в Л. Шевченко: «... яка тримала на чергового, який загубив дзвінок» через двічі повторений займенник. «Та ледве почали навчання» — треба «тільки-но», «як тільки». У Масляка недобре «довжиною», «шириною», замість «задовжки», «завпиришки»; краще не «На другий день», а — другого дня. У Ю. Рибіцької мені не подобається «Солодкий аромат розквітаючих квітів». Я вважаю, що активні дієприкметники невластиві нашій мові й треба їх уникати.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 21 липня 1970 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 29/УІ я одержав і дуже зрадів, що Ви одержали мого запізненого листа, якого писав Вам перед тим. Дякую, що не забуваєте мене й швидко відгукуються.

У Києві — в розповні літо, але якесь невиразне: то часто дощило, перемежсвуючись з кількома днями спеки, то оце днями похолодало, немовби кінчається вже вересень... Були дощі й з грозами, але й грози цього року якісь дрібні, глухенькі, що більше скидаються на досліди у фізичному кабінеті, ніж на гнів у природі під час доброї промовиці. А я так люблю грозу, а надто горобині ночі, які пам'ятаю ще з дитинства, коли десь по півночі блискавки розпанахували чорні хмари, грім потрясав землю, а з неба падав сутільний вал дощу, мов прорвало десь океан... Бабуся витягала з-за ікон на божнику страсну свічку, засвічувала тремтячими руками й ревне молилася перед богами, щоб обминуло нашу хату лихо...

У другій половині червня подорожував на Урал відвідати свого давнього приятеля Юрія Пилиповича Самброса, що за-скочив туди на початку 30-х років та отак і осів там з родиною, в якій син-інженер, що й народився на Уралі, а Україну вперше побачив протягом двох тижнів 1960 року, вільно говорить доброю українською мовою... Довелось туди летіти літаком та ще 140 кілометрів їхати поїздом — як на мій вік і стан здоров'я, надто з тим клятим спондилозом, від якого швидко стомлюються й болять ноги, подорож досить важку-

вата, але вона дала мені моральну втіху й велику радість моєму приятелю, з яким у спогадах ми воскресили Охтирку 20-х років, Охтирську наросвітлу, де разом працювали й тодішню столицю України, Харків, зі скрипником, Миколою Хвилювим і тими людьми, що їх давно вже нема серед живих...

Цікаво, що і в літаку, й у Свердловському аеропорту довелося зустрічатися з випадковими українцями, які, почувши мою розмову з товаришем, (я подорожував з нашим спільним товаришем юнацтва) не могли утриматися, щоб не реагувати радісно на нашу українську мову... І пригадалося мені пророцтво з біблії, яку я колись, з літературної цікавості, прочитав: «Розсію тебе, Ізраїлю, між народи по всій землі, і станеш ти посміховиськом для людей, але, коли пройдеш через горнило страждень і поневірянь, я зберу тебе знову на землі обіцяній»... Само собою напрошується аналогія до химерної долі нашого українського народу!

На початку липня в Києві (це вже вдруге після того року) наша молодь справляла вечір на Івана Купайла. На березі Дніпра, що на Трухановому острові, де тепер парк, замість колишнього виселка, коло озер Пущі-Водиці та в гідропарку (колишня територія Микільської слобідки) лунали купальські пісні, водили танки, бавилися в народні гри та стрибали через багаття. Око милувало барвисте українське вбрання на дівчатах та вишивані сорочки на хлопцях. Це відновлення стародавніх звичаїв, подібне до зимових колядок та шедрівок, спостерігається тепер і по інших місцях радянської України.

Нещодавно закінчив читати й правити коректу своєї книжки «Як ми говоримо», що трохи була затрималася через тримісячне рецензування її в Інституті мовознавства. Десь у вересні чи жовтні вона вийде з друку, і я тоді одразу надішлю її Вам.

Нетерпляче чекаю, коли Ви одержите посилку з плахтою та пошивками й напишете мені, чи припала до вподоби Вам та плахта. Вчора дружина ходила до крамниці художніх виробів, щоб купити плахту для свого вуйка, але там не було вже жодної: туристи, що наїздять хмарами влітку до Києва, розхалали їх усі...

Як живе й відчуває себе серед літньої австралійської зими? Аж не віриться, що в таку пору десь на землі може бути холоднеча, сніг, а то й мороз!

Привіт Вашій родині та всім добрим землякам на чужій землі!

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 23 серпня 1970 року.

Шановний і дорогий Дмитре Васильовичу!

Насамперед повідомляю, що Валпі листи з 23/УП з сторінкою творчості молодих, привітання з днем народження та листа з 4/УП з фотом мого портрету я одержав. Дуже Вам дякую за все!

Тепер відповім на Валпі попередні запитання, щоб не забути, пишучи далі. Я навіть не знаю, чи була цього року Віра Вовк у Києві, бо до мене вона не заходила, а от у день свого народження я одержав від неї привітання з... Трої. Так, так, отої Трої, яку, за «Енеїдою» Котляревського, її герої, спаливши, «зробили скирту гною»! Тільки з чудової листівки сучасного красивду Трої, на якій написано привітання, вона зовсім не скидається на «скирту гною». Цю листівку попросив у мене мій син Євген, який колекціонує і стереолістівки й звичайні. Раніше він захоплювався філателістикою, але тепер він охолонув до неї, захопившись листівками. Отож, якщо Ви, замість марок, надішлете для нього листівки з краєвидами Австралії, він буде Вам дуже вдячний.

Питаєте, хто організовує в нас такі свята, як «Івана Купайла», чи може, вони робляться стихійно? Ці свята, як і взагалі відновлення давніх народних традицій, виникають з ініціативи низів, де-то майже стихійно, а потім і офіційні інстанції беруть у них участь. Приміром, свято Івана Купайла на Трухановому острові робив самоцікальний київський хор «Гомін», до якого приєднувалося багато охочих; а на ставках Пушчі-водиці це свято відбулося з ініціативи офіційних інстанцій.

З великою цікавістю прочитав я Вашу сторінку «Творчість молодих» і констатував великий поступ щодо мови. При всій моїй прискіпливості щодо мови я міг би закинути Ярославів Дудинському («На моїх вакаціях»), що у фразі «Раз ми вдвійку ходили до кіна» краще було б написати: «Одного разу ми вдвох»... Слово «раз» нашою мовою означає тільки кількість («Ой ішов я вулицею раз, раз... Ой, ішов я вулицею двічі...» — пісня); вживання його в поняттях часу, як у наведених фразі, або умови («раз ти знаєш, мовчи», замість правильного «Якщо (або коли) знаєш...») — хибне. Так само не гаразд у цьому творі стилістично в передостанньому реченні «Все так скоро пролетіло, що й не вірилось, що минулосім тижнів, а я ще нічого не зробив з того, що запланував» — аж три «що»! Мене зацікавило своєю екзотичною фактурою оповідання «Морський хижак» Юрка Ткача, а оповідання «Пугу-пугу» Дарусі Федевич свідчить, що авторка знає історію свого народу.

Дозвольте зробити одне мовне зауваження й Вам особисто. Ви пишете: »в моїй уяві лишилася від неї уява...», а треба — лишилося від неї уявлення. Уява — це здатність нашого мозку уявляти собі щось, а продукт цієї здатності є уявлення.

Биконую Ваше прохання й надсилаю останні свої фота, де сфотографовано мене в квітні цього року під час перебування на великдень у Космачі. На одному фото стоїмо на космацькій вулиці: тамтешній учитель Фардзарчук, на запрошення якого я приїздив, далі я, мій приятель київський письменник Леонід Серпилін і невідомий мені гуцул-верховинець, що повертається після освячення з великодніми пасками. На другому фоті: вчитель Фардзарчук, я і посередині його донька Даринка, що регоче від бойківської приповідки, яку я їй щойно розповів: «Повім ті байку: курив пес пфайку на довгім цибуху, спалив собі вухо... — А де те вухо? — У хробака за пецом. — А де той хробак? — Помер. — Коли? — в четвер. — А як дзвонили?» Тут оповідач смієся по черзі праве й ліве вухо слухачки, примовляючи «Бім, бам!», а потім за кінчик носа її «Дзень-дзелень!... Малій гуцулочці Даринці дуже сподобалася ця бойківська дитяча приповідка, і вона без кінця просила мене повторити, з реготом чекаючи, коли я почну смикати її вуха то носика під супровід «Бім-бам-дзень-дзелень». В один із таких моментів і сфотографувала нас її мати-вчителька...

Одночасно з цим листом надсилаю збірку поезій Г. Чубач «Журавка», яку Ви просили мене роздобути для Вас. Надсилаю її рекомендовано звичайною поштою.

У Києві трохи похолодало: наближається осінь... Привіт Вашій родині!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9 вересня 1970 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Відповідаю одразу на два Ваші серпневі листи, за які дуже дякую Вам. Ви питаєте мене, що то за хвороба спондилоз, на яку я хворію. Це відкладення солей між хребтцями хребтового стовпа людини, в наслідок чого поволі стискуються кровоносні судини й нерви, а це приводить до болів у нижніх кінцівках та попереку й заваджає ходити. Масажі та ліки мало мені допомагали, й тому я вдався до лікувальної гімнасти-

1) Доданих до листа фото в конверті не було.

ки, яку додав до відновленого тепер звичайного гімнастикування, що його занедбав був після свого торішнього ювілею. Це дало добрі наслідки: перестали терпіти ноги, зникли бо-лі в попереку й майже зникли в ногах, ото ж я знову — «мо-торний і хлопець хоч куди козак!..» Зір потроху занепадає в правому оці, яким я користуюся, бо на лівому ще не вистиг-ла катаракта так, щоб її оперувати, а практично я бачу ним так кепсько, що не міг би перейти вулицю. Ото ж чекаю вис-тигання тої катаракти, щоб оперувати й ліве око і потім звіль-нити від перевантаження працьовите праве око. Тим часом, користуючись правим оком, читаю, пишу й сам ходжу київ-ськими вулицями.

Ви запропугте мене приїхати до Австралії — дуже знад-на, але майже нездійсненна пропозиція. Тут важить не стіль-ки мій вік і стан здоров'я, скільки всякі інші моменти, зокре-ма й матеріальні... Мені здається, що далеко легше було б приїхати Вам на Україну й зокрема до Києва загостювати в мене. Я був би дуже радий побачити Вас у своїй господі, а Вам було б з усякого погляду цікаво й корисно подивитись на сьо-годнішню прекрасну Україну. Тож, може, заспіваєте старо-вишньої української пісні: «Подай перевозу — я перевезуся та на ту Україну хоч раз подивлюся»?..

Тижнів два тому я надіслав Вам рекомендованою банде-ролею збірку віршів Г. Чубач «Журавка», яку Ви просили в мене, а вчора надіслав книжку Ю. Смолича «Я вибираю лі-тературу», яка щойно вийшла з друку, бо знаю, що Вас ціка-вить творчість цього письменника. Цієї книжки я ще не чи-тав, але мені впав у очі помилковий вислів у заголовку кни-жки: «Я вибираю літературу». Фах, так само, як і дружину, не «вибирають», а «обирають». Вибрати можна книжку з ря-ду запропонованих або виставлених на вітрині, можна вибра-ти порося на базарі, тільки не літературу. Тут, як писав ко-лись прекрасний поет В. Симоненко: «Вибрать все на світі можна, сину, вибрати не можна тільки батьківщину»...

Я дуже зацікавився «Азбучником», про який Ви написа-ли мені в останньому листі. Чи не можна було б зняти фото-копію з сторінок, присвячених мені, й надіслати рекомендо-ваним листом на мою адресу? Я був би дуже вдячний Вам за це, хоч боюся завдавати Вам цим зайвий клопіт і матеріальні витрати.

Десь за місяць має вийти з друку моя книжка «Як ми го-воримо», яку я одразу ж надішлю Вам.

Дуже радий, що Вам подобалась плахта, яку я надіслав Вам. Це — плахта-килимок, яку або вішають на стіні, або накривають нею канапу чи скриню. В моїй господі є плахта й на стіні й нею накрите кріселко-гойдалка вже понад п'ять

років. Є в продажу (вони дешевші й частіше трапляються) плахти — частина жіночого національного вбрання, яку носять тепер хористки та учасниці якоїсь маніфестації; так звичайно дівчата й жінки одягають блузки вишивані на зразок тої, що я надіслав Вам раніше, а замість плахти — модну спідничку. Якщо Вам потрібна така плахта — частина жіночого національного вбрання, я охоче надішлю її Вам.

Останні дні в Києві дуже похолоділо, часом випадають дощові дні, хоч прогноз погоди обіцяв теплий вересень, від якого чогось завжди повіває на мене Олесевою поезією: «З журбою радість обнялась»...

Передайте моє привітання Вашій родині та всім добрим людям на чужині.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 24 вересня 1970 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваш лист з 8/IX досить швидко дійшов до мене, дякую Вам за нього. Ще раніше дістав Вашого листа, де Ви пишете про «Азбучник». Я дуже зацікавився ним і, позичаючи в Сірка очей, наважуюся просити Вас сфотографувати ті шпальти, що стосуються моєї особи, й надіслати мені рекомендованим листом. Торік я одержав фото з статтями про мене й був дуже вдячний Вам за них. Гадаю, що й ці шпальти також дійдуть, тоді як альбоми, як і ті книжки, що Ви надсилали мені раніш, — навряд...

Син мій дуже дякує Вам за листівки, які він одержав від Вас двома партіями, й тішиться австралійською екзотикою.

У попередньому листі я писав Вам, що вислав рекомендованою поштою книжку Ю. Смолича «Я вибираю літературу», але, певно, Ви її нескоро одержите, бо вислав не авіапоштою, як Ви радили. А от книжку «Як ми говоримо», що має вийти десь за місяць, таки надішлю авіапоштою, сподіваючись, що, може, хоч цього разу авіаційний спосіб пересилу прискорить одержання.

Днями одержав від автора й прочитав книжку А. Дімарова «Зінське щеня», яка справила на мене дуже приємне враження всіма сторонами. Чи знаєте цього непоганого сучасного радянського письменника України? Постараюсь придбати для Вас у книгарні або випросити для Вас у автора, бо в ній письменник досить правдиво відтворює життя сьогодення

України, зокрема й милої Вашому серцю Полтавщини.

У Києві вступає в свої права осінь: після кількох теплих, як улітку, днів задощило й похолодало, аж у приміщенні стає відчутно холоднувати. Опрацьовую оповідання «Щастя». Десь у листопаді чи грудні в журналі «Україна» має бути надруковане моє оповідання (чи маленька повість) «Завищені оцінки».

Привіт Вашій родині від сина й дружини.

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 7 жовтня 1970 року.

Шановний і дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 9/IX та 20/IX (з кольоровим фото) я одержав. Дуже дякую Вам. Портрет мені дуже подобався. Прошу передати маляреві Цибульському мою подяку за його увагу до мене й працю, так чудово виконану.

Нещодавно я надіслав Вам книжку Ю. Смолича «Я вибрав літературу», а це три дні тому — книжку А. Дімарова «Зінське щеня»; обидві бандеролі рекомендовані, але звичайною, а не авіапоштою. Гадаю, що будете з приємністю й насолодою читати книжку А. Дімарова, де правдиво й майстерно відбито життя сучасного українського села, до речі, на Полтавщині, яку Ви, здається, дуже любите. На мою думку, це чи не найкращий прозовий твір нашої літератури за останній рік.

В № 9 всесоюзного критичного журналу «Вопросы литературы», несподівано для мене, з'явилась досить прихильна рецензія на мою книжку «Здалека й зблизька», а московське радіо двічі транслювало переклади моїх дитячих оповідань. На Україні про мене мовчить і радіо, не було й жодного друкованого відгуку на книжку «Здалека й зблизька». Видимо, правду кажуть: нема пророка на своїй батьківщині... Та мене це, як Вам, певно, відомо, не смутить і не позначається на моєму настрої та працездатності. Отож працюю, як у тому вірші: «Працюй, Іване, пан казав, і не вважай на втому, — од Бога нам такий закон в його письмі святому»...

Дружина моя не вишиває, отож дякую Вам за пропозицію надіслати кольорові нитки: нема в них потреби. А за листівки синові — дякую і вкладаю в коверту його листа до Вас.

Ви мені досі не відповіли, чи потребуєте плахту — частину жіночого національного вбрання, яку можна легше купити в Києві, ніж плахту-килимок. Напишіть мені про це, і я, в

разі потреби, вишлю її Вам. Донька носить коричневий светр, що надіслали були мені торік, і дуже ним тіпиться, бо він і теплий, і дуже їй личить. Дістався він їй тому, що на маму був замалий.

У Києві вже справжня осінь: дощі, холоднеча, зрідка лиш пробивається ненадовго сонце, але працюється мені в таку пору року дуже добре.

Десь у жовтні має бути 75-річчя В. Гжицького, з яким Ви, здається, також листуєтесь. Не забудьте привітати його з ювілеєм.

Привіт Вам і Вашій родині від мене й моєї родини!

Чи одержали вже збірку поезій Чубач?

На все добре Вам!

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

Додаток до листа А.-Д. ч. 25.

Автор його син Антоненка-Давидовича — Євген.

Київ, 7 жовтня 1970 р.

Вельмишановний Дмитре Васильовичу!

Перш за все, хочу висловити Вам велику подяку за листівки, які Ви мені прислали. Я, мабуть, завдаю Вам великого клопоту, у Вас і так багато справ. Листівки мені дуже сподобались. У моїй колекції ще не було листівок з Австралії. Я не уявляв, який собою Мельборн і Сідней, хоч я вчив з географії про Австралію. В моїй колекції є багато міст світу: Відень, Токіо, Париж, Рим, Лондон, Нью-Йорк та інші. Збирати я почав тільки цього року.

Вчусь я в 10 класі. Вчусь більш-менш добре. Тільки мені важко дається математика і фізика. Люблю спорт, займаюсь баскетболом. Захоплююсь поп-музикою. У школі вивчаю англійську мову. Маю ще лекції з англійської літератури і з англійського технічного перекладу. Мене цікавить життя українців в Австралії. Читав вирізки з газети Ваших юних літераторів. Мені сподобались їхні твори.

Ще раз дякую за листівки.

Здоровлю Вас і Вашу родину. З повагою до Вас

Євген Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 13 листопада 1970 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дуже радий, що Ви одержали «Журавку», як пишете в ос-

танньому листі. Сподіваюсь, Ви незабаром одержите книжки Смолича й Дімарова, які я послав Вам рекомендованою, але звичайною поштою. Позавчора я надіслав Вам рекомендованою авіапоштою свою книжку «Як ми говоримо», яка нарешті вийшла з друку. Тішу себе надією, що цього разу моя книжка долетить до Вас літаком, а не допливе теплоходом. А от я і досі не одержав від Вас «Азбучника», хоч уже час йому надійти б... Раджу подати на пошту заяву про це: в нас такі заяви допомагають.

В цього листа вкладаю буклет з красвидами Києва, які надсилає Вам Євген у подяку за листівки, що надсилали Ви йому. На першій листівці з пам'ятником Богданові він пише Вам про це кілька слів.

Незабаром напишу Вам більшого листа, а зараз, за різним клопотом, мушу кінчати: шлю Вам свій привіт і найкращі побажання.

Б. Антоненко-Давидович.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вас і Вашу родину здоровлю з Новим роком і бажаю міцного здоров'я, багатьох літ радісного життя та успіху в творчості та на ниві освіти Вашого молодого покоління.

Кілька днів тому я надіслав Вам звичайною поштою рекомендовану бандеролію з журналом «Вопросы литературы», де Ви знайдете рецензію на мою книжку «Здалека й зблизка», на яку в УРСР не було ще рецензій і взагалі відгуку у пресі, а також вклав у бандеролію буклет з красвидами Прикарпаття.

Кілька днів тому викупив на пошті Ваш ласкавий подарунок для моєї дружини — светр, який їй дуже подобався й за який вона щиро дякує Вам.

Останнього Вашого листа з 9/XII я одержав учора, за який сердечно дякую Вам. Буду дуже вдячний Вам за відбитки Вашої статті. А за «Азбучник» подайте заяву на розшук — це може дати позитивні наслідки. Незабаром напишу Вам довшого листа. На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

Додаток листа ч. 26 сина А.-Д. Євгена.

Київ, 28 січня 1971 р.

Вельмишановий Дмитре Васильовичу!

Дуже дякую Вам за Ваш альбом красвидів Австралії. Він мені дуже сподобався. Я хотів би Вам чимнебудь віддячити. Вчора я вислав Вам красвиди Києва. А сьогодні висилаю книжку про музей народнього мистецтва Гуцульщини. Я буду

періодично висилати Вам книжки про наш народ, про українську культуру. На цій неділі вишлю Вам платівку з українськими піснями. Напишіть мені, що Ви хотіли б одержати з України. Я з охотою вишлю Вам.

Ще раз дякую Вам за альбом. Зичу Вам щастя та здоров'я.

З пошаною до Вас

Євген.

★ ★ ★

Київ, 7 лютого 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вибайте за довгу мовчанку: хвороба дружини, а потім і моя геть зовсім вибила мене з колії, і я занехав усе своє листування й лише тепер оце, трохи очумавшись, беруся за гору листів, що лежать передо мною як несплачений борг. Звісно, Вам пишу в першу чергу.

Відповідаю на всі Ваші запитання, що були в листах з 15, 18, 24 і 30 грудня минулого року та в листі 25 січня цього року, які я всі одержав, як і альбом «Австралія в барвах». Сердечно дякую Вам за все те. Одночасно зі мною одержала в той же день на адресу «Літературної України» Ганна Чубач відбиток Вашої милої статті про її першу збірку поезій. Дякую, що не забули надіслати й мені відбиток, а також за добре слово про нашу молоду талановиту поетку, яка варта того. Вона казала мені, що напише Вам листа подяки, але не знаю, чи зробила те, чи забула за різним службовим і домашнім клопотом.

З великою цікавістю й радістю прочитав Вашу статтю «Чудовий мовний поради́ник», в якій, боюся, чи не перехвалили Ви мене й мою працю... В усякому разі Ви безпідставно величаєте мене мовознавцем і літературознавцем. Який там я мовознавець! Просто взявся, порядком самодіяльності, за «авгієві стайні», які хтось же та повинен був очистити... У цій сфері я не науковець, а лиш amator, що сумлінно виконував ту роботу, до якої мене штовхали громадська свідомість та любов до своєї мови, що в цілому склалися в почуття обов'язку перед минулим свого народу й відповідальності перед його майбутнім. Тільки й того.

Питаєте, чи були рецензії на мою останню книжку «Як ми говоримо»? Були. В дніпропетровській комсомольській газеті «Прапор юності» та в Сумській обласній газеті надруковано дуже прихильні статті, але в «Літературній Україні» за 29 січня була майже негативна стаття ученого секретаря Інституту мовознавства Г. Колесника «Чи ж так ми говоримо?».

Щоправда, такої статті я й сподівався та й цей «учений» не дуже відомий своїми оригінальними працями, але факт липається фактом. Маю відомості, що в Московському критичному журналі «Вопроси літератури» теж друкується прихильна рецензія на мою книжку. Як вийде той номер, я надішлю його Вам, як ще в грудні надіслав цей журнал з рецензією на мою книжку «Здалека й зблизька» разом з буклетом «Карпати». Чи одержали Ви вже ту рекомендовану бандероль, послану звичайною поштою? Нещодавно Євген з власної ініціативи надіслав Вам буклет «Київ» з українськими написами. Ви питали мене, скільки мені довелося доплатити на пошту за Ваш подарунок-светр? 20 карбованців з копійками.

Вже й до Вас дійшла чутка про трагічну смерть нашої талановитої художниці Алли Горської (Ви неправильно назвали її прізвище: Корецька, мабуть, сплутавши з прізвищем її чоловіка, теж художника, Зарецького). Дуже сумно, що так безглуздо й нагло загинула така мистецька сила й чудова людина, яку я особисто добре знав!...

Цього року по Києву — в житлові будинки, на підприємства, на вулицях ходило дуже багато колядників, що не тільки колядували й щедрували, але й імпровізували всякі дотепні сценки, надто з Маланкою, що її грав перебраний у жіноче вбрання парубок. Були з колядниками й коза, зізда, козак, а в одній групі, як прапор, несли намальоване зображення козака Мамая. У моїй хаті було аж три групи, що співали, «сіяли-посівали» та імпровізували всякі сцени, які дуже тішили мого онука від удочеріненої доні — дитини від попереднього шлюбу моєї дружини. Одна група несподівано між колядками й щедрівками заспівала Франкового «Вічного революціонера»... На моє запитання, чий й цей марш входить до їхнього новорічного репертуару, мені відповіли, що це проспівано спеціально для мене, бо відомо, як я люблю цю бойову пісню...

Після Нового року в Києві й взагалі на Україні дуже потепліло, мов у березні: розтанули сніги, пригріло сонце, на Водохреща йшов... дощ. І стак майже весь січень; лише кілька днів тому в лютому знову земля вкрилась снігом і стало підмерзати ночами, але вдень усе ще буває тепло й під ногами мокро.

Привіт Вашій дружині й усієї родині!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 27 березня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Позавчора Євген одержав Вашого листа, а вчора Ткаче-

вого¹ й так радів, що аж підстрибував цілий день. Ще б пак: йому листи з Австралії!..

Він читав мені Ткачєвого листа, й той лист, як і автор його, мені подобався. Хай у такому плані пізнання інших країн та людей тамтешніх і листуються...

Виконуючи Ваше бажання в останньому листі, я спитав телефоном милу авторку «Журавки», що так Вам подобалася, чи не писала вона Вам листа з подякою за рецензію на її книжку. Вона відповіла мені, що через усякий клопіт, зв'язаний з прийманням її до Спілки письменників (куди її таки прийняли, про що Ви дізнаєтесь з останнього числа «Літературної України»), вона не мала змоги написати Вам, але ближчим часом напише. Отже її лист до Вас не пропав, а лиш затримався.

Ви просили надіслати Вам рецензії на мою книжку «Як ми говоримо», що друкувалися в нашій пресі. На жаль, з тих трьох газет (Дніпропетровська, Сумська та Житомирська) можу надіслати Вам тільки Дніпропетровську «Прапор юності», бо інші маю тільки в одному примірнику. Автори цієї статті, хваляно відгукуючись на мою книжку, самі своїми помилками в тексті, поза своєю волею, доводять практичну потребу моєї книжки: пишуть, наприклад, «до подальшої роботи» замість «дальшої», «читачеві стане в нагоді» замість «в пригоді», дарма що про ці помилки пишеться в книжці, яку вони рецензують... До того ж автори переплутали подяки, приписавши подяку, що її висловив автор передмови, авторів книжки... Характерна українська неохайність!

Як вийде друкований відгук на мою книжку в Москві, подібний до рецензії «Далекое вблизи», я неодмінно надішлю Вам, щоб Ви ще раз переконались, що й у Москві можуть підійти об'єктивно до української книжки... Може, навіть далеко об'єктивніше, ніж те, що було надруковане, в «Літературній Україні»...

Маю приємну звістку з Польщі: видавництво «Czytelnik» надумало видати в польському перекладі мій роман «За ширмою». Якщо нічого не зміниться, то у журналі «Дніпро» десь улітку надрукують мою повість «Завищені оцінки», а журнал «Жовтень» — моє оповідання «Щастя». Нині закінчив величеське оповідання «Все може бути», але публікувати його швидко не збираюсь, — хай лежить та «відстоюється»...

Цього року зима в Києві була сирітська, зате весна холодна: на початку березня випали великі сніги, вдарили морози й лише нещодавно потепліло, стаяв сніг, на вулицях стали продавати проліски... А сьогодні ранком знову випав сніг, що продержався мало не до вечора. А я чекаю не дочекаюсь, коли продаватимуть мої улюблені квіти сон, а далі заgrimить

перший весняний грім, і сумно мені уявляти, що у вас, в Австралії, саме починається осінь. Чи вона також з дощами й туманами, як на Україні, чи лагідно-журна, як у Києві вересень?

Забув я, чи писав Вам у попередньому листі, що десь тижнів два тому я надіслав Вам рекомендованою бандеролею книжку Т. Масенка¹ «Роман пам'яті». Цей поет ніколи не захоплював мене своїми поезіями, а от цими мемуарами, написаними щиро й подекуди віднесено-пластично, ніби показав ще одну, до того ж кращу, сторону своєї творчості. Серед нашої мемуарної літератури ця книжка вирізняється своєю правдивістю. Це думка не тільки моя, а й багатьох інших читачів. Про одержання цієї бандеролі повідомить мене.

Передайте привіт від мене, моєй дружини та Євгена Вашій родині й, розуміється, прийміть самі.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 10 травня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Аж на 10 днів забарився з листом до Вас, а все через непередбачену хворобу. 1/У заходився копати землю в ящиках на балконі й садити квіти, бо чи не вперше за цю холодну весну випав ясний і трохи теплий день, але це вилізло мені боком, бо одразу ж скопив давній радикуліт, що не давав кілька років рецидивів, але зате так тепер учепився за мене, аж мусив лежати в ліжку, ледве повертаючись з боку на бік. У такому стані я не міг нічого робити, й це дуже дошкуляло мені. Взагалі цього року дуже пізня й холодна весна. Тільки-но тепер починають розпукуватися дерева й тільки два дні тому стало по-весняному тепло. Чи то від такої холодної весни, чи літа даються визнаки, але фізично почуваю себе дуже кволо. А якщо взявся щось писати, то вже після роботи над своєю оригінальною річчю не стає снаги писати листи. Я вже писав Вам, що закінчив нове оповідання «Усе може бути» — воно забрало в мене чимало часу й сил. Ви цікавитесь моєю творчістю, але не завжди написане я несу одразу до якоїсь редакції, бо трапляються випадки, коли написану річ кладу до папки з написом «Як умру, то... почитайте»... Поки що покладу до цієї папки й цей твір, а там видно буде.

¹ Терень Масенко (1903 — помер?) — поет родом з Кіровоградщини. Друж. з 1924 р. Автор низки збірок поезій, віршованого роману «Степ» — (1931), варисів. Спершу належав до літер. організації «Молодіяк», а пізніше — до «Пролітфронту».

Всі Ваші листи, мені здається, я одержав, у тому числі й той, де Ви писали про критику моєї книжки «Як ми говоримо» в «Літературній Україні». Я одержав чимало відгуків на ту критику від незнайомих мені людей, яким, хоч коротко, а треба було відповісти кожному (що теж забирало час). Перша партія тиражу (15.000) майже блискавично розійшлася, що дуже тішило мене не стільки як автора книжки, як громадянина, бо в цьому я бачив свідчення великої зацікавленості масового сьогодишнього читача питаннями рідної мови та її дальшого розвитку. Друга партія тиражу (50.000) ще не вийшла, Бо стаття Г. Колесника дещо затримала цю справу. Гадаю, що невдовзі, надто після чудової рецензії в «Вопросах літератури», яку я Вам незабаром надішлю, ця справа позитивно розв'яжеться. Рецензію на цю мою книжку в журналі «Нові дні» не варто надсилати мені, якщо вона є копією попередньої, надрукованої в Австралії, яку я маю завдяки Вашій ласці.

Днями Євген одержав від Вас Альбом з краввидами Австралії, за що я й він дуже дякуємо Вам. Вибайте мені, що Євген без моєї згоди попросив Вас надіслати йому пластівку з «сучасною» музикою. Звісно, я дякую Вам за Вашу турботу, але дуже не вдоволений з Євгенового прохання, бо воно завдає Вам зайвого клопоту, а, по-друге ця «музика» не варта того захоплення, що його дуже помітно серед нашої молоді. Я цілком пристаю до Вашої оцінки її в останньому листі. Ця безглузда какафонія не промовляє мені ні до слуху, ні тим більше до серця, але що вдієш, коли вона стала модна й саме через те знаджує легковажних юнаків, що не навчились розуміти й любити справжньої музики. Я ставлюсь до цього захоплення в свого сина та його товаришів, як до хвороби кір, що нею мають перехворіти всі діти, але, на щастя, ця хвороба минає, не залишаючи слідів. Гадаю, що й у Євгена вона минеться, як тільки він трішки змужніє духом і стане сам формувати свої естетичні смаки, а не піддаватися моді й знаджуватись на всяку дурницю тільки тому, що вона закордонна.

1 і 2 травня наша молодь співала веснянок на Подолі та в гідропарку (чудова місцина сьогодишнього Києва на місці колишньої Микільської слобідки на лівому березі Дніпра). Шкода тільки, що 2/У був холодний день і це якоюсь мірою знизило в співаків і слухачів, яких через холод не так багато й було, весняний настрій і жвавість.

1) Тут мова про 2-ий Здвиг Українців в Австралії, який відбувся в Мельборні 9-11-го квітня 1971 року. Здвиг був присвячений 100-літтю з дня нар. Лесі Українки та 20-літтю нашого поселення в Австралії. Під час Здвигу я прочитав доповідь «Лесі Українка в спогадах сучасників», про що й було передано по радіо, певно, з Мюнхену. (До стор. 52)

Про Ваш фестиваль і зокрема про Вашу участь у ньому я чув по радіо й був дуже радий, почувши Ваше прізвище¹...

Чи одержали вже «Роман пам'яті» Т. Масенка, що його я давно вже надіслав Вам рекомендованою поштою?

18/У починається з'їзд письменників України, на якому буду й я, але через багато причин лише в ролі пасивного слухача. Свої враження від з'їзду викладу в листі наприкінці травня.

Бажаю Вам і Вашій родині всього найкращого!

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 8 червня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 26/У. Як бачите, авіапошта швидко приставляє листи, тож сподіваюсь, що Ви досі вже одержали № 5 «Вопросов литературы», який я надіслав Вам також авіапоштою. Сьогодні, одночасно з цим листом, надсилаю Вам рекомендованою бандеролею новинку — «Літопис Самовидця», яка щойно вийшла з продажу й вкладаю в бандероль ілюстрований проспект «Козацькі могили», що видаю давню вже (1968 р.) видавництво «Мистецтво». Козацькі могили під Берестечком оголошено 1968 року державним історичним заповідником, у чому є й моя лепта, бо на початку 60-их років я, разом з письменником Б. Харчуком¹, підбив покійного М. Рильського², В. Касьяна³, М. Стельмаха⁴, Ю. Зба-

1) Борис Харчук (1931) — письменник, журналіст. Перша книжка вийшла в 1957 р. Автор оповідань, повістей і романів, зокрема: «Закам'янілий вогонь» (1966), повісті «Зазимки і весня» (1967), «Неслава» (1968), роман «Волинь» в 4-х томах (1959—1965) та повісті для дітей «Горохове чудо» (1969).

2) Максим Рильський (1895—1964) — поет, перекладач, редактор, організатор літерного життя, публіцист. Один з найбільших сучасних поетів і діячів. Член Академії Наук УРСР та СРСР. Лауреат державних премій. Автор понад 80 окремих видань поезій, спогадів, розвідок, перекладів тощо. Помер 24.7.1964 р.

3) Василь Касіян (1896—?) — графік, родом з Галичини, проф. Харк. та Київського Худ. Інститутів, дійсний член Академії Архит. УРСР та Академії Мистецтва СРСР. Всесторонній мистець у всіх графічних техниках: дереворіз, гравюра на міді, лінолеумі, літографії, рисунок пером та акварелі. Автор багатьох картин та гравюр.

4) Михайло Стельмах (1912—1982) — письменник, друк. почав у 1936 р. Автор багатьох творів-оповідань, повістей романів, в тому числі і творів для дітей, також автор сценаріїв. Писав у соцреалістичному стилі.

нацького⁵ та інших підписати колективного листа до московської «Літературної газети» про занедбання цього історичного місця, де перед тим сам побував з Харчуком. Нашого листа було там надруковано, а згодом, у наслідок клопотань інших, це місце оголошено історичним заповідником, куди щороку приїздить багато екскурсій. А от щодо гумору, то навіряд чи зможу я Вам допомогти. Річ у тім, що я мало вірю в наш сучасний український гумор, від якого мені зовсім не смішно, хоч лоскочи сам себе під пахвами, та й то не сміюся. Мені важко назвати Вам якусь серйозну працю на цю тему, бо ті, що відомі мені, приміром, була колись стаття І. Зуба (теперішнього редактора «Літературної України», не визначались ні глибиною думки, ні оригінальними висновками, ні дотепом. Я сприймаю лише комізм ситуації, а не «зубоскальство» у вигляді звulьгаризованого вислову, на що інколи хибував навіть Остап Вишня. Сучасний гуморист О. Ковінька, дуже мила людина, доля якої має спільні риси з моєю, де в чому, на жаль, теж не смішить мене, бо і його гумор побудовано на комізмі вислову з дуже примітивним подекуди комізом ситуації... Проте спробую по книгарнях і, якщо знайду щось путнє щодо аналізу нашого сучасного гумору, то надішлю Вам.

Відповідаю на Ваше запитання щодо наголосів у зменшених та ласкавих іменах. Насамперед, я не вважаю себе за компетентного в царині наголосів, бо й сам можу часто помилятися, нахапавшись тих наголосів з різних кутків України, але я звик, мабуть, чи не від своєї баби недригайлівської, за своївши ще в далекому дитинстві, ставити наголос на середньому складі, а не на останньому, тож кажу БорЙско, ПилЙпко, АндрЙйко тощо, а не Бориско, Пилипко, хоч трапляються імена й з наголосом наприкінці, наприклад: Федько, Мишко. Певно, треба вважати, що тут маємо мандрівний наголос, подібно, як і в прізвищах на ЕНКО здебільшого наголошується Е, хоч бувають прізвища з наголосом на перших складах — КукУбенко, СутЯженко тощо.

Про лікувальні властивості яблунового соку — я знаю, але соки не п'ю, бо не завжди це буває про мою кішеню, якщо не маеш власного садка, та й не дуже він смакує мені; проте свіжі яблука ми їмо (звісно, з базару) майже до травня. Ящики на балконі в мене тепер, на новій квартирі, менші, як

5) Юрій Збанацький (1914) — письменник. Перші опов. опубл. в 1944 році. Автор багатьох видань збірок оповідань, повістей та романів. Учасник 2-ої світ. війни. Нагороджений медалями за організацію партизанського руху в заплілі німців. Не раз очолював Спілку Укр. Письменників та партійну орган. Пише в соцреал. стилі.

6) О. Ковінька (1900—?) письмен.-гуморист. Теж був на засланні. Автор повістей та збірок гумору.

були раніше на балконі 53 кв., але однаково їх треба доглядати й поратися коло них, що часом виходить мені боком через радикуліт та спондилоз.

Я обіцяв Вам написати про VI з'їзд письменників України, на якому я був, але нема чого особливого й писати, бо про всі доповіді й виступи Ви прочитаєте в «Літературній Україні». На мене вони не справили якогось надзвичайного враження, як то було на попередньому з'їзді; навіть виступ К. Гордієнка про мову, який зацікавив мене спочатку, потім не захопив, бо торкався оканцелювання мови, а не далеко істотніших її проблем.

Приємне враження справило на мене відкриття меморіальної дошки на будинку в Софійському подвір'ї, де жив небіжчик Г. Косинка, про що вирізку з газети «Вечірній Київ» вкладаю Вам у листа. Тепло пройшло і відкриття меморіальної дошки на Володимирській вулиці на будинку, де жив поет М. Терещенко, на похороні якого я був кілька років тому.

У Києві стоїть спека, часом перепадають короткочасні дощі з грозами, які я так люблю.

Привіт Вам і Вашій родині від моєї дружини та Євгена, що саме працює, складаючи останні іспити за середню школу.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 20 червня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав Вашого листа з 9/VI, позавчора Євген одержав платівку, що Ви надіслали йому на його прохання, й дарма що складає іспити на матуру, слухає її й не може наслухатися, як і його товариші. Щоправда, в цій платівці трапляються окремі пісні, де між какафонією можна почути й якийсь мотив, часом навіть не поганий, а раніш Євген і його товариші діставали десь суцільну какафонію, якої не втримували мої нерви й слух... Днями він напише Вам подяку за платівку, а тимчасом дякую я Вам за нього, а також за сьогоднішнього й попереднього листа, що одержав кілька днів тому.

Мій лист-відповідь, мабуть, розминувся з Вашим, і досі, гадаю, Ви вже його одержали. В тому листі я відповів Вам на Ваше питання про наголоси в словах «Пилипко», «Андрійко» тощо. На всякий випадок повторюю ще раз: тут маємо мандрівний наголос у таких словах, цебто здебільшого він буває на середньому складі: ПилИпко, АндРійко, але трапляються імена й з наголосом наприкінці: ФедькО, наприклад.

Десь днів 10 тому я надіслав Вам книжкову новинку — «Літопис Самовидця» (рекомендовано, але звичайною бандеролею). Через те що Ви в попередньому листі написали, що знайшли літературу про український гумор, я більше й не шукав її по книгарнях.

Книжка «Як ми говоримо» пізно дійшла до Вас з якихось невідомих мені причин, і стаття А. Кузнецова у «Вопросах літератури», яку, на мою радість, Ви вже одержали, не могла прискорити прибуття моєї книжки до Австралії. В Києві ця стаття мала великий успіх, про що свідчить хоч би й те, що номер з цією статтею швидко розхепали в кіосках і книгарнях. Ті, кого ця стаття так чи так зачепила, замовкли, мовби їм заціпило, а офіційні інстанції удають, що її не помітили, тому й не буде друкуватися друга частина тиражу... Але стаття Кузнецова вивела з стану статички редакцію журналу «Україна», який після маринування протягом кількох місяців моїх дальших мовних зауважень, знов надумав їх друкувати, й у першому серпневому номері йде перша партія під назвою «Ваговиті дрібниці». Щоб легше читалося й запам'ятовувалося, я пишу їх у жартівливому тоні. Якщо все буде гаразд, то Ви побачите у вересневому номері «Дніпра», якого я Вам надішлю, мою повість «Завищені оцінки», а в № 7 чи 8 львівського журналу «Жовтень» моє нове оповідання «Щастя». Але, як кажуть, скажеш «гоп», як перескочиш...

Мене дуже зацікавила згадка про мою повість «Смерть» у якомусь американському прозовому творі. Якщо в цій цитаті нема нічого непристойного, я був би дуже вдячний Вам, коли б Ви її виписали й надіслали мені в одному з ближчих листів.

Про з'їзд письменників Ви читали в «Літературній Україні» й більше навряд чи можна про нього щось сказати в умовах нашого листування. Я радий, що Вам подобалися окремі виступи й доповідь О. Гончара.

У словах чужоземного походження пишемо Г тільки в тих, що походять з грецької мови, наприклад «географія», або тих, в мові яких це слово має Г, («гусар» — утор), в інших, а надто словах з латинської мови пишеться Г, тому гадаю, що буде правильно — генеза, бо це слово взято з грецької — genesis.

Цього літа в Києві трапляється бачити серед інтуристів чимало української молоді з США, що народилась поза межами України, але говорить доброю українською мовою. Привіт Вам і Вашій родині від мене й моєї родини.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

ДОДАТОК ДО ЛИСТА

СПІВЦЕВІ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Пам'ять українського письменника, майстра новели Григорія Михайловича Косинки вшанувала вчора літературна громадськість столиці України.

На фасаді будинку № 24 по Володимирській вулиці було відкрито меморіальну дошку на честь самобутнього художника слова. З цієї нагоди тут відбувся мітинг, який відкрив начальник управління культури Київського міськвиконкому В. В. Білоус.

Тепло говорили про життя і творчість Григорія Косинки лауреат ленинської та Державної премій Михайло Стельмах, письменники Микита Шумило та Юхим Мартич. Дружина Г. М. Косинки Тамара Михайлівна Мороз-Стрілець сердечно подякувала присутнім за вшанування пам'яті письменника, за щирі слова, сказані про його творчий доробок.

Бронзову дошку з скульптурним зображенням одного з перших українських радянських прозаїків виконала народний художник УРСР Г. Кальченко разом з архітектором А. Ігнащенком. На металі зроблено напис:

«У цьому будинку
в 1924—1933 рр.
жив і творив
український
радянський
письменник
**Григорій
Косинка
(Стрілець)**».

До меморіальної дошки були покладені букети квітів.
(РАТАУ).

★ ★ ★

1) Григорій Косинка (1899—1934) — письменник родом з Київщини, належав до літ. організацій «Ланка» і «Марс». Почав друкуватись в 1919р. опов. «На бурки» в газ. «Боротьба». Пізніше автор низки збірок новель та опов. Критика гостро нападала, називаючи його ідеологом куркульства, контрреволюціонером, бандитом. У 1934 році за постановою Московської військової колегії Найвищого Суду його засуджено до розстрілу. Косинка продовжував традиції укр. імпресіоністичної новели М. Коцюбинського, Ст. Васильченка, В. Стефаника. Його тематика — рухи і настрої селянства під час визвольної боротьби 1917—21 рр. Разом з ним було засуджено до смертної кари 28 письменників.

Київ, 2 серпня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Кілька днів тому одержав Вашого листа з цитатами про мою «Смерть», а вчора Вашу привітальну листівку з днем народження. Сердечно дякую Вам за те все й ті добрі побажання, що Ви написали в листівці. Я сам гадав, що моя давня повість «Смерть» уже давно втратила свою актуальність і те значення, що їй колись надав нарком М. Скрипник, дозволивши її до друку, але з відгуків нечисленних теперішніх її читачів (у бібліотеках її давно нема) бачу, що, на мій подив, вона й досі змушує читачів замислюватись над тим, над чим вони досі не ламали собі голови... Це, звісно, тішить автора й дає надію йому, що й цей твір колись буде знову надрукований, щоправда, вже в посмертній збірці його творів...

Сьогодні прочитав верстку своєї невеликої повісті «Завищені оцінки», що йде в № 9 «Дніпра». Хоч у цьому творі нічого особливого нема, але він може зацікавити Вас, бо трохи стосується сьогоднішнього вчительського життя на Україні, трохи описується сам Київ та недалеко від нього Київське море (Дніпрове водоймище проти Вишгорода). Якщо Ви не маєте цього київського журналу, а Вас цікавить цей мій новий твір, я вишлю в середині вересня цей номер. Десь незабаром повинен вийти № 8 «Жовтня» з моїм оповіданням «Щастя». Чи бачите коли-небудь цей львівський журнал? Я теж можу надіслати Вам його, якщо Вас цікавить, але, будь ласка, не клопочіться чимось компенсувати мене за ці дрібниці, які не задають мені ніяких турбот, щоб надіслати Вам як звістку й привіт з рідної землі.

Чи вже одержали «Літопис Самовидця»? Щось довго він іде до Вас. У Києві його вже нема в продажу, бо спраглий на таку лектуру читач швидко розкупив видання, що визначається науковим характером з доброю передмовою молодого талановитого вченого Я. Дзирі. «Літопис Самовидця» видано не в скороченому вигляді, а в повному за тим одним із трьох варіантів, що збереглися до нас. Хоч узято найбільш імовірно автентичний щодо оригіналу матеріал, проте в примітках Дзиря весь час подає уривки текстів інших варіантів. Я прочитав цю книжку дуже задоволено.

Про видання «Історії русов» щось нічого не чути. Лиш кілька років тому видавництво «Радянська школа» видало хрестоматію, де були й уривки з «Історії русов». Я дуже хотів би мати повне видання її, що вийшло у Вас, але боюсь, що книжка може десь загубитись у такій далекій дорозі з іншого континенту...

Після липневих дощів і холоднечі, ще через них цьогорічне літо більше скидалось на осінь, кілька днів тому зайшла тепла, ясна година, а за нею й велика спека, як сьогодні, коли починаєш тужити за недавніми дощами й прохолодою. А тим часом в Євгена почались вступні іспити до педагогічного інституту. Сьогодні він писав твір, але ще невідомо наслідки.

Передайте моє привітання Юркові з його літературним успіхом і мої найкращі побажання йому. Євген також вітає його й Вас.

Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині!

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. В. Гжицького¹ я бачив наприкінці травня на з'їзді письменників у Києві й мав з ним недовгу розмову. Почувається ще на силах, хоч і старіє, як і я...

Вибачте, будь ласка, за пляму, що зробив в останню мить, але через спеку не хочеться переписувати листа. Сподіваюсь, що Ви не візьмете це за нечемність і не дорікатимете мені.

Б. А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 13 серпня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Кілька днів тому я надіслав Вам рекомендованою банделю книжку «Народні перлини». Це досить повна, як на наші можливості, збірка пісень, добре ілюстрована й оздоблена народними лубочними малюнками, що належить до так званих подарункових видань. Хоч і тираж її, як на подарункові видання, чималий і ціна добряча, та цю книжку швидко розхатали й, коли я кинувся її купити для себе й для Вас, то вже годі було питатися її в книгарнях Києва. Та ось 5/УІІ на мій день народження мені несподівано два завбачливі приятелі подарували по одному примірнику цієї книжки, і я дуже зрадів, бо мав тепер змогу не тільки покласти один примірник до своєї бібліотеки, а й послати Вам, що й зробив з великою приємністю. За Вашою порадою, і цього разу не ско-

1) Володимир Гжицький (1895—1973) — видатний письменник, автор низки романів як «Чорне озеро», «Захар Вовгура», «Довбуш», «Кармелюк» та інші. Зб. поезій «Трембітні тони» вийшла в 1924 р. З того часу систематично друкував нові видання. Належав до літ. організації «Шлуг» і «Західня Україна». У романі «Чорне озеро» яскраво показав колоніальну політику Росії та русифікаційні тенденції. У 1934 році був заарештований. Відбувши 21 рік заслання до республіки Комі, де працював у шахтах, у 1956 році був реабілітований. Помер у Львові у 1973 р.

ристався авіапієку, а послав звичайною рекомендованою бандеролею, хоч потім трохи зажурився: коли то вона до Вас дійде, а мені ж так хочеться, щоб Ви швидше мали в руках це чудове видання! Чи дійшов до Вас нарешті «Літопис Самовидця»?

Ну ось мені й вийшло 72 роки... Як завжди, ні я, ні дружина не запрошували нікого на цей день, гадаючи, що, хто пам'ятає, той і сам і прийде, але розраховували, що прийде не більше 10 душ, бо ж саме літо й багатьох людей немає в Києві. А прийшло їх... Дружина жажнулася — де ж їх садовити й чим частувати таку силу людей?... Це була переважно молодь, що більшості із них я й не знаю особисто. Приходили вони групами й дарували мені пісні: співали й давні народні, й такі, як «Зажурились галичанки та й на тую зміну», «Ой, видно село, широке село під горою», «Гей ви, стрільці» тощо. Видимо, вони підбирали репертуар до смаку господаря. Шкода, що пісні цього жанру, які так нагадують мені мої юнацькі роки, не ввійшли до збірки «Народні перлини», а вони ж теж є проявом нашої народної творчості тих буремних літ...

Після холодного липня зайшла майже нестерпна серпнева спека, коли важко було дихати й нічого не хотілося робити. Але все я працював далі над своєю автобіографічною трилогією та її першою частиною «Удосвіта», хоч праця посувається дуже поволі: беруть силу роки надії мною...

Як Ви живете? Чи вже відчувається у вас весна?

Привіт від дружини й сина Вам і Вашій родині.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 25 серпня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 7 та 11 серпня, а також сторінки із збірки про Филиповича я одержав, за що вельми дякую Вам. А от вирізку з газети, яку Ви надіслали 10/УІІ про дискусію навколо моєї книжки «Як ми говоримо», я не одержав, тож буду дуже дякувати Вам, якщо надішлете мені фотостат з неї, бо ця стаття дуже цікавить мене. Я дуже хотів би одержати книжку про Филиповича¹, але боюсь, що вона не дійде до мене, як і ті книжки, зокрема про місця Миклухи-Маклая в Австралії, що Ви надсилали мені раніш.

Дуже радий, що Ви одержали «Літопис Самовидця» — це видання, яким ми можемо цілком підставно пишатися.

1) Приймітка на стор. 60.

Я вже писав Вам, що надіслав також збірку пісень з чудовими ілюстраціями з народного лубка «Народні перлини». Це розкішне, подарункове видання, яким також можемо пишатися, бо недарма росіяни кажуть, що цим виданням «Київ переплюнув Москву». Надіслав я його не авіапоштою, а звичайною, лише рекомендованою, тож Ви не скоро одержите цю бандероль.

Журнал «Україна» знову почав друкувати мої мовні зауваги — «Ваговиті дрібниці», які з'явилися в № 33. Якщо Ви не передплатуєте «України», то я можу надіслати Вам цей і дальші номери. Напишіть мені про це.

Будь ласка, не турбуйтеся віддячувати мені за ці дрібниці, бо я покищо маю хліб і до хліба, а потішити земляка тим, що виходить на батьківщині, — дає мені самому велику насолоду, тож не клопочіться з тим. Маєте рацію: краще було б написати «прихильники творчості Зерова», а не «приятелі». Мені здається теж, що краще буде «на конкурсі», а не «в конкурсі», але — «у флоті», а не «на флоті», як то часом пишуть у нас. У книжці «Народні перлини», на жаль, нема розділу з піснями «Чуєш, брате мій», «Ой видно село, широке село під горою» та інших того ж походження, а ці пісні являють собою цілу епоху в оригінальній народній творчості...

Привіт Вам і Вашій родині!

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 24 вересня 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вибачте, що затримався з відповіддю на два Ваші останні листи з 7 та 11 серпня: їздив на Кавказ до Нальчика зустрітися з своїм колишнім гімназійним учителем гімнастики, з яким не бачився аж... 56 років. Ви уявляєте, яка то була зворушлива й якоюсь мірою романтична зустріч, коли ми

1) Павло Филипович (1891—1937) поет-неокласик, один із п'ятирічного гона киянських поетів-неокласиків. Друкуватися почав у киян. журналі «Музагет» у 1919 році. Крім поезій, писав літературознавчі праці. Був проф. Київсь. ІНО. Його зб. поезій «Земля і вітер» (1922), «Простір» (1925), літературознавчі праці «Шевченко і декабристи» (1926), «З новітнього українського письменства» (1929). В Австралії вийшов великий збірник статей, розвідок та оглядів під назвою «Література» (1971) та в Німеччині «Поезії» (1957). П. Филипович, як і решта неокласиків, крім Юрія Клена, що виїхав до Німеччини, були знищені владою. Филиповича заарештували в 1935 році. Був висланий на Соловки.

вдвох помандрували в наше минуле, в нашу молодість! Учителів нині 80 років, хоч він ще воружкий, при доброму розумі, лиш трохи недочуває. Сам він родом із Харкова, батько його був артистом «малоросійської» трупи, хоч був і в Кропивницького та Саксаганського раніше. Син являє собою і нині тип «українофіла» кінця XIX сторіччя, а коли побачив серед інших моїх подарунків куманець, — так зворушився, згадавши давно покинуту Україну, що аж заплакав...

Учора я надіслав рекомендованою авіабандеролею № 33 журналу «Україна» з моїми мовними заувагами «Ваговиті дрібниці», № 8 журналу «Жовтень» з моїм оповіданням «Щастя» й № 9 журналу «Дніпро» з мою повістинкою «Завищені оцінки». Не поспішайте їх читати, маючи таку силу-силенну роботи, і не зважайте на те, що надіслано авіапоштою: занадто бо довго йде звичайною, але це не значить, що в такому разі треба все читати негайно. Я дуже радий, що Вам, як і мені, подобався Масенків «Роман пам'яті»; Ви тільки помилилися там ідеться про кохання не до дочки Пастернака, як Ви пишете, а до дочки Б. Пильняка, тепер майже забутого російського белетриста.

У цих двох своїх речах я написав про сьогоднішній день України. Це мені важче вдається, ніж писати про минуле, бо завжди потребує дистанцію часу, з якої, краще видно життя й краще воно осмислюється, а як воно в цілому в мене вийшло, — будете самі бачити. Оповідання «Щастя» трохи підкоротила редакція, щоб утиснути в призначене йому місце, що якоюсь мірою пішло йому на зле.

Збірку свою «Землею українською» маю в трьох виданнях, у тому числі й те, про яке Ви згадуєте в останньому листі, а от статті про «Оборонців і напасників»¹ я й досі не одержав, а дуже хочеться її прочитати. Друга частина тиражу книжки «Як ми говоримо» так і не буде друкуватися — це вже остаточно відомо. Коли набереться досить нових зауваг, я спробую повторити цю свою книжку в збільшеному вигляді, але то справа дальшого, якщо, звісно, додибаю до нього з своїм похилим віком...

З Кавказу, де спека, як у липні, повернувся до осіннього Києва з дощами й холоднечою, лише з учорашнього дня знову стало ясно й тепло, як то завжди бувало в Київському вересні, отож тішусь годиною і заздрю Вам, що маєте початок весни. Я тепер кожної осені замислююся — чи пощастить

1) Стаття Дм. Чуба «Напасники й оборонці Б. Антоненка-Давидовича» була друквана в нашій пресі, а також увійшла до збірника Д. Чуба «У дзеркалі життя й літератури». В-во «Ластівка», Мельборн, 1982. У тій статті автор використав українські джерела, польські й російські.

мені побачити наступну весну: вік мій уже такий та й підтоп-
тався в житті. Але, як бачите, ще дибаю і працюю.

Дружина й син разом зі мною вітають Вас і Вашу родину.
На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 листопада, 1971 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вибачте мені, що так запізно відповідаю на Вашого останнього листа з 10/X. Я мусив був виконати термінову роботу, яку сьогодні тільки закінчив, мало не зірвавши видавничого плану. Робота ця була нецікава, заробітчанська, але треба було взятись за неї, щоб вирівняти свій бюджет. Через неї, цей «чорний хліб літератора», я занехав не тільки свою оригінальну творчість, але й усе своє листування, в тому числі й до Вас. Але я про Вас не забув і десь 5/XI надіслав Вам рекомендованою бандеролею журнал «Жовтень» № 8 (замість якого помилково надіслав Вам раніше інший номер) і збірку «Чорнозем підвіся», в якій нічого нового нема, але все ж вона цікава тим, що є відбитком перших років становлення української радянської літератури, де наводяться такі забуті тепер прізвища, як, приміром, М. Могилянський¹, Н. Романович-Ткаченко² та інші. Помилково надісланий Вам раніше номер «Жовтня» можете не повертати мені, а лишити собі. Теперішня моя бандероля йде, за Вашою порадою, звичайною, а не авіапоштою, хоч, боюся, вона довго йтиме до Вас. Невже ще й досі не дійшла до Вас збірка пісень «Народні перлини», що її я вже давно надіслав Вам звичайною поштою? А проте, не близька ж це сторона, куди занесла Вас доля!..

Повість «Завищені оцінки», яку Ви читали в журнально-

1) Михайло Могилянський (1873—1944) — публіцист, літературознавець і письменник. Родом з Чернігова. До 1917 р. жив у Петербурзі. Брав участь там у політ. житті, друкувався в газ. «Речь» та в ж. «Український Вестник». Був співробітником УАН. З 1926 р. був переслідуваний. Його дочку поетесу Ладю Могилянську заарештували в 1930 р., а в 1937 розстріляли. М. Могилянський автор опов. «Сон» та «Убивство» і спогадів «В дев'яностые годы». У 1930 роках рятуючись виїхав з України.

2) Наталя Романович-Ткаченко (1884—1933) — письменниця. Знайома була з Іваном Франком. Брала участь в револ. русі. Друк. почала в 1905 р. в «Літер.-науковому віснику» опов. та трилогію «Мандрівниця» і подорожні записки з Галичини (1917-18 рр.). Вийшли зб. оповідань «Життя людське» (1918), «Несподіваний землетрус» (1928), «Чебрець-зілля» (1928), «Зінькова зірка» (1929), «Нас кличуть гудки», «Записки революционерки 900рр.» (1931). Належала до літ. організації «Плуг». Померла в Києві 1933 р.

му варіанті, я здав до видавництва «Радянський письменник», де вона має бути надрукована разом з іншими моїми творами, що досі друкувалися тільки в періодиці або й зовсім не публікувалися.

Я з великою цікавістю прочитав Ваші мовні закиди на мою адресу, за які я дуже дякую Вам, і відповідаю на Ваші принагідні мовні запитання.

Розуміється, правильніше по-нашому буде — «по-російському», «російською мовою», а не «по-російськи». Але річ у тім, що після мене мій твір читають ще коректори, які виправляють дещо на свою уподобу. Я часто з ними воюю за це, приміром, ніяк не переконаю їх, що є, насамперед, прикметник «дальший», а потім уже зрідка трапляється й «подалший». Вони, кінець-кінцем, погоджуються зі мною, а потім беруться за своє. Отаким порядком з'явилося і «по-російськи». Маєте цілковиту рацію: треба «заяложений», а не «заялозаний», так само як і — «котрих не пам'ятав Женчик», замість «**котрі** не пам'ятав...» Це мій недогляд, який конче виправлю в майбутній книжці. Мабуть, краще буде й «чиплялися за шпилі», а не «зачіплялися», як у мене. Слово «благополуччя», замість якого я звичайно пишу «щастя» або добробут, тут я поставив свідомо: так говорять тепер наші сучасні вчителі, отож я його й залишив для колориту подібно до того, як, сам ніколи не кажучи слова «позаяк», неодмінно поставив би його в прямій мові якогось персонажа часів 1917-1918 років. Правду кажете, раніш не вживали слова «сервант», а тепер воно витіснило слово «буфет». Слово «опірці» не є синонімом слова «навілпипиньки», — воно означає йти в темряві, намагаючи собі дорогу руками, спираючись на речі, що стоять на дорозі. Це слово є в словнику Б. Грінченка¹. Цитату з Олеся свідомо подав у такому варіанті, який часом трапляється в новітніх наших виданнях.

Саме оце, коли пишу цього листа, надійшов з черговою поштою Ваш лист з 29/X, де я дізнався, що Ви нарешті одержали «Народні перлини», з чого я дуже зрадів, але й досі не одержав Вашого листа з фотостатом. Євген поїхав так далеко з своєї охоти, бо хотів подивитись на ті місця, де народився. Взагалі його робота роз'їзна, й він міг би поїхати десь ближче, але захотів побачити світа, і ми йому не перечили.

1) Борис Грінченко (1863—1910) — письменник, громадський діяч, публіцист, фольклорист і мовознавець. Редактор «Словаря української мови» в 4-х томах (1906), засновник укр. радикальної партії (1905), один з найвизначніших предст. народництва. Автор багатьох публіцистичних статей, зокрема популярно-наукових повістей «Соняшний промінь» (1890), «На розпутьті» (1891), «Серед темної ночі» (1900), «Під тими вербами» (1901) та п'єс «Серед бурі», «Степовий гість», «Арсен Яворенко».

Здоров'я моє не сказати б, що в критичному стані, але роки беруть своє, й тому я не певен, чи довго ще топтатиму ряс, тож і пишу: «якщо доживу до весни», щоб не вразити Вас, якщо несподівано дам дуба...

Вашої посилки ще не одержав, але, певно, вона незабаром надійде. Тільки надарма Ви береже на себе клопіт цей і витрати: я задоволений уже з того, що інколи можу надіслати Вам цікаву книжку з України й тим зробити Вам приємність. Випадок з людожерством у Новій Гвінеї вразив мене: я гадав, що з тим давно вже покінчено.

І досі не уявляю собі, коли у вас відбуваються шкільні вакації — чи не тепер, взимку, коли в Австралії тепло? У Києві ще нема снігу, але хмарно й геть опало листя на деревах. Привіт від мене й дружини Вашій родині.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 1/XII 1971 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Насамперед, вітаю Вас і Вашу дружину від себе й моєї дружини з наступним Новим роком і бажаю Вам обом міцного сталого здоров'я, доброго самопочуття й успіху в ділах та намірах.

Кілька днів тому одержав Вашого короткого листа з 14/XI та фотостат у ньому Вашої статті-огляду про книжку «Літопис Самовидця». Стаття мені подобалась усіма сторонами, зокрема й тим, що Ви об'єктивно інформуйте читачів про цікаві книжки, що виходять на Радянській Україні. Шкода, що попередній фотостат Вашої статті про мою книжку так і не дійшов до мене, загубившись десь на великих просторах, що розділяють нас...

Кілька місяців тому Ви обіцяли мені відгукнутись на книжку А. Дімарова¹, але щось не видно Вашого відгуку. Шкода! Ця цікава книжка нашого радянського письменника варта того, щоб про неї, як і про «Літопис Самовидця», сказати добре слово у Вашій пресі.

1) Анатолій Дімаров (1922) — письменник. Друк. почав у 1944 році. Перша книжка «Гості з Волині» вийшла у 1948 р. Автор багатьох творів, зокрема повісті «Син капітана» (1958), «Жінка з дитиною» (1959), романи: «Його сім'я» (1956), «Ідол» (1961), «І будуть люди», повість «Зінське щення» (1969) та опов. для дітей.

Очоловав партиз. боротьбу проти німців, брав участь у боях проти німецьких загарбників. По війні працював ред. газ. «Радянська Україна».

Ви, певно, одержали мого попереднього листа з відповіддю на Ваші мовні зауваги щодо моєї повісті «Завищені оцінки», — чи задовольнила вона Вас? Чи одержали вже бандероллю зі збіркою «Чорнозем підвівся», яку я надіслав рекомендовано, але не авіапоштою.

Сьогодні одержав Ваш чудовий подарунок — вовняний джемпер і одразу ж одягнув його; він теплий, а головне, наче спеціально замовлений на мій зріст. Велике спасибі Вам, а надто Вашій дружині, що витратила багато часу й енергії на придбання такої чудової речі, що вельми подобалася моїй дружині. Прошу написати мені, що б хотіла дістати Ваша дружина на віддачу ії за її турботи. Конче напишіть мені про це ближчим часом! Перекажіть Вашому учневі Юркові, що мій син Євген одержав надіслане від Юрка, але досі не написав йому про це, бо ще не повернувся з далекого й довгого відрядження. Як тільки він повернеться наприкінці грудня додому, він одразу ж напише йому: надіслане від Юрка одержав я, але, певна річ, не пересилав Євгенові на місце його тимчасового перебування.

У нас ще не встановилася зима: сніг то випадає, то знову тоне від дощу, як оце сьогодні. Не уявляю, чи у Вас у цю пору року функціонують школи (адже у Вас тепер літо!), чи до весни мають вакації? Чи надійшов уже до Вас журнал «Україна» з моїми дальшими «Ваговитими дрібницями»? Цього номера я Вам не надсилав.

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 11 грудня 1971 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Позавчора одержав одразу два Ваші однакові листи з 23/XI. Дуже дякую Вам за них. Десь тиждень тому я надіслав Вам докладне новорічне привітання, яке, сподіваюся Ви вже одержали. Фотостат з рецензією на «Літопис Самовидця» я одержав. Дякую за нього й добрі думки, викладені в ньому. Усі Ваші листи, крім згаданих раніш, дійшли до мене. Я вже писав Вам, що одержав Ваш дарунок — чудовий джемпер, який одразу ж і почав носити. Напишіть, що Вам чи Вашій дружині надіслати на віддачу.

Ще раз вітаю Вас з Новим роком і бажаю в наступному році — здійснення всіх Ваших мрій і сподіванок...

Дружина разом зі мною вітає Вас і Вашу родину й шле

своїй найкращій побажання. Бажаю зокрема Вам не «благополуччя», яке й я не люблю, а — добробуту.

Додаток до листа № 40, пише син А.-Д. Євген.

Київ, 3-го червня 1971 р.

Вельмишановний Дмитре Васильовичу!

Одержав Вашого листа, за який Вам сердечно дякую. Також дякую за платівку, яку Ви мені прислали.

Спочатку напишу про себе. Я вже кінчив школу. Тепер тільки лишилося скласти 7 екзаменів. Перший я вже склав. Писали твір з української літератури. Було три теми. Перша тема «Революційна романтика у «Вершниках» Яновського. Друга — «Образи комуністів у творах Корнійчука». Третя тема — «Партія веде» по творах М. Рильського. Я писав другу тему, бо по ній можна було більше написати. Яку оцінку маю, ще не знаю. Вчителька казала, що ніхто не написав на три. Я думаю буде «5». П'ятого червня у мене другий екзамен — історія. Оце всі дні сиджу дома і вчу. Треба по історії мені тільки «5». Ви питаєте, що я останнім часом прочитав з художньої літератури. Майже нічого. Зимою читав багато, бо до екзаменів лишалося ще багато часу і майже не ходив гуляти. А тепер екзамени в школі, а потім в університеті. Немає часу навіть почитати.

Уже декілька разів я заходив у крамницю Медична книга й питав книжку, яку Вам потрібно, але такої немає. Є такі словники російською мовою і навіть дуже багато і різні по формату. Спогади про Лесю Українку Вам вишлю. Питав я в тата, то він казав, що вже такі книжки продаються.

Одержав також листа від Юрка. Я радий за нього, що він зайняв 1 місце в змаганнях. На його прохання, вислав йому авіапоштою дві книжки про кераміку УРСР. І ще вислав йому маленьку посилку з сувенірами про Київ. (Простою поштою).

А як справи у Вас? Чи не хворієте? Тато теж жде Вашого листа. Він дуже радий, що одержали Ви його книжку «Як ми говоримо».

На цьому буду кінчати свого листа. Привіт і найкращі побажання Вам і Вашій родині. Привіт Юркові.

Всього найкращого

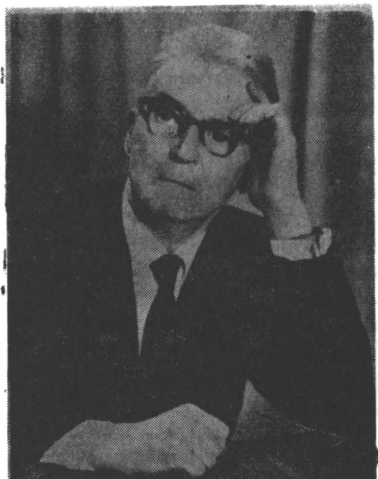
Євген

П.С. Висилаю Вам фото тата. Він дав згоду.

★ ★ ★



Борис Антоненко - Давидович до арешту в 1930 р.



Б. Антоненко - Давидович 1974 р.

1 січня 1972 року, Київ.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Цьогорічна зима покривдила нас: надворі ані снігу, ані морозу, соняшно й температура +2—4 тепла. Учора в мій господі було аж три групи колядників. Це все інтелігенція — студенти, інженери, ба навіть одного знайомого лікаря бачив, здебільшого молодь. Були майже всі в білих свитках та синіх чумерках з червоними поясами, носили зізду, малюнок козака та на жердині калину й пшеницю. Були й традиційні кози, чорти, бик. Співали чудових колядок та щедрівок, одна група заспівала наостанку «Вічного революціонера», а друга — «Гей там на горі Січ іде» та «Бондарівну» (видимо, на догоду мені, що так любить цю історичну пісню). Звісно, в кожній групі був свій міхоніша, а в одній цю роль виконував хлопчик з симпатичною торбою.

Сьогодні всі групи колядників мають увечері зійтися на Хрещатику коло головної ялинки на Майдані Калініна (колишній Думський) і колядувати та щедрувати там просто неба.

Вашого останнього листа з 14/ХІІ одержав учора. Дякую за нього. От тільки прикро, що Ви відмовляєтесь від відда-рунку за джемпер. Цим Ви поставили мене в дуже незручне становище. Річ у тім, що мій дружині дуже подобались Ваші

вовняні вироби й вона просить мене написати Вам її бажання. Їй дуже хочеться дістати вовняний костюм — жакет і спідницю — блакитного чи вишневого кольору (вона набагато молодша за мене, тож їй темні кольори, як, скажімо, мій джемпер, не личать). Розмір її — 52. Бажаю, щоб на жакеті був візерунок, подібно як на моєму джемпері. Якщо не можна дістати жакет і спідницю, то, може, у Вас продаються вовняні сукні такого ж кольору. Крім того, якщо можна, то пришліть кольорових ниток «ДМС» для вишивання — тут можна замовити вишити щось, але добрих ниток у продажу нема. Але, самі розумієте, що просити Вас придбати й прислати ці речі, я можу тільки на обмін на рівноцінні речі нашого ринку. Тому я конче хочу знати, що саме Вас і Вашу дружину чи дітей цікавить одержати з України (книжки в 'рахунок не йдуть, я їх буду надсилати Вам і далі). У крамниці мистецьких кустарних виробів є чоловічі та жіночі вишиті сорочки й блузки, вишиті рушники та скатертини, зрідка трапляються плахти та пошивки на подушки, а також гуцульські різьблені вироби — тарілки та шкатулки. Є всякі й гончарні вироби — куманці, глеки, тарілки, але вони не надаються до такого далекого транспортування. А може, Ви хотіли б мати щось не з мистецьких виробів, що в нас продається, а у Вас, в Австралії, нема? Отож тільки на обмін я прошу Вас виконати прохання моєї дружини, якщо його взагалі можна виконати. Певна річ, прошу вибачити мені цю турботу й зв'язаний з нею клопіт.

Ви просите перелічити книжки А. Дімарова! Прошу! Збірка оповідань та новел «На Волинській землі» (1951 р.), «Через місточок» (1957), повість «Син капітана» (1958), романи «Його сім'я» (1956), «Ідол» (1961), «І будуть люди» (1964), а крім того, прозові казки для дітей «Про хлопчика, що не хотів їсти» (1958), «Для чого людині серце» (1963), «Блакитна дитина» (1968). З усіх цих творів, мені здається, найкращі — відомі Вам «Зінське щеня» та «І будуть люди».

Днями, коли відчиняться після свят книгарні, я придбаю й надішлю Вам Історичну повість з часів козаччини С. Тельнюка, про яку я чув раніш від автора, а оце прочитав у пресі про вихід її з друку.

Фотостат з Вашою статтею після Ваших спроб не надсилайте більше.

Дуже добре робите, що заохочуєте читання української літератури в школі преміями. Я не міг зрозуміти в останньому листі фрази: «А після всього прибуде просто з України (літаком) Дід Мороз з подарунками», — очевидно, мовиться про символічного Діда Мороза, що в літню тепер в Австралію привезе новорічні подарунки? Бачите, мене спантеличило оте

«просто з України (літаком)»...

Дружина й син разом зі мною вітають Вас і Вашу дружину з дітьми. Євген днями напише Юркові.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 17 січня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 14/ХІІ, а також чудову новорічну привітальну листівку я одержав, за що дуже дякую. В останньому листі одержав і фото малюнка Цибульського з вельми пишномовним і незаслуженим текстом на мою адресу. Та бачу, що Ви й Вапі колеги — непоправні компліментники, й через те утримуюсь від осуду та кпинів.

З Вашого останнього листа бачу, що Ви закінчили свій трудовий шлях і стали, як і я, пенсіонером. Певно, це стосується тільки Вашої роботи на заводі? Бо ніяк не уявляю Вас пенсіонером, як і самого себе, на ниві культурно-освітньої роботи. Так чи так, а вітаю Вас з цим робочим ювілеєм і бажаю Вам доброго, заслуженого відпочинку й здоров'я на багато-багато щасливих літ. Буду Вам вельми вдячний, якщо надішлете мені фото з Вашого шкільного свята, де Вас вітають учні.

Нещодавно я дістає адресу моєї давньої знайомої, що живе нині в Мельбурні. Я одразу ж написав їй величенького листа, де радив при нагоді познайомитися з Вами. Її звати Лідія Денес, а адреса її така: 8 Susan St., Sunshine, Victoria, 3020, L. Denes. Ви часом буваєте в Мельбурні, й я також радив би Вам завітати до неї. Я певен, що вона буде дуже рада Вам і зможе розповісти Вам багато цікавого про моє колишнє перебування в Казахстані, де я якийсь час жив у неї та її батька, якого Ви, мабуть, знаєте.

Одночасно з цим листом надсилаю Вам рекомендовану бандеролею нашу книжкову новинку «Г'рає синє море» С. Тельнюка, яку, сподіваюсь прочитаєте з цікавістю Ви й Вапі діти. Чи одержали вже збірку «Чорнозем підвівся»? Час би вже їй доповзти до Вас. До речі, Ваша заява про те, що я не одержав Вашого листа з фотостатом, дала деякі наслідки: нещодавно до мене прийшов завідувач нашого поштового філіалу й питав, чи я одержав у вересні листа з Австралії? На мою негативну відповідь він попросив мене написати офіційний відзив про це, бо цією справою зацікавилось республіканське міністерство зв'язку. Що з того буде — не знаю, але поки що того листа з фотостатом я не маю...

Вкладаю в цього листа вирізку з московської «Літературної газети», де надрукована запізніла репліка якогось невідомого мені Медведєва на рецензію А. Кузнецова на мою книжку. Гадаю, що Вам буде цікаво прочитати її.

Ви питаєте про моє здоров'я? Нема чим хвалитись. Після того як майже до Нового року в нас фактично стояла осінь, а не зима — без снігу й морозу, перед різдвяними святами трохи випало снігу, а перед Новим роком за старим стилем ударили люті морози, що навіть у Києві сягали — 24°, а в Карпатах сягали й —30°. Ці морози стоять ще й досі, а я їх не дуже полюблю. Тож у зв'язку з цим та іншими загальними прикростями настрій у мене досить мінорний, але, як каже наша приказка — «біда біду перебуде, одна згине, друга буде», виходячи з чого можна дійти до висновку, що не слід ніколи ні з яких прикросців журитися... Та Ви мене знаєте як неоправного оптиміста.

Прошу ласкаво повідомити мене про одержання цього листа.

Дружина разом зі мною передає Вам і Вашій дружині привітання й найкращі побажання, а Євген вітає, крім того, й Юрка.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 7 лютого 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Усі Ваші листи з 16 та 24 грудня, а тако ж і з 2 та 15 січня разом з моїм портретом та титульною сторінкою альманаху «Нового обрію» я одержав. Як бачите, нічого не загрузло в дорозі», як Ви пишете. У попередньому листі я писав Вам, що надіслав рекомендованою бандеролею книжкову новинку — «Грає синє море», історичний роман С. Тельнюка. За Вашою порадою надіслав не авіапоштою, отож цю книжку Ви одержите ще не скоро. А от нещодавно виявилось, що в книжковій коморі при львівській друкарні залежалась певна кількість примірників моєї книжки «В літературі й коло літератури» — збірка моїх критичних статей та нарисів, що вийшла 1964 року й давно розійшлась на книжковому ринку. Якщо у Вас немає цієї книжки, я охоче надішлю її Вам, бо сам придбав 10 примірників цієї книжки.

Щодо колядок і колядників, то, принаймні в Києві, з ними не було ніяких прикростей, хіба що десь на периферії вчителі, вбачаючи в цій давній народній традиції якийсь релігій-

ний момент, могли перебаранчати учням колядувати, але й це могло траплятися лише як непорозуміння в окремих випадках. У Києві ж, наприклад, мені відомо, що студенти політехніки прийшли колядувати на квартиру до свого ректора. Хоч це для нього була цілковита несподіванка, він радо прийняв їх і пригостив. Не знаю, як де, але в моїй господі всі три групи колядників співали колядок і щедрівок з давніми, а не заміненими словами.

Десь напередодні Різдва випав у Києві невеликий сніжок, а далі вдарили люті морози... Так тривало цілий січень і лише на початку лютого морози послабшали, а, замість них, прийшла хуртовина з такими заметами, що заваждали в Києві руху автотранспорту. Проте сучасна снігоочистильна техніка ліквідувала ці снігові перешкоди за два дні. Нині в Києві встановились невеликі вдень морози з соняшними днями. Я не полюблю міцних морозів — досить я намерзся за своє життя, а от завірюху люблю, як і грозу. Колись замолоду я залюбки вирушав гуляти під завірюху, та, на жаль, цієї зими їх щось мало.

Щодо прохання моєї дружини, то справа стоїть так: той темний джемпер, про який Ви згадуєте, був саме добрий на неї, але така ж спідниця була б завузька. Моя дружина й мала на увазі в'язаний костюм, цебто трикотаж, але облишимо цей клопіт, тим більше, що, коли у Вас є крамниця «Карпати», де є всі ті речі, що й у нас у Києві, то виходить, я не міг би належно відплатити Вам за всю ту мороку з вовняним костюмом. Отож не клопочіться більше в цій справі, а от, якщо можна вислати нитки, то, будь ласка, вишліть. Дружині треба різнокольорових ниток, щоб ними вишити сукню. Сама вона вишивати не вміє, а дає це робити спеціальним майстриням, які вимагають ниток замовника. Може, Ваша дружина знає, яких саме треба ниток, але, якщо не знає, то облишимо й цю мороку.

Моя книжка «Завищені оцінки» запланована у «Радянському письменнику» на 1973 рік. Цього ж, 1972 року, має вийти лише однотомник у російському перекладі в Москві, і якщо він цікавить Вас, я надійшлю його згодом Вам. У Варшаві у в-ві «Чительник» має вийти переклад роману «За шпирмою», а оце нещодавно одержав польський журнал «Хлопська droga» з перекладом мого оповідання «Так воно показує» чи як названо по-польському «Так мусілі ми зробіть». У попередньому листі я надіслав Вам вирізку з московської «Литературной газеты» з реплікою на рецензію А. Кузнецова. Чи Ви одержали це?

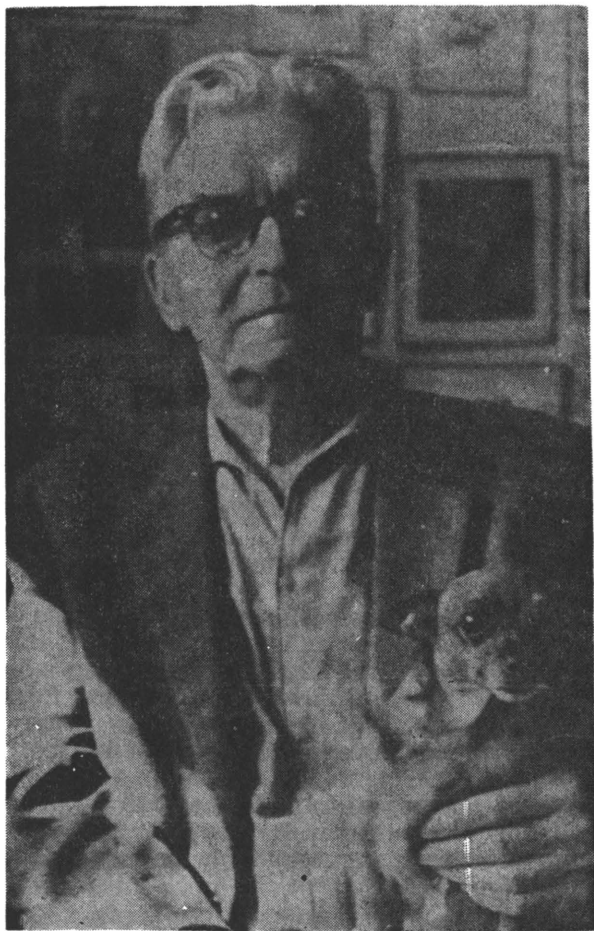
Надсилаю Вам дві аматорські світлини, зроблені нещодавно в моїй господі: я і моя улюблениця Пальма (японсь-

кий пінчер), яку я придбав уже з ім'ям кілька років тому, але «українізував» щодо всього іншого.

Здоров'я моє — нема чим хвалитись, але ще працюю, хоч цей високосний рік, як запевняють старі люди, має бути не дуже легким, отож, як казав один хutorянський мудрець, — що було, то бачили, а що буде, — побачимо..

Поздоровляю Вашого сина Юрка з вступом до університету — хай щастить йому доля! Дружина моя разом зі мною вітає Вас і Валпу дружину, а Євген — Юрка. З пошаною

Б. Антоненко-Давидович



Б. Антоненко-Давидович із своїм песиком Пальмою.

Київ, 27 лютого 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 1, 5 й 14 лютого я одержав. Дякую за них, а також за високу оцінку моєї літературної роботи. Мені дуже приємно, що Вам подобалося моє оповідання «Щастя» й Ви зрозуміли провідну авторову думку: щастя — поняття відносне й до нього треба підходити діалектично, залежно від часу й обставин, серед яких живе людина; те, на що сьогодні не звертає уваги людина, завтра може видаватися їй щастям і навпаки. Вас тішить, що, незважаючи на стан здоров'я й, будемо казати прямо, похилий вік, моє перо «не слабне», як Ви пишете, а я кожного разу після такої хвали думаю, чи цей твір — не «лебедина пісня» моя?.. На жаль, роки беруть своє...

Ви питаєте мого дозволу на перевидання у вас мого роману «За ширмою», але я сприймаю Ваше звернення до мене в цій справі тільки за вияв чемності до автора, бо й без моєї згоди Ви можете перевидавати в себе все, що Вам заімпонує, так само як і в нас роблять це із закордонними авторами, користуючись тим, що нема відповідної конвенції на видання тих чи тих творів. Мені, безперечно, радісно, що Ви заманіфестували таку чемність, бо інші видавництва в Англії та США перевидавали мою повість «Смерть» та літрепортаж «Землею українською», не питаючись моєї згоди, й про це я дізнався лиш *post factum*. Питаєте про мої побажання й вимоги. Які ж вони в мене можуть бути? Ніяких. Хіба що хотів би, щоб усе було у Вашому перевиданні додержано радянського оригіналу без будь-яких «відсебенюк». Не погано було б, що б у анотації чи десь там було сказано, що перевидається твір через те, що тираж книжки давно вже розійшовся, а попит на неї ще є. Але, далекі, я не уявляю, невже на цей мій твір ще не вичерпався у вас попит? Тут має підставу тішитись моя авторська гордість.

Про гонорар — нема чого й казати, про це не може бути й мови. З усіх країн, де перекладалися й видавалися мої твори, єдина Угорщина надіслала мені гонорар, але він такий мізерний, що має більше символічне значення, тоді як Болгарія й Польща утримуються навіть і від цього... Я буду задоволений уже з того, що Ви один примірник Вашого перевидання надішлете мені. Стож ні принципово, ні практично я не маю нічого проти Ваших заходів щодо перевидання «За ширмою».

Ви хочете картати якогось Вашого колегу, що використовує мою книжку «Як ми говоримо» й пише мовні поради, не зазнаючи джерела. А я не радив би це робити Вам: якщо

ці поради корисні з погляду підвищення нашої загальної мовної культури, то байдуже, хто саме дає поради: практична користь не завдає прикrostі моїй авторській амбіції, тож хай пише далі, видаючи мої думки за свої. Дозвольте принагідно зазначити кілька Ваших помилок, тільки вибачте мені за прискіпливість. Ви пишете: «в противагу тому...», а треба — на противагу; «щоб ви мали уяву про нього», а треба — уявлення, бо уява це здібність нашого мозку, а уявлення — продукт цієї здібності; «як я в жарт його називаю», а треба — як я жартома його називаю; «через пару днів» — через два-три дні, кілька днів. Може бути тільки «пара волів», «пара чобіт», пара подружжя.

Моєї книжки «Завищені оцінки» нема в преїскуранті 1972 року, бо вона запланована на 1973 рік, а цього року тільки у Москві має вийти однотомник моїх творів у російському перекладі та у Варшаві «За ширмою» в польському. Цього року має вийти збірка поезій Ліни Костенко, яку я Вам, звісно, одразу ж пришлю, скоро вона вийде.

Вітаю Вас з народженням ще одного онука! В одному з попередніх листів я помилково зарахував і молодого літерата Юрка у Ваші сини, тоді як він тільки Ваш онук, до якого Ви ставитесь з батьківською увагою. Вибачте мені за помилку. Чи одержали в попередньому листі моє фото з улюбленицею Пальною, що зробив один аматор у моїй хаті? За нитки я й дружина дякуватимемо Вам, а щодо жіночого костюму, то обличчя цей клопіт зовсім. У Києві, хоч і є ще невеликі морози вночі, але вже пахне весною, принаймні в природі, але яка буде погода далі — невідомо. Привіт Вашій родині й Юркові. На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

П.С. У варшавському науковому журналі «Славія орієнталіс» (ч. 1 за 1972 р.) надруковано дуже хвальну рецензію на мою книжку «Як ми говоримо» Мар'яна Юрковського.

Б. А. Д.

★ ★ ★

Київ, 23 березня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 2 та 14 березня й сторінку творчості Ваших наймолодших я одержав і дуже дякую Вам за них.

Щодо перевидання у вас чи мого роману «За ширмою» чи книжки «Як ми говоримо», то мені здається, треба виходити з практичної доцільності й потреби читачкої. Коли моя кн.

жка «Як ми говоримо» може якоюсь мірою зарадити Вам про-
ти асиміляції в умовах англосакського мовного моря, то, звіс-
но, треба дати перевагу їй, а не роману «За ширмою». А втім
Вам видніше, що саме Вам потрібно.

Пишучи минулого разу про цю справу, я свідомо вжив
слова «відсебеньки», щоб познайомити Вас з цим неологіз-
мом. Спинившись перед потребою якось перекласти російське
«отсебятина», я спочатку переклав його — «відсебетчина»,
але відомий перекладач Гомера Борис Тен порадив «відсебе-
ньки», на які я радо пристав.

Нещодавно одночасно з листом я надіслав Вам рекомен-
дованою авіабандеролею односторінковий Пчілки та два примір-
ники моєї книжки «В літературі й коло літератури», як Ви
просили, і сподіваюсь, що Ви цю авіабандероллю вже одержа-
ли. Напишіть, будь ласка, що прислати Вам ще з наших кни-
жок, щоб я міг віддячити Вас за все дотеперішнє.

Дуже дивує мене, що від п. Ліди я так і досі не одержав
повідомлення, чи дійшла до неї ця моя книжка, яку я їй дав-
ненько вислав. При нагоді спитайте її, чому вона не написала
мені про це листа.

З приємністю прочитав на сторінці наймолодших «Маріч-
ку» Юркову. Мені здається, що в нього є певні завдатки беле-
триста; непоганий і нарис Р. Філонюк «Мої вакації на остро-
вах Фіджі», та оповіданнячко «Жучок» А. Ліщинського. Не по-
ганий вірш Т. Ліщинської, хоч я не люблю верлібру. При всій
моїй прискіпливості я не знайшов у Юрка жодної похибки
щодо мови. У Філонюк краще сказати не «коло 300», а бли-
зько 300; не «село, вірніше, хутірці», а —.. точніше (чи пев-
ніше) хутірці; не подобалося мені порівняння: «два тижні ці-
єї мандрівки пролетіли, мов легенькі хмарки по небі». Річ у
тім, що з хмарами чи навіть хмарками асоціюється щось сум-
не, невеселе, тоді як авторка дуже задоволена своєю мандрів-
кою на ті острови; та й плин хмаринок на небі не віддає уяв-
лення швидкості. Тут можна було б висловитись простіше й
природніше: не встигла оглянутись (спам'ятатись, оговта-
тись), як пролетіли...

Мені цікаво, щоб уявити собі рівень знання нашої мови у
ваших наймолодших, чи багато довелось Вам правити цю
творчість як упорядникові перед друкуванням, чи надруко-
ване небагато відбігає від первинного оригіналу?

Питаєте, де й хто переклав мене в Болгарії? 1971 року ви-
давництво «Народна культура» видало в Софії тиражем 12150
примірників, розміром 22 друк. аркуші збірку «Современни
українски разкази», де вміщено й переклад П. Атанасова мо-
го оповідання «Крила Артема Летючого». Збірку видано ду-

же гарно: добрий папір, картонна обкладинка, непогана суперобкладинка.

Раджу Вам прочитати в № 2 «Вітчизни» спогади Ю. Смолича «Розповіді про неспокій нема кінця». Там цікаві й правдиві розділи про В. Підмогильного й О. Слісаренка¹.

Я вже писав Вам, що кольорові нитки одержав, за що я, а надто моя дружина складаємо сердечну подяку Вам і Вашій дружині. Близчим часом пошукаю в київських книгарнях «Кармалюка» В. Гжицького і, якщо знайду, одразу ж надішлю Вам.

У нас уже почалася справжня весна: вдень пригріває сонечко й наганяє температуру до +14°, Дніпро під Києвом скрес, ось-ось повинна скреснути й Десна. Одне слово, в природі вже чується пісня «Та вже весна, та вже красна, із стріх вода капле...» Шкода тільки, що мені, не молодому козакові, якщо й пахне мандрівочка, як співається далі в пісні, то не куди інде, як, за висловом М. Рильського — у небуття, без вороття... Не сприйміть це, Дмитре Васильовичу, за прояв пессимізму, такого невластивого мені навіть за найскрутніших обставин у моєму житті, це просто констатація того, що є, що неминуче має статись з кожним смертним. Привіт Вашій родині!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 9 квітня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 2 і 28 березня, а також фотостат про Вашу лекцію про Сковороду я одержав і дуже дякую Вам за них. Шукав я по київських книгарнях «Кармелюка» В. Гжицького, але не знайшов, бо вже розпродано, тому й не можу вдоволювати Вашого прохання. Напишіть про це В. Гжицькому: в нього, мабуть, ще збереглися авторські.

Дуже добре, що Ви прочитали лекцію про Сковороду¹ й ставите питання про відзначення його роковин у себе. Сковорода — це наша національна гордість, з якою не сором і перед світом вийти. Не розумію тих обмежених людей, що, до-

1) Олександр Слісаренко (справжнє прізвище. Снісар (1891—1937) — поет і прозаїк. Нар. в с. Шиповатому на Харк. Друк. почав у 1910-11 рр. Налетжав до літер. угруповань та організацій «Аспланфут», «Біла студія», «Музгет», «Комункульт», «Гарт» і «Валліте». Головніші твори: «Бунт», «Чорний ангел», «Хлібна ріка». Відома його гостра відповідь М. Горькому (1927) за відмову видати його роман «Мати» в укр. перекладі. Заарештований в 1935 р., був засланий на Соловки і розстріляний в 1937 році.

рікаючи нашому філософові за його виступи проти фарисейства духівництва та обскурантизму, забувають про вагу філософії Сковороди, яка своїм значенням переходить за наші національні межі й сягає світової скарбниці людського духа.

Ви питаєте мене про те, чи є тепер на Україні філософії й хто вони? Я також, як і Ви, знав філософа П. Демчука², але нині мені важко назвати когось із сучасних наших філософів, що дорівнював би бодай П. Демчукові. Особисто знайомий з кількома викладачами філософії у наших вищих школах. Це добрі патріоти, симпатичні люди, дбають за культуру мови у своїх лекціях, але самих їх я не назвав би філософами: від викладання філософії, цебто повторення перейденого, до творчої філософської думки — ще далеко... Та не є обов'язковим, щоб кожна історична доба конче висувала нового філософа, — бувають в історії періоди, коли філософії багато, а філософів нема. Очевидно, й до філософів можна застосувати влучні слова Ліни Костенко, що стосується поетів:

...на цій планеті,
Відколи сотворив її пан Бог,
Ще не було епохи для поетів,
Але були поети для епох.

Дуже радий, що Ви одержали мою давню книжку «В літературі й коло літератури». Якщо згодом, маючи на це час і охоту, прочитаєте її, я буду вельми вдячний Вам за Ваші критичні зауваги, але — абсолютно щирі, без усяких знижок на мій вік, літературний стаж тощо. Я людина, як Вам відомо, не амбтіна щодо цього.

Питаєте мене, коли я сяду писати спогади? Так я ж їх пишу в своїй автобіографічній повісті «Удосвіта», де йдеться про моє дитинство та юнацтво. Це має бути перша частина трило-

1) Григорій Сковорода (1722—1794) — видатний український філософ і поет нар. в с. Чернухах на Полтавщині в козацькій родині. Від 1734 р. з перервами навчався в Києво-могилянській Академії до 1753 р. Як поет лишив по собі збірник поезій «Сад божественних пісень». Як філософ — лишив трактати, притчі, діалоги, а також збірник «Харківські байки». Його філософські погляди висловлені також і в байках та поезіях. В основному він пантеїст. По його смерті знайдено 17 його творів. Основний зміст його моральної філософії — щастя людини, ключ і розв'язку чого знаходив у самопізнанні, пізнанні світу й особливо в виконуванні людиною праці, відповідної її нахилам, притаманної (сродної) природі даної людини. Гр. Сковорода мав великий вплив на творчість подальших письменників, як І. Котляревський, Гр. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Л. Глібів та інш.

2) Демчук Петро (1900—?) філософ-марксист, родом з Галичини, викладав у Кому. університеті в Харкові, наук. співроб. Інституту Марксизму, належав до «школи М. Скрипника». Статті з історії філософії друкував в ж. «Прапор марксизму», «Гарт», «Пролітфронт» та ін. У 30-х роках був засланий і дальша його доля невідома.

гії «Що коштує чорний хліб»; вона кінчається весною 1917 року й моїм закінченням гімназії.

Про київську погоду й моє самопочуття. Київ перескочив із холоднечі з морозами й недавнім навіть снігом у таке тепло, що позавчора над Києвом прогрімала навіть перша гроза, хоч на деревах нема ще листя. Гроза була маленька, ніби штучна, та все ж гроза, як ото, пам'ятаєте, у вірші «Люблю грозу в началі мая, когда весенний первый гром, как бы резвяся и играя, грохочет в небе голубом». Але справжні грози всіма сторонами, мабуть, чекають нас ще попереду. Моє самопочуття якесь нестале й часом скидається на самопочуття відпочивальника з Сабурової дачі¹ на околиці колишнього Харкова. Ви жили, здається колись у Харкові, то, напевно, знаєте цю місцевість.

Наостанку, дозвольте зробити два мовні зауваження, але прошу пробачити мені мою прискіпливість. Не «земляка-полтавчанина», як Ви пишете в останньому листі, а — земляка-полтавця (згадайте «Наталку-полтавку» Котляревського, а не Наталку-полтавчанку). Не «співставлення поглядів», а — зіставлення поглядів; так само й дієслово звучить — зіставляти, а не співставляти. На цих словах часто помиляються й у нас навіть ті особи, що мають звання академіків, тож Вам це можна поготів вибачити.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9 травня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні в нас свято перемоги над фашизмом, пошта začínяється рано, тому цього листа надсилаю не рекомендовано, як роблю звичайно, а тільки авіапоштою. Цікаво, чи дійде цей лист до Вас. Прошу написати мені про це. Вашого останнього листа з 22/IV я одержав і дуже дякую Вам за нього. Не дивуйтеся, що в моїх останніх листах звучать мінорні ноти: крім усяких поточних прикростей, у мене тяжке лихо — вже три тижні, як моя дружина перебуває в психіатричній лікарні... Це вже втретє вона попадає туди, починаючи з 1969 року, майже одразу після мого 70-річного ювілею. Попервах я надіявся, що це тимчасові психічні ускладнення, а тепер лишається припускати, що через певні проміжки просвітлення хвороба буде знову вертатися й прогресувати. Тричі на тиждень я

1) Сабурова дача — будинок для божевільних на околиці Харкова.

їжджу на Куренівку, щоб відвідати хвору дружину й привезти їй передачу, але ця знайома мені до найменших дрібниць дорога обертається для мене шляхом на психологічну Голготу, й можете собі уявити, як це виснажує, і без того надірвані, мої фізичні й душевні сили. Тому не дивуйтесь, що не часто пишу.

Хотілося мені, наче перед смертю, глянути цього року на рідні місця — Охтирку з Ворсклою, Недригайлів і Засулля під Ромном, але через хворобу дружини, нікуди, видимо, не поїду й сидітиму в Києві. Отака, як бачите, випала мені «спокоїна старість» — бентежна й турботна, як і все моє дотеперішнє життя...

Відповідаю на Ваші мовні запитання. «Одержав листа, за якого дякую», чи «... лист, за який дякую»? Правильніша буде перша форма. У нашій мові додаток часто стоїть у формі родового відмінка: написав **листа**, узяв **зошита**, скопив **ножа** тощо. На це явище нема ще певного правила, бо трапляються випадки й з іншою формою: купив **дім**, поламав **тін**, мав **хист** тощо, і тут може підказати правильність тої чи тої форми лише відчуття мови. Про це сказано в моїй книжці «Як ми говоримо» на сторінках 28 і 29. Ви пишете: «Пізніше, як звільнюся від поточної, вірніше термінової, роботи...». Краще написати не «вірніше», а «точніше»: прикметник «вірний» та прислівник «вірно» будуть до речі там, де мовиться про відданість, а не правильність. Про це також сказано в моїй книжці на стр. 102 і 103. Не «поміркована погода», як Ви пишете в останньому листі, а — «помірна погода»; поміркованою може бути тільки людина. Про це теж написано в моїй книжці на ст. 124 і 125. Вибачте мені за прискіпливість, але Ви самі зачепили цю тему в останньому листі.

Вашому онукові Юркові скажіть, щоб не писав тим часом до Євгена, бо його нема вдома й не скоро він буде.

За Вашу статтю про Лесю Українку та інших письменників буду дякувати, якщо надішлете.

Привіт Вашій родині!

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 6 червня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Перш за все вітаю Вас з плідним та славним ювілеєм і бажаю здоров'я, творчої наснаги й дальшої невтомної енергії в

праці на культурно-освітній ниві. Вибайте, що за хворобою дружини та всяким іншим лихом, що звалилось на мене, не привітав Вас вчасно. Ваші листи з 11 та 18 травня я одержав і дуже дякую Вам за них. З моїм березневим листом, що, хоч і був у авіаковерті, а прийшов звичайною поштою, сталась, видимо, така халепка: нова працівниця на пошті помилково взяла з мене менше грошей за рекомендований закордонний авіалист, а я, здаючи їй кілька листів, цього не помітив. Коли без мене помітили цю помилку, то, мабуть, щоб не доплачувати вартість кореспонденції з своєї кишені, закреслили «авіа» — тільки й того. Одночасно з цим листом надсилаю Вам авіапоштою «Д. І. Яворницький»¹, яка, сподіваюсь, Вас зацікавить. У цього листа вкладаю вирізку з газети «Вечірній Київ» про прес-конференцію в Києві, де виступав перше заарештований, а нині звільнений Ярослав Добощ.

Передайте Вашому онукові Юркові, що його посилку для мого Євгена з спортивними черевиками, краєвидами Австралії та симпатичним горнятком з австралійськими кенгуру я одержав, за що дуже дякую йому від себе й Євгена, але жай не дивується, що від Євгена нема листа з подякою: Євгена нині нема дома й не скоро буде, але коли повернеться, він дуже зрадіє з Юркового подарунку. Спитайте Юрка, чим я міг би, замість Євгена, віддячити йому.

У Києві — літо в розпалі: спека, все цвіте, вряди-годи перепадають дощі, але досі ще не було путньої грози, а Ви ж знаєте, як я люблю грозу. Стан дружини трохи ліпшає, і лікар сподівається, що десь за місяць вона повернеться додому, а тим часом відвідую її тричі на тиждень, хоч лікарня міститься далеко — на Куренівці й їхати туди доводиться довго.

Передайте моє привітання Вашій дружині.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

1) Яворницький Дмитро Ів. (1855—1940) — український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник, академік АН УРСР. Більшість його праць присвячена історії Запорізької Січі. Він автор низки праць, як «Історія запорізьких козаків» в трьох томах (1892-7), «Вольності запорізьких козаків» (1898), «Іван Дмитрович Сірко. Славний кошовий отаман запорізьких низових козаків», (1874), «Число і порядок запорізьких січей з топографічним нарисом Запоріжжя» (1884). Д. Яворницький організатор Дніпропетровського державного історичного музею (75 тисяч експонатів). Я. зібрав також значний фольклорний, етнографічний і лексикографічний матеріал, на основі чого видав багато розвідок та досліджень. Крім того, він автор «Словника української мови», збірника пісень, оповідань та повістей, які за радянської влади й досі не видані й не перевидані ті, що виходили ще за царського ладу.

Київ, 27 червня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 16/УІ, а ще раніш листи з 18/У та 6/УІ, про що Ви, мабуть, уже знаєте з мого попереднього листа, якого я надіслав Вам одночасно з книжкою про Яворницького. Одержав також і 2 фото Ваших початківців-літераторів, от тільки Ваша доповідь про Лесю Українку не дійшла до мене. Може, ще надійде? Дуже дякую Вам за все те. Шкода, що на останньому фото Ви не позначили, де серед чотирьох початківців-хлопців Ваш Юрко. Прошу написати про це в наступному листі. Дивлюсь на це останнє фото і мимоволі дивуюсь: як швидко мода перескакує з континента на континент! У нас теж дівчата з довгим волоссям ходять простоволосі — одні в довгих спідницях, інші ще ніяк не зречуться мініспідничок; і хлопці в нас часто трапляються патлаті, як молоді попи, так само, як і у вас..

Десь з тиждень тому я надіслав Вам рекомендовану авіабандеролею орган польської академії наук "Slavia Orientalis" з рецензією на мою книжку, що Вас цікавила. Прошу одразу повідомити мене про одержання цього журналу.

У минулому листі я запізнило привітав Вас з Вашим ювілеєм, а вчора, переріхуючи Вашого листа, не міг не дивуватися з Вашої бадьорості й енергії у Ваші 65 років. Заздрю Вашій працєвитості й можливості бачити її реальні наслідки у вигляді підростання молодих літраторів та працівників на культурно-освітній ниві. А от я ще пишу, але не знаю, як його сприймає масовий читач, бо останнім часом втрачаю з ним внутрішній контакт, через те кожна моя нова річ викликає сумнів — чи є ще «порох у порохівницях» і чи не час сходити зі сцени, щоб не дискредитувати новими нікчемними писаннями те, що написав колись і що вартє було якоїсь уваги... Мабуть, у цьому позначається й моя старість, що така ж нещадна до мене, як і до інших, а, може, це лежить у тих зовнішніх обставинах, які також не бувають статичними.

Днями повернулась, нарешті, дружина з лікарні, що мене дуже потіпило й внесло неабияку полегкість мені з побутового боку. Не треба вже ходити тричі на тиждень до лікарні, варити собі їсти, думати, чим нагодувати Пальму, бо вона досить вередлива щодо їжі й зовсім не схожа на свого господаря, який додержується принципу — «хоч клоччя, хоч вовна — аби кишка була повна». Ви вже знаєте цю симпатичну сучку з того фото, що я надіслав був раніше. Собак я дуже люблю, надто після своїх життєвих бувальців, що Ви, певно відчули, читаючи мій роман «За ширмою», де я велику увагу

приділив шолудивій Жучці.. Коли мені було особливо тяжко в квітні й травні цього року, Пальма була єдиною живою істотою, що поділяла мою самотність і глибоко відчувала мій смуток... Цікаво мені прочитати Ваше післяслово до «Ширми». Коли ви гадаєте це може вийти з друку?

Я не люблю ходити по фотографіях і позувати, але днями мене затягнула така дружина до фотоательє, і ми вдвох сфотографувалися. Коли через місяць будуть готові світлини, я надішлю одну Вам.

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 19 липня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

У Києві стоїть така спека, що просто млієш від неї; температура доходить до 32°, а днями було й 36°! Нічого не хочеться робити, а треба. Тим-то й забарився з відповіддю на Вашого листа з 30/УІ, де була й вирізка з творами Ваших наймолодших. Але сьогодні одержали Ваш пакунок з сукнею для моєї дружини, то вже конче мушу подякувати від себе й дружини Вам та Вашій дружині за цей подарунок. Дружині дуже подобалася сукня, дарма що треба буде дещо зменшити в ній, але то дрібниці. Отже сердечно дякуємо Вам за Ваші турботи й клопіт. Тільки неодмінно напишіть, чим ми могли б віддячити Вам, бо нам просто ніяково. Не порядком віддаунку, а скорше як прояв мого давнього радянсько-культурного шефства над Вами, я ще вчора надіслав Вам рекомендованою поштою два томи «Весілля». Це добре й культурно видана серйозна праця етнографічного характеру. Сподіваюсь, що Вам вона подобається, бо в ній є не тільки записи весільного обряду, але й ноти до весільних пісень і кілька кольорових ілюстрацій. Вважаючи на те, що Ви не кинетесь одразу читати цю працю, бо вона правитиме Вам більше за довідник, я надіслав не авіапоштою, а звичайною, як Ви просили раніш.

У листа вкладаю вирізку з «Вечірнього Києва» — «Лосі на вулиці». З неї Ви можете уявити собі, як збільшилась фауна України, коли на околицях, а то й ближче до центру столиці прогулюються лосі.

Чи скоро доходить до Австралії «Літературна Україна»?

Зокрема, чи Вам уже довелося читати її № 54 за 7/УП?¹ Там згадується й моє прізвище... Ви нещодавно питали мене, чи скоро вийде нова моя книжка «Завищені оцінки» й як стоїть справа з виходом у Москві мого однотомника в російському перекладі. На жаль, нічого певного не можу Вам сказати. Не виключена можливість, що перша книжка не вийде й наступного року, дарма що була запланована; так само щось гальмується й у Москві. Тож навряд чи я зможу ближчим часом надіслати Вам щось своє.

З творчості наймолодших мені подобалося Юркове оповідання «Перший поцілунок», хоч чогось він не дописав про момент поцілунок, від чого так і не знаєш, чи був той поцілунок. А втім, може це делікатна манера автора — писати лише натяками, а я, літератор, що звик «розмазувати» ситуації подорбицями, не сприйняв це, ставши читачем. Подобався і вірш «Осанна» — не стільки поетичною доконалістю, скільки глибиною думки. Решта творів — на рівні, хоч і високому, але поки що тільки учнівської вправності.

Чи одержали Ви журнал «Slavia Orientalis», орган Польської академії наук, якого я надіслав Вам авіапоштою ще 7/УП рекомендовано? Час би вже йому долетіти до Вас, але Ви щось про нього нічого не пишете. Як почуваєте себе? Чи випав уже у Вас сніг? Цього року незвичайне літо: на Соловках тепліше, ніж у Криму та на Кавказі: температура там сягала 36°, а в Білому морі вода прогрівалася до 27°...

Передайте привіт і подяку Вашій дружині від мене й моєї дружини.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 24 липня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Колись Ви просили в мене надіслати Вам мою останню картку, та я обмежувався тільки аматорськими світлинами, а оце, на прохання дружини, пішов з нею до фотоательє сфотографуватися, в наслідок чого маю змогу прислати Вам дві наші картки, на яких ми більш-менш схожі на себе, надто на тій, що на весь зріст.

Кілька днів тому я надіслав Вам листа й рекомендованою бандеролею (але не авіа) два томи «Весілля».

1) Кіївський часопис «Літературна Україна» ч. 54 з 7-го липня помістила образливу статтю «В ролі жебрака», обвинувачуючи Б. Антоненка-Давидовича що він дістає з інших країн пакунки, в чому нібито немає потреби, бо він дістає пенсію.

Прошу Вас повідомити мене про одержання попереднього листа й цього з картками. Привіт Вашій родині!
З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович



Київ, 1 серпня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 11/УІІ та вирізку післямови в ньому я одержав, за що дуже дякую Вам. Післямова мені подобалась, тільки я знайшов у ній одну друкарську помилку в 2-му рядку — «цаківих» замість «цікавих», та суттєву в 17-му рядку, де надруковано назву оповідання «Перші два», тоді як треба було — «Останні два». Надарма Ви похвалили мою драму «Лицарі абсурду»: я не пишаюсь нею ні з формального боку, ні з якого іншого. Це було шукання в літературі помацки самого себе, що, кінець кінцем, показало — драматурга з мене не вийде...

На жаль, титульної сторінки «За ширмою» я не одержав, але вирізку з творчістю Ваших наймолодших одержав, про що вже писав у попередньому листі. Останнім часом трапляються на пошті помилки молодих дівчаток, які заносять кореспонденцію не за написаною адресою, тому іноді слід вдаватися до рекомендованих листів.

Наче передчуваючи Ваше прохання в листі з 11/УІІ, я нещодавно вислав Вам авіапоштою рекомендовано дві світлини себе з дружиною, які, сподіваюсь, Ви вже одержали. Турбує мене що Ви досі не одержали журналу Польської академії наук "Slavia Orientalis", якого я надіслав Вам також авіапоштою й рекомендованою, але звичайною поштою два томи етнографічної праці «Весілля», але то не скоро до Вас дійде.

Дякую, що написали мені, де на світлині Ваш Юрко. Тепер я маю уявлення про цього симпатичного й обдарованого хлопця.

Ніяк не сподівався, що Ви так оперативно форсуєте справу перевидання мого роману «За ширмою», який у нас становить тепер раритет. У Польщі цей роман у польському перекладі видає варшавське видавництво «Чителник», адресу якого я не знаю, лиш маю адресу перекладача цього мого твору — М. Рихліцького, що також мешкає у Варшаві. Якщо Вам потрібна буде його адреса, я надішлю її Вам.

Давно не маю вістей від Лідії Денес, хоч місяців півтора тому я надіслав їй докладного листа про сучасний Київ. При нагоді спитайте її, чи вона одержала мого листа.

У Києві стоїть велика спека, аж важко дихати, і, може, від цього та від багатьох інших прикростей самопочуття в мене не блискуче; до того ж, за чотири дні мені стукне 73 роки... Ніколи не думав, що доживу до такого віку! Та отже дожив і з бідною їду з ярмарку, що добре відчуваю і легенями, і серцем...

Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині, зокрема й симпатичному Юркові.
На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 16 серпня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 31/УІ я одержав і дуже дякую Вам за нього. Проте титульної сторінки моєї книжки, а також і два її примірники я не одержав і досі. Може, Ваша пошта надіслала їх не через авіа, а звичайним порядком? У всякому разі, мені здається, Ви можете вже подавати на розшук тих бандеролей з книжками, бо мені дуже хотілось би одержати хоч одну з них! Боюсь, що я так і не одержу їх... Ваше прохання щодо книжок я частково виконав і сьогодні, одночасно з цим листом, надсилаю Вам рекомендовано, але не авіапоштою «Художню прозу Т. Г. Шевченка» Л. Ф. Кодацької. Що ж до книжки «З історії українського шевченкознавства» М. Комишанченка, то справа трохи складніша: її нема в книгарнях, бо це видання Київського університету. Можливо, мені пощастить якось придбати її через людей, близьких до університету, тоді й надішлю її Вам.

Радий, що потішив Вас вирізкою з «Вечірнього Києва» про лосей і задоволений, що Ви швидко одержуєте нашу газету «Літературну Україну». Та замітка, про яку Ви пишете в останньому листі, безперечно, зіпсувала мені настрої, але, як каже приказка: біда біду перебуде, одна згине — друга буде... Цікаво те, що з автором замітки я не мав ніяких стосунків, за все моє життя він був у мене раз чи двічі та й то багато років тому, а з 1970 року я не вітаюся з ним за черговий його нестичний вчинок до скульптора І. Гончара. Взагалі це дуже антипатичний суб'єкт, моральні засади якого стоять на дуже низькому рівні, хоч у той же час, треба визнати, певний літературний хист у нього. Рідкісний випадок, коли талант уміщається в одній людині з нищістю й підлотою...

Мене цікавить, що то за мій лист був опублікований у Бразилії? Адже я ні з ким там не листувався! Може, це якась фальшивка? Напишіть мені принаймні хоч про тему того листа. Ви маєте рацію: не годиться публікувати в пресі приватні листи людей та ще за їхнього життя.

Днями пошукаю ще тих мініатюрних видань, які Ви просите, бо в тих книгарнях, де я шукав Комишанченка та Кодацьку, таких видань не продають.

Дивно, що Ви досі не одержали органу Польської Акаде-

мій наук "Slavia Orientalis" — до мене він вільно дійшов із Варшави. Доведеться надіслати Вам фотокопію рецензії на мою книжку, що зроблю ближчими днями.

Цікаво, який тираж «За ширмою» у Вашому виданні? Чи надсилаєте Ви свою книжкову продукцію за межі Австралії? Якщо будуть якісь відгуки про цю книжку, напишіть мені. Післямова до цієї книжки до мене дійшла, і я з великою приємністю прочитав її.

Нещодавно я, після телефільму про піщану пустелю австралійського континенту та її аборигенів, узявся розглядати мапу Австралії в «Українській радянській енциклопедії», заразом поцікавившись, де міститься Ваш Ньюпорт, але так і не знайшов його. З назви видно, що це портове місто, але ні на березі південної Австралії, ні навколо Мельбурна, від якого, мені здавалось, Ньюпорт близько лежить, — ніде його нема. Де ж усе таки Ваш Ньюпорт?

Щодо Юркового оповідання «Перший поцілунок», то я так і зрозумів подію, як Ви мені пояснюєте, але боюсь, що не всякий читач так зрозуміє. Може, не завадила б десь коротенька фраза-запитання: «Чи був же таки поцілунок?», а втім я люблю «розмазувати» й, може, тут не маю рації.

Нещодавно чув по радіо про один Ваш австралійський альманах, де гудили здебільшого поезію, але вельми хвалили Вашу статтю про Лесю Українку.

Учора закінчив оповідання «Хто такий Ісус Христос» — із серії моїх подорожей на східних меридіанах¹, але публікувати його ближчим часом не збираюся...

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 19 серпня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

16/УІІ я надіслав Вам рекомендованою бандеролею «Художню прозу Т. Шевченка» Л. Кодацької, а сьогодні надсилаю одночасно з цим листом «З українського Шевченкознавства» Комишанченка, яку мені пощастило вчора дістати в одній книгарні, та 4 книжечки-малоформатки: дві з них — поезії В. Мисика та переклад вибраного Ю. Словацького, спо-

¹) Можна догадуватись, що це оповідання з часів заслання, де Б. А.-Д. пробув 21 рік.

діваюсь, Вам подобаються. Я подав учора на розшук «Славія орієнталіс» заяву на пошту, а тим часом надсилаю в цьому листі фото тих сторінок журналу, де вміщено рецензію на мою книжку. Учора я розмовляв з начальником київського поштамту про те, що мені досі не приставили ті книжки мого роману, які Ви надіслали мені. Гадаю, що, коли й Ви негайно подасте в себе на пошту заяву на розшук цих книжок, то, може, я їх одержу, а мені ж так цього хочеться!

16/УІП я надіслав Вам величенького листа, але, здається, забув подякувати Вам за чудову листівку з привітанням мене в день народження. Тож, хоч і запізнило, дякую Вам за неї й ті добрі побажання, що Ви там висловлюєте.

Чи одержали Ви світлину зі мною та моєю дружиною, яку я надіслав Вам у липні? Останній Ваш лист був з 31/УІП.

Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 28 серпня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Відповідаю Вам одразу на два Ваші листи з 10 та 12 серпня, за які сердечно дякую Вам. Дуже радий, що Ви одержали «Славія орієнталіс» та наші родинні фото. Пишете, що я на світлині виглядаю ще «козаком». Е, був козак, та збувся й тепер — хоч козак, та шалка не так: беруть своє літа й впливають до того ж ще й інші чинники, що примушують згадувати слова В. Маяковського¹: «Для веселля наша планета мало благоустроена»... Колись була відома жартівлива переробка російської пісні: «Шумел, горел пожар московский, а все думали — Маяковский», але цього літа був великий пожар, тільки не московський, а — підмосковський, про якого Ви, мабуть, читали або чули по радіо. Вкладаю в листа вирізку з московської «Литературной газеты»² про цю подію,

1) Вол. Маяковський (1893—1930) — видатний рос. поет. Друкуватися почав ще до революції, в 1912 р. в збірникові футуристів. Брав участь в підп. револ. гуртках. Був тричі заарештований царською владою. За рад. часів часто теж гостро висміював окремих «вельмож», зокрема Максима Горького, який в той час був в Італії на острові Капрі. Маяковський автор багатьох книжок поезій, що славили Радянський Союз. В одному з віршів М. хвалив українську мову за «велич в мові і простоту». (Вірн «Борг України».)

2) Улітку 1972 року в підмосковському районі спалахнули великі пожежі: горіли торфові болота, що висохли від спеки. Разом з ними горіли й ліси та селища. В багатьох місцях провалювався ґрунт, верхні шари землі. На гашення пожежі кинути були навіть військові частини, крім численних пожежних команд. Чимало людей загинуло в тому стихійному лихові.

що, гадаю, Вас зацікавить, а, може, й спростує фантастичні чутки, які часом ширяться за кордоном про наше життя.

Мого роману «За ширмою», що перевидано у вас, я таки й досі не одержав: певно, десь загубився на великій дорозі з континенту до континенту. Раджу Вам подати на розшук заяву.

Хай Вас не дивують загадкові позначки перед прізвищем Рихліцький: це щось на зразок нашого «вельмишановний пане», бо поляки, як і китайці, дуже полюбляють церемонії чемності. Надішліть йому з відповідним листом не один, а два примірники, щоб він міг один примірник надіслати мені.

Відповідаю і на друге Ваше запитання: за синю сукню, що Ви були ласкаві надіслати мені для моєї дружини, я заплатив на пошти 35 карбованців мита. Не дивуйтесь, що ніби велика цифра: нещодавно я одержав від п. Ліді хустку велику для дружини й заплатив 7 карбованців мита. До речі, при нагоді скажіть їй, що я її подарунок одержав. Хоч я й написав їй про це листа, але боюсь, щоб мій лист не загубився десь, а я не опинився в становищі невдячного нечеми.

Спробую дістати й надіслати Вам «Веселий мудрець» про Котляревського Б. Левіна, якщо не розійшлася вже ця книжка. Я її читав, бо редагував її мову, що була на дуже низькому рівні (автор звичайно пише по-російському, але цю річ сам перекладав на українську, як того зажадало видавництво). У цьому творі є цікаві місця, але в цілому, на мою думку, автор не відчув внутрішнього Котляревського, сучасника полтавця Лукашевича, що колись підносив тост за Наполеона...

Я дуже вдячний Вам за відгуки Ваших читачів на мій роман. Особливо мені подобалась та стара пані, що дорікала Вам за видання книжки, де «автор хвалить комуністів»... Подобалась мені і Вапа відповідь їй: «Серед комуністів бувають теж добрі люди». Усякого довелося мені читати й чути про свою творчість, де в мене було завжди одне спрямовання — писати правду, тільки правду. У зв'язку з цим мені пригадується такий випадок з мого давнього життя: наприкінці 20-х чи на початку 30-х років плужанський критик Л. надрукував у «Плузі» дуже гостру рецензію на мою книжку «Землею українською», що, мовляв, автор (цебто я) закоханий у минуле України, не хоче бачити сучасної України та її досягнення, одне слово, книжка націоналістична й саме тому, що вона «талановито написана ця книжка дуже шкідлива»... Минули роки і що ж — я живу й далі на радянській Україні й пишу так само, як і тоді, сорок років тому, а Л. нині живе в Нью-Йорку й є... головою спілки українських письменників емігрантів! Виходить, не змінився тільки я... Не подумайте тіль-

ки, що я дорікаю Л.¹ в його минулому чи теперішньому, — я просто навів цей епізод як одну з метаморфоз з моїми критиками.

Цікавий був би я прочитати, що там написали про мою творчість у Німеччині, але — як? Про свою біографію напишу в дальшому листі.

Тим часом кінчаю, передаючи від себе й дружини привіт Вам і Вашій родині.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

П.С. А в Києві була така нещодавно горобина ніч, коли блискало й гриміло понад дві години, після чого похолодало.

П.С. Напишіть мені номери квитанцій, за якими Ви надсилали мені мій роман, і від пошти — авіа., звичайна, рекомєндована. Так мені порадив начальник Київського поштамта, до якого я звернувся з проханням розшукати Ваші бандеролі. Б. А.-Д.

Прим. ред. Але ці скарги в Радянському Союзі ніколи нічого не допомагали. Коли скаржився А.-Д., то відповідали йому, що його листи чи бандеролі переслали до Австралії.

★ ★ ★

Київ, 17 вересня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одноразово одержав Ваші листи з 31/УІІ та 1/ІХ. Дуже дякую Вам за них, а надто за обкладинку книжки «За ширмою», що мені дуже подобалась: простота й український орнамент. Не уявляю собі, чи окупиться при такому тиражі бодай папір, друк і коректа? Наші видавництва вважають майже за збиткове видання, коли тираж книжки 15 000. Правда, там чимала сума йде на авторський гонорар, від чого звільнене Ваше видавництво, друкуючи чи перевидуючи твір радянського автора, але все ж у Вас багато витрат на технічну справу поза гонораром.

Мене зворушує, що Ви й Ваші колеги пішли на такі збитки задля популяризації мого роману, дарма що, певно, не одна особа дорікатиме Вам, як та пані, про яку Ви писали, що невдоволена виданням книжки, де «хвалять комуністів» і висловлює обурення проти мого «пропагандистського» роману. Але така вже моя авторська доля, що мене на моєму письмен-

1) Це помилкове твердження: Л. ніколи не був головою спілки письменників в США.

нищкому шляху скубли й справа й зліва. У попередньому листі чи трохи раніш я писав Вам про колишнього плужанського критика Л. й його «критику» в 20-х роках на мою книжку «Землею українською», а тепер він — голова заокеанської спілки українських письменників, і, напевно, сперечався б з тією панією, захищаючи той «пропагандистський» роман і його автора... Взагалі, коли я думаю про моїх критиків, я видаюся самому собі чимось схожим на того давнього ярмаркового цигана, що вивів на ярмарок доброго коня, без усякого ганджу. Підходять до цигана селяни, мацають звідусіль коня, заглядають йому в зуби, — кінь ніби добрий і ціна підхожа, можна було б і купити, але ж — циган продає! Не може бути, щоб не було якогось прихованого ганджу в циганського коня! І бідні дядьки відходять від цигана, шукають на ярмарку ще коней, але циганів кінь, що продається поцінно, таки добрячий же кінь, і дядьки повертаються знову до нього, знову з мукою шукають прихованого ганджу, бо не може ж циган чесно продати коня, не обдурити на чомусь...

Отак і мої критики: тим, що підходять справа, видається неможливим, щоб Антоненко-Давидович, радянський письменник..., міг би написати добрий «національний» твір без якогось комуністичного ганджу, тоді як критики зліва шукають у кожному рядку мого «націоналістичних» бліх...

Але, як бачите, мої критики часом радикально міняють свої ідейні засади, а я (принаймні так мені здається) лишаюся на своїх ідейних засадах.

Я раджу Вам звернутись листом до міністра зв'язку УРСР (Київ, Хрещатик, 2, Міністерство Зв'язку УРСР) із заявою, що Ваші бандеролі такі й такі (№, дата й вид пошти) не доходять до мене. Це може допомогти.

З 15/XI в Києві почалась уже осінь — дощить, жовкне листя, похолоднішало й туга в природі, туга й у мене на душі, бо до всіх моїх прикростей я два тижні був прикутий до ліжка загостренням деформуючого спондилозу. Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині.

Б. Антоненко-Давидович

П. С. Чи Ви одержали мої попередні два листи з вирізками з «Литературної газети» про лісову пожежу під Москвою та апокрифічний твір покійного академіка О. І. Білецького?

Б. А.-Д.

* * *

Київ, 4 жовтня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Насамперед, повідомляю, які саме Ваші листи я одержав: з 31/УП, 1/ІХ, та останній з 22/ІХ. А Ви пишете мені про листи з 5/ІХ, 8/ІХ, мабуть, маючи на увазі не дату написання листа, а дату надіслання. Одержав я також обкладинку «За ширмою» в одному листі, а в другому — титульну сторінку. І те й те мені подобалось, надто зворот титульної сторінки, де замість анотації надруковано листа Симоненка. Жодної книжки я ще не одержав, але подав скаргу міністрові зв'язку УРСР, від якого одержав повідомлення, що мою скаргу надіслано до міжнародного відділу московського поштамту, який «обробляє» закордонну кореспонденцію. Мені обіцяно повідомити мене про наслідки. Отже чекаю на наслідки.

Але я бачу, що Ви не всі мої листи одержали, бо не пишете про мій лист з вирізкою з «Литературной газеты» «Балаган вокруг голого» — про апокрифічний твір відомого Вам покійного академіка О. Білецького, а також не згадуєте про фрагмент з мого минулого, коли я в Харкові 1917 року на Університетській гірці почув одну пісню сліпого кобзаря, що стала моїм життєвим девізом; не відповідаєте також на моє запитання, де міститься Ваш Ньюпорт, якого я ніяк не міг знайти на малі Австралії.

Антологию, в якій вміщено уривки з моєї «Смерті», я читав і знаю, що певні слова про мою творчість у тому виданні належать Л. На жаль, я не розкрив криптоніму Гр. Ол., що очолює насправді цю спілку, а цікаво, хто такий. Посміхаюсь, читаючи, як деякі елементи в Австралії обвинувачують Вас, що Ви перевидавши мій роман «За ширмою», видали комуністичну книжку. Але водночас і боюсь, як би українські екстремісти своїми закидами не завдали Вам шкоди й я б не спричинився мимоволі до того своїм «комуністичним» романом. Дивна річ: як екстремісти протилежних політичних полюсів дуже подібне одне на одного! Та цур їм пек — і тим, що у Вас, і тим, що трапляються й у нас.

Дуже радий, що два томи «Весілля» вже дійшли до Вас, чекайте, коли надійдуть ще дві бандеролі з книжками, які Ви просили придбати для Вас. Ні про яку віддачу з Вашого боку не може бути й мови — навпаки, я боржник перед Вами.

Висловляю Вам своє глибоке співчуття з приводу Вашої велосипедної аварії. Будьте надалі обережні, їздячи велосипедом, бо хто ж тоді писатиме мені такі цікаві листи з Австралії, до яких я так звик, що, коли їх довго нема, то відчуваю якусь тугу за ними...

Якось я надіслав Вам улітку вирізку з газети про лосів на вулиці Києва, а оце вкладаю вирізку з «Известий» про лося в Орлі, що заблукав аж на четвертий поверх!..

Я не зможу прислати Вам ні своєї нової збірки прози, що мала вийти в «Радянському письменнику», як я писав Вам раніш, а також і однотомника російського перекладу моїх творів, бо те й те випало з видавничого плану. Отже доведеться Вам почекати, як і мені, до тих часів, коли їх знову запланують. З такої ж причини не зможу виконати й Вашого прохання надіслати Вам збірку поезій Ліни Костенко, що мала вийти в «Радянському письменнику».

Я, здається, писав Вам, що майже весь вересень прохворів на загострення свого деформуючого спондилозу, через який мучився два тижні в ліжку, не маючи змоги не тільки що ходити, а й сидіти. Тепер мені вже полегшало, і я ходжу на невелику відстань у місті, дарма що права нога таки поболює при цьому, через що й самопочуття в мене не блискуче. Коли мене питають, як я почуваю себе, я відповідаю словами мого знайомого кравця єврея, що в тридцяті роки відповідав так: «Чувствую себе хуже, чем в прошлом году, но лучше, чем в будущем». У мої роки й з моїм станом здоров'я та з іншими несприятливими чинниками така відповідь відбивав справжній стан речей.

Привіт від мене й дружини Вашій родині. На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 13 жовтня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 26 вересня я одержав і сердечно дякую Вам за нього. Як бачите, здається, всі Ваші листи дійшли до мене, але чи дійшли мої до Вас — не знаю. У минулому листі я висловлював Вам щодо цього свій сумнів, але з Вашого останнього листа бачу, що й мій лист з газетною вирізкою про апокрифічний твір академіка Білецького Ви одержали, але не зрозуміли моєї іронії на адресу австралійської пошти й стали доводити мені в останньому листі те, що я добре знаю. А може, Ви теж навмисне написали так, іронізуючи з моєї ультраівності...

Питаєте, чи друкувався десь цей твір Білецького? Безперечно, ні; він ходив по руках у машинописному вигляді, але, мабуть, набув такого розголосу, що на нього звернула увагу

навіть московська «Литературная газета», з якої я і надіслав Вам вирізок. Важко сказати, чи це вдала імітація, чи справді оригінальний твір покійного академіка, бо Білецький був не тільки великим ерудитом, але й жартуном, що міг на дозвіллі вдатись до такої «каверзи». Так чи так воно, але цей випадок дуже цікавий, і тому я надіслав Вам вирізок на розвагу.

Автобіографії своєї, дарма що Ви просите, я не напишу. Нема нічого нуднішого, як писати свою біографію! Більше за те, що я вичавив із себе у книжці мого вибраного, давши нарис «Про самого себе», я навряд чи зможу зробити, тим більше тепер, коли такий жанр — зовсім не на часі, але інколи, як це зробив у одному з попередніх листів, де написав Вам про кобзаря, вдаватимусь до таких ліричних спогадів, що відбивають якісь фрагменти з мого невдалого життя... Проте біографічні моменти можна знайти у моїй белетристиці, приміром, у повісті «Смерть», ба навіть трохи й у «Блакитній Галілеї». Але свідомо братися за автобіографію — мені надзвичайно важко. Навіть тепер, пишучи першу частину автобіографічної повісті «Удосвіта», раз у раз одриваюся від неї, щоб перенести на папір те, що давно сидить у голові, як цикл сибірських новел, що їх писати цікавіше, легше, а може, й потрібніше.

Не міг зрозуміти слова «кольпортер», що трапилось мені в одному з Ваших попередніх листів. Чи не означає воно нашого «кіоскера», що продає в кіоску газети та книжки? Поясніть, будь ласка.

Я писав уже Вам, що з приводу Ваших бандеролей, яких я не одержав, я надіслав заяву міністрові зв'язку УРСР, від якого дізнався, що затримано їх, очевидно, на міжнародному поштамті в Москві, куди також подав нещодавно заяву, але відповіді ще не маю.

Мій перекладач на польську мову М. Рихліцький, що живе у Варшаві, не тільки знає українську мову, щоб зрозуміти її, але й пише до мене по-українському, щоправда, де-не-де з помилками й полонізмами. Більше двох книжок, які Ви йому надіслали з моїм романом, не варто більше посилати. Днями я надішлю Вам одну цікаву книжку, яку вже майже роздобув, але скажу «гоп», як перескочу.

У Києві вже глибока осінь: часто перепадають дощі, ранками стоять тумани, перед моїм вікном з одного дерева зовсім уже осипалось листя, а на другому — жовте, як золото. Проте інколи трапляються й ясні соняшні дні, коли й температура підноситься до 15°, але це вже мало тішить, надто коли відчуваеш глибоку осінь і на своєму здоров'ї... А втім я вже

видужав від клятого ішіорадикуліта й ходжу вільно по вулиці та в установи, якщо в цьому буває потреба.

На все добре Вам! Передайте наш з дружиною привіт Вашій родині.

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 28 жовтня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Ваші листи разом з 16 й 18 жовтня, а трошки раніш і листа з 10/X, також писаного рукою, а не машинкою. На жаль, я через нове, хоч і легше, загострення спондилозу не написав Вам вчасно, тож відповідаю одразу на три листи. Ще перед рецидивом хвороби я надіслав Вам рекомендованою бандеролею книжку І. Білика¹, бо знаю, що Вам не пощастить придбати її в Австралії, та й у нас її вже не можна купити. Але докладніше про цю книжку згодом. Бандеролей Ваших ще не одержав жодної.

Отже, як бачите, Ваші листи доходять до мене акуратно й вчасно, чого не можна сказати про мої листи до Вас, що й спонукало мене іронічно висловитись про австралійську пошту, що Ви сприйняли цілком серйозно. Спробую в цьому листі відтворити той фрагмент з минулого, що чомусь не дайшов до Вас.

Якось восени 1917 року я, будучи тоді студентом природничого відділу фізико-математичного факультету Харківського університету спинився на Університетській гірці послуухати сліпого старого кобзаря. Після думи про Морозенка він раптом заспівав цілком сучасну пісню, що ніяк не пасувала до кобзарського репертуару, але вразила мене своїми словами:

Ти добре, синку, проживеш,
Як знатимеш, куди ідеш.
Коли зумієш там, де став,
Стояти так, щоб не упав.

Ти добре, синку, проживеш,
Як не гаман собі наб'єш,

1) Іван Білик (Нар. 1929 р.) сучасний укр. письменник. Автор романів «Танго» (1968) та «Меч Арея». Білик переклав цілу низку творів з болгарської мови. «Меч Арея», що вийшов у 1972 році у Києві у В-ві «Радянський письменник» був скоро скритикований і заборонений. Авторіві закидали невідповідність з історичними фактами. Мабуть, через те, цей твір не дійшов до мене. Проте, його перевидали два В-ва у вільному світі — в Англії та Америці.

А всі кутки своїх грудей
Наб'єш любов'ю до людей.
Ти добре, синку, проживеш,
Як із неправдою порвеш,
З добром у грудях пройдеши світ —
Це мій святий тобі завіт.

Хто автор цієї пісні, що так вразила мене — юнака, — я й досі не знаю. Чи не Гнат Хоткевич², що спілкувався з кобзарями й постачав їм матеріал для гри на кобзі й співу? Ця пісня, що її слова й мотив я враз запам'ятав, так припала мені до душі, що я взяв її тоді собі за життєвий девіз і протягом свого довгого й нещасливого життя завжди намагався стояти так, щоб не упасти, не кажучи вже про те, що ніколи не набивав собі гамана «мерзенним металом»... Я згадав цей епізод у зв'язку з тим, що мої критики тут і у вас інколи мініялись на очах, до того ж полярно протилежно, тоді як я (так мені здавалося й здається) завжди стояв «там, де став», і либонь не падав.

А от щодо закидів деяких Валлих читачів, яким не подобається, що в моєму романі трапляються російські цитати, то мушу оборонитися: я принциповий реаліст у письмі, а тому подаю своїх героїв такими, як вони є сьогодні, з усіма їхніми атрибутами, незалежно від того — подобаються ці атрибути мені, чи ні.

Питаєте, що я написав останнім часом? Три оповідання, з яких одне чималеньке — «Усе може бути» й два менші: «Хто такий Ісус Христос?» та «Кінний мільйонер». Тематика їхня — 30-ті й 40-ві роки, бо мені ліпше бачиться й краще пишеться з дистанції часу. Друкувати їх не збираюсь ближчим часом, а пишу далі. Сиджу оце над оповіданням «Що таке істина» і задоволений, що, не зважаючи на недуги й занепад фізичних сил, голова ще працює добре та й перо ніби не дуже притупилося.

Питаєте про мою дружину в зв'язку з тим, що у вас живе її старенька землячка. Прізвище моєї дружини за дівочтва було Шемердяк, а її матері та тіток — Ровдич.

Нещодавно я написав п. Ліді листа, де також подав один фрагмент із недавнього минулого в зв'язку з романом «За ширмою». Я просив її при нагоді розповісти Вам про ту ко-

² Гнат Хоткевич (1877—1938) — видатний укр. письменник, співак, науковець, перекладач з інших мов, диригент, бандурист, учасник збройного повстання 1905 р. в Харкові. Г. Хоткевич автор істор. романів та повістей «Камінна душа», (1911), 1922, 1958, 1970, «Авірон» (1928), «Богдан Хмельницький» (1929), «Добуш» (1965); великий твір в 4-х томах про Тараса Шевченка, але заборонений; автор підручника гри на бандурі (1909—1930). Був заарештований і загинув в дорозі на заслання в 1938 році.

мічну подію, бо писати про неї вдруге — мені нудно, а Вам може бути цікава та подія.

Осінь увиходить у свої права: дні похмурі, стає холодно, іноді дощить, хоч снігу ще нема.

Дружина передає Вам і Вашій родині привітання й добрі побажання.

На все добре Вам!

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 3 листопада 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Усі Ваші чотири листи, писані рукою, а не машинкою, я одержав, за що дякую. Ваше письмо, хоч і не завжди легко, я розбираю: навчився того, бо один мій приятель з Коломиї завжди пише такими закорючками, що мені кожного разу доводиться розшифровувати його листи.

На жаль, ще не можу похвалитись, що одержав бодай одну бандероль із п'яти, що Ви мені надіслали. Натомість одержав з Москви таке цікаве повідомлення з Міжнародного поштамту, яке вкладаю в цього листа, щоб Ви бачили, що й я докладав сил одержати бодай хоч одну з тих бандеролей. Важко сказати, який дідько — австралійський чи наш губив ті бандеролі, але гадаю, що, коли Ви з свого боку будете скаржитись своїй пошті, що адресат не одержав надісланого, то я кінець-кінцем, одержу бажане. Звісно, я на цю відповідь написав до Москви ще одну скаргу-протест і гадаю, що наші спільні зусилля таки дадуть свої позитивні наслідки. Як бачите, я непоправний оптиміст...

Вкладаю в цього листа й вирізку з газети «Известия» про цікавий випадок з вепром у Сибіру¹. З цього Ви можете бачити, як скрізь у Радянському Союзі збільшилась фауна, що мене, колишнього мисливця, дуже тішить. Мені цікаво, чи Ви одержали вже бандероль з книжкою Комішаченка «3 історії українського шевченкознавства» та чотирма книжечками малого формату, що я післав Вам на Ваше прохання, ще 20 серпня? Вже повинна б дійти до Вас ця бандероль. Я вже писав Вам, що 19/X я надіслав Вам рекомєндованою банде-

1) У доданий вирізці з рос. газети розповідалося про те, що в одній місцевості в Сибірі вепр, шукаючи поживи, впав у колодязь чи криницю. Викликані міліціонери витягли того вепра, але він, невдячний, відразу кинувся на них. Його відіслали до зоопарку.

ролею (але не авіапоштою) роман І. Білика, та його Ви ще не скоро одержите. 29 жовтня я надіслав Вам рекомендованого листа авіапоштою.

Ви помиляєтесь, вважаючи, що цього року вийшло 50 років моєї літературної діяльності: це буде тільки наступного року. Ще й нині добре пам'ятаю той соняшний червневий день 1923 року, коли вийшов №3 кооперативного місячника в Києві «Нова громада», де було надруковане моє перше оповідання «Останні два». У Києві на той час це був єдиний друкований орган, що, крім усяких кооперативних матеріалів, мав і невеликий літературний відділ, коло якого купчилися старі літературні ділячі, переважно неокласики на чолі з М. Зеровим, а керував тим відділом енергійний О. Варав, який прагнув залучити не тільки таких маститих, як С. Васильченко¹, а й молодих — Косинку, що вже друкувався там, і мене, який своїм невправним ще пером заімпонував чимось Вараві. Після цього дебюту я частенько друкувався в «Новій громаді» протягом того ж 1923 та 1924 років. Там же наприкінці року вміщено річний літературний огляд М. Зерова², котрий примітив, виявляється, й мене, написавши в тому огляді, між іншим, і таке: «Впадає в очі оповідання «Просвітяни» (ім'я рек), де відчувається свіже молоде перо й спостережливість автора». Хоч я після цього й не став гнути кирпу, мене збадьорило, що такий поважний критик, як М. Зеров, помітив мене й написав кілька захожувальних слів про мій перші кроки, коли я ще не був зовсім певний своїх сил.

Багато було потім радісних днів, коли виходив з друку мій новий твір, але такого чудового ясного дня, як той у середині червня 1923 року вже не повторювалось...

У попередньому листі я подав Вам фрагмент (удруге) своїх згадок про давнє, зокрема про кобзаря на Університетській гірці в Харкові, чи одержали цього листа?

Б. Антоненко-Давидович.

1) Ст. Васильченко (1879—1932) — псевдо — Панасенко. Видатний прозаїк. Став відомий з 1911 р. новелями, зб. «Ескізи», потім 1915 — «Оповідання», «Басурмен», «Осінній ескіз», «Під школою», «Оксана», «Циганка». П'єси «На перші гулі», «Не співайте, півні, не вменшайте ночі». Багато писав з сільського життя, зокрема із шкільного. Його повна збірка творів вийшла в 4-х томах в 1928—1930 рр. Його твори багато разів перевидавалися.

2) Микола Зеров (1890—1941) — літературознавець, проф. університету, поет і перекладач, родом з Зінкова на Полтавщині. Один з «П'ятирічного гона» неокласиків. Заарештований у 1935 р., загинув на Соловках. Видатний знавець античної літер., перекладав з латинської мови Горація, Вергілія, Овідія, Катулла та ін. Перекладав з польської. нім. рос. Автор збірок поезій «Sonnetarium» (1948), «Catalepton» (1952), «Corollarium» (1958). Його історико-літер. праці «Нове українське письменство» (1924), «До джерел» (1926), 2-го вид. (1943), «Від Куліша до Винниченка» (1928).

Київ, 20 листопада 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 31/X я одержав, за що дуже дякую Вам, але бандеролей, що Ви надіслали, ще й досі нема. Натомість одержав офіційне повідомлення з Московського міжнародного поштамта з 15/X, яке вкладаю в цього листа (тижнів два тому я надіслав уже Вам одне таке повідомлення, в якому не було тільки пропозиції звернутись до відправлювача, як у цій). Отже прошу Вас ще раз звернутись на ті австралійські поштові філії, де Ви здавали ці бандеролі.

Вкладаю в цього листа й вирізку з канадської прогресивної, як вона в нас називається, газети «Життя і слово», що її я одержую, з цікавою статтею канадського комуніста Петра Кравчука «Петро І і Україна»¹. Гадаю, що Вам ця стаття сподобається, як і мені. Покажіть цю статтю тим, котрі гадають, що «з Назарету не може бути нічого доброго»...

У «Літературній Україні» за 17/XI вміщено цікаву статтю Толочка «Всупереч правді історії». Це, власне, розгорнута рецензія на книжку «Меч Арея» І. Білика, яку я надіслав був рекомендованою бандеролею, але яку Ви, певно, ще не одержали, бо вона пішла не авіапоштою. Звісно, вважати Атилу за предка українців—дуже фантастично, але, якщо письменники-фантасти можуть фантазувати щодо майбутнього, то чому не має права письменник-історик так само фантазувати щодо далекого минулого, про яке немає певних наукових відомостей? Сподіваюсь, що так чи так, а Ви з цікавістю прочитаете й цей роман і непогану рецензію на нього в «Л.У.».

Давненько вже не маю від Вас листів і, признатись, таки скучив за ними. У Києві ще й досі нема снігу, а час би вже! Надворі й на душі — така глибока осінь...

Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 28 листопада 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Протягом двох днів я одержав два Ваші листи з 12 й 14 листопада, але не міг одразу відповісти Вам, бо нагло помер

1) Петро Кравчук (?) — публіцист, редактор комуністичної газети в Канаді, який в статті «Петро І Україна» заперечив твердження російського історика щодо висвітлення історичних обставин та дій царя Петра І-го,

26/XI мій близький знайомий критик Іван Бойчак¹. Це був один з тих здібних критиків, що виступили в 60-х роках. Збірки статей критичних у Бойчака не було, але кілька статей і рецензій, опублікованих у періодиці, свідчили про його тонкий художній смак, високу громадську свідомість і чесність та сумлінність у підході до літературних явищ. У тому, що Бойчак залишив після себе невеликий доробок і не піднісся на ту височину, на яку мав усі підстави піднятися, завинив частково й він сам, бо останнім часом часто заглядав у чарку, чому сприяло й невпорядковане родинне життя... Я з ним працював якийсь час у редакції журналу «Дніпро», де був стилістичним редактором, а Бойчак завідував відділом критики. Не тільки мене, а й багатьох його молодих друзів охоплює глибокий сум...

Ви надарма думаєте, що листи, писані рукою, а не машинкою, доходять чогось раніше за друковані машинкою. Валпі авіалисти, байдуже чим писані, доходять до мене за 12-13 днів; скільки днів ідуть мої листи — не знаю.

У передостанньому листі Ви пишете про гонорар за мій роман «За ширмою», що перевидало Ваше видавництво «Ластівка». Я вже писав Вам, що на гонорар я не сподіваюсь, бо Ви, через брак конвенції між СРСР та іншими капіталістичними країнами, могли б видати й без моєї згоди. Якщо Ви додержали моє прохання й перевидали мій твір точно за радянським виданням, я можу тільки дякувати Вам. За моє матеріальне становище — не турбуйтеся; хоч цього року, як Вам відомо, нічого мого не виходило з друку, але я ж одержую від радянської держави пенсію, а тому не зазнаю злиднів: є хліб і до хліба, як кажуть у народі. Отже не клопочіться з думкою, як мене компенсувати за перевидання мого роману.

Це добре, що Ви звернулись до нашого міністра зв'язку, прохаючи його передати мені примірник Вашого перевидання мого роману. Я ще не одержав від нього нічого, але сподіваюсь, Ваше звернення може мати свої позитивні наслідки.

9 й 20 листопада я рекомендованим авіалистом надіслав Вам офіційні відповіді з Московського міжнародного поштамта про те, що не можуть знайти Ваших бандеролей і радять звернутись до австралійських поштових філій, де бандеролі були здані. Гадаю, що Ви вже одержали ці мої листи з повідомленнями й показали їх на Вашій пошті, щоб там вжили заходів.

1) Іван Бойчак (1921—1972) — літер. критик, зав. відділом критики надрукувавши статтю в «Літературній Україні», ж. «Дніпро» та старший ред. прози цього журналу.

Вкладаю в листа вирізку з «Вечірнього Києва» — «В Києві прийшла зима». На світлині знято той куток Печерську, де праворуч стоїть арсенал, а ліворуч Ви бачите пам'ятник Січневому повстанню, де на п'єдесталі, де стояли за царату Іскра¹ й Кочубей², тепер стоїть маленька гарматка. Як бачите, сніг таки випав, але чи вдержиться він — невідомо, бо сьогодні — ожеледь уранці, після якої розквасило дороги.

Нещодавно я надіслав Вам у листі цікаву статтю канадського комуніста Петра Кравчука «Петро І і Україна». Чи одержали вже цього листа й як Вам подобалася Кравчукова стаття?

Дружина моя дякує за привітання Вашій родині й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину. Євген вітає Юрка, незабаром він напише йому.

На все добре Вам!

З пошаною і вдячністю

Б. Автоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9 грудня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 21 листопада я одержав. Дуже дякую Вам за нього. Я бачу, Ви також одержали всі мої листи, окрім хіба останнього, де я вклав Вам другу відповідь московського міжнародного поштамту з порадою, щоб відправлювач звернувся до австралійської пошти з приводу загублення тих рекомендованих бандеролей¹. Здається, в той же лист я вклав і вирізку з «Вечірнього Києва» про початок зими в Києві. Але помилився і я й газета — зима в Києві протривала лише два дні, сніг розтанув, і знову повернулася глибока осінь з мрякою, дощами й хмарним небом...

Щодо читальних конференцій з приводу мого роману «За ширмою». Ви маєте неправильні інформації. Їх відбулось чимало — в Переяславі, Черкасах, Недригайлові, Яготині, Ні-

1) Іван Іскра (?—1708) — до 1700 року полт. полковник разом з В. Кочубесом, генер. суддею при гетьманові І. Мазепі, зрадив Мазепу, за що був покараний на горло 1708 р.

2) Василь Кочубей (1640?—1708) — за гетьмана Мазепи спершу був генер. писарем, а потім генер. суддею (1690—1708). З походження — онук татарина Кучук-Бей, що на початку 17 стол. прибув на Україну і, охрестившись, прийняв ім'я Андрія. Василь Кочубей разом з Іскрою зраджував І. Мазепу, писали доноси на гетьмана до царя. З наказу царя Петра Першого, що тим доносам не повірив, був покараний на смерть в с. Богданівці біля Білої Церкви разом з І. Іскрою. Пізніше царський уряд поставив їм спільний пам'ятник у Києві, який в часи революції знесений.

жині, Артемівську (Донбас), Славську (Галичина), Чернівцях (Буковина), Кропивні, тощо, але то було скоро після виходу роману окремою книжкою, десь 8 та 9 років тому. Мали бути пізніше ще — в Павлограді та на вузловій станції Шевченкове (колишня Бобринська), але не відбулись то через мою хворобу, то з незалежних від мене причин. Питаєте, скільки бувало там людей? Важко підрахувати; у Переяславському палаці культури, розрахованому на 500 місць, усі місця були зайняті. Про ті комічні випадки, коли читачі серйозно вірили, що мати лікаря Постолювського, похована в Переяславі, — Ви знаєте вже. Ці випадки нагадали мені давні зустрічі з читачами після виходу колись моєї повісті «Смерть»¹ в одному місці мене питали, чи не з канівської парторганізації я взяв своїх персонажів для повісті, в другому — чи не з остерської, бо занадто схожі на тамтешніх, тільки що змінено прізвища, в третьому мені казали, що в гадяцькій — точнісінько такі ж самі типи... І мої читачі були розчаровані, коли я відповідав, що своїх героїв я брав з охтирської дійсності, не міняючи деяким навіть їхніх справжніх прізвищ (Попиначенко, Лазаренко, Дружинін). Мої читачі розчаровувались, а я тішився: виходить, мені пощастило схопити те характерне за тих часів, що траплялося не тільки в Охтирці.

Ви питали мене в одному з Ваших листів, чи можете користуватися тою кобзареву піснюю, що я надіслав був Вам і що Вам подобалась. Безперечно, можете, так само, як і мою розповіддю про дореволюційного ярмаркового цигана.

Колись, за юнацтва, на мене велике враження справили вірш Загірної «Я для краю свого працював»². (Ви, певно, знаєте, що під цим псевдонімом писала росіянка з національності Гладіліна — дружина Бориса Грінченка?) Якщо Вам невідомий цей вірш, я охоче надішлю його Вам, бо зберіг його в пам'яті й часто декламую сам собі, бо він дуже імпонує моєму теперішньому настрою.

Цілком природно, що та старенька жінка з Старого Самбора не знає моєї дружини, бо людей з її дівочим прізвищем було мало не половина міста; а от тітку дружинину по матері Олену Ровдич — вона, мабуть, таки знає.

У одному з листів я надіслав Вам вирізки з канадської

1) Щодо перевиданого в Австралії роману Автопенка-Давидовича у В-ві «Ластівка», то його було вислано авторові багато разів і рекомендовано поштою, і повітряною, і звичайною, але жодний примірник не дійшов до нього, всі були, як видно, skonфісковані. І лише з допомогою польського перекладача цього твору, якому було вислано до Варшави 2 мим., автор дістав один прим.

2) Згаданий вірш читайте в листі з 8.1.1973 ро.

прогресивної газети «Життя і слово» — цікаву статтю П. Кравчука. Чи одержали Ви її і як вона Вам подобалась?

Бандеролей з мою книжкою більше не надсилайте, бо то марна витрата коштів, енергії і самої книжки.

У Вас тепер, певно, вакації в школах, бо заходить австралійське літо, а як же влаштовують ялинки в школах і чи колядують на Різдво й щедрують проти Нового року? Ми сподіваємось, що хоч близько Нового року до нас прийде справжнє, а не календарна тільки зима. Хоч би швидше! Не терплю такої невизначеності й мряки ні в природі, ні в житті.

Моя дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 13 грудня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Я й моя дружина вітаємо Вас і Вашу родину з наступними святами й Новим роком і бажаємо Вам міцного здоров'я, успіху в ділах та намірах і чудового самопочуття.

Останній Ваш лист був з 21 листопада, на який я відразу відповів рекомендованим листом 9/XII. Сподіваюсь, що Ви того мого листа вже одержали. Чи одержали вже книжку Білика? В останньому листі я писав Вам про смерть молодого критика Івана Бойчака, на похороні якого я був.

У Києві ще й досі немає справжньої зими, а як казав у таких випадках мій Семен Іванович Пальоха¹ (постать не вигадана, а відшукана в житті), — якась невизначна «смесь»: уночі 0—2 градуси морозу, а вдень 4—5 градусів тепла...

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 28 грудня 1972 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав Вашого листа з 11/XII, а кілька днів тому — листа з 7/XII та відбиток Вашої статті про відгук М.

1) Семен Іванович Пальоха — головний герой мисливської поеми (в прозі) Антоненка-Давидовича, що й названа ім'ям героя. Надрукована у «Вибраних творах», які видало В-во «Дніпро» в 1967 р. Стор. 27—121.

Юрковського про мою книжку. Дуже дякую Вам за те й друге. Видимо, мій рекомендований авіаліст розминувся з Башим, бо я відповів Вам про читацьку конференцію в Переяславі та інших місцях з приводу мого роману «За ширмою».

То було дуже давно, коли цей роман з'явився на полицях книгарень і бібліотек. Тепер мене давно вже не запрошують нікуди, бо і мій роман, а може, й уся моя літературна творчість разом зі мною — то перегорнута сторінка нашої літератури, не варта популяризації й схвалення... Десь подібне я вже пережив колись у 30-х роках, коли мені здавалось, що повість «Смерть» то моя «лебедина пісня». Проте долі заманулося згодом повернути мене з небуття, але одна річ, коли тобі йде шостий десяток життя, а друга, коли ти вже йдеш через восьмий, як оце... Як бачите, особливих причин для песимізму нема, але й для оптимізму в мене нема великих підстав. Тут, як казав один хutorянський філософ: «Що було, те бачили, а що буде, те побачимо» (певна річ, якщо я нагло не дам дуба, що в мої літа — цілком природне явище).

Щодо кількості книжок, що я написав, то Ви перебільшили їх: не 30, а всього 23, якщо не рахувати повторних видань. Сюди не входять і незакінчені мої романи «Січ-мати» та «Борт», що друкувалися тільки в періодиці.

Ваше друге повторне питання нагадало мені фрагмент з моєї давньої видавничої практики. Якось 1929 року тодішня директорка Київської філії ДВУ (столиця тоді була в Харкові) Мірра Абрамівна Шмайонек (дружина тодішнього секретаря Київського обкому КПУ, а згодом наркома сільського господарства СРСР Демченка) викликала мене до видавництва й запропонувала видати окремою книжкою мої гумористичні та сатиричні твори «Справжній чоловік». Це був блаженний час, коли молодий письменник не набивався до видавництва, канючаючи видати чергову його книжку, а саме видавництво пропонувало письменникові, що якось зарекомендував себе попередніми книжками. Звісно, я охоче прийняв пропозицію, і ми сіли укладати договір. Усе йшло добре, поки ми не дійшли до графі «гонорар». «Скільки ви хочете за друкований аркуш?» — спитала мене Мірра Абрамівна. Це було для мене тяжке місце в кожному договорі. За тодішніми розцінками існувала така скала: 100, 200, 300, 400 і 500 карб. за аркуш. Сто карб. платили початківцям, 500 — окремим літературним метрам за високо ідейні й художні твори. Звісно, мені хотілося одержати якнайбільше (кому й коли бувають непотрібні гроші!), але я боявся заллурити багато, щоб про мене не подумали, що я тримаюся дуже високої думки про свою творчість. «Триста карбованців — чи це не буде багато?» — після деякої паузи несміливо спитав я Мірру Абрамів-

ну. Вона засміялась: «А якщо я запропоную Вам 400, Ви не будете перечити?» Певна річ, я охоче погодився на таку високу цифру, а Шмайонек докірливо похитала мені головою: »Ех, ви — зразу видно, що не жид, а українець! (Вона сама була єврейка, але ні з чудової української мови, ні із зовнішності не скидалась на неї). Я повинна була б занижувати вам гонорар, а ви торгуватися зі мною, а то, що ж вийшло — ми помінялись ролями»... Зовсім зніяковівши, напівжартома пробурмотів їй: «Всякое даяние — благо»... І не раз повторював цю фразу своїм видавцям, коли заходила мова про віднагороду мене за мою творчість. На щастя, тепер у видавництвах скрізь є одна стандартна цифра — 300 карб., і тільки лауреати одержують далеко більше.

Буду Вам вельми вдячний, якщо Ви надішлете мені газетну вирізку чи фотокопію з тим виступом проти мого роману якогось, як Ви пишете, Паскудненка. Мене це дуже цікавить та й може знадобитись мені тут...

Я дуже потішений зі слів канадського редактора дитячих видань щодо мого роману: можна було б мені після цього кирпу гнути, коли б не моя вдача, не здібна до цього.

Від п. Ліди одержав учора бандероль з двома австралійськими календарями, тоді як Ваші бандеролі десь фатально губились. Не спокушайте долі й не надсилайте більше марно тих книжок. Колись Юрко, як приїде на Україну, то покаже ту книжку мені.

Десь у середині грудня я надіслав Вам новорічну листівку-привітання, яку, сподіваюсь, Ви вже одержали. Днями надішлю Вам ще одну бандероль. Дружина разом зі мною вітає Вас і Вашу родину!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 8 січня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваше новорічне привітання на чудовій листівці й листа з 18/XII я одержав, за що сердечно дякую Вам. Листа я одержав ще 31/XII (взагалі Ваші листи до мене йдуть 12-13 днів), але тільки сьогодні маю змогу відповісти Вам, бо 1/I захворів на модний тепер у Києві грип і лише сьогодні, ніби, остаточно очунав. Хоч новий рік почався в мене хворобою, проте кожний день його ніс якусь приємність — то привітальна щира листівка від якоїсь невідомої мені людини відкілясь із глу-

щини України, то чудова мистецька листівка, власноручно намальована від художника Заливахи, то, нарешті, звичайна бандероль від відомого Вам перекладача на польську мову мого роману «За ширмою» з книжкою, виданою в Мельбурні у видавництві «Ластівка»... Хоч я звичайно не перечитую своїх творів, надрукованих уже, бо вони набридають мені, коли читаю коректу, та й думка вже крутиться коло нових задумів, але цього разу, дарма що лежав у ліжку й щеміли від грипу очі, одразу ж узявся читати. Я задоволений, що видання це — цілком автентичне радянському, коректорських помилок надибав тільки дві та ще плутанину в нумерації незрозумілих слів наприкінці книжки; подобався мені й її загальний вигляд та обкладинка, а от щодо самого твору, то... Хтось розумний сказав колись: «Те, що ти написав, уже не належить тобі», і я читав тепер цей твір як стороння людина, а не автор, та все ж раз у раз відчував, що деякі місця я тепер написав би інакше. Проте це трапляється зі мною завжди, коли з тої чи тої причини перечитую колись написане. Тут принагідно я подумав, що дуже добре зробила редакція Вашого періодичного видання, викинувши в статті про цей твір фразу про Нобелівську премію! Таке! Це вже, як кажуть поляки, — “Co barso, te ne selroko”.

Нетерпляче чекаю від Вас статті отого, як Ви писали, Паскуденка з критичними заувагами про цей твір. Поза тим, що мені цікава всяка думка про те, що я написав, але така «розгромна» критика може знадобитись мені й тут. Тож буду вдячний Вам, коли Ви надішлете мені вирізку чи фото.

Виконую Ваше прохання й надсилаю Вам вірш М. Загірньої, росіянки з національності, з дівочим прізвищем — Гладіліна, присвячений її чоловікові, Б. Грінченкові:

Я для краю свого працював,
А тепер покидають мене уже сили —
Скоро, скоро в труні уже знайде собі
Відпочинок душа наболіла...
Ти ж, мій краю святий, прийми в землю того,
Хто за тебе життя покидає,
Добрим словом його спогадає,
Як твоя ясно в небі зірка засяє.
Бо настане той час, як в тобі, краю мій,
Вже не знатимуть слова «неволя»,
А по рідних хатах і по рідних степах
Пануватимуть щастя й воля.
Легко стане тоді нам лежати в труні,
Бо і ми свою лепту останню
Положили на те, щоб країні своїй
Пособити в її безталанні...

Хоч вірш цей, як бачите, не являє собою з погляду мистецької форми якогось шедевру, але ще за юнацтва, до революції, він справив своєю щирістю таке враження, що я запам'ятовував його на все життя, намагаючись жити й працювати так, щоб «країні своїй пособити»...

Непогано було б, щоб і Паскудненки всякого гатунку знали цей вірш чесної росіянки й намагались би хоч трохи наслідувати йому в своїй практиці.

Проти Нового року в мене була група колядників, переважно, з молоді. Цього року таких груп ходило по Києву зовсім не багато, та й ця, що завітала до мене, була не така велика й не так пишно вбрана, як у попередні роки, та співали вони чудово, до того ж таких колядок, яких я ще ніколи й не чув (чи не із Західної України взятих?), де кожний рядок звучить не стільки релігійно, як сьогодні в кращому розумінні цього слова. В унісон цим колядкам одна дівчина прочитала напикінці вірша, теж невідомого мені досі, але дуже зворушливого своєю безпосередністю. Я просто не знав, чим і як подякувати цим милим молодикам...

А надворі ще й досі нема снігу й температура держиться або близько нуля, або трохи вище.

Чи одержали Ви мого попереднього листа, де я, порядком виконання Вашого прохання, надіслав Вам фрагмент із свого минулого — розмова про гонорар з директором Київської філії ДВУ М. Шмайонек? Я надіслав його авіа, але не рекомендовано.

Передайте привіт від мене й дружини Вашій родині, зокрема й Вашому милому Юркові, що не цурається й фізичної праці.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 23 лютого 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею журнал нашої Академії наук та маленьку збірку дитячих п'єс. У журналі Ви знайдете цікаві статті, а в збірці, хоч і нема чогось особливого й визначного, та все ж, може, якась п'єска придасться до використання у Ваших школах, бо, певно, й у Вас відчувається постійний голод на дитячу драматургію, як у нас.

Хоч я хворів протягом січня й частково в лютому, та все ж пишу оце третій лист за цей період, тоді як від Вас не

маю за цей час жодного й навіть обіцяного фотостата не одержав досі. Лиш Марек Рихліцький надіслав мені одну з двох книжок, що Ви йому подарували, й тим потішив мене дуже. Не знаю, чи мої листи до Вас, чи Ваші до мене десь губляться в далекій дорозі, але мені сумно, що не маю від Вас ніяких звісток, а я так звик акуратно одержувати від Вас листи!

З Вашого грудневого листа та з нашої преси знаю, що у Вас посуха, а в нас якась дивовижна зима: тоді, як у Лівані, Сирії, Йорданії та Ізраїлі були величезні снігові замети з людськими жертвами — явище зовсім неприродне для тих теплих країв, у нас, крім кількох днів доброго морозу й трохи снігу на Водохреща, цілий лютий, що ось уже й кінчається, скидається чи то на жовтень, чи на березень. Сніг став, температура вночі — 0, а вдень підноситься до 4° тепла... Часом іде дощ, або дощ із мокрим снігом, що одразу ж і тане.

Не вірю я в цю ранню весну й боюся, що в березні, а то й у квітні зима візьме своє і снігом, і морозами. Не люблю такого безладу ні в природі, ні в житті, коли за висловом Лесі Українки, доводиться сіяти квітки на морозі...

Чи одержали, нарешті, книжку Білика? Давно б уже йй слід дійти до Вас!

Я разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину!

З повагою і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 7 березня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Нарешті, після довгої перерви я одержав Вашого листа з 19/II. Після листа 8 січня від мене, якого Ви згадуєте в своєму останньому листі, я надіслав Вам два авіалисти й 12 лютого рекомендованого авіалиста, 21 лютого рекомендовану авіабандероль з академічним журналом та збіркою дитячих п'єс. Ця збірка нічого особливого не являє собою, але, може, знайдете там щось потрібне для Ваших шкільних вистав, бо в нас на дитячі п'єси — великий голод. Певно, якісь мої або Ваші листи десь загубились або розминулись у дорозі. У всякому разі Вашого листа з фотостатом я так і не одержав. Далеко краще йдуть до мене листи від Марєка Рихліцького, від якого, як я вже писав Вам, я одержав і книжку з тих двох, що Ви подарували йому... До речі, він повідомив мене, що мій роман «За ширмою», якого він переклав на польську мову, вийде наприкінці цього року¹.

27 лютого нагло помер Леонід Серпилін. Батько його був росіянин, робітник, а мати українська селянка, від якої він змалку засвоїв українську мову й писав нею. Це була напрочуд чесна, широко розвинена людина, з фаху — архітект. Хоч він належав до молодшого покоління (йому тепер шов 61 рік) і виступив він у літературі лиш по війні, але він був дуже близький мені своєю порядністю й цікавий як співбесідник. Довгий час мені здавалося, що він ще не знайшов себе в літературі, бо його спорадичні, друковані й усні критичні виступи мені подобалися більше за його белетристичні твори. (До речі, він перший відгукнувся теплою статтею на появу моєї першої книжки після довгої перерви (1959 року)). За шість днів до смерті він подарував мені свою останню книжку «П'ять днів у вересні» — повість про маляра Врубеля, прочитавши яку, я з гіркотою відчув, що наша література втратила талановитого письменника, що йшов по висхідній лінії. Остання книжка його — найкраща з усього, що він написав, але, на жаль, то вже лебедина пісня... Таке трапляється в літературі, взяти б хоч Тереня Масенка², що справив враження на читачів не своїми пересічними поезіями, а останнім прозовим твором «Роман пам'яті».

Я був на похороні Серпиліна, був і на поминальному обіді в його родині, але й досі не можу повірити, що його вже нема. Ця втрата справила на мене тяжке враження, й знову я гостро відчув, що час і мені збиратися в далеку дорогу, але ось, як бачите, ще живу, навіть щодня працюю, мимоволі згадуючи слова Лесі Українки: «Буду сіять квітки на морозі»... А втім це недалеко від реальної картини: у лютому в нас було тепло, як у березні, а от у березні — випав знову сніг, який був уже зовсім розтанув, і температура знижується вночі до —10°, хоч удень теплішає і розквашує дороги.

Нещодавно бачив по телевізору Вацх теперішній Сідней і все думав: «Десь тут буває і милий Дмитро Васильович, від

1) Роман Б. Антоненка-Давидовича «За ширмою» в перекладі Станіслава Рихліцького («За раганет») вийшов у Варшаві у В-ві «Czytelnik» у 1974 р. тиражем 7 290 прим.

2) Терень Масенко (1903—?) — поет, родом з Кіровоградщини. Друкувався з 1924 р. Видав понад 30 збірок поезій. Перекладав з білоруської мови твори Янки Купали. Належав до літторганізації «Молодняк», потім до «ПРОЛІТФРОНТУ», а після ліквідації літторганізацій — до ВУСПІУ. У час колективізації написав сміливого листа про голод «Сестра», що починався словами: «Сьогодні стрів на брукові холодним свою сестру, селянку молоду. Пізнав її я по очей безоднях і по сльозах на змученім виду...». Мабуть, найважливішим твором Тереня Масенка були спогади «Роман пам'яті», з передмовою П. Загребельного, що вийшли в 1970 р. тиражем 30 тисяч у В-ві «Радянський письменник». У 1931-му році Т. Масенко подарував авторові цієї примітки свою збірку поезій «Ключ пісень».

якого давно вже нема звісток»... Тому Ви, певно, зрозумієте — якою радістю для мене був Ваш останній лист.

Покладаюсь на Вашу атестацію п. Фокшана й прошу передати йому моє щире привітання.

Дружина разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 6 травня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 17 квітня. Так само й попередні Ваші листи з 3, 21 й 23 березня вчасно дійшли до мене. Тільки Вашого пакунка, про який Ви запитуєте мене в останньому листі, я ще не одержав — може ще зарано на нього сподіватися? Вам я надіслав 6 квітня рекомендованого авіаліста, де, зокрема, вклав повідомлення з московського поптамту, що моя бандероль з книжкою переслана до Австралії, — це була відповідь мені на мою заяву про розшук. Перед святами я надіслав Вам листівку з привітанням. Гадаю, що досі Ви все це одержали.

Я не хворів цей час так, щоб лежати в ліжку, але весь час почуваю себе недужим усіма сторонами. Та воно й не дивно: даються знаки роки й усе пережите з ними. Оце лиш тепер, коли вже цілком перемогла весна, стало тепло й зазеленіло навкруги, мені стало ніби легше дихатись. Цього року остаточна весна так раптом прийшла до нас, що не встигли гаразд розцвісти проліски та сон, коли вже, дивись, і київські каштани засвітили свої весільні свічки... Стало враз так тепло, що люди скинули пальта, а дехто перейшов і на літні капелюхи.

Я щодня ходжу з своєю Пальмою на прогулянку до ближчого парку й кожного разу милуюся свіжим зеленим листячком на трьох молодих берізках, що чимраз більше й більше розвиваються. Навіть ранками, коли, після лікувальної гімнастики (щоб не прогресував далі клятий спонділоз), сідаю коло вікна покурити, довго не можу одірвати очей від зеленого листа дерев, що стоять одразу ж за вікном. І ще раз думаю, як у світі все відносно. Пам'ятаю, як у сорокових роках я багато літ не чув півнів, і раптом серед ночі почув, як у когось за огорожею піє півень. Як тоді я зрадив тому півневі! Мабуть, більше за Короленка, що урочисто писав колись: «На Руси святой петухи поют». З того часу й досі люб-

лю слухати, як піють півні. Шкода тільки, що в Києві їх не почувеш!.. Пам'ятаю, ще як під час війни я опинився раптом на читинському¹ базарі й задивився на червоні та зелені жіночі спідниці. Моє око так тоді одвикло від яскравих кольорів, бачачи перед собою тільки сірий колір одягу, що звичайна червона спідниця просто вбирала очі й давала майже естетичну насолоду дивитись на неї. Чого ж тепер мені так любо дивитись на ці зелені кольори весни? Може, тому, що вже недовго лишилося милуватися ними?.. Так довго дивлюся на ці дерева в листі, що аж шкода часу, бо все ж треба сідати за письмовий стіл і працювати далі. Що з мого писання вийде — не знаю, лип скоряються внутрішньому голосу, що владно каже: «Пиши й пиши! До останнього подиху працею, не вважаючи ані на що!» Так і роблю, і в цьому знаходжу єдину розраду серед невеселих днів своїх... Разом із тим багато читаю, наскільки дозволяє одне око, яким я практично користуюся. Прочитав нещодавно цікавий роман Абрамова «Пути-распутья» в № 1 та 2 журналу «Новий мір», що виходить у Москві. Якщо до Вас якось доходить цей журнал, я радив би й Вам прочитати цей усіма сторонами цікавий твір.

В українській літературі тим часом нічого вартого особливої уваги не вийшло, окрім кіба книжки Л. Серпиліна «П'ять днів у вересні», яку я Вам незабаром надішлю.

«Історію української музики» постараюсь пошукати по книгарнях і, якщо знайду, надішлю Вам авіапоштою.

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 15 травня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 26 квітня, як і всі попередні листи, я одержав. А от Ви, бачу, не одержали деяких моїх листів або, може, вони прийдуть ще до Вас із запізненням. Після 21 березня я ще писав Вам у квітні: 6/У я надіслав Вам рекомендованого листа (авіа) з своїм останнім аматорським фото. Перед святами — листівку з привітанням та 6/У знову рекомендованого авіаліста. Невже Ви ще й досі нічого не одержали?

¹ Місто Чита — центр Читинської обл. РСФСР. Розташоване на річці Читі при впадінні в р. Інгоду. Зал. станція, летовище. 200 тис. населення.

Сьогодні я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею «Історію української музики». На жаль, ця фундаментальна в цілому, книжка охоплює тільки дожовтневий період, а з пожовтневим періодом книжки я не знайшов у київських книгарнях. Якщо знайду десь пізніше й це, то надішлю її Вам. Хоч Ви й просите мене надсилати Вам книжки не авіапоштою, щоб уникнути більших поштових витрат, але я послав «Історію української музики» таки авіа, бо чую, що вона Вам швидко потрібна, та й після того, як загубилася десь у Австралії рекомендована не авіабандероль, що я послав Вам був торік (на мою заяву до пошти на розшук я одержав відповідь, що бандероль надіслана до Австралії ця відповідь надіслав Вам, щоб Ви могли правити бандероль на австралійській пошті), в мене не стає терпцю так довго чекати, поки дійде до Вас звичайна рекомендована бандероль. Проте книжку Л. Серпиліна «П'ять днів у вересні» я надіслав Вам рекомендовано не авіапоштою. З цією книжкою можна й почекати, поки вона допливе через океани до Австралії...

Питаєте, чи поїду кудись улітку відпочивати? Воно й треба було б і хотілось би поїхати до моря в Одесу чи в Крим, як то робив раніш, але цього року не стягнув для цього з грошима, отже сидітиму в Києві. Морський клімат і купання в морі на мене дуже добре впливали, але цього літа я не заспіваю з відомої Вам пісні «Чорне море ще всміхнеться, Дніпро ще зрадіє», бо й на Дніпрі, дарма що він під Києвом, не зможу, мабуть, через свій фізичний стан милуватися в його воді...

Трошки заохолодало оце в середині травня, але днями негода минеться й знову буде тепло й ясно.

Пакунка, про який Ви мене запитували в одному з попередніх листів, я досі не одержав, хоч за часом він мав би вже прибути до Києва.

Бажаю, щоб Вам щонайменше докучав клятий артрит і Ви й далі могли б успішно поратися в садку, збираючи врожай яблук, як то писали мені. А які сорти у Вас ростуть? У Києві на базарі ще й досі продають торішні яблука — переважно білий налив та симиренківські яблука.

Дружина разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину, а Євген — Юрка.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 31 травня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав Вашого листа з 21 травня, а вчора — Ваш подарунок. Дуже дякую Вам за те й за друге, а разом зі мною дякує Вам і моя дружина, котрій вельми подобалися жіночі речі у Вашому подарунку.

Мене дуже смутить, що Ви протягом 2-х місяців не одержували моїх листів, хоч я надсилав їх рекомендованою авіапоштою. 6/У надіслав листа з аматорською фотокарткою своєї особи; 6/У рекомендованого авіаліста; 15/У рекомендовану авіабандероль з «Історією української музики», 16/У рекомендованого авіаліста й 30/У рекомендованою бандеролею книжку Серпіліна «Шість днів у вересні». Звісно, мої травневі листи й бандеролі Ви ще не одержали, але квітневі листи повинні були б уже надійти до Вас. Бачу, ще деякі листи, а також бандероль, надіслану ще торік, про яку я одержав повідомлення, що вона надіслана до Австралії й довідку надіслав Вам, Ви таки не одержали.

Минулого тижня я їздив на кілька днів до Коломиї провідати родичів моєї дружини та мого давнього старого приятеля. Відпочив там душею й тілом, хоч ноги почали трохи дошкуляти. У мене не ревматизм, як думаєте Ви, а — спонділоз, цебто відкладання солей між хребтцями, проти чого мені допомагає лікувальна гімнастика, яку я занедбав під час своєї подорожі до Коломиї, та масаж, до якого я вдаюся лише в крайніх випадках. Дякую Вашій дружині за пораду лікувальну, але ніякі медикаментозні засоби мені не допомагають: тільки гімнастика. 24/У повернувся до Києва, й тут одразу почалися рясні дощі — з грозами й просто з мжичкою. Воно то добре для врожаю, але чи не забагато перепало за ці дні вологи? Аж похолодало в Києві, й лише сьогодні стало прояснятися.

Привіт від мене й моєї дружини Вашій родині, зокрема й Юркові. Як Його літературні успіхи? Хлопчина, безперечно, має до того хист. Я працюю й далі за своїм письмовим столом. Потроху посувається моя автобіографічна повість «Удосвіта», але часто надовго відриваюся від неї, щоб перенести на папір давно задумане, бачене й вистраждане.

Напишіть, що з переліченого вгорі Ви одержали вже від мене.

Ще раз дякую Вам за все.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 19 червня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 7 та 31 травня одержав, за що дуже Вам дякую. Шкода, що мої листи до Вас не йдуть так акуратно, як Ваші. Я вже втратив віру в «рекомендованість» своїх листів і тому пробую надсилати тепер звичайні. Та бандероль, про яку я писав Вам кілька разів і скаржився на пошту, не дійшла до Вас з тої ж причини, що й Ваші торішні бандеролі, як про це повідомила австралійську пошту Москва...

Тої співачки¹, про яку Ви запитуєте мене в листі, я не чув у Київської опері. Пояснюється це тим, що я не сприймаю в цілості оперового мистецтва (поєднання музики й драми) й рідко буваю в опері. Тут я скидаюсь на десятирічного сина мого приятеля, котрого мати повела в оперу на «Винуву кралою». Коли батько спитав сина, як йому сподобалася вистава, син відповів: «Не сподобалась. Нічого цікавого не було: прийшов білогвардієць (це про Германа), пульнув у бабусю з пістоля, а бабуся трохи ще поспівала й вмерла...» Єдину оперу страшенно люблю — це «Травіату», котру слухаю з заплющеними очима, бо музика цієї опери викликає в мене зовсім інші асоціації, ніж те, що відбувається на сцені. Звісно, охоче слухаю й дивлюся «Запорожця за Дунаєм» та «Наталку Полтавку», але це ж, власне, — оперети.

Відпочивати до моря не поїду, бо на це треба грошей, яких мені тепер бракує. Літфонд тільки у виняткових випадках дає влітку безплатні путівки, але я не належу до таких винятків та й не люблю просити. Володимир Зенонович², безперечно, має кращі за мої матеріальні умови, бо він багато пише й багато друкується, та й характер творчої лінії в нас різний, тому тут ніякі паралелі не підійдуть, хоч він дуже мила людина й добре ставиться до мене.

Мені вельми приємно було прочитати у Вашому останньому листі слова Вашої вчительки³ про мій роман «За ширмою»: я радий, коли читання моїх творів дає людям приємність. Шкода, що ні вона, ні Ви не зможете ближчим часом прочитати те, що я написав протягом останнього року: може, воно справило б на Вас ще більше враження, ніж роман «За ширмою», який я вже давно пережив внутрішньо.

Невже справді у Вас є потреба перевидавати «Як ми го-

1) Я запитував, чи знав він співачку Галіну Колесник. (Д.Ч.)

2) Володимир Зенонович — це письмен. В. Гжицький.

3) Тут мова про пані М. Ковшик, який сподобався роман «За ширмою».

воримо»? Цікаво! Я вже облишив і думати про перевидання цієї моєї праці¹...

Щодо яблук. Сорт «білий налив» — зимовий, пізній; у продажу на базарі та в київських крамницях він з'являється тільки взимку, так само, як і яблука «Ранет Смиренка». Цей ранет є витвір українського помолога Смиренка, на вигляд він непривабливий — зелені, великі яблука, але дуже смачні, поживні й витривалі щодо зберігання.

Після травневих гарячих днів, що закінчились грозовицями, зайшли в червні такі холодні дощові дні, як восени. Стало просто так холодно, лиш сьогодні трохи потепліло, вдарив грім, пішла злива з градом, після якого, мабуть, знову заохолодає.

Нещодавно приїздив до Києва мій товариш з гімназії, якого я не бачив з 1917 року. Звісно, сіли до столу, «стьобнули», як висловлюється мій товариш, «оковитої» і згадали своїх однокласників. Гей-гей, як порозкидало й понівечило їх життя... Такі різночепротилежні долі в кожного... Цей товариш живе постійно у Росії — у Владимирі, де живе така примітна особа, як той знаменитий В. Шульгин, колишній депутат Державної думи та редактор реакційної газети «Києвлянин». Мій товариш навіть ходив до Шульгина додому, подивитись на ту знаменитість, котрий уже за вісімдесят, але ще якось видригує...

Так коли ж можна сподіватися побачити Вас у Києві? Дуже мені хочеться зустрітись з Вами й теж хильнути трохи «оковитої»!

Напишіть про одержання цього листа.

Від мене й дружини привіт Вашій родині.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 29 серпня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 14/УІІ, за якого дуже дякую Вам. Я сподівався, що дістану від Вас повідомлення про одержання моїх липневих та серпневих листів, та, леле, Ви їх досі не одержали, дарма що час би вже й надійти їм до Вас. Зокрема, я надіслав Вам 20 липня рекомендованого авіа-листа з путівником по Козацьких могилах під Берестечком

¹) Я мав намір перевидати тут його працю «Як ми говоримо», але, почувши, що перевидують в Америці, припинив справу. Д.Ч.

та відповів на всі Ваші запитання видавничого порядку. Так само, одержавши Вашу чудову листівку з привітанням на день мого народження, я одразу ж написав Вам подяку. Тішу себе думкою, що, може, ці листи ще дійдуть до Вас, а не загубляться десь на цій великій відстані між нами... Усі ті листи, що Ви їх згадуєте в своєму останньому листі, я одержав; взагалі, бачу, що Ваші листи ліпше йдуть до мене, ніж мої до Вас. Не знаю, чи це якась клята випадковість, чи певна детермінованість...

Дружина дякує Вам за рецепт проти ревматизму, який дошкуляє їй, як і Вам, а от я не можу дочекатися від Вас рецепту, як вживати конопляне насіння проти відкладання солей між хребтцями, хоч у двох листах просив Вас про це. Якось ви писали мені про це чудодійне насіння, й дружина купила його на базарі, а от як його вживати — не знаю, бо, видимо, ті мої листи із запитанням про це ще не дійшли до Вас.

Дуже радий, що книжка Серпиліна подобалась Вам. На мою думку, вона найкраща з того, що він написав. Проте, мені здається, що з нього міг би вийти неабиякий критик, про що свідчать окремі його статті в періодиці та усні виступи на зборах та обговореннях, але він сам занехав себе в цьому жанрі, надаючи своїм критичним виступам несерйозної уваги. Шкода, що він так завчасу помер: це була, крім того, дуже ерудована, чуйна й чесна людина, втрату якої я з болем відчуваю й досі.

Ви мене запитували про новини в літературі, і я частково вже відповів вам. Додам, що з того, що вийшло з друку цього року, мені найбільше подобається збірка оповідань Григора Тютюнника «Батьківські пороги». На мою думку, він обдарованіший за свого старшого брата Григорія Тютюнника, автора «Виру», що помер у 60-х роках. Чи Ви читали цього письменника? Вийшов окремою книжкою роман П. Загребельного «Вбивство в Києві», друкований раніш у журналі «Вітчизна». Хоч у написанні цього твору відчувається зростаюча майстерність автора, але тенденційне висвітлення історичної постаті князя Юрія Долгорукого, котре не завжди збігається з усталеним на нього поглядом в історії, — мені не імponує. Проте, ця книжка швидко зникає з полиць книгарень, бо імponує масовому читачеві. Поза цим, здається, нема на чому спинити серйозну увагу.

У Вас тепер уже провесень, якщо не справжня весна, а в Києві кінчається літо. Останній тиждень серпня був відчутно прохолодний, нагадуючи близьку осінь. У природі щось чеховське. Пам'ятаєте, як просто й разом виразно написано в одному оповіданні Чехова: «Светила печальная августов-

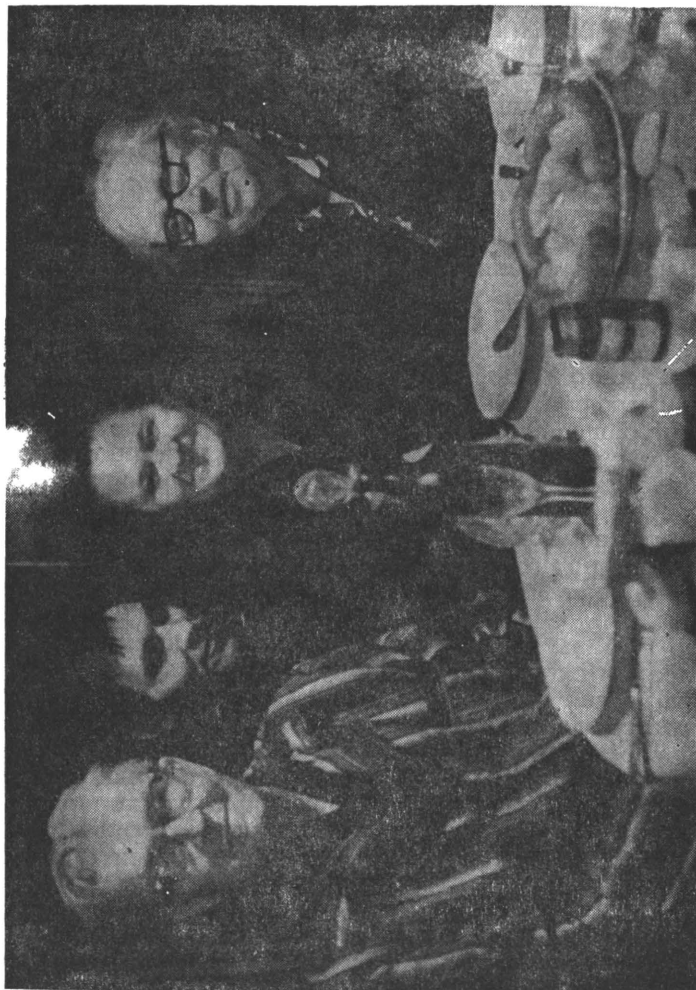
кая луна; печальная потому, что приближалась осень»? До речі, чи Ви любите Чехова? Я — дуже. Чехов і Купрін — мої найулюбленіші російські письменники, і я колись з насолодою переклав кілька оповідань Чехова, зокрема, епохальну «Палата № 6».

Дружина разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.



На фото Б. Антоненко-Давидович, поруч його приятель з периферії. Далі — дружина А.-Д., а праворуч — жінка з легенди — Надія Суворцева, видатна діячка, письменниця, товари якої та щоденник забрали катєбісти під час арешту. Фото з 1980 року.

Київ, 26 жовтня 1973 року.

Дорюгий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 14 вересня я одержав 4/Х, але, на жаль, не міг вчасно відповісти Вам. 6/Х я виїхав на тиждень з Києва й устиг лише 5/Х надіслати Вам рекомендованою авіабандеролею «Батьківські пороги» Г. Тютюнника¹, які Ви, сподіваюсь, уже одержали з пошти. Цю книжку я ще раніш придбав Вам і дуже радий, що мій намір збігся з Вашим проханням у останньому листі — надіслати Вам цю збірку, що так мені подобалася.

Повернувшись до Києва, я відразу захворів на модний тепер у Києві грип і лише вчора встав з ліжка. Тим-то й спізнився з відповіддю Вам, за що прошу мені вибачити.

Я придбав для Вас ще книжку Махновця про Сковороду, бо знаю, як Ви цікавитесь цією незвичайною постаттю в нашій історії та літературі.

Праця Махновця — дискусійна, в ній заперечується документально багато наших попередніх уявлень про життя й творчість філософа, але тим більше вона має бути цікава для Вас як сковородознавця. Надішлю її рекомендованою звичайною (а не авіа) поштою.

З літературних цікавіших новин я назвав би роман О. Сизоненка «Митрофан», надрукований у № 10 «Вітчизни». Цей твір має автобіографічні риси, й, може, тому він удався цьому письменникові, творчістю якого я раніш не захоплювався.

Питаєте, з якого часу стали писати в нас «конверт» замість «коверт», як то було в правописному словнику Голоскевича. Точно не можу Вам сказати, бо то сталось тоді, коли я був далеко від України, а, повернувшись, застав уже «конверт»; певно, це сталось десь 37-38 років, коли такі зміни відбувалися.

Дякую Вам за рецепт вживання конопляного насіння, яким незабаром скористуюся.

У Києві — глибока осінь. Стоять голі дерева, лиш на тополях тремтить зелене ще листячко, що тримається таким аж до снігу й морозу. Часом перепадають холодні, монотонні дощі, одне слово, лірика золотої осені вже остаточно закінчилась, а з нею й моє замилювання філософським конанням у природі, яке я так люблю. З нею кінчилась і ще одна моя осінь. Раніш я рахував свої весни, а тепер, як бачите, перей-

1) Григорій Тютюнник (1931—1983?) нар. в с. Шилівка, Зінківського району, на Полтавщині. Зак. Харк. університет. Прозаїк. Збірники новель та оповідань: «Зав'язь» (1966), «Деревій» (1969), «Батьківські пороги» (1972), «Вибрані твори» (1981), «Климко» (1984).

шов на осені, бо не певен у свої літа, чи побачу ще одну весну...

А втім, живу й працюю далі. Боюсь тільки, щоб це писання не скидалось на народну приповідку: «Казала бабуся до самої смерті, та все чортзнаю». Письменник, як і артист, повинен сам відчувати той час, коли треба зійти з кону, але біда в тому, що цього рідко хто відчуває з нашого брата, тим часом як недолугі твори останнього періоду компромітують усе, написане раніш... А мені, як на гріх, усе ще здається, що я не закінчений творчо письменник. отож і далі перевозжу папір.

Я й дружина дякуємо Вам за привітання та добрі побажання. Передайте й Ви Вашій дружині наше щире привітання.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

24 листопада 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Не одержуючи два місяці від Вас жодної звістки й не знаючи навіть, чи одержали Ви книжку оповідань Г. Тютюнника, я вже хотів був писати Вам про це, та сьогодні надійшов Ваш лист з 8/XI, і я вирішив одразу ж написати Вам. З Вашого листа бачу, що книжку Г. Тютюнника Ви не тільки одержали, а й устигли прочитати її, що мене дуже порадувало. Не можу пристати на Вашу оцінку, що творчість Г. Тютюнника «трохи нагадує», як Ви пишете, Дімарова. Це цілком оригінальний письменник і спільного з Дімаровим у нього є хіба що тільки реалістична манера письма, позбавлена штучності й тенденційності, та безсумнівний талант.

А от щодо «Митрофана», то я, здається, надарма порекомендував Вам його, не прочитавши сам до кінця цю річ. Мене принадила спочатку щирість безпосередньої розповіді, де виразно вчувались автобіографічні ноти, а до того ж знаю, що Ви любите читати мемуари. Хоч це й не мемуари в повному розумінні цього слова, а художня річ, де авторові вільно вдаватись до художнього домислу, але в другій частині твору, а надто вкінці автор став зловживати на право художнього домислу й, кінець кінцем, зіпсував добре почату річ, в чому Ви й самі переконаєтесь, якщо візьметесь прочитати цю річ.

Цього року в № 2 «Вітчизни» є повість О. Гончара «Бригантина», але вона не справила на мене враження... Більше нічого цього року не привернуло моєї уваги в нашій художній літературі. Можливо, я щось і пропустив цікаве, бо не

маю вже фізичних сил за всім встежити та й доводиться берегти єдине праве око, що бачить більш-менш добре. (З лівим оком, можливо, взимку ляжу до лікарні на операцію, щоб бачити добре обома очима й не надолжувати на одне праве). А тим часом перечитую більше російську класику — Толстого, Куприна, Чехова і в тому знаходжу велику насолоду й утіху.

У останньому листі за 8/XI (Вашого листа з 24/X я не одержав) Ви питаєте мене, як звтується ті східці по-українському, що їх підкочують до літака входити й виходити пасажирам. На жаль, не знаю, бо досі мені мало доводилось користуватись послугами аерофлоту та й технічною термінологією я мало цікавився. Слово «тармак», яке Ви наводите, я чую вперше й точного його значення не знаю.

Вітаю Вас з успіхом Вашого словника, що майже розійшовся! Бажаю й надалі наснаги на цьому творчому полі, що так потрібне у Вас і в нас.

Я пишу далі, але часом побоююсь, щоб ця моя дальша писанина не скидалась би на оте, що каже приповідка: «Каза-ла бабуся (а в мене — писав дід) до самої смерті, та все чорт-зна-що»...

Заздрю весні, що розпочалася у Вашій південній частині нашої планети, бо в нас, у Києві, — ні осінь, ні зима. Двічі вже приходила зима з легким морозцем і снігом, навіть одного ранку була завірюха, яку я так люблю, а потім знову пригріло сонце, все розтануло, дрібна мжичка замінила пухнасті пластівні снігу.. Сподіваємось, що в грудні зима нарешті усталиться й візьме своє, хоч у наш теперішній атомний вік можуть бути всіляки несподіванки: кілька років тому, наприклад, у ніч проти Нового року пішов дощ, і на вулицях, замість снігу, утворились калюжі...

Дякую Вам за останнього листа! Пишіть і далі, я радий читати Ваші листи.

Привіт від мене й моєї дружини Вам і Вашій дружині.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 7 грудня 1973 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вас і Вашу дружину з родиною вітаю з Новим роком і бажаю багатьох років топтати ряс (чи якусь іншу траву, що росте для цього в Австралії), козацького здоров'я, незмінного успіху в ділах та намірах і, взагалі, доброго самопочуття,

наскільки воно можливе в австралійських умовах.

Кажуть, що в євреїв у новорічній молитві здавна є такі слова: «Дай боже, щоб на той рік ми були в Єрусалимі», а мені хочеться перефразувати їх: дай боже, щоб наступного року Ви могли здійснити свою давню мрію й приїхати до нашого Єрусалиму — Києва, подивитись на його чудову красу й завітати до моєї господи.

Нещодавно я написав Вам листа, де відповів на Ваше запитання про аеросходинки до літаків. Тепер дізнався точно: вони називаються — трап, як і в морській галузі.

Дружина моя вітає Вас з родиною.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 2 лютого 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 6/XII й 31/XII, а також чудову новорічну привітальну листівку я одержав і сердечно дякую Вам за них. Дякую Вам також за досить докладний опис Вашого культурного життя і радий, що, незважаючи на свої літа, Ви берете в ньому таку активну участь. Мене дуже зацікавив той «мудрагель», як Ви пишете, що раніш виступав проти мене й мого роману «За пирмою», а тепер, після Валлої доповіді про Степана Руданського, напав і на цього класика української літератури. Що це за один? Галичанин, надніпрянець, старий чи молодий і який його фак? Ви, певно, знаєте, що я дуже цікавий до всяких «антиків»; колись назбирав був у пам'яті чималу колекцію їх, тож мене зацікавив і цей тип, про якого можна сказати, що, коли б скликати світовий конкурс дурнів, то він, хоч, може, й не здобув би першої премії, але, без сумніву, привернув би до себе увагу жюри...

Питаєте, чи ходили цього року колядники в Києві? Так, ходили. Одна група була й у мене, тільки цього разу у звичайному вбранні, але співала, як і раніш, колядок і щедрівок з різних кутів української землі. Кажуть, що була й друга група, але до мене вона не заходила. Цікаво, а чи у Вас теж колядують проти Раздв'я й щедрують у новорічний вечір? Хоч не уявляю, які то можуть бути колядки в розповні літа, яке саме тепер стоїть у Вас!

Цього року дивна в усьому світі зима. Тоді як у нас дуже мало, а подекуди й зовсім нема снігу, в Туреччині, як свідчить преса, морози сягали —30°, а в Палестині сталися такі снігові замети, що спинили рух транспорту! У Києві, після

великого снігопаду в грудні, що загальмував був рух міського транспорту, сніг далі майже весь розтанув після дощів, а в січні, хоч дощі й припинились, але температура вдень трималася здебільшого на нулі, спускаючись уночі лише до 2—4 градусів морозу, та й снігу тільки трохи припорошило. Може, в лютому зима трохи надолужить своє, бо вчора й сьогодні трохи приморозило. Отож хурделиць і завірюх, які я так люблю, що молодим ходив саме тоді гуляти, так майже й не було досі.

Минулий рік був для мене ясний на сумні втрати. Крім смерті цікавого прозаїка Серпилина (з котрого міг би бути ще кращий критик, тільки він не надавав ваги цим своїм зцібностям), смерті дуже милого й талановитого поета й перекладача, російського поета Ніколая Ушакова (до речі, колись перекладача моєї «Смерті» та Сосюриноного вірша «Любіть Україну», помер у листопаді цікавий поет В. Підпалій, поезія якого визначалась своєрідною пантеїстичною лірикою та сковородонізмом філософії. Бідолаха захворів на рак горла й передчасно загинув. У Варшавському додатку до газети «Наше слово» в місячнику «Наша культура» за січень цього року є цікава стаття про нього Ф. Неуважного та кілька поезій. Чи Ви читаете цей журнал і газету? А в грудні помер В. Гжицький¹, з яким Ви, наскільки мені відомо, листувалися також. Ця смерть особливо відчутна мені, бо, хоч у нас були й різні творчі шляхи, та були спільні моменти на певних етапах біографії й тому нам було приємно зустрічатися в Києві в моїй господі, чи у Львові — в його. Він був дуже мила, чуйна людина й працьовитий письменник...

Але втрати переслідують мене й цього, 1974 року: 22 січня померла у Львові майже — забута тепер письменниця Марія Галич², мій одноліток і товариш по літергромадах «Ланка» й «Марс». Вона була оригінальна новелістка й авторка невеликої повісті «Друкарка». У день мого 70-річчя в «Літературній Україні» була її стаття про мене, й вона сама була в моїй господі на ювілейній вечері. З нею мене зв'язувала не тільки особиста симпатія до цієї милої душою жінки, але й

1) В. Гжицький (1895—1973) теж відбув 21 рік заслання до Республіки Комі, де працював у копальні.

2) Марія Галич (1900—22.1.1974) — письменниця, у 1920-х рр. член київської літ. групи АСПИС, «Ланка», «Марс». Друкувалась в ж. «Життя й революція», «Глобус», «Нова Громада». Довгий час про неї не було відомостей. Її батько був учителем, навчалась в Уманському сільсько-господарському інституті, потім у Київському педагогічному інст. У своїх прозових оповіданнях мала нахил до символістів. Її оповід. в журналах «До біржі», «Хліба нема», «Друкарка», «По дорозі». Лише в 1968 році озвалася статтею про С. Плужника «Гіси знайомого образу» («Літер. Україна»).

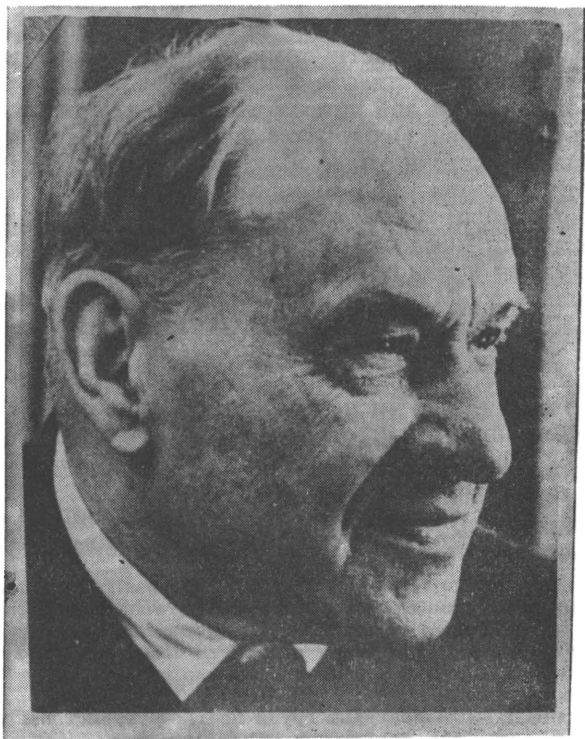
спогади про юнацькі роки та перші непевні кроки в літературі.

І ще раз на думку спало, чи не затримався я серед живих, коли багатьох людей мого покоління вже не стало?..

Моя дружина дякує Вам за привіт і разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину. Чи Ви одержали вже, нарешті, книжку Махновця про Сковороду, яку я давно вже надіслав Вам рекомендованою, але звичайною поштою?

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.



**В. Гжицький, автор чудового роману
«Чорне озеро».**

Київ, 3 березня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Обидва Ваші листи — з 26 січня та 15 лютого — я одержав і дуже дякую Вам за них. Пропшу тільки вибачити мені,

що через недугу та всякий клопіт не спромігся одразу відповісти Вам на першого Вашого листа.

Мені дуже подобався Ваш опис того знаменитого у вас «мудрагеля», що скрізь пхається, усім надокучає й сам, власне, нічого не робить, окрім шкоди. Я так і думав, що він надніпрянець: як казали римляни — «Пізнаю коней баских з їхніх тавр». Це безсумнівний антик, і я, колись збираючи колекцію таких диваків, мріяв зближуватися з ними, даючи їм *cart blench*, щоб простежити до кінця на що вони здатні. На віддачу Вам напишу про одного такого антика, що був у моїй колекції. Це буде воднораз і якийсь фрагмент з тих неписаних спогадів, котрі я, мабуть, так і не напишу, бо, поперше, ваблять інші животрепетні теми, а по-друге, заважає мій постійний принцип — писати тільки щиро, або зовсім не писати, але, як показав мій довголітній досвід, щирість не завжди доводить до добра... Отож про мого антика.

Ви, певно, знаєте, тепер цілком забутого (і, мабуть, слухно), поета Володимира Ярошенка¹, що колись заманіфестував свої перші літературні кроки як символіст і подавав певні надії? Він робив карколомні стрибки від символізму до футуризму, будучи аспанфунтом², комункультивцем, а згодом опинився навіть у «Марсі». («Майстерні революційного слова») поряд з Косинкою, Плужником, Підмогильним та мною... Тут він став подавати надії як прозаїк, опубліковавши пригодницьку повість «Гробовище». Після «Марсу» він знову повернувся до поезії, яку чи не найкраще характеризує його вірш з отакою першою строфою:

Папа Пій повів повій надії

На новий крилатий Рим.

Так впаяй же, комсомольче, папі Пію

В пійло комсомольським пайлом обертон!..

1) Вол. Ярошенко (1898—1941) — поет і прозаїк. Належав до літергазизацій «Плуг», «Панка». Збірки поезій: «Світотінь» (1918), «Гуни» (1919), «Що й до чого», «Через решето» (1924), «Божа кооперація», «Добре роби, добре й буде» (1925). Оповідання та повісті: «Кримінальна хроніка» (1927), «Гробовище» (1928). В перекладі рос. мовою «Замарашка» (1929). Був репресований, загинув в казнях НКВД.

2) Аспанфут — літературна група поетів-футуристів. Групу організував у 1922 р. разом з Г. Шкурупієм і О. Слісаренком і очолював «король футуроперрій» Михайль Семенко. Вони видали три збірники: «Семафор у майбутнє» (1922), «Катафалк мистецтва» (1922), та «Жовтневий збірник панфутуристів» (1923), в яких проголошували свої маніфести. До них належали також Юліан Шпол, М. Терещенко, О. Влизько, М. Бажан, В. Ярошенко, Дм. Бузько, Л. Зимний та Ю. Яновський. Незабаром ця група розпалася, а 1927 р. група панфутуристів на чолі з Семенком створила групу «мистців лівого фронту» під назвою «Нова генерація», видаючи й журнал під цією назвою, аж поки всі організації були ліквідовані, а влада створила одну під назвою ВУСПП (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників) (1931).

Цікавий поет і критик Доленго, що живе й досі, так відгукнувся на цей новий твір Ярошенка в своєму огляді літератури за 1933 рік: «З вірша видно, що автор у чомусь не погоджується з Папою римським, але в чому полягають його конкретні розходження з Ватиканом — збагнути з вірша дуже важко»... Але Ярошенко був цікавіший як об'єкт літератури ніж суб'єкт. Це була людина, котра жодного дня не могла прожити без якоїсь капості, брехні й авантури. Я зіткнувся з ним ближче на Київській кінофабриці, де працював одним із редакторів художнього сектору, керівником якого був Ярошенко. Якщо він виявляв до когось, у тому числі й до мене, уважність, близьку до ніжності, це значило, що десь він зробив мені чи комусь іншому підлоту, в чому за кілька днів можна було переконатись. Іноколи він приходив на роботу з перев'язаною рукою, або забинтованою туго головою, але можна дати свою голову відрубати, що під бинтами нема навіть найменшої подряпини. Це розраховано було на те, що, коли його спитають, що з ним сталося, він, не змельнувши оком, розповідь про незвичайну пригоду з ним, у якій в різних варіаціях фігуруватиме вродлива жінка, на яку накинувся невідомий бешкетник, та тут на оборону їй став наш герой, поки не надбігла міліція й не приїхала машина швидкої допомоги, що перев'язала рани героя, одержані під час одчайдушного двобою з бешкетником. Часом Ярошенко забувався і вдруге чи втретє повторював відому вже всім сюжетну комбінацію з незмінними персонажами. До всього цього Ярошенко був потаємний алкоголік і, упившись, ліз на вулиці не стільки у фізичне, скільки в аморальне болото. Його симпатична дружина ніяк не могла збагнути, де він ховає вдома горілку, бо, прийшовши додому тверезий, він за кілька хвилин ставав п'яний. А справа була проста: Ярошкові досить було зайти до вбиральні й витягти з «єврики» заховану там пляшку, щоб вийти з убиральні вже напідпитку... І разом з тим мав привабливу зовнішність, і кращого репрезентанта чи то на кінофабриці, чи в літературі не можна було знайти...

І досі не знаю подробиць смерті В. Гжицького, бо й дізнався про неї лиш на десятий день, прочитавши в «Літературній Україні» запізнілий некролог.

Дружина дякує за привітання й вітає Вас та Вашу родину. Пишть!

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

Київ, 3 квітня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав одразу аж два Ваші листи — з 14/ІІ і 18/ІІІ, за які дуже дякую Вам. Я вже почав був думати, що мій останній лист не дійшов до Вас, і хотів уже писати Вам про це, коли раптом аж дві звістки від Вас!

Мені дуже подобався Ваш вірш¹, перекладений на музику, яку я, на жаль, не маю змоги оцінити. Дуже зворушлива поезія, котру не так часто доводиться подибувати тепер! Мені приємно, що на вечорі закарпатців у Вас, читали й мій літературний репортаж про Закарпаття «Де когут піє на три держави», узятий з моєї збірки «Збруч», виданий ще 1959 року, хоч тут Ваш «мудрагель», як Ви висловлюєтесь, може, й мав би підстави «хрюкнути»...

До речі, мені пригадався такий випадок з моєї подорожі по Закарпаттю 1958 року. В Ужгороді мені порадили поїхати за 30 км на південь від Ужгорода оглянути рештки будівлі, що залишилася ще з княжих часів. Коли я приїхав туди автобусом, почався дощ, і мені довелося перечекувати його в місцевій «чайній», себто звичайній харчівні, де місцеві мешканці звикли ще з часів Угорщини збиратись посидіти як до клубу. За одним заходом я і пообідав тут, чи не єдиний серед присутніх охочий до їди. Дощ не вщухав, але господиня і, власне, єдина, офіціантка, заявила, що «чайна» зачиняється на годинну перерву, й попросила всіх піти геть. Я вийшов на ганок, а що йти мені не було куди, то я й лишився стояти на ганку, поки випогодиться. Зі мною на ганку лишився й якийсь місцевий літній «вуйко». Я помітив, що й у приміщенні він усе позирав на мене, а тепер, коли ми лишилися удвох, стиха питає мене:

— То це ви вертаєте вже з Чехів?

Я здивовано глянув на нього й кажу, що я приїхав сюди з Києва, але «вуйко» незворушно каже:

— То, прошу, Ваша справа, звідки й куди ви їдете, але, коли ви десять років тому тікали на Чехи, ви сиділи в моїй хаті.

— Я знову заперечую й запевняю, що в цій місцевості я вперше, але «вуйко» веде свої:

— То, прошу пана, я не хочу вам лиха, а тільки тоді прибіг домів мій хлопець і каже, що в село входять москалі, а в нас у бульбі лежить хтось... Я пішов на город і побачив вас там та й кажу: «Йди, чоловіче, ліпше до моєї хати, бо тут те-

1) Д. Чуб. «Романтична пісня», муз. Галини Корінь.

бе злапають москалі». То ви пішли до мене, сиділи й вечеряли, а потім переночували в хижі, а ранком поспитали дорогу на Чехи та й пішли собі...

Ніякі переконування мої, що я не той, за кого він мене має, не подіяли на «вуйка» й він стояв на своєму: — То вапа справа, що ви не хочете признати, але ж я вас на власні очі видів у себе!

Я почував себе ні в сих, ні в тих і не знаю, чим би це все кінчилось, але дощ ішов далі й годі було видряпуватись по слизькому схилу гори дивитись на княжі руїни, тому я сів на принагідну автомашину й помчав до Ужгорода, дивуючись, що в мене знайшовся так різке подібний на мене двійник та ще до того ж такий непевний...

Дуже добре, що Ваш Юрко переклав на англійську мову Дімарова — це цікавий письменник. Адреса Дімарова, яку я подаю за Вашим проханням з довідника, така: Київ-10, вул. Суворова, 3, кв. 12, Анатолієві Андрійовичу Дімарову.

У Києві починає відчуватись весна — почали зеленіти бруньки на деяких кущах і теплішає повітря. Снігу цієї зими дуже мало було, тож і повинь на Дніпрі майже непомітна.

Того сексу, про який Ви пишете, що панує в Австралії в кіно, на телебаченні тощо, в нас, звісно, нема, й це дуже добре, бо то розтлівало б нашу молодь, котра, як і скрізь, не дуже схильна до платонічних стосунків з дівчатами й пуризму: Мініспіднички, вкорочені до останніх меж пристойності, носять і наші дівчата й неохоче переходять на нову моду з довгими подолами.

На операцію ока ляжу до лікарні в травні, а тим часом, разом з дружиною, вітаю Вас і Вашу дружину, а також прошу передати привіт Юркові від Євгена¹, в котрого ми були в січні.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 3 липня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 6/УІ я одержав давненько, але тільки тепер можу на нього відповісти. Річ у тім, що я майже місяць пролежав у лікарні, куди мені й принесли Вашого листа, й оце днями повернувся додому на місячну «відпустку», бо на початку серпня, саме на своє 75-річчя, мушу знову туди ля-

1) Син А.-Д. — Євген в той час перебував в ув'язненні.

гати, мабуть, на повторну операцію. Сама операція 29/У пройшла добре, але в післяопераційну ніч, з невідомих причин, сталась блювота, що спричинилась до крововиливу в опероване око й операція зійшла нанівець.

Усякі спроби прискорити розсмоктування крововиливу відчутних наслідків не дали, лиш останнім часом в оперованому оці кризь непроглядну тьму стали з'являтися якісь світляні просвітки, що зникають, коли піднесу до ока долоню. Це дає маленьку надію, що може, протягом липня процес розсмоктування прогресуватиме й пощастить уникнути повторного операційного втручання. А тим часом сиджу вдома, закралую двічі на день в опероване око скополамін, що поширює зіньку й цим сприяє розсмоктуванню, та біда в тому, що він водночас і викликає кволість, сушить порожнину рота й спотворює смак їжі. Через це почуваю себе і вдома хворим...

Отак післяопераційне ускладнення зіпсувало мені це літо, а мій вік такий, що кожної весни й літа думаю, чи це не остання весна, чи ще побачу літо?... Щоправда, цього року й літо — не літо: у червні здебільшого було холоднувато, і навіть сьогодні, 3 липня, не відчувається тепла.

Чи Ви читаєте нашу «Літературну Україну»? За 7 травня там була цікава стаття «На бойовому посту Галана». Раджу Вам уважно прочитати її всю. Отож іноді згадують і мене: приміром, у № 3 «Радянського літературознавства» в статті «Актуальні питання сучасного радянського літературознавства» директор Інституту літератури А. Шамота кілька рядків присвятив і мені, закидаючи... саморекламу! Либонь, такого гріха я за собою досі не помічав, а втім критикові збоку, мабуть, видніше...

Так чи так, а з критиками своїми я не полемізую, давно засвоївши мудрі Пушкінові слова:

Хвалу и клевету приемли равнодушно
И не оспаривай глупца.¹

Отакі мої гаразди, як кажуть галичани...

Радий Вашим літературним успіхам, бажаю їх Вам і надалі.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

* * *

1) Хвалу і наклепи приймай собі байдуже і з дурнем не сперечайся.

Київ, 30 липня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую Вам і Вашій родині за привітання й добрі побажання. Зображені на Вашій чудовій листівці рушник, тарілка й топірець — наче змальовані з моїх власних, що прикрашають мої покої, а красвид у вікні — копія космачівського пейзажу, що я бачив 1970 року, побувавши в тих місцях Шкода, що Вам утулася розпука в моєму листі: хоробливий фізичний стан не може схилити мене до розпачу, хоч би то був початок кінця, бо, попри все як висловився колись І. Франко: «Вірю в силу духа й день воскресний»... А взагалі — ніколи не сподівався, що я, хоч і поволі, а все ж ще кручусь на цьому світі й навіть ще пишу! Вашого листа з 15/УП я одержав, дякую, а чи Ви одержали обидва мої листи після того, як я вийшов з лікарні, чи тільки одного?

Дружина вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 6 вересня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого ласкавого листа з 16/УП я одержав десь уже тиждень тому, але тільки сьогодні можу відписати й подякувати за нього, бо знову хворів. Почалося воно мнї з застуди, але лікарка, досить літня вже, надумала вилікувати мене враз од усіх моїх недуг — кардіосклерозу, бронхоектазії та емфіземи й виписала цілий арсенал усіляких ліків, серед яких був і антибіотик еритроміцин, якого, як виявилось згодом, не сприймає мій організм, маючи до нього ідіосинкразію. Температура спала, кашель минув, але почалась така блювота, що я вертав усе, що тільки ковтав — і ліки й їжу. Лікарка, відвідавши мене через два дні, скасувала всі ліки й призначила тільки інстантин, але блювота однаково не минала. Я став боятися будь-що їсти, щоб не викликати їжею повторних бридких явищ, до того ж зник усякий апетит через зміну смаку їжі, ба навіть саме життя всякий смак втратило. Я дуже схуд, знесилився, лежав цілими днями в ліжку, ледве підіймаючись при потребі пройти по кімнаті. Я вже став думати, що це початок кінця, та й дружина стала побоюватись, як потім призналась мені, за моє життя. Як на те й лікарці за-

кортіло послати мене на рентгенограму шлунка (мабуть, припускала, чи не викликає блювоту недіагностований ще в мене рак). Я облишив ковтати всякі ліки і — через два дні, очевидно, коли з організму зовсім вийшов еритроміцин та ністатин, припинилась блювота. Кілька днів мене ще нудило, а потім і це припинилось, повернувся смак їжі, а далі з'явився апетит. Почалось справжнє одужання, я швидко оклигав, став ходити по кімнаті, а далі й виходити на двір, а головне, став відчувати таку велику біологічну радість від існування, як то було колись замолоду після висипного тифу...

Цього року природа надумала компенсувати нас за холодні весну й половину літа і послала такий чудовий вересень. Ясно й тепло, як у липні, чи як у Тичини, пам'ятаєте? — «Осінь така мила, осінь така люба, мамо, матусю, чому ви не їсте?»... Але я тепер і їм багато, й милуюся з природи, яка поволі в'яне, й навіть став знову писати, а це вже ознака видужання, бо без праці я не уявляю собі свого життя. Оперованим оком ще не бачу, доведеться, мабуть, його знову оперувати, але лікар-офтальмолог ще не кладе мене в лікарню, бо в оперованому оці ще не закінчилось запалення райдужної оболонки, хоч сам лікар вірить у добрий вислід усіх своїх заходів. Дякую Вам за пропозицію прислати мені Ваших ліків, але все потрібне, так само й ті вітаміни, що згадує Ваша дружина, в нас є.

Сумно, що так багато пишу Вам про свої недуги: мабуть, дається взнаки моя старість, коли питання про хвороби стає таке актуальне...

Ви просили мене колись надіслати Вам моє теперішнє фото. У травні, перед тим, як лягати до лікарні, дружина упростила мене піти з нею до фотоательє, внаслідок чого й з'явилось оце фото, яке я надсилаю Вам у цьому листі. Усі Ваші листи, крім радіограм, я одержав, а от Ви, здається, не одержали мого листа, де я писав про своїх критиків і, зокрема, про Вашого Мудрагеля. До речі, хто ж то помер, що згадував колись у своєму романі мене й мою повість «Смерть»? Напишіть про це.

Роман Дімарова «Біль і гнів» я ще не читав і тому нічого не можу про нього сказати, хоч цього письменника загалом люблю за його попередні твори. Про ті книжки, що Ви запитуєте, зокрема й про книжку спогадів В. Гжицького, нічого не чув: певно, вони не плануються до видання.

Коли Ви пишете про кінець зими у Вашому далекому краї, в мене складається враження, що у Вас там майже не буває зими з снігом та морозом. Чи так воно? Напишіть докладно про Ваші лекційні подорожі й те враження, яке спра-

вляють на Ваших слухачів твори нашого Симоненка, про якого Ви маєте читати лекції.

Як Ваше здоров'я? Чи «є ще порох у порохівницях», як писав Гоголь, «і чи не гнеться ще козак»?

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 8 жовтня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 23/IX одержав і дуже дякую Вам за нього. Вельми цікаво було мені читати про життя й побут наших земляків-фермерів, що їх доля закинула в ліси Австралії. І де тільки їх не порозкидало по всьому світу!.. Хотів би й я послухати Ваші доповіді про творчість Симоненка, яку я люблю й був знайомий з самим Симоненком, котрий кілька разів, приїжджаючи з Черкас, де він постійно жив, до Києва, заходив до моєї господи. Це була дуже скромна людина в побуті, але вельми рішуча й безкомпромісова в своїй творчості. Його в нас любила й любить читати наша молодь. Радий, що, як пишете Ви, його люблять і у вас, далеко від рідної землі, яка породила цього чудового поета-громадянина. Мені й досі болять душа за його передчасну смерть саме в розквіті його таланту, коли він міг би дати ще багато для нашої літератури...

Прізвище Дончука¹, про смерть якого Ви писали мені в попередньому листі, нічого мені не каже, бо такого я ніколи не знав і не уявляю, що то за один.

5/УІІ відсвяткував скромно в себе вдома своє 75-річчя. Дістав чимало привітань від читачів з України, навіть з Москви й Польщі. Приїхали привітати мене й двоє старих з Західної України — мої давні друзі з колишніх радісних і сумних літ. Цілий день приходили до мене різні люди привітати, серед яких були й діти, котрі своїми привітаннями й квітами дуже зворушили мене й моїх старих друзів. Увечері зійшлося

1) Зосим Дончук (1903—?) — прозаїк, автор 12 томів оповідань, повістей та романів з радянського життя. Писати почав уже на еміграції, в Америці. Серед літер. доробку Дончука відоміші такі, як «Десята» — зб. опов., повісті — «Гнат Кіндратович», «Море по коліна», «Ясновидець Гері» та романи: «Пірва», «І бачив я...», «Перша любов», «Будинок 1313», «Утрачений ранок», «В пошуках щастя», «Куди веде казка». Помер в Америці.

коло святкового столудесь близько 15 душ, котрих я, за своїм звичаєм, не запрошував на свій день народження, але вони самі прийшли. Було тепло й затишно в такому невеликому колі.

Шкода тільки, що після свого «ювілею» я знову занедужав, отруївшись антибіотиком еритроміцином, котрого, виявилось, не сприймає мій організм, зате одужання після прикрих алергічних явищ дало таку радість відчуття біологічного існування, яку я зазнав тільки колись замолоду після висипного тифу. Тепер почуваю себе не погано, якщо відкинути всі прикромці, зв'язані з моїми літами й обставинами. Змін з моїм оперованим лівим оком ще нема; зробили мені в лікарні підсадку біостимулятора, що може, прискорить розсмоктування крововиливу в очі, але на повторну операцію мене покладуть наприкінці листопада чи на початку грудня.

У Києві трохи було похолодало з початком жовтня, але оце знову потепліло й надворі ясно й соняшно. 28 вересня була несподівано велика злива з громовицею. Це, мабуть, остання гроза цього року. Дарма що тепло ще в повітрі, але швидко жовкне й опадає з дерев листя — все ж таки надходить осінь...

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 14 грудня 1974 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас і Вашу родину з Новим роком і бажаю здоров'я й успіху в усіх Ваших ділах та намірах. Давно не маю Від Вас вістей тому й не знаю, як Вам ведеться. 22/XI мені зроблено повторну операцію лівого ока й нещодавно я повернувся з лікарні додому. Операція пройшла добре, але практичних наслідків майже не дала, хоч лікарі запевняють, що через деякий час я бачитиму й цим оперованим оком.

У Києві — ні зима, ні осінь. Сніг, що випав був 27/XI, розтанув, температура вночі знижується до 0°, а вдень підноситься до 2°. Небо огорнули непроглядні хмари, тому й на душі в мене сумно й тоскно...

Моя дружина вітає Вас і шле Вам найкращі побажання. Чекаю на листа від Вас.

Б. Антоненко-Давидович.

Київ, 16 січня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

У середині грудня я надіслав Вам авіапоштою привітальну новорічну листівку, яку, сподіваюсь, Ви одержали вже. Напередодні Нового року я одержав привітальну різдвяну та новорічну листівку, але без усякого писаного тексту. Листівка мені дуже подобалась, але й стурбувала браком будь-якого писаного тексту. Я одразу в перших числах січня написав Вам листа, прохаючи пояснити мені, чому нема нічого на листівці писаного, припускаючи, що Ви тяжко захворіли. Аж ось за кілька днів дістав майже поспіль дві листівки — «З видужанням» і другу привітальну новорічну листівку, але вже з писаним текстом і заспокоївся щодо Вашого здоров'я. Я не міг одразу написати Вам про це, бо захворіла на запалення легень дружина і я мав великий клопіт. А вчора я одержав і Ваш альбом з краєвидами Австралії, за що сердечно дякую Вам.

Дивлюсь на краєвиди Ваших міст і вбачаю дещо спільного з нашими теперішніми краєвидами: такі ж височенні будинки, багатопверхові озії, підносяться тепер і в нашому Києві та інших містах України й Росії. Я — ретроград і тому не хотів би мешкати на якомусь 15-му чи 19-му поверсі в квартирі зо всіма вигодами. Навіть, коли бував у Москві, мимоволі тужив за старою дерев'яною Москвою з її патріархальністю й затишком. Ці, подібні одна на одну, озії стирають індивідуальність міста, нівелюють його окремішність, зате задовольняють пекучу потребу в житлоплощі для багатьох людей. Звернув увагу у Вашому альбомі на слухачів військової академії, в котрих уніформа, надто штани з лампасами й кашкети, дуже скидається на уніформу наших суворовців.

Питаєте про стан мого здоров'я? Хвалитись нема чим. І друга повторна операція на лівому оці, хоч і була досить болюча, майже нічого не дала лише більше відрізняю суцільну темряву від кволого світла, що просочується через крововилив у склуватому тілі, що ніяк не може розсмоктатись. Лікарі сподіваються, що згодом це розсмоктування таки станеться, але я вже мало в це вірю, як, здається, й самі лікарі. Я вже примирився з цим становищем, бо практично вже кілька років користуюсь для роботи тільки правим оком, але на вулиці брак периферійного зору зліва змушує мене бути дуже обачним, щоб не потрапити під машину, якщо вона вискакує зліва. Надокучають мені й часті спазми в горлі та грудях, причину яких не можуть визначити лікарі, отже доводиться вдаватись до всяких панацей¹, котрі якимось тимчасово допо-

магають. Гіршає й пам'ять, але поки що не дуже позначається на можливості далі працювати за своїм письмовим столом.

У нас цього року нема зими: сніг, що кілька разів випадав, одразу ж і танув, а в новорічну ніч періцив дощ і під ногами сльота... Таке ж саме було й у різдвяну ніч, а у Львові була навіть гроза й перший день Різдва лила злива. Таке протиприродне явище в природі триває й досі: вночі температура знижується до нуля, а вдень підноситься до 4—6° тепла, дарма що через три дні буде водохреща, але знаменитими колись «крещенскими морозами» й не пахне. Навіть над Москвою в різдвяну ніч з годину тривала гроза, тоді як на землі мела метелиця...

Певно, через такі викрутаси в природі в Києві лютує якийсь англійський грип з прикрими ускладненнями, що на нього дуже багато людей хворіє, але мене й дружину тим часом він не зачепив.

Читав у нашій пресі про стихійне лихо над австралійським містом Дарвіном. Чи не позначилось те лихо якимось і над Вашим містом?

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 27 січня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав Вашого листа з 30/XII 74 р. і дуже здив, бо після Вашої новорічної листівки — дуже гарної, але без жодного писаного слова — я вельми стурбувався, чи не захворіли Ви або чи не сталося з Вами якогось лиха. Я одразу ж написав Вам листа, прохаючи пояснити, що має означати брак писаного тексту. Гадаю, що Ви цього листа вже одержали, але не спромоглися відповісти мені на нього, а може Ваша відповідь десь ще в дорозі. Взагалі, останнім часом листи стали поволі летіти «літунською», як Ви пишете, поштою: якщо раніше Ваш авіаліст долітав до мене за два тижні, то, як бачите з Вашого останнього листа (30/XII) і моєї дати сьогодні (27/I), йому треба було без трьох днів місяць, щоб подолати відстань між Ньюпортом і Києвом... Тим то Ви не

1) Панацея — з грецької мови, означає всецілюща. В давньогрецькій мітології — богиня-цілителька. Перевосно — уявний універсальний засіб проти будь-якого лиха, на всі випадки.

пишете мені про одержання моїх листів з подякою за листівки «З видужанням» та новорічним вітанням, котрі я вчасне одержав і одразу ж відписав Вам подяку. Кілька днів тому я повідомив Вас докладним листом про одержання альбома з краєвидами Австралії. Десь у листопаді я одержав буклет краєвидів Перту, про що також повідомив Вас з подякою. На жаль, Ви, мабуть, ці мої листи не одержали, як не одержав і я Вашого листа з вирізкою про Вашу доповідь про Симоненка та статтю про моє 75-річчя. Дуже шкода, що вони десь загубились, а мене вони так цікавлять! З Польщі я вільно одержую від свого перекладача книжки й вирізки рецензій з газет на його переклад мого роману — дві польською мовою й одну українською з Варшавської української газети «Наше слово». Сьогодні знову одержав від нього журнал «Нове ксяжки», де є стаття професора-україніста Флоріана Неуважно-го «За ширмою збайдужіння» (український переклад) про мій роман «За ширмою» (№ 14 31/УІІ 1974 р.). Чи тому, що Польщі ближче до нас, а від Австралії нас відмежовують моря й океани, чи з яких інших причин, але з Польщі я одержую регулярно все, навіть, як пам'ятаєте, й два примірники австралійського видання «За ширмою». До речі, чи Ви не загубили адреси цього симпатичного «ляха» Марека? Нині він клопочеться, щоб одержати мій авторський гонорар за роман, який, за тамтешніми законами, повинен одержати, приїхавши до Польщі, сам автор або хтось із його близьких родичів, а для мене, при теперішньому стані мого здоров'я та й з інших причин, така подорож неможлива...

Хоч я й не дістав цікавих мені Ваших вирізок, але сердечно дякую Вам за спробу потішити мене ними. Може, згодом мені якось і пощастить прочитати їх, як свого часу прочитав австралійське видання «За ширмою»...

Радий, що на Вашому з'їзді вчителів стояло питання про культуру мови. Якщо моя книжка «Як ми говоримо» якоюсь мірою прислужилась і Вашим учителям, що дбають за культуру рідної мови, мені дуже приємно. На наших книжкових ринках її ніде вже не можна дістати, як, здається, й інших моїх книжок: вони стали раритетами.

Недуга не дозволяє мені працювати на повну потужність, але, хоч потроху, а пишу далі свою автобіографічну повість «Удосвіта», де саме оповідаю про милому сердцю через дитячі та юнацькі спомини Охтирку. Я вже кілька разів одривався від неї, щоб узятися за ті сюжети, що так і просяться на папір. Боюсь, що незабаром знову відірвусь, бо з мене, певно, поганий мемуарист, якщо цей жанр не стільки захоплює, скільки зобов'язує.

У природі, справді, діється щось неможливе. Пам'ятаєте

в Пушкіна рядки: «Зими ждала, ждала природа, сніг выпав тільки в январе»...? А в нас уже кінець січня, а снігу нема, температура вночі знижується до 0—3°, а вдень знову піднісється до 3—4°. Я, здається, писав Вам, що у новорічну ніч над Москвою та Львовом була гроза. Я пам'ятаю в своєму житті, що в новорічну ніч на 1933 рік (ох, який то був тяжкий рік!) в Києві хвилини 15 блискалки блискавки й гримів грім, а після цього пішла завірюха... Що ж несе нам цей 1975 рік, який я з дружиною зустріли хворі в ліжку?..

Привіт від мене й дружини Вашій родині!

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 7 травня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дуже дякую Вам за Вашого листа з 14/IV, на якого запізно відповідаю, бо тільки 30/IV повернувся з лікарні після тритижневого перебування там, лікуючи очі й серце. Повернувся додому кволий, а через день занедужав удома на катар верхніх дихальних шляхів, від якого ще зовсім не очунав. Отож Ваш лист прийшов до мене вчасно, а от з моїми листами до Вас діється щось незрозуміле: я написав Вам два листи, зокрема й відповідь на Ваш з 16/III й гадав, що Ви їх давно одержали, а виходить, Ви маєте підставу вважати мене за нечому... Тому цього листа надсилаю рекомендовано, і якщо й він десь загубиться на довгій дорозі між нашими континентами, подам скаргу на пошту, бо не хочу видаватись перед Вами не тим, чим я є насправді.

Знаю, що Вас цікавить стан мого здоров'я після лікування, а тому пишу про це зараз, хоч я не люблю про це говорити й писати. Радісного в мене мало: серце трохи зміцнилось, але з очима — майже без змін. Пишу в множині, бо, крім лівого, оперованого торік, ока, де крововилив так і не розсмоктався й навряд чи коли розсмокчеться, мушу шануватись з правим, видющим, оком, що почало через перевантаження читанням трохи амортизуватись... За порадою лікаря став далеко менше читати й тому мені Важко відповісти на Ваше запитання — що нового в літературі? Певно, нічого особливого, вартого уваги, не вийшло, бо я про це почув би й постарався сам прочитати, сліплячи око. За 1974 рік, мабуть, найцікавішим був роман Дімарова «Біль і гнів», котрий дійшов, як Ви писали, й до Австралії, але, на жаль, він слабший за його попе-

редні твори, в чому Ви могли самі переконатись. А може, я й помиляюсь, щодо цього твору? Яка Ваша думка про нього? Певно, в літературі, як і взагалі в житті, бувають періоди спаду й піднесення, тож нема нічого дивного, що й у літературі зійшла на якийсь час відносна тиша...

У Києві зайшла вже справжня весна, цього року дуже рання, дарма що зима була напрочуд тепла. Цвітуть конвалії, бузок, соняшо й тепло. Була наприкінці квітня навіть гроза, але тільки над західною частиною міста—в Святошині (що тепер цілком зрісся з Києвом), тоді як у центральній частині міста не чути було грому й не видно блискавок.

...Пишу листа й думаю, чи ж дійде він до Вас? Якщо дізнаюсь, що цей лист дійшов, напишу докладніше про себе.

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 15 травня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав одразу Вашу привітальну листівку з 29/IV. Видимо, листівка летіла повільнішим літаком, як лист, бо запізнилась аж на 5 днів... А взагалі, справді, листи стали тепер довше йти, і я не втрачаю надії, що мої ще два листи (окрім листа з листівкою всередині) котрі я давно Вам написав, Ви ще одержите. Я вже писав Вам, що в квітні пролежав три тижні в лікарні, лікуючи очі й серце, але Ви питаєте мене про це в останньому листі, тож на всякий випадок пишу про це ще раз. З серцем трохи покращало, а з очима — майже без змін. Лікування було консервативне, без операції цього разу: зміцнювали зір правого зрячого ока, а також намагались розсотати торішній крововилив у опероване око. Мені здається, що непроглядна плівка на оперованому оці трохи посвітлішала, але діагноз — субатрофія очного яблука... Я вже примирився з тим, що бачитиму тільки одним оком, і тепер дбаю тільки за те, щоб зберегти зір зрячого ока.

З великою цікавістю я прочитав би Вашу книжку «Елементи теорії літератури та стилістики», а також оповідання для дітей про кенгуру! Ви питаєте мене, чи лишається це слово незмінним, коли мова йде про самицю чи самку кенгуру, як Ви пишете. Мені здається, що лишається незмінним, бо на-

вряд чи задовольнив би Вас словотвір «кенгуриця», на зразок «вовчиця», «левиця» тощо. Адже не змінюємо, залежно від статі, назву породи папуги «какаду» та ін. А от «кенгуреня» — мені подобається, симпатично звучить! Заздрю Вам доброю заздрістю на Ващу працездатність і творчу активність, Леле, я того не маю.

Пишу дуже мало: якщо за день накладаю на машинці дві сторінки машинопису, то вже вважаю за достатнє, бо долає мене кволість і якась непевність своїх творчих сил, коли мене не задовольняє написане, видається мені самому нецікавим, розтягнутим. Надто це стосується моєї автобіографічної повісті «Удосвіта», яку вже кілька років тягну й ніяк не можу дотягти до кінця, бо раз у раз одриваюся від неї, щоб розряти душу на сюжетах з 30-х та 40-х років. З такими темпами далеко не в'їдеш та й нема друкарського стимулу, щоб підстобнував би мене серйозно й активніше взятись за цю роботу. Взагалі став малорухливий і не мобільний. Хочеться мені ще раз, може, востаннє в житті проїхати по «святих місцях» дитинства й юнацтва — пройтись по Охтирці, зійти на батьківщині мого батька в Недригайлові на Мазепину гору й глянути звідти на засульчанські простори, та через усякі недуги й, головне, через свою немобільність — не зважуюсь: ану ж раптом дам дуба серед чужих людей і завдам їм клопоту... Планував я давно поїхати до Охтирки з своїм колишнім гімназіальним учителем гімнастики, котрому перевалило за восьмий десяток, а він узяв та й умер торік у Нальчику, куди я їздив до нього 1970 року... Усе менше й менше лишається людей моєї епохи, а я ще «топчу ряст» (якого в Києві ніде не побачиш), видаючись самому собі старою тріскою, яку, з примхи долі, занесло після катаклізмів у зовсім далеку мені еру... Але, як бачите, живу й дожидаю цього літа приїзду сина додому.

Те, що Ви прочитали в «Літературній Україні» про святкування Шевченкового дня в Москві, цілком відповідає дійсності, як і Ваше припущення щодо Києва.

Дарма що зима цього року була напрочуд тепла, весна в нас дуже рання й запашна. Доцвітає вже бузок і конвалії, а спека стоїть така, як у липні. Вже минула половина травня, пройшли ясні дощі в Західній Україні й на нашому півдні, а в Києві все нема дощу, хоч як його треба. Другий день змариться, але ніяк не збереться на дощ, хоч вигукни словами російського Некрасова: «Буря бы грянула что-ли!»...

Попереднього листа 7/У я надіслав Вам рекомендовано, щоб мати більше певності, що лист таки дійде до Вас; надсилаю рекомендовано й цього листа, а Вас прошу повідомити мене про одержання цих двох рекомендованих листів.

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.
На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. Дякую за листівку.

★ ★ ★

Київ, 11 червня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваш лист з 25/У дійшов цього разу без усяких запізньєнь, за що я дякую і Вам і напшій пошті. Через усякий клопіт я не мав змоги відповісти Вам того ж дня, за що прошу пробачити мені.

Цей лист, як і інші Ваші листи, тішить мене новинами, а також проявами Вашої енергії на освітній ниві, не кажучи вже про Вашу увагу до моєї особи та її праці.

Відповідаю на Ваші запитання.

Варшавське видавництво «Чительник» надіслало мені торік 4 примірники їхнього перекладу на польську мову мого роману «За ширмою» й, крім того, сплатило, на моє прохання, мій авторський гонорар перекладачеві Рихліцькому, щоб той добрав спосіб передати його мені. Та сталось дивне: Рихліцький повідомив мене про одержання цих грошей і питав, чи переказати мені через банк чи якимось іншим способом. У Польщі злотий коштує на 5 коп. дорожче в радянських грошах, ніж у нас, а це означало б втрату 100 карб. на всьому переказі гонорару. Гроші начебто й невеликі, але в теперішньому моєму становищі вони багато значать... І тут сталось дивне. Я відповів Рихліцькому, але він замовк, мовби йому заціпило. На три мої листи (з них два рекомендовані) — жодної відповіді! Чи він захворів, чи вмер, чи мої листи з якихось причин не дійшли до нього, чи навпаки, — не знаю. Я не можу припустити якоїсь нечесності, а тим більше неетичності з боку цього поляка та ще й католика, як він сам мені освідчився, але така завзята мовчанка, поза всім, починає мене інтригувати...

Отакі дивні справи мої з виданням польською мовою мого роману.

Я, здається, писав уже Вам, що у Варшавському критико-бібліографічному журналі «NOVE KSIĄZKI» торік була надрукована чималенька стаття польського українця Флоріана

Неуважного про переклад цього роману, де принагідно згадувались і інші мої твори геть аж до «Смерті» й вміщено портрет автора оригіналу.

З великою нетерплячкою чекаю у Вашому дальшому листі аркуші з Вашої «Теорії літератури», покладаючи надії на всякі витівки святих, коли бог спить... Разом з тим вітаю Вас з виходом цієї Вашої праці й подивляю з Вашої невичерпної енергії. За світлини з молодечого вечора буду Вам вельми дякувати.

Знаючи Вас як охочого до мемуарної літератури, я не здивувався, що Ви мені радите писати далі свою автобіографічну повість, хоч це безкінечне писання нагадує мені нашу давню приказку: «Казала бабуса до самої смерті, та все чортзна-що», де в ролі бабусі виступаю я, дідусь. А от Ваша порада спробувати її десь надрукувати, нагадала мені давній одеський анекдот: якийсь одесит надумав зробити гешефт на карколомному трюці й вивісив оголошення, що в такому ось місці, такого ось дня він стрибне з даху 6 го поверху. Гешефтмакер зібрав з юрби глядачів, охочих до гострих переживань, гроші за видовище й виліз на дах шестиповерхового будинку. Але, замість стрибнути, гешефтмакер ходить тільки край даху й поглядає вниз. Нетерплячі глядачі почали вигукувати, щоб той стрибав, але гешефтмакер преспокійно сказав: «О том, чтоб прыгать, — не может быть и речи; есть только вопрос, как мне слезть назад»...

Я теж міг би його словами відповісти Вам на Ваше останнє питання...

У Києві літо в розповні: продають уже суніці, полуниці й черешні, цвітуть троянди й жасмин. Частенько буває тепер у червні, короткочасний дощ і гроза. Але громовиці — не такі, що я люблю: якісь миршаві, наче це не вибух грізної стихії, як то полюблив я дивитись малим у Охтирці, а ніби штучні, мовби експеримент у фізичному кабінеті. Звісно, високі кам'яниці великого міста й його гамір приглушують і применшують силу стихії, але, коли гроза відбувається вночі, в так звану «горобину ніч», тоді й у Києві відчуваєш велич тої стихії.

Здоров'я нема чого мені хвалитись, але, поки бачу правим оком і є снага клацати на друкарській машинці, я не ремствую на свою долю, хоч не раз думаю: ох, як довго я затримався серед живих, тоді як люди мого покоління давно вже спочивають у вічному сні!..

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину й шле найкращі побажання Вам.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 червня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора я надіслав Вам досить докладного рекомендованого листа, а сьогодні одержав 8 сторінок Вашої праці з коротенькою запискою з 30/У. Як бачите, пошта стала працювати сучасному й приставила Вашого листа цілком вчасно.

Я одразу ж прочитав ці сторінки і лишився вельми задоволений ними: стисло, дохідливо, яскраво, як то годиться писати для підручника чи посібника. Не подобався мені тільки, як у прискіпливому мовникові, прикметник «подальший розвиток» у цьому контексті на 7 стор. Я розрізняю прикметники «дальший» і «подальший», як і прислівники «далі» й «подалі», наприклад: «Дальша доля її була тяжка, хоч подальші події й принесли деяке полегшення». Тому й у Вашому контексті слід було б, на мою думку, написати: «має вплив на дальший розвиток своєї національної культури», а прикметник «подальший» був би слухний, якби додати до фрази: «хоч подальші обставини можуть часом гальмувати цей розвиток». На жаль, мало хто додержується цього мого погляду в нашої поточної практиці й пишуть, як Ви, скрізь «подальший». Навіть коректорка в одному моєму художньому творі виправила без мого відому моє «дальший» на «подальший»...

Усе ж інше, суттєве, мені подобалось у Вашій праці, тож вибачте за це, може, недоречне мовне зауваження.

Дякую Вам за надіслане й чекаю дальшого (не «подальшого!»...).

Разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 29 липня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 10/УІІ з фотостатом Вашого оповідання «Пригода з крокодилом» я одержав і дуже дякую Вам за нього. Воднораз вітаю Вас із успіхом — виходом збірки для дітей «Стежками пригод», котра, гадаю, сподобається Вашій дитворі так само, як мені сподобалось оповідання з неї «Пригода з крокодилом». Воно стало для мене й пізнавальною річчю: досі я думав, що серед австралійської фауни впадають в очі лише кенгуру та акули в морях поблизу австралійських бе-

регів, а виявляється, що в Австралії водяться ще й крокодили, мешкання яких я уявляв лиш у Африці, Південній Америці, Індостані, Індокитаї та хіба ще в Індонезії та на Борнео, а вони, виходить, роблять капості й у Австралії (очевидно, в північній).

Мова Вашого твору, як і завжди, добра; я натрапив лише на одну, скоріше недогляд, аніж помилку. У оповіданні є така фраза: «А хіба ти не знаєш, що птахи мають мову? — відповів Джек. — Одна побачила, крикнула, і всі полетіли до моря». Мені здається, що треба було б: «**один побачив, крикнув...**» Бо в однині іменник птах є чоловічого роду, а не жіночого; хоч слово «птаха» й зафіксовано в нашому шоститомному словнику під рубрикою «редко», але, на мою думку, вживати його слід хіба що в іронічному плані.

Ви любляєте дієслово «трапитись» і часто його вживаєте, я ж проводжу певну нюансову різницю між дієсловами «трапитись» і «статись», «скоїтись». Перше я вживаю тоді, коли йдеться про якусь неконкретну подію: «Трапилось мені якось бути у Києві», в інших випадках я волію вдаватись до двох останніх, тим-то я написав би: «Джек засміявся і, не поспішаючи, мов би нічого не сталося (у Вас — «трапилось») сказав»... Так само й у другій частині оповідання у фразі «Цю історію розповів мені Василько через рік після того, як це трапилось» я поставив би дієслово «сталося» або «скоїлось». Пробачте мені за ці причіпки, але Ви самі напросились на них, хоч і знаєте, який я прискіпливий щодо мови.

З великою охотою я прочитав би й усю Вашу збірку, та хтозна, чи дійде вона до мене...

Сторінки з Вашої теорії літератури я одержав, як писав уже, лише 8 штук, решта в двох Ваших листах, про що Ви пишете мені тепер, ще не допливла до мене...

Дуже прикро мені, що Вам дошкуляє артрит і так мало допомагають усякі ін'єкції. Чи не пробували Ви вдаватись до натирання болючих місць бджололиною чи зміїною отрутою? У нас часто вдаються до неї, і мені, зокрема, вони дуже полегшують болі від радикуліту, але не берусь категорично рекомендувати їх Вам, бо відколи я 18 років тому перестав їсти хліб з фельдшерської роботи, я дуже відстав у медицині¹.

...Десь за тиждень мені мине, чи, як помилково пишуть у «Літературній Україні», виповнюється 76 років... Невеселий то буде день, бо почуваш, як зменшуються сили й старість бере своє й не дає змоги так активно працювати, як колись. Тішитись минулим і тим, що з бідною якоюсь зробив, не можу,

1) Перед звільненням з заслання, де автор листа пробув 21 рік, 2 роки він працював фельдшером у лікарні в Узбекистані.

бо зроблено так мало, а потреба в роботі тепер, може, навіть більша, ніж була раніш... Але що вдієш!

А у вас же там — саме розпал зими. Чи ж хоч раз випав сніг і підморозило? Мабуть, і сніг, і мороз у Вас лишилися тільки в згадках про Україну?

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину й піле Вам найкращі побажання.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 30 серпня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 11/УПІ я одержав учора ввечері, а ще кілька днів тому — буклет з краєвидами Австралії. Дуже дякую Вам за те й те. Справді, Австралія — країна контрастів: цілком європейського типу пляж і татуїровані темношкірі дикуни! А особливо мені подобались австралійські карликові ведмедики коали й кенгуру-мати з своїм дітям, в якій стільки материнського в постаті й мордочці! Я дуже люблю тварин, але маю змогу тішитись тільки з своєї Пальми¹, котра визнає мене головою над усім на світі.

Гадаю, що Ви досі вже одержали мого листа з описом мого дня народження, коли несподівано прийшло аж 15 гостей, а головне, був і син, «из дальних странствий возвратясь»²...

Дуже шкода, що даліші сторінки Вашої «Теорії літератури» так і не дійшли до мене й, певно, не дійдуть. Я буду дуже вдячний Вам, якщо Ви в листі процитуєте ті місця з Вашої праці, де торкаєтесь моєї особи. Фото Вашого літературного вечора я також не одержав, а от Ваше привітання з 76-літтям таки дійшло до мене, за що сердечно дякую Вам. 76-ліття чи 76-річчя? І те й те буде правильне, але «ліття», так само, як і «літа» замість «роки» надають вислову нюанс урочистості. Російське «каблуки» буде по-нашому «підбори», але в говірках і «обцаси» трапляються, так само, як у сучасну літературну мову увійшло й «каблуки», що Вам так не подобається, тож тут не нарікайте на Вільного, твір якого «Так починалась любов» я, на жаль, не читав. Річ у тім, що, прочитавши давно один його неправний опус, я дістав упередження щодо творчості цього автора, який Вам тепер подобався. Дуже можли-

1) Повернувся з ув'язнення.

2) Пальма — хатній песик А.-Д.-ча.

во, що я помилився: адже бувають у літературі випадки, коли автор, після перших невдалих речей, так наважить руку, що стає цілком вправним і цікавим.

Не «скромничайте» щодо мови своїх творів: Ваша мова є добра, і я не раз дивуюсь, як Ви зберегли її чистоту на чужині. Дуже рідко у Вашій мові проскочить те, що не до смаку мені. От, наприклад, слово «недолік» у Вашому останньому листі. Цим словом широко користуються в нашій поточній пововсній белетристиці й публіцистиці, але я категорично проти нього, бо вважаю це за кальку з російського «недостаток», на що в нашій мові є слова «хиба», «гандж», «огріх» тощо. Недолік може бути в касі, коли там чогось не долічують належного, в коморі, але не в тексті надрукованого чи написаного або в стилі чи мові людини. Про це я писав у своїй книжці «Як ми говоримо» на стор. 68 і 69, але Ви, мабуть, зі мною не погоджуєтесь.

Вітаю Вас з творчими успіхами й бажаю їх Вам надалі. За альбом австралійських звірів буду Вам вельми вдячний.

Минають останні дні серпня, а з ними й літнє тепло, якого аж занадто багато було цього року, й наближається вересень, такий погожий і лагідний звичайно в Києві. Та хтозна, чи додержиться цієї традиції в природі цього річчя вересень, адже весна й літо були дуже ранні й теплі. Чи не буде тому й рання осінь з дощами й приморозками? А втім, усьому час цвісти й в'янути, жити й умирати...

Як Ваше здоров'я? Чи перестав дошкуляти Вам капосний радикуліт, чи що воно у Вас там було?

Привіт від мене й моєї дружини Вашій дружині, а Євген вітає Юрка.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 6 жовтня 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав одразу два Ваші листи з 16/IX з титульною сторінкою Вашої нової книжки «Стежками пригод» та Вашим портретом, за що сердечно дякую Вам. З обличчя на портреті бачу, що й на Вас трохи позначаються літа, проте інакше й не може бути. Подивляюсь Вашій енергії на ниві освіти й заздрю Вам доброю заздрістю, бо мене помітно покидають сили, хоч ще й тримаюся на ногах і потроху ще працюю за письмовим столом. Та на це нарікати не можна: я й так дивуюсь,

що довго затримався в житті, тоді як багатьох близьких мені людей давно вже нема на світі... Шкода, що маєте прикрощі з критикою на Вашу «Теорію літератури», а втім хто з авторів, зокрема й я сам, не зазнав тих прикрощей на своєму довгому творчому шляху! Якби я все те брав близько до серця, то мене б уже давно не стало. Критика буває різна: якщо виступ проти Вас у Вашій пресі був упередженого автора, то на неї просто не слід звертати уваги, мовляв, «хвалу и клевету приемли равнодушно и не оспаривай глупца», як писав Пушкін; якщо ж у Вашій праці трапились фактичні помилки, чого, звісно, не можна допускати в «Теорії літератури», то візьміть собі за правило кілька разів перевірити написане, перше ніж здавати до друку, щоб не дати потім приводу чіплятись охочим до «розносу» критикам до всяких дрібниць і роздмухувати їх. Я сам часом помилявся в своїх статтях, подаючи цитату не з того твору письменника, де вона існує, а з іншого, після чого самому доводилось червоніти й писати спростовання до газети, де цю статтю мою надруковано. Але інша річ, коли помилка трапилась у книжці: тут так легко не спростуєш, тим то я й раджу Вам надалі уважно перевіряти те, що маєте друкувати, бо не тільки в моєму віці дасться взнаки склероз щодо пам'яті, але, можливо, він є й у Вас якоюсь мірою, дарма що Ви набагато молодший за мене. А тим часом не вдавайтесь у тугу, бо розумний читач не звертатиме уваги на дрібні помилки, а буде вдячний Вам за те суттєве, що є у Вашій праці й що я сам відчув з тих перших восьми сторінок, що дійшли до мене й за які я дуже вдячний Вам.

Після теплого, аж спекотного часом вересня, у перших числах жовтня заходило й задощило. А позавчора раптом над Києвом пронеслася злива з грозою, такою невластивою для цієї пори року, та після неї вчора — типова осіння картина — мряка, дощ, сум у природі й на душі. Сьогодні знову проглянуло сонце й потепліло на осонні, та чи надовго?

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 14/XII 1975 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас і Вашу родину з наступним Новим роком і бажаю сталого здоров'я, творчої наснаги й дальших успіхів та доброго самопочуття.

Вашого листа з 17/X, відбитки «Теорії літератури» по 16 сторінку, а також симпатичний нарис про мудрого пса Юко я одержав і дуже дякую Вам за це все. Одержав я давненько, але через недугу не міг Вам своєчасно відповісти. Мені було так недобре, що я, запеклий курець, кинув навіть курити й ось уже понад півмісяця не курю, хоч і досі ще кортить. Те, що Ви надсилали мені через Рихліцького, до мене не дійшло, на жаль... Як Ваше здоров'я після тої операції, що Ви робили?

У нас ніяк не може налагодитись зима: то випав був сніг і трохи приморозило, то сніг зник, а загалом виходить ні осінь, ні зима.

Дружина дякує за привітання й шле Вам свої найкращі побажання.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 8 січня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого рекомендованого листа з 22/XII я одержав учора ввечері; дуже дякую Вам за нього, бо тільки з нього я дізнався, як погано працює Ваша австралійська пошта, що не приставила Вам мого листопадового листа й привітальну новорічну листівку, послану ще в середині грудня; не пасе задніх у цьому й наша радянська пошта, що не приставила мені аркушків з «Теорії літератури» 18-24 та 24-32 й святкове привітання. Тому, не покладаючись на роботу пошти звичайним порядком, надсилаю цього листа рекомендовано: може, це якоюсь мірою гарантуватиме, що Ви цього разу одержите мого листа й не будете нарікати на мою мовчанку.

Вам, мабуть, гикалось ці дні, бо багато мовилось про Вас адже позавчора завітав до мене Ваш милий онук Юрко, що приїхав до Києва з іншими студентами. Це був Святвечір, але дружина захворіла й не приготувала традиційної куті з медом і озваром, тож довелось частувати Юрка ковбасами, сирами та консервами, що продаються в крамниці; звісно, запропонували Юркові й чарку «оковитої» (як на те, до мене зайшов ще з своєю пляшкою мій приятель, що не цурається чарки), але Юрко показав себе справжнім австралійцем, що п'є тільки пиво, й ледь-ледь перекилив з перервами 1½ чарки... Це трохи розчарувало мого приятеля, котрий, почувавши себе людиною козацького роду, хоч і не п'є «горілочку як воду», проте не має в мені відповідного компаньйона, щоб

удвох спорожнити пляшку, й покладав великі надії на Вашого Юрка, який дуже йому полюбився.

Проти Нового року до мене завітала невелика група колядників, що проспівала низку чудових колядок та щедрівок і обсилали мій кабінет збіжжям: «Сію, сію, посіваю...».

У новорічну ніч надворі була сльота й мряка, а в Святвечір підмерзло, а на перший і другий день Різдва почало порошити й трохи віяти. Одне слово, нарешті, й у нас зима стала скидатись на зиму!

Заздрю Вам, що маєте змогу придбати монографію В. Кричевського в твердій оправі (а чому не в палітурках?) і з багатьма репродукціями його картин. У мене є його маленький кримський пейзаж, написаний олійними фарбами. Питаєте, що нового й цікавого вийшло в Києві останнім часом? На жаль, я через те, що бачу тільки одним правим оком, не маю змоги так пильно стежити за поточною літературою, як колись було, а лиш читаю те, що мені порадять компетентні люди, але, може, вони дуже вимогливі й вибагливі й тому не радили мені нічого нового публікувати, крім доповіді П. Загребельного на пленумі Спілки письменників України, надрукованої в «Літературній Україні», яку Ви, мабуть, уже читали.

Чи пишу я, питаєте? Пишу, але, як у приповідці, тая баба, що казала до самої смерті, та все чортзна-що...

Уявляю собі Ваш передріздвяний сум: що ж це за Різдво, коли у Вашому австралійському садку постівають абрикоси й синіють сливки, замість того, щоб віяли завірюхи й під ногами рипів сніг? Це катзнащо або «смесь», як казав мій дядько Семен Пальоха!..

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину. Йй теж дуже подобався Ваш Юрко, шкода тільки, що не було коло нас нашого Євгена...

Повідоміть мене, будь ласка, про одержання цього листа. З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9 лютого 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 31/ХІІ та 21/І одержав і дуже дякую Вам за них. Ваш онук Юрко двічі заходив до мене й обіцяв зайти ще в 20-х числах перед від'їздом, але чогось не зайшов — чи не мав часу, чи набридло слухати теревені старого. А шкода, мені так хотілося поговорити з цим симпатичним юнаком та ще й Вашим близьким родичем!

Картасте мене, що я й досі курю? У грудні й січні покинув був і півтора місяця не курив, але захворіла була дружина наприкінці січня так, що довелось одвезти її до лікарні, і я з туги та з усяких інших прикрих побудників знову почав курити, хоч зменпив щоденну кількість викурюваних цигарок. Незабаром має повернутись дружина додому з лікарні, тоді, мабуть, знову кину, або зменшу до мінімуму споживання нікотин. Може, внаслідок тимчасового припинення куріння в мене майже зникли дошкульні спазми в горлі та грудях, але фізичні сили й пам'ять слабшають.

Не знаю, чому в «Історії сіл і міст України» згадується лише Куземин, але нема нічого про такі села, як Скелька й Зарічна. Ці місця мені теж знайомі з юнацтва: до Скельки я допливав колись із Охтирки човном, а через Куземин проїздив 1933 року під час своєї велосипедної подорожі по Україні з покійними Підмогильним¹ і Тенетою², а в Охтирці до нас приєднався ще відомий Вам Лозов'яга Іван³, що для цієї мети за

1) Валер'ян Підмогильний (1901—1941) — письменник і перекладач. Нар. в с. Чаплях на Катеринославщині в сел. родині. Навчався в Київському інституті. Працював у В-вах та в ред. ж. «Життя й революція». Друкуватися почав 1919 р. в ж. «Січ» у Катеринославі. Був членом літ. організації «Ланка», потім «Марс». Автор низки талановитих творів: Твори том 1-ий (1920), «В епідемічному бараці» (Прага — 1922), «Військовий літун» (1924), «Проблема хліба» (1927), повісті «Остап Шаптала» (1922). Головніші його твори — роман «Місто» (1928) та «Невеличка драма», що друк. в ж. «Життя й революція», а окремою книжкою вийшов у 1956 р. в Парижі. Арештований під час масових арештів укр. інтелігенції в 1934 р. перебував у концтаборах. Під час масової ліквідації в'язнів розстріляний у 1941-му році. Перекладав з франц. мови твори Бальзака, Дідро, Г. Мопасана, Стендаля, А. Франсуа та інших.

2) Борис Тенета (справжнє прізвище Гурій — 1903—1935) — поет і прозаїк, родом з Донбасу. Друк. почав в 1924 р. ж. «Червоний шлях», «Зоря», «Нова громада», «Життя й революція», «Глобус». Належав до літ. орг. «Ланка», «Марс». У 1927 р. вийшла книжка повістей «Листи з Криму» та опов. «Гармонія і свинюшники», «Десята секунда» (1928), «Будні», «Ненависть», «П'яниця» (1930), «В бою» (1931). Був заарештований і загинув у радянській в'язниці в 1935 році.

3) Іван Лозов'яга — Іван Багрянний (1907—1963) — поет, письменник, драматург, публіцист і громадсько-політичний діяч. Нар. в Охтирці на Харківщині в родині муляра. Три роки навчався в Київському художньому інституті (1926-29). Почав писати у 1925 році, друкуючи в ж. «Глобус», «Плужанин», «Гарт», «Кінов», «Червоний шлях», «Життя й революція». Окремі видання: поезії «До меж закараних» (1927), поема «Аве Марія» (1929), романи: «Скелька» (1930), «Тигролови» (1947), «Сад Гетсиманський» (1950) «Огненне коло» (1953), «Буйний вітер», «Людина біжить над прірвою» (1965). Драм. твори «Морітурб», «Генерал», «Розгром». Його романи «Тигролови» вийшли двічі нім. мовою та англійською, а «Сад Гетсиманський» — французькою. Велику роль у долі емігранції відіграв його публіцистичний твір «Чому я не хочу повертатися до СРСР?» (1945), який вийшов в перекладі кількома мовами. І. Багрянний організатор і довголітній голова УРДП.

один день навчився їздити на велосипеді й одчайдушно майнув у таку ризиковану для нього подорож...

Ви описуєте в своєму листі неподобства якихось нудистів, а я зовсім нічого не знаю про них. Що це — якесь товариство на кшталт «Геть сором!» чи щось інше? Напишіть, будь ласка, мені про це.

Сьогодні я бачив по телебаченню фауну Австралії, де мені дуже сподобались австралійські симпатичні ведмедики коали. Чи бачили Ви їх у природних умовах і яке враження вони справляють на Вас?

Дуже радий з Ваших творчих успіхів, а також з успіху Ваших учнів на іспитах з української мови. Вітаю Вас і Ваших колишніх вихованців з цим приємним усіма сторонами культурним досягненням!

Ніяк не можу собі уявити різдвяні колядки й новорічні щедрівки, коли надворі не мороз і сніг, як у нас, а спека, що сягає 30—40°C, як пишете Ви в своєму останньому листі. У нас на Різдво була погідна зимова погода, а потім невдовзі зайшла одлига; зате в лютому зима бере реванш: з перших чисел почалися люті морози, що сягали в Києві вночі —27°C, і лиш сьогодні став трохи спадати мороз, а на завтра прогноз погоди обіцяє вночі —17—19°C, а вдень —7—9°C. Я не люблю такої холоднечі, що облікає ніс, щоки й чоло, а люблю завірюху майже як і літню грозу. Замолоду я завжди йшов гуляти порожніми вулицями Охтирки під час найскаженішої завірюхи, але тепер тільки сиджу в своїй теплій квартирі й крізь вікно милуюся її лютуванням.

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу дружину, а також Юрка, з яким ми обоє познайомились у нашій хаті. Напишіть, як він доїхав додому й як себе почував після такої мало що не калейдоскопічної подорожі.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. Мій перекладач польський передав мій гонорар мому знайомому співробітникові Варшавського «Нашого слова» (українською мовою), а той добирає способу, як мене задовольнити. Отже той поляк виявився чесною людиною, як я й сподівався.

Б. А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 10 березня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого цікавого листа з 20/II одержав і сердечно дякую Вам за нього.

Насамперед, про мовні справи. Безперечно, Ви маєте рацію: треба казати й писати: «Не можу уявити різдвяних колядок і новорічних щедрівок», а не «колядки» й «щедрівки», як я написав у своєму останньому листі, бо незмінним лишається правило, що заперечення НЕ з дієсловом вимагає після себе родового, а не знахідного відмінку, і якщо Вам доводиться натрапляти у наших виданнях на форму знахідного відмінку, то це пояснюється тим, що автори або забули, або не знають цього правила. У мене ж ускочила в текст листа така «контрабандна» помилка через мою неуважність, а може, й старечу забудькуватість, коли наприкінці фрази забуваєш, що написав напочатку... Та й не дивно: з мого останнього листа, Ви бачите, як я постарів за останній час! Добре ще, як запевняють мене приятелі, я ще не деградує внутрішньо, а то зовсім була б біда й лишилось би гукати за Вашим земляком, дореволюційним письменником А. Тесленком: «Поганяй до ями!». Хоч як змагаєшся з старістю, а вона, клята, бере своє й нікуди від неї не дінешся!..

Радий, що Ваш онук Юрко повернувся після своїх довгих мандрів «домів», як кажуть галичани, чи, як їх називають тепер у нас, «западенці», замість «західняки», що такому мовному пуританинові, як я, зовсім не до вподоби. Дарма журитесь, що не передали мені через Юрка якогось подарунку: з мене досить, що я бачив Юрка на власні очі й одержав через нього Ваше щире привітання. Признатись, і я, сподіваючись, що Юрко знайде до мене, як обіцяв, приготував Вам маленький сувенір, але Юрка я більше не побачив, і мій намір так і лишився нездійсненим..

На жаль, Вашого листа з листівкою пам'ятника Лесі Українці в Торонто я не одержав, бо Ви, мабуть, послали того листа не рекомендованою поштою, тоді як у таких випадках я завжди користуюсь, як і нині, рекомендованим способом. Річ у тім, що на пошті або коло неї є люди, котрі гадають, що з мене досить можливості бачити в'яз і на листівках чудовий пам'ятник Лесі Українці в Києві (робота талановитої скульпторки Кальченко, що, на жаль, торік померла), щоб іще дивитись на якісь пам'ятники в Торонто. Дуже шкодую, що не одержав тої листівки.

Ваш Юрко дуже добре діло робить, перекладаючи на англійську мову наших радянських авторів, шкода тільки, що не

можу порадити чогось знаменного, що вийшло торік на нашому книжковому ринку. А от з російської літератури прочитав нещодавно добірку прекрасних оповідань, надрукованих у «Роман-газете», від чого мав велику не тільки пізнавальну насолоду, а й естетичну. Радив би й Вам прочитати цього талановитого письменника, що, на жаль, теж помер. Останнім його шедевром був сценарій до фільму «Калина красная», що мав у нас великий успіх.

У Вас, мабуть, тепер, як у Пушкіна: «Уж небо осенью дышало», а в нас уже відчувається перший подих весни: тануть сніги, що їх намело, а навіть 7 та 8 березня, з дахів крапає, на вулиці великі калюжі.

Привіт від мене й дружини Вам, Вашій дружині та симпатичному Юркові!

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 13 квітня, 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 24/III я одержав і дуже дякую Вам за нього. Перш за все буду Вам вельми вдячний, якщо надішлете мені рекомендованим листом фото пам'ятника Лесі Українці, бо рекомендований характер дає якусь гарантію, що лист дійде до адресата. А тепер відповідаю на Ваші запитання.

Ще гімназистом я з двома своїми товаришами поїхав човном з-під Охтирського монастиря гляннути, що то за село Скеля. Я теж, як і Ви тепер, гадав, що там є гори, серед яких визначається одна скеля, але те, що побачив нарешті після довгої втомлювальної їзди, розчарувало мене. Скеля, від якої названо й село, стоїть майже край берега Ворскли й являє собою не дуже високий і вельми неширокий сторчковий камінь, через що й дістала зменшувальну назву **скелька**, а не скеля. Навколо неї нема ніяких гір, а лиш за півкілометра від села тягнеться високий правий берег, від якого відступилася річка. Що собою являє село — не можу Вам сказати, бо, коли ми приїхали, почав накрапати дощ і ми подались назад, щоб не змокнути, як хлющі. На високому правому березі росте густий ліс з клену, вільхи й дуба, як і скрізь, на правобережжі Ворскли, а сама Ворскла — така ж, як і під Охтиркою: не дуже широка, але й не вузька, з сагами, вкритими лататтям і водяними лілеями. Оце й усе, що зберегла пам'ять з тих далеких часів.

Слово «западенці» походить не від слова «западина», як то звалась околиця Вашого села, а — від російського «запад»,

замість українського «захід» і похідного від нього »західняки», якщо його вважати за неологізм, то тільки як словотвір на базі жаргону.

Вашому внукові Юркові, не слід писати нашому Євгенові із зрозумілих Вам причин.¹ Нещодавно моя дружина бачилася з Євгеном, передала йому привіт від Юрка, за що Євген дякує йому, а також розповіла про перебування Юрка в Києві. Ваш Юрко робить добре діло, перекладаючи на англійську мову й видаючи твори наших радянських письменників. Передайте йому моє й моєї дружини привітання.

Я б охоче надіслав Вам твори російського письменника Шукшина, та ба — їх давно вже нема в продажу, бо такі книжки розходяться враз, отож єдина рада моя—спробуйте знайти їх у періодичних виданнях, що, мабуть, доходять і до Австралії. А прочитати його короткі, спостережливі оповідання, далекі, варто!

Радий з успіху Вашої книжки «Стежками пригод» і вітаю Вас водночас. Щастя Вам і далі на літературній ниві!

Із спогадів Є. Чикаленка мені пощастило прочитати тільки один випуск, що давно видався, про дореволюційні часи. То була дуже цікава книжка, і мені шкода, що немає змоги прочитати всі його спогади. Кілька років тому помер один його син у Києві, з яким я познайомився під час дня народження свого давнього, молодшого за мене, мого приятеля.

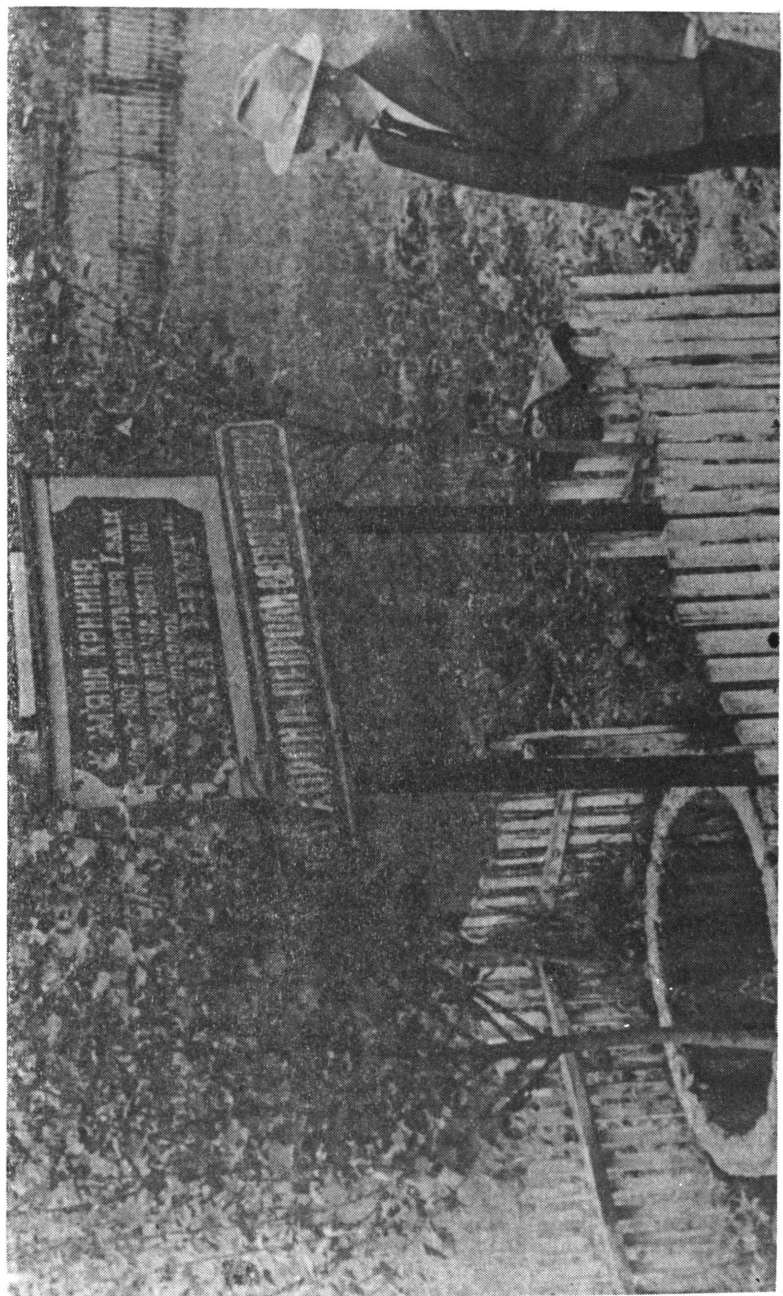
Питаєте, як перекласти нашою мовою «козел отпущения»? Можна й так, як Ви пишете, «козел відпущення», а ще краще — «жертвне ягня». Цей вислів я взяв із російсько-української фразеології Виргана й Пилинської, що протягом багатьох років друкувалися в харківському журналі «Прапор». На жаль, ця дуже потрібна праця, ще й досі не вийшла окремою книжкою, хоч про неї розмови з видавництвом «Радянський письменник» точаться вже кілька років. Не діждавшись виходу цієї вельми потрібної книжки окремим виданням, я повиривав із «Прапора» друковані в кожному номері уривки цієї фразеології, опалатував у два томи й тепер маю напихваті цей завжди потрібний довідник на заздрість своїм колегам.

Разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину!
З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

1) Євген в цей час був в ув'язненні.



Б. Антоненко-Давидович біля кам'яної крильця, якою користувався Іван Франко під час написання твору «Захар Беркут».

Київ, 19 квітня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас з наступними святами й бажаю здоров'я, творчої наснаги та дальшого успіху на літературній та просвітній ниві. Ваші листівки з великоднім привітанням та качками одержав і дуже дякую Вам за них. 13/IV надіслав Вам нерекондованого авіаліста — чи одержали? Заздрю Вам, що наслухались хорového співу у березневі дні, а от я, через свою кволість, не ходжу вже на концерти, та там і не співають уже два роки мого улюбленого «Заповіту»¹, тож доводиться вдома слухати платівку на радіолі з цією величною піснею... У листі я відповів Вам, як краще перекласти «Козел отпущения»: а можна й «козел відпущення», а можна й, мабуть, краще «жертвне ягня». Ви правильно розшифрували абрєвіатуру Губтрамот — це буде: «Губернский транспортный отдел». Дружина моя нездужає й знову перебуває в лікарні... Привіт Вашій родині й милому Вашому онукові Юркові.

У нас уже нарешті починається справжня весна: розпукуються бруньки й зеленіє трава.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 травня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 23/IV я одержав і дуже зрадів не тільки з самого факту, як то звичайно буває завжди, й з того, що мій лист з 13/IV таки дійшов до Вас, дарма що я надіслав його не рекомендованою поштою. Забув у тому листі написати про одне моє мовне зауваження: в одному з попередніх листів Ваших є така фраза: «Цей поміркований клімат...» На російське слово «умеренный» ми маємо два відповідники «помірований», коли йдеться про людину, та «помірний», коли мовиться про щось інше: помірний клімат, помірний вітер тощо. Вибачте мені за це зауваження, але мені здається, що така диференціація понять збагачує мову й може Вам пригодиться у Вашій дальшій роботі. Чи не так?

Я теж радив би Вашому Юркові не кидати електроніки, захоплюючись літературою та перекладами художніх творів. Літераторів у нас і так багато, а от з інженерами, котрі так ба-

1) Протягом 3-4 років влада не дозволяла виконувати «Заповіт» Т. Шевченка на святах. А пізніше дозволяла. (Д.Ч.)

гато важать у добу науково-технічної революції, не густо... Хоч усе життя своє я працював у літературі, але на літературний гонорар завжди дивився лиш як на премію за «наднормову роботу», тому завжди десь працював — у редакціях, видавництвах, школах тощо. Може, через те я написав поглядно не багато за свій вік, але зате був певний за завтрашній день.

З великою цікавістю прочитав про ваше культурне життя. А що являє собою перевиданий у Канаді «Окоцвіт»? Уперше чую цю назву. «Золоті ворота», якщо це збірка спогадів з ілюстраціями, я бачив і читав, але, може, Ви маєте на увазі невідомий мені художній твір?

З Полтави до Зінькова, а відтіля до Охтирки я їхав автомашиною з моїми нелітературними приятелями 1959 року, а от з Києва до Полтави — через Батурин, Глухів, Гадяч, Охтирку й Диканьку я зробив подорож на велосипеді 1933 року з покійними Підмогильним, Тенетою та Іваном Лозов'ягою. Це була надзвичайно цікава, насичена багатьма враженнями мандрівка, що у всіх подробицях залишилась у пам'яті на все життя. Якщо вона Вас цікавить, я ближчим часом, поки й сам не пішов на той світ за своїми тодішніми товаришами в мандрах, напишу докладніше.

Ваші листівки з писанками та качками я одержав, про що вже писав Вам і дякував, — невже не одержали того мого листа? На віддачу надсилаю Вам у цьому листі комплект листівок з креслами Київського ботанічного саду, цього мальовничого куточка Києва, де вже все починає зеленіти й цвісти. Моя дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину та шле найкращі побажання здоров'я й успіху в роботі.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 14 червня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 1/У, 24/У і 31/У я одержав і сердечно дякую Вам за них, надто за останній з фото пам'ятника Лесі Українці в Торонто. Пам'ятник мені дуже сподобався, а також і дуже влучний напис на ньому, лише нижня частина скульптурної постаті, одверто кажучи, мене не цілком задовольняє з естетичного погляду. Навряд чи треба було скульптурові

так високо показувати ноги, що проступають крізь тонку матерію сукні, хоч у цьому й є певна вправність майстра? Але це другорядне, — головне чудове, цілком Лесине обличчя з характерним для неї й її творчості виразом! Дуже дякую Вам за це рідкісне й дороге мені фото.

Дякую також за дві листівки, вкладені в листи, про які Ви пишете, що це «вигляд на Мельборн», тоді як на звороті другої листівки надруковано англійською мовою «SYDNEY»... Що це — Ваша помилка, чи треба послухатись Козьми Прутова, що радив: «Написанному не верь»?

Я забарився з відповіддю на Ваші листи, бо їздив у Галичину привітати з 70-річчям свого приятеля, з яким колись познайомився, кажучи мовою Шевченка, «на розпутьях велелюдних», а потім побував у селі Печеніжині, батьківщині Олекси Довбуша, та попоїздив автомашиною в горах. Чудові Карпати! Шкода тільки, що вони вліті часто притягають до себе дощі, а це літо, починаючи з травня, напрочуд дощове й холодне. Ось і сьогодні цілий день ллє дощ, як у вірші одного самодіяльного поета 20-х років:

Грустно дождь стучит по крыше,

Как земля стучит об гроб,

Под полом докучной мыши

Слышен жуткий скрип и скр об...

Трохи розважу Вас згадкою про автора цих рядків.

Коли я працював у редакції «Пролетарської правди» в Києві, до мого відділу «Культура й мистецтво» одного дня зайшов невідомий мені літній чоловік, явно єврейського походження, й відрекомендувався:

— Личный друг Льва Николаевича Толстого, поэт Баскин-Серединский — і на доказ цього подав мені коротенького листа з повідомленням, що листа й вірші одержано та підписом, справді, Л. Толстого. Крім того, незнайомий показав мені виписку з журналу відвідувачів Ясної поляни, де було написано, що такого ось дня й року Толстого відвідав поет Баскін-Серединський, читав йому свої вірші й розмовляв дві години.

Відрекомендувавшись, цей поет, про якого я досі ніде не чув, попросив мене надрукувати статтю про його творчість і повідомлення в клубній хроніці про вечір, присвячений цьому поетові, де вступне слово має сказати відомий київський адвокат Бесарабов.

Відчуваючи, що «пахне смаженням» (а я дуже люблю комічні експромти), я надрукував повідомлення про вечір, утримавшись публікувати статтю, мовляв пізно подано, через що й місця нема.

У призначений день я, маючи ласкаво даного мені «лич-

ним другом Толстого» квитка, пішов на той вечір і не пожалкував. Що це був за вечір невідомо, але гумору й щирого, аж до сліз на очах, сміху!

Бесарабов справді вийшов напочатку перед завісою сцени й сказав, що розуміючи бажання публіки швидше почути самого автора, він утримується характеризувати незрівняну ні з чим творчість шановного поета, а надає публіці можливість самій оцінити її. Завіса розсунулась, і під захоплювальні оплески Бесарабова, а за ним і всієї залі глядачів на сцені з'явився опецькуватий, лисий чоловік і, мечучись по сцені, сказав, що він вважає за велике своє досягнення не тільки самому його, Баскіна-Серединського, творчість, а й той спосіб декламації, котрий слід застосовувати до неї. Як виявилось, цей «спосіб» полягав у тому, щоб вимовляти слова, розбиваючи їх на склади й порушуючи одноразово граматичні наголоси й логіку змісту. Уся творчість складалась із чотири віршів, які поет надтріснутим і, мабуть, неодноразово змочуванням у горілці та пиві голосом став декламувати. Дещо з того запам'яталось мені, і я подаю його тут, додержуючись рисками авторової артикуляції.

Мы дол-го, мол-ча все страда-ли,
Россия прята-лась во мгле,
Семен Михайло-вич Буденный
Летит на чор-ной кобыле!

Присвята композиторові Глазунову:

Ти-и-тан, ти-тан —
Звуков Йордан!
Наилучший из сы-нов —
Гла-зу-нов!

Публіка швидко збагнула, який незвичайний сюрприз приготував їй цього вечора Бесарабов, і залю потрясав загальний регіт, котрий ще більше підхоплював несамоовитого поета, що перейшов нарешті до любовної лірики:

Да, женщина погу-бит мно-гих,
Муж-чинам всем пришел конец:
Она подбра-сывает ноги,
Как взбесившийся жеребец!

Апогей реготу дійшов такого ступеня, що дехто, хапаючись за живіт, почав вискакувати із залі, а декого із жінок мало не доводилось виносити геть...

Я сам так не сміявся давно, як того вечора.

Цікаво відзначити, що, коли була річниця народження Л. Толстого, Баскіну-Серединському, як то в нас кажуть, на повному «серйозі» призначили пенсію, як другові Толстого й зафільмували його разом з іншими, справді близькими до Толстого людьми...

А в мене тим часом і далі «грустно дождь стучит по крыше»...

Вкладаю в листа своє останнє фото, що його зробив один мій приятель у моєму кабінеті. Здається, я тут вийшов подібний на себе, а моя Пальма — ну просто як викапана!

Одночасно з цим листом надсилаю Вам рекомендованою авіабандеролею ілюстровану брошуру про печери Київської лаври. Поміж загальновідомим там є дещо з історії, що може Вас зацікавити.

Дружина моя дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас та Вашу родину, а також Вашого симпатичного Юрка.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 26 липня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Хотів був відповідати Вам на Вашого листа з 30/УІ, за якого я Вам дуже дякую, коли за кілька днів надійшов, дець затримавшись, і Ваш ранішній лист з 27/УІ, тож одразу відпопадаю на ці два листи.

Фото обкладинки Вашої книжки «Стежками пригод» я дістав і тепер маю зорове уявлення про неї. До речі, Ви написали в листі: «щоб мали уяву»; але вибачте мені за чергове мовне зауваження: «уява» — це здібність людського мозку, а «уявлення» — це продукт діяльності мозку, отож, наприклад: «Він не мав про це ніякого уявлення, бо був взагалі позбавлений усякої уяви». Багато хто й у нас помиляється з цими словами, але я звертаю Вашу увагу на цю помилку тому, що Ви, як видавець і педагог, являєте собою певний мовний рупор і від Вас багато залежить, щоб і інші на чужині говорили правильно по-українському, чого мені так хочеться. Чув я, як говорять молодики з Канади та США, що приїждять до Києва, як інтуристи: на жаль, їхня мова дуже бідна лексично, й вони самі признаються, що їм легше говорити по-англійському, ніж своєю рідною мовою. Але що вдієш: процес асиміляції в третьому чи четвертому поколінні, як показує історичний досвід, видимо, неминучий...

Радий, що Вам подобався «особистий друг» Л. Толстого. Щоб розважити Вас і виконати Ваше прохання, цього разу подаю свою згадку про тих диваків, чи, точніше, людей нес-

повна розуму, котрих, як опшурку магніт, притягають до себе редакції газет та журналів. У цьому я пересвідчився завідуючи відділом «Культура й мистецтво» київської обласної газети «Пролетарська правда» в 20-х роках. Одного разу до мене зайшов пристойно вбраний літній чоловік середнього віку й заявив, що йому треба надрукувати важливе оголошення. Гадаючи, що відвідувач помилився двома поверхами, я сказав, що йому треба зійти вниз і здати оголошення в контору. Та ні, що ви! Моє оголошення таке, що його треба надрукувати на першій сторінці великими літерами! — обурено заперечив незнайомець, і я відчув, що тут «пахне смаженим». — А що ж у вас за оголошення таке? — спитав я зацікавлено. — Я предлагаю созвать конгрес лиц, носящих высокочтимые фамилии. — Цебто як? — не второпав я. — Да разве вы не знаете, что товарищи Пиотровский, Калинин или Чубарь — не одни? — Безперечно, не одні, бо спираються на широкі маси робітників і незаможних селян, — погодився я, але незнайомець сердито замахавав руками: — Да я совсем не о том! Я имею в виду, что даже в Киеве есть несколько Пиотровских, на Печерске я знаю одного Калинина, а на моей улице живут два брата Чубарі... — Ну і що з того? — все ще не міг збагнути я, куди гне цей знавець «высокочтимых фамилий». — Я предлагаю собрать всех этих Чубарей, Калининых, Рыковых со всего Советского Союза в Москву и пусть они решат, что делать, потому что дальше так жить — невозможно!!! — побачивши, що з цим добродієм можна заїхати дуже далеко, я сказав, що з таким відповідальним оголошенням треба звернутись до редактора, й спровадив його до Щупака¹, а той через кілька хвилин наказав сторожеві гнати дурня в ший з редакції.

Я помітив, що до мого сусіди по кабінету, завідувача економічного відділу Борзаківського, часто приходить дивної зовнішності чоловік. Узимку й улітку одягнений тільки в брезентовий дощовик, на вигляд — років під п'ятдесят, довгастий і лисий, спокійний і врівноважений, що знає собі ціну. Я спитав Борзаківського, що то за один. — Це електротехнік, що зробив якесь удосконалення мотора, за що має заохочувальну грамоту, але це, видимо, й погубило його, бо тепер він носить з усіма новими фантастичними винаходами й набридає мені.

1) Самійло Щупак (1895—1942) — літературознавець, був редактором ж. «Глобус», газет «Більшовик», «Пролетарська правда», «Літературна газета». Член ВУСПУ, СПУ, редагував ж. «Критика». Друк. почав у 1921 року. Окремі видання: 36 статей «Критика і проза» (1930), «Боротьба за методологію» (1933), «Соціалістичний реалізм у художній літературі» (1934), «Творчі завдання драматургії» (1934) та інші. Член КІРС. Репресований.

Через кілька днів електротехнік наприкінці мого робочого дня підійшов до мого столу.

— Я прошу поместить в вашем отделе сообщение о моем новом изобретении.

До мене не раз уже приходили всякі нові винахідники перпетуум мобіле, і я, щоб довго не морочитись, стереотипно спитав: — Патент, або відзив якогось фахівця чи товариства робітничого винахідництва — є у вас!

— Ну какой же тут может быть патент или отзыв? Мое изобретение совсем иного порядка! — Тут уже я зацікавився й попросив автора розповісти про його незвичайний винахід. Він розгорнув на столі рулон з інтегральним обчисленням і діловито промовив: — Вот я здесь высчитал... — Я перебив його, сказавши, що не знаюсь на вищій математиці, й попросив пояснити мені ідею винаходу. — Я предлагаю созвать с'езд мировых держав, на котором постановить поставить в определенных пунктах земного шара мощные электрические станции и опоясать землю, желательно по линии экватора, мощным кабелем. Затем, по условленному на с'езде сигналу, включить в этот кабель ток, противоположный вращению земли. — И что же будет? — спитав я. — Земля остановится! — урочисто проказав винахідник. — А для чего вам понадобилось останавливать землю? — поцікавився я. — Ну, как же! Это же интересно: крутилась, крутилась, вдруг — бац! и стала... Трохи ніяковіючи перед переможним поглядом маньяка, я спитав: — А удастся ли вам опять закрутить землю?... Это пустяки, — незворушно відповів маньяк: — Выключить рубильник — и она опять закрутится. — І навіть показав рукою, як земна куля буде знову обертатися, не переживши ніяких космічних катастроф. Я ледве переконав винахідника, що з таким сенсаційним винаходом треба звертатись до центральної преси, а не до обласної газети.

А от коли почалась кампанія соцзмагання й ударництва, якийсь не в міру запальний ентузіаст приніс мені статтю із заголовком «Профанация великой идеи». Виявляється, автора не задовольняли масштаби змагання: «Разве можно мелочиться в таком грандиозном деле? Что за чепуха — бригада вызывает на соревнование другую бригаду, или завод соревнуется с другим заводом? Если уж соревноваться, то так, чтобы Земля вызывала на соревнование Марс или Венеру, Луна — Сатурн или Юпитер и прочее!... Зовні він видавався цілком нормальним і навіть його думки й твердження мали певну логіку, але поза всяким сумнівом, це був характерний маньяк, від якого одкараскатись мені було дуже важко.

От я й потішив трохи Вас усякими теревеннями з минуло-

го. А тепер буду сам тішитись сонцем, ясною дивною й теплом, яке нарешті прийшло й до нас.

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З повагою і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 4 вересня 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи й листівки за 7/УІ, 2 та 8/УІІ одержав з перервами між ними в 2-3 дні. Сердечно дякую Вам за ці листи й цікаві листівки з Нової Гвінеї. Вибачте, що трохи затримався з цим листом, бо тиждень хворів на якусь загальну невралгію, котра, хоч і не давала температури, але дуже дошкуляла болями в різних частинах тіла. Мене дуже стурбував Ваш останній лист з лікарні. Так що ж, кінець кінцем, виявилось у Вас і чи довелось робити операцію? Дуже прошу Вас або Ваших рідних повідомити мене про це!

Дуже заздрю Вам, що мали змогу побувати в Новій Гвінеї, а надто в місцях тамешніх, зв'язаних з пам'яттю про Миклуху-Маклая, якого я дуже шаную за його людолобство й сміливість. До речі, Ви чомусь не відміняєте першу частину його прізвища, як це роблять і росіяни, але ж Миклуха-Маклай був з походження українець, нащадок запорозьких козаків тому й в українській транскрипції треба відміняти й першу частину його прізвища: Миклусі, Миклуху тощо. За одним заходом зазначу, попросивши у Вас пробачення, що вислови «широтою», «висотою» — не наші, бо по-нашому треба: завиширки, заввишки, завдовжки.

Такі знайомі мені назви «Гарагасі», «Бонгу», ім'я Туї з щоденника Миклухи-Маклая, якого я залюбки перекладав колись на нашу мову й, здається, свого часу надіслав Вам у вигляді книжки, що її видало видавництво «Веселка»! Цікаво, чи збереглася пам'ять про цього великого нашого мандрівника в нащадків Туя та в теперішніх пожилців Бонгу? Певно, існує й чимало легенд про нього, адже сучасники Миклухи-Маклая, тубільці Нової Гвінеї, вважали його за божественну істоту, що прийшла до них мало не з місяця? Цікаво також, чи були Миклушині нащадки від тубілок, про що свого часу ходили чутки, хоч сам Миклуха-Маклай заперечує в своєму щоденнику фізичну близькість з тубілками й наводить випадок, коли, здається, в тому ж Бонгу якийсь темношкірий

бачечко поклав його спати, де лежала донька, і кілька разів підходив уночі до хижі, наслуховаючи, що там робиться... Як подивитись на цих папуаських красунь, що демонструють себе в усій своїй красі на Ваших листівках, то важко уявити собі звичайного європейця, що міг би спокуситись на їхні зовнішні принади, окрім хіба тої, що сидить навколішки праворуч: у неї досить симпатичне обличчя й відчувається жіночість, чого не скажеш про її дебелу, чоловікоподібну подругу ліворуч...

Мене дуже зацікавило мовне питання в нині самостійній Новій Гвінеї — як же діє центральний уряд серед такого «вавилонського стовпотворіння» мов і говірок? Невже тут щось може зарадити суржик із папуасько-англійської мовної сумішки? А може, мова це не головний компонент у створенні єдиної визволеної нації? На цю думку наводить практика деяких негритянських держав, та здається, й Індії, де теж ясно всяких говірок і нема єдиної національної мови, але є прагнення до створення своєї держави. Між іншим, я випадково натрапив і в Києві на чоловіка, що майже разучився говорити по-українському, але в розмові виявився великим патріотом своєї землі...

Цікаво, чи й студенти-папуаси ходять у такому ж «убрання», як мешканці гірських селищ, чи переходять на європейський одяг?

Питаєте про наші новини? Певно, Ви вже читали в «Літературній Україні» добірку віршів Ліни Костенко з її портретом? Вірші, хоч і не являють собою тих шедеврів, що ми знаємо в Ліни, проте написані на високому художньому рівні. Нещодавно помер Ю. Смолич, останню книжку якого «Розповіді про неспокій немає кінця», я колись прислав Вам. Його урочисто поховали на головній алеї Байкового цвинтаря. Мені здається, що іноді люди вмирають раніше від своєї фізичної смерті...

Відкрито під Києвом чудовий музей народної архітектури просто неба, про який напишу докладніше, якщо він Вас цікавить. Книжку Іванченка про Миклуху-Маклая постараюсь ближчим часом дістати й надіслати Вам.

У Києві почалась золота осінь: ясно здебільшого, тепло й рідко бувають дощі. Я вельми радий, що Ви одержали мою невелику кунсткамеру диваків і трохи роззялились. Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 10 листопада 1976 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 20/IX, а сьогодні й листа з 28/IX разом із кінцевими сторінками Вашої книжки. Ще раніш я одержав листа з 14/IX разом із краєвидом біля Мадангу. Дякую Вам сердечно за це все! Я забарився з відповіддю на цього останнього листа, бо шукав книжку Іванченка про Миклуху-Маклая. На жаль, у трьох книгарнях у центрі міста мені сказали, що два місяці тому ця книжка була ще в продажу, але нині вже розійшлася. Я попросив своїх приятелів пошукати цю книжку на околицях міста, і якщо де вона знайдеться, я одразу надішлю її Вам.

Мене дуже стурбувала звістка про Вапу халепу,... з якою жартувати не можна. Добре що лікар не бачить ні в чому ознак пістряка (до речі, в Західній Україні цього слова зовсім не знають, а кажуть тільки — «рак»). Але, якби навіть це був пістряк, це ще не значить, що, як Ви пишете, все кінчено: вчасна операція, поки пістряк не пустив метастазів у інші органи, може врятувати людину на багато дальших років життя. Це я кажу Вам як колишній фельдшер, що в своїй практиці здибався з такими випадками у хворих на пістряк, а також як автор «За ширмою», що мусив свого часу простудіювати чимало медичної літератури про цю підступну хворобу. Нетерпляче чекаю від Вас повідомлень про дальші наслідки аналізів та Ваше самопочуття. А тим часом не впадайте в розпач і пам'ятайте, що не тільки в здоровому тілі здоровий дух, а часом і міцний дух змушує одужувати хворе тіло. Кажу це з власного прикладу.

Зауваження Вашої знайомої про мову київських вулиць — цілком слухне; про це можна було писати багато, але ця тема не тільки лінгвістична...

Питаєте мене, від чого помер В. З. Гжицький, але я й сам гаразд не знаю цього. Мені відомо, що одного дня він став почувати себе недобре й пішов до поліклініки, де, не діждавшись своєї черги до лікаря, там, у приймальні, й нагло помер. Видимо, в нього було щось негаразд із серцем, хоч він ніколи не скаржився ні на які недуги й мав досить здоровий вигляд.

Ба маєте радію: щоденник Миклухи-Маклая в моєму перекладі мав два видання у видавництві «Молодь» і я помилюся тому, що про друге видання мені довелось говорити з колишнім редактором «Веселки», що перейшов на таку ж посаду у в-во «Молодь», але було ще й третє, чи, власне перше, видання цієї книжки в Харкові 1934 року у видавництві «Молодий більшовик»; вийшло воно без мене, коли я поїхав у

мандри на Далекий схід, було дуже неохайне й з багатьма друкарськими помилками, і я придбав його лише через 20 років у букиніста...

Радію з Ваших творчих і видавничих успіхів, з якими вітаю Вас! Добре, що наприкінці Вашої останньої книжки вміщено бібліографію Вашої оригінальної та редакторської праці.

Ви просите мене поповнити далі Вашу колекцію монстрів, і я охоче зробив би це, але, на жаль, деякі монстри говорили й діяли таке, що не дається ні до друку, ні до письма... А от про нашу спільну подорож велосипедами по Україні 1933 року я напишу таки Вам ближчим часом, як то обіцяв.

Нещодавно їздив автомашиною приятеля до Борзни подивитись на могилу П. Куліша. Могила — в гайку, досить пристойно впорядкована. Власне, там три могили — Куліша¹, Ганни Барвінок² і Білозерського з відповідними написами й за одною металевою огорожею. У самій Борзни на місці хати Г. Барвінок, куди приїжджав на Кулішеве весілля Тарас Шевченко, утворено меморіал з сторчовою гранітною брилою, в ніші якої зроблено досить вдало барельєф молодого Тараса. За один день довелося одмахати нам 400 км, що таки вже майже не під силу мені через мій вік, але як бачите, — подолав.

Після холодів наприкінці вересня, у нас знову потепліло, ніби повернулася золота осінь — тепло, соняшно, пожовкле листя тихо падає з дерев... Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

1) Пантелеймон Куліш (1819—1897). Письменник, історик, етнограф, літер. критик, публіцист і громад. діяч. Походив з старого козацького роду. Через матеріальний стан не закінчив Київського університету. Вчителював, належав до Кирило-Методіївського Братства. У 1843 р. видав повість «Михайло Чарнушенко, или Малороссия 80 лет назад» та епопею «Україна». Після запланованої участі у Братстві видав 3 томи «Записки о Южной Руси» (1856—1857). У 1857 р. укр. мовою — «Чорну Радугу» — роман-хроніка. У 1859 р. — «Граматику». Заснувавши власне В-во, видавав твори Гр. Квітки, Марка Вовчка, альманах «Хата» (1860). Видав 4 томи своїх повістей, видавав ж. «Основа» та багато інших своїх і чужих видань. Переклав Біблію, твори Шекспіра, Байрона, Гете, Шіллера, Гайне та інших.

2) Ганна Барвінок — дружина П. Куліша, нар. Білозерська (1828—1911) — укр. письменниця, авторка оповідань «Восени літо» (1857), «Не було змалку, не буде й до останку» (1860), «Хатне лихо» (1864), «Квітки з сльозами» (1884), «Оповідання з народніх уст» (з передмовою Б. Грінченка (1902)).

Київ, 14 січня 1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сердечно дякую за листа з 18/XII з новорічним та різдвяним привітанням та добрими побажаннями. Я дуже зрадів з самого факту одержання Вашого листа, бо з вересня місяця не одержував од Вас нічого. Це вельми турбувало мене, тому в своєму новорічному привітанні, надісланному рекомендованою авіапоштою 10/XII, просив Вас або Ваших рідних повідомити мене про стан Вашого здоров'я, але з Вашого останнього листа я бачу, що моє привітання не дійшло до Вас. Взагалі пошта стала дуже повільно функціонувати (Вашого листа я одержав тільки вчора), тож, може мій лист з новорічним привітанням ще дійде до Вас, а як ні, то повідоміть, щоб я міг подати на пошту відповідну скаргу. Мені дуже сумно, що хвороба дається Вам взнаки, але — що ж то за хвороба? Може, Ви просто занехали чи занедбали (тільки не «запустили», як Ви пишете!) те, що слід було давно лікувати? Напишіть мені про це, бо ж Вашого листопадового листа я не одержав.

Питаєте, чи були в мене колядники? Аж дві групи, хоч десь ходила й третя. Цікаво відзначити, що позаторік їх не було зовсім, торік — одна маленька група; а цього року в обох групах було чимало співаків, одягнутих у зимове народне вбрання, з мистецьки зробленою «звільдою», з цапом, Маланкою, міхоношею тощо. Вони не тільки відвідували з щедірками й колядками людей, котрих шанують, а й щедрували в крамницях та в транспорті, й люди скрізь вітали їх і дякували. Ніяких ексцесів цього року не було.

Зима в нас цього року була досі порівняно м'яка: липи наприкінці грудня стало підмерзати й трохи посипало землю снігом, та це не завадило мені підхопити десь вірусний грип, в якому пролежав 10 днів, і очунав за два дні до Нового року. Взагалі цей клятий грип широко гуляє по Києву, даючи всякі ускладнення після себе, а іноді й смертельний кінець. Позавчора й учора була вдень одлига, коли й без того невеликий сніг став танути, а сьогодні зранку знову трохи підмерзло. Отак, як улітку я люблю грозу, так узимку — завірюху, коли, за висловом М. Рильського, «сухого снігу сиві змії» летять перед тобою й казяться... Колісь, замолоду, я любив гуляти в завірюху й іти «світ за очі», але тепер боюся холоднечі, й на завірюхи дивлюсь тільки з вікна свого кабінету, та ба — цього року ще не було жодної завірюхи в Києві! Може, лютий місяць, як то буває інколи, принесе їх цього року. Взагалі мені чогось здається, що цього року буде попереду ще

багато несподіванок, але, як казав один хутірський дядько-філософ: що було, те бачили, а що буде — побачимо»...

Моя дружина дякує за привітання й з свого боку, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

Прошу підтвердити одержання цього листа.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. Привіт від мене й Євгена Вашому симпатичному онукові Юркові.

Б. А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 25 січня 1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

14/1 я надіслав Вам рекомендованого листа; сподіваюсь, що досі Ви його одержали. Учора одержав Вашого листа з 6/1 й Ваш дорогий мені подарунок — джемпер. Хоч Ви й написали на ньому, що це подарунок, але, однаково, з мене стягнули добряче мито, та байдуже: головне що Ви тримали цю річ своїми руками, а це надало їй ще більшої цінності для мене. Сердечно дякую Вам за подарунок і увагу до мене. Шкоду тільки, що не можу віддячити Вам чимось адекватним.

З Вашого останнього листа бачу, що Ви не гаразд уявляєте собі, що я одержав з Ваших листів протягом останніх місяців 1976 року. Вашого листа з відбитком титульної сторінки Вашої книжки «Стежками пригод» я одержав, так само як і листа з листівкою узбережжя Нової Гвінеї десь біля Мадангу, отож Ваш висновок, що репортаж про Вашу подорож по слідах Миклухи-Маклая «не дійде й подавно» (а, може, краще — поготів?) — занадто песимістичний, і я сподіваюсь, що якби Ви надіслали цей репортаж рекомендованою авіапоштою, — я б його одержав. Може ж таки спробуєте? А я буду Вам вельми вдячний.

У п'ятницю, 14/1, повертаючись з роботи, до мене зайшов Борис Матусевський¹. Він уже пенсіонер, але має право два місяці на рік попрацювати на своїй роботі, щоб підробити тро-

1) Борис Матусевський (1907—14.1.1977), мабуть, останній був з живих учасників процесу СВУ в Харкові в 1930 р. разом з С. Єфремовим, А. Ніковським та іншими. Засуджений був на 5 років. Відсидів 5 років в політ. ізоляторі в Ярославлі. Звільнили в 1938 р. Скоро був знову заарештований, засланий до Карелії. Звільнений був у 1940 р. Спершу йому було заборонено повертатися в Україну, а потім дозволено.

хи грошей. Ви, певно, пам'ятаєте це прізвище, що фігурувало колись між прізвищами Павлушков², Єфремов³, Ніковський⁴ тощо? Він засидівся в мене за розмовою до 10 години вечора й пішов додому. А, виявилось, пішов у небуття, бо о 12 ночі міліція повідомила рідних, що знайшла його мертвим на пішході вулиці перед трамвайною зупинкою. Смерть сталась вд серцевої недостатності (в нього вже був раніш інфаркт). Таким чином, я був останньою людиною, що бачив його живим... 16/1 його поховано на Байковому цвинтарі, недалеко від могили Б. Грінченка, де лежать його дід та баба. Зійшлося багато народу в трьох поколіннях, де я, звісно, належав до найстарішого, а тому й перший витолосив над могилою прощальне слово. Було багато вінків, труну з небіжчиком несла від машини сама молодь. Чулися над могилою щирі слова інших промовців і ридання...

Отак пішов у небуття один із небагатьох представників чесної старої інтелігенції, що пройшов скорботний шлях від сцени Харківської опери 1930 року й лише останнє десятиріччя дістав відносний спокій, щоб остаточно спочити навіки 14 січня цього року...

Хоч після недавнього грипу я ще не зовсім оклигав, але не провести в останню путь таку, дорогу мені, людину, я не міг. Хоч і перемерз під час похорону (саме почались добрячі морози), але поки що не захворів на повторний грип, лиш не покидає мене кволість і дається взнаки серце, для якого, й без цієї останньої втрати, було аж занадто багато прикрого навантаження за перейдений життєвий шлях...

Зима в нас цього року досить м'яка, лиш на Новий рік, Різдво та Водохреща подужчали трохи морози, а це вже три дні, як почалась одлига з ожеледдю ранком, туманами й мрякою. Але, мабуть, лютий таки візьме своє метелицями, а то й морозами.

2) Павлушков Микола (1903 —?) гром. діяч, племінник С. Єфремова. Будучи студ. Київського інституту народної освіти, очолював Союз Укр. Молоді (СУМ). На процесі СВУ засуджений на 10 років ув'язнення. Дальша його доля невідома.

3) С. Єфремов (1876 —?) видатний політ. діяч, публіцист, літ. критик, літературознавець, дійсний член УВАН та НТШ. Друк. в «Зорі», «Правді», «ДНБ» (в Зах. Укр.), «Киевская старина», «Нова Громада», «Громадська Думка», «Рада», «Нова Рада», автор «Історії укр. письменства» (1911—1924). Був засуджений на процесі СВУ на кару смерті з заміною на 10 р. ув'язнення. Останньо був у Володимирському ізоляторі. Від 1939 р. його доля невідома.

4) Ніковський Андрій (1885—1942) активний гром. і політ. діяч, літературознавець і журналіст. Ред. газ. «Рада», «Нова Громада», «Основа» (1915). Був міністром зак. справ в уряді УНР. Автор книжки критичних нарисів «Vita Nuova» (1919), «Словника укр.-російського» (1927). Засуджений у процесі СВУ на 8 років. Загинув у в'язниці в 1942 р.

Моя дружина перебуває нині в лікарні вже два тижні, отож я сам господарюю й... журюся. Проте добрі люди часто заходять до мене й допомагають мені в моїй «немощі».

Як Ваше здоров'я? Що кажуть лікарі про ті прикрі відчуття, що дошкуляли Вам і бентежили мене?

Дружина з лікарні, разом зі мною, передає Вам та Вашій родині привіт.

На все добре Вам!

З вдячністю й приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 26 лютого 1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші песимістичні сумніви не виправдались: учора я одержав фотостат Вашого нарису «По слідах Миклухи-Маклая»; а сьогодні й Вашого листа з 14/11, за які сердечно дякую Вам. Одразу ж з великою зацікавленістю я прочитав Вашого нариса й був дуже задоволений ним, якщо відкинути помилку в заголовку щодо прізвища великого гуманіста-мандрівника, українця з походження, через що й прізвище його треба писати по-нашому — Миклуха-Маклай, а не Миклухо. Добре, що в тексті Ви відміняєте це українське прізвище, як і годиться. Тепер нетерпляче чекаю на другу частину нарису, саме про ті місця, де жив цей великий мандрівник серед папуасів, і сподіваюсь, що Ви незабаром надішлете мені її також рекомендованою поштою. Дуже хотів би прочитати Вашого вірша, присвяченого мені й сподіваюсь, може, Ви ризикнете надіслати мені його вдруге тільки рекомендованою поштою для більшої гарантії, що адресат його одержить. Як бачите, я, пишучи до Вас, користуюсь тепер тільки рекомендованою поштою і це дає добрі наслідки.

Я дуже радий, що мої побоювання щодо Вашого захворювання не виправдались і Ви скаржитесь тепер тільки на прикrostі з лівим вухом, котрі не становлять такої загрози для життя. Сподіваюсь, що Ваші фахівці-лікарі налагодять Вам Ваш слух. Я теж, унаслідок склерозу, недочуюю лівим вухом, але тут нічого не вдієш: вікова зміна... Взагалі, мені щось не щастить з лівим боком мого організму: не бачу лівим оком, а користуюсь тільки правим, а в дитинстві завдав мені клопоту апендицит, теж з лівого боку, який довелося оперувати в земській лікарні.

Заздрю Вам, що Ви ще добре почуваетесь на силах і мо-

жете робити такі мандрівки та ще й викладати в школах, куди треба їздити. Щастя Вам, доленько, і далі бути таким мобільним і енергійним!

Я щодо цього не можу похвалитись: дошкуляє мені і великий занепад фізичних сил, та й на душі не весело через хворобу дружини, яку вчора знову мусив одвезти до лікарні, тож залишився вдома сам.

Якщо не гніваєтесь на мене за мої мовні зауваження, то дозвольте звернути Вашу увагу на одну похибку в останньому Вашому листі: Ви пишете: «після відносно поміркованої температури...» Я не перечу проти слова «відносно», лиш хочу нагадати Вам що є й хороше слово «розмірно» в такому ж значенні, а от проти «поміркованої температури» рішуче заперечую: поміркованою може бути людина, чи наслідок діяльності її інтелекту, наприклад «поміркована думка», «поміркована стаття» тощо; все ж інше буде «помірне», тож і температура буде також помірною, а не поміркова. Ця помилка трапляється, мабуть, через те, що в російській мові є тільки одне загальне слово «умеренный», а ми виводимо слово «поміркований» від дієслова «міркувати», а «помірний» від «міряти». Але прошу пробачити мені й не гніватись за ці мовні зауваження: Ви ж бо знаєте, який я причіпливий щодо мови!

Питаєте мене, скільки мені довелося заплатити мита за джемпер, що Ви мені надіслали? 13 карбованців. Але хай це не завдає Вам гіркоти, бо мені дорога Ваша увага й Ваш подарунок, а решта — дрібниці.

Дуже радий, що Ваш Юрко викладає вже українську мову в школі при університеті. Передайте йому моє поздоровлення й привіт!

Радий також, що Ваша книжка «Елементи теорії літератури» майже розійшлась і Ви готуєте друге видання її. Щастя Вам у цьому!

Я вже, здається, писав Вам, що цього року в нас напрочуд м'яка зима, і це тоді, як у США, як повідомляє преса, стоять такі незвичайні холоди, аж замерзали люди в домівках. Та лютий місяць зовсім вразив нас: замість сподіваних л ю т и х морозів і моїх улюблених завірюх — температура уночі вище від нуля, а вдень доходить до 7°, швидко розтанув сніг, течуть струмки, падає дощ, ранками — туман...

Моя дружина з лікарні дякує Вам за привітання й, разом зі мною, вітає Вас та Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 21 березня 1977 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас з Великоднім святом і за традицією пишу: «Христос воскрес!» Колись за дитинства, коли наївно вірилось у неймовірне, я дуже любив це свято весни, надій і, хоч і короткого, братерства людей... На схилі віку приємно згадати ті далекі часи й, хоч на короткий час, повернути, бодай у спогадах те, що пішло без воріття...

28/ІІ я надіслав Вам останнього свого рекомендованого авіаліста, де повідомляв Вас, що першу частину Вашого нариса «По слідах Миклухи-Маклая» я одержав, з цікавістю й приємністю прочитав і тепер нетерпляче чекаю другої частини... Моя дружина повернулась нарешті з лікарні й, разом зі мною, вітає Вас і всю Вашу родину та пле найкращі побажання здоров'я, бадьорості й дальшої творчої наснаги. На початку липня має повернутись додому наш син, якого ми так чекаємо.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 10.5.1977 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого останнього листа з 14/ІУ я одержав і дуже дякую Вам за нього. Вибачте, що забарився з відповіддю, бо їздив до Коломиї до своїх друзів, а потім мав усякий клопіт, що трохи збив мене з пантелику й найждженої життєвої колії. Мені пригадується, що перед останнім Вашим листом був ще один лист, де Ви просили надіслати Вам книжкову новинку, — яку саме — я забув; не можу пригадати, й до того ж, як на те, десь загубився той Ваш лист серед моєї великої кореспонденції. Отже прошу Вас негайно написати, яку саме книжку Ви хотіли одержати від мене, щоб я міг одразу почати шукати її по київських крамницях. Попередній мій лист до Вас був рекомендований 6/-У. Сподіваюсь, що ви його одержали.

Після квітневої холоднечі в нас тепер весна врозповні: тепло, ясно, цвітуть чудові київські каштани, бузок. Але кожної такої ясної днини я мимоволі думаю, чи це не остання моя весна? Вік і стан здоров'я до того штовхають думку.

На книжковому ринку, здається, особливих новин нема. Чи доходить до Вас наша «Літературна Україна»? Раджу

Вам прочитати в ній цікаву статтю в ч. 34 за 29 квітня. Гадаю, що вона Вас зацікавить, як і мене.

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 6 червня 1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 25-го травня я одержав і дуже дякую Вам за нього. Так само я одержав раніш і другу частину нарису про Нову Гвінею та вірша, присвяченого мені. Ваш вірш дуже зворушив мене, як і моїх приятелів, котрим я його показував. Один із них узяв у мене Вашу адресу, щоб написати Вам, і досі Ви, певно одержали його листа. Як я вже, здається, писав Вам, Ваш нарис «По слідах Миклухи-Маклая» мені також сподобався, бо мені дороге все, що зв'язане з ім'ям цього нашого мандрівника й великого гуманіста. Я б і книжку, що має друкуватись, теж назвав «По слідах Миклухи-Маклая», але то є Ваша авторська справа.

Після свого листа з 6/ІУ я також не писав Вам, бо й стан здоров'я був не блискучий, і були деякі прикрощі, про які не хочеться писати!...

Чи у Вас читають «Літературну Україну»? Там у ч. 34 за 29/ІУ на останній шпальті була дуже цікава стаття. Радив би й Вам прочитати.

Після досить теплого березня й деяких перепадів погоди в квітні, у травні й на початку червня в нас пішли ясні дощі й дуже заходило. Чиста тобі осінь! Надворі — 9-18 тепла. Навіть у приміщенні стало холодно; було сумно надворі й на душі. А втім, сьогодні виглянуло сонечко і стало тепліше. Може воно зігріє не тільки повітря, а й мою душу? Буду сподіватись.

На Великодні свята побував у Коломії у моїх тамтешніх приятелів, але там після ясних днів зненацька нахмарило й на другий день Великодня випав великий сніг. Тепер туди по-

1) На початку травня 1977 року у приміщенні Антоненка-Давидовича відбувся черговий трус: вночі прийшло 7 кагебістів і протягом багатьох годин перетрушували все в кімнатах. Забрали друкарську машинку, листи з-за кордону, рукописи, книжки. Тим то цей лист уже був писаний не на машинці, як всі попередні, а від руки, що ледве можна було розібрати. Під час трусу була як гість з чоловіком і дітьми пані Надя Світлична, яка й розповідала про цей трус.

їхала трохи відпочити дружина, а завтра має повернутись додому й тоді я передам Ваше привітання.

До мене вже двічі приходили з пошти питати, чи я одержав ті рекомендовані листи від Вас, які пропали: це, мабуть, наслідки Вашої скарги, після чого мені стали приставляти Ваші листи акуратно.

Радію з Ваших творчих і видавничих успіхів. Щастя Вам! Підтвердіть одержання цього листа.

На все Вам добре!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 15.7.1977 року.

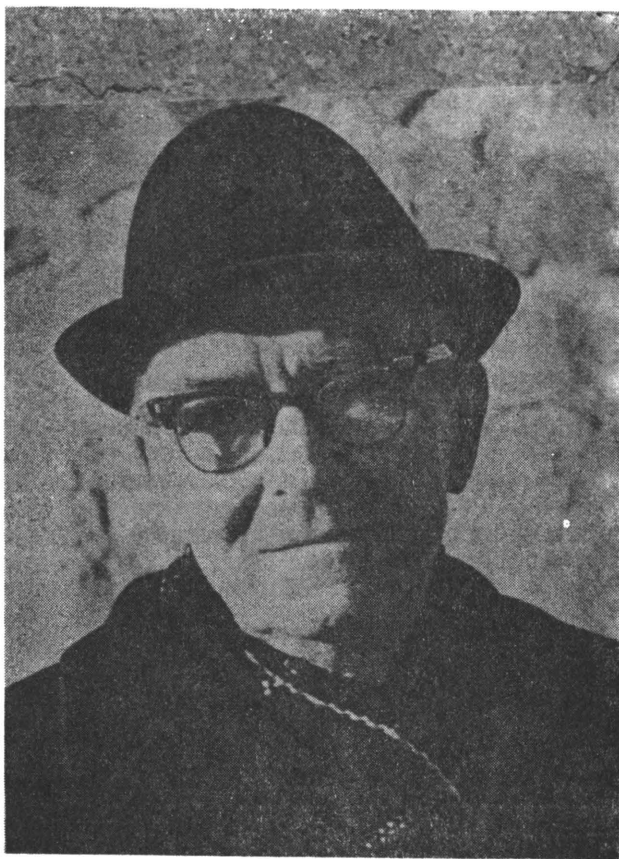
Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого цікавого листа з 22-го червня я одержав і дуже дякую Вам за нього. Взагалі, останнім часом листи стали надходити акуратніше й швидше.

9-го липня я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею наш журнал «Україна» з статтею про Миклуху-Маклая, де чимало сказано про родовід цього славетного мандрівника-гуманіста, українця з походження: може ця стаття якоюсь мірою придасться Вам для Вашої праці «По слідах Миклухи-Маклая». У журналі наприкінці статті надруковано «далі буде», але редакція чомусь не здійснила своєї обіцянки, й «далі» про Миклуху-Маклая не було нічого надруковано, тому й Вам надсилаю тільки це одне число. «Словник стародавньої української мови» ще не вийшов — як тільки вийде, то я надішлю Вам. «Тлумачний словник» том 7-ий уже вийшов, а про «Тлумачний словник» Деркача я ще не чув: як трохи більше оклигаю, послитаю в книгарнях. Річ у тім, що 16.6 я спіткнувся й упав, дуже забивши спину й правий бік, аж боляче було дихати й можна було лежати тільки навznak. Нездужав майже три тижні й лиш тепер тільки став оклигувати й виходити надвір.

Пишете, що важко було вчитати листа мого знайомого, бо нерозбірливо написаний був. А слід вчитати все, бо це дуже цікава й оригінальна людина, про яку Ви вже, мабуть, чули... Вам, певно, важко читати й мої листи тепер, хоч намагаюсь писати якомога розбірливіше, та що вдієш, коли в мене не стало моєї друкарської машинки, а придбати нову з українським шрифтом — дуже важко тепер, та й ціна її не про мою кишеню...

Ви пишете, що написали статтю і спогади про Олексу Пе-



Б. Антоненко-Давидович у 1975 році.

тровича. Чи це не про Вараву, який був у Києві редактором «Нової Громади» й надрукував 1923 року моє перше оповідання? У мене про нього залишились теж дуже добрі спогади.

Цікаво було б прочитати Вашу статтю про В. Гжицького, цього плідного й талановитого письменника, мого приятеля, що, на жаль, передчасно вмер кілька років тому у Львові. Добре, що збираєтесь згадати «незлим тихим словом» талановитого гумориста Ю. Ухналя, якого я трохи знав, коли був у Харкові.

Вас дивує, що в Коломиї випав 11-го квітня сніг, а вона ж стоїть далеко більше на південь, ніж Київ. Але ж це При-

карпаття, а Карпати притягають до себе вологу й там часто бувають несподівані зміни погоди.

Нарешті, й у нас у Києві зайшло в липні справжнє літо, хоч часто бувають дощі й миршаві грози.

Повідоміть мене, будь ласка, про одержання цього листа. Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 20.7.1977 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

15.7 я надіслав Вам рекомендованою авіабандероллю краєвиди Києва та музею проти неба, де Ви побачите й милу Вашому серцю полтавську хату. Чи одержали бандероль з журналом «Україна»? 18.7 повернувся додому син, який вітає Вас і Юрка. Привіт Вашій родині від мене й дружини.

На все Вам добре!

Б. Антоненко-Давидович.

На листівці фото: Київ. Літературно-меморіальний будинок музею Т. Г. Шевченка.

★ ★ ★

Київ, 8.8.1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одночасно з цим надсилаю Вам рекомендованою авіапоштою свіжу книжку Ліни Костенко «Над берегами вічної ріки». Вихід цієї збірки поезій Вашої улюбленої поетки — подія в нашому літературному та видавничому житті. Про одержання прошу повідомити мене. Нещодавно надіслав Вам звичайного, а не рекомендованого листа. Чи одержали?

З пошаною і привітом

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 1.9.1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 25/УІІ, 1 та 9/УІІІ я одержав вчасно й сердечно дякую Вам за них, але відповідаю трохи запізно, бо із-

див на тиждень до Кам'янця-Подільського — пригадати свою молодість і, певно, востаннє глянути на це чудове місто-музей. Їздив звідти автобусом до Хотина, де був уперше, але тоді стояла страшенна спека, після якої я, навіть повернувшись до Києва, почуваю себе недобре: відпрацював своє мій моторчик, що давав колись моему організмові рух і бадьорість. Через це і вдома мало рухаюсь, лише ходжу прогулятись у ближчий парк з своєю кімнатною собачкою Пальною. Проте зробив спеціальну «вилазку» до книгарні «Наукова думка», щоб узяти собі 7 том «Тлумачного словника» і спитати для Вас «Словник стародавньої української мови», і ось що дізнався про цей словник: це передплатне двотомне видання, яке ще не вийшло з друку. Коли вийде — покищо невідомо. Можна б було мені передплатити, але в кишені моїй забракувало грошей після викупу «Тлумачного словника» (На передплату слід було заплатити близько 9 карбованців). Якщо у Вас там не можна передплатити цього «Словника стародавньої укр. мови», Ви напишіть мені про це, і я зроблю другу «вилазку».

Книжку «Варени острова Комодо» попитаю в інших книгарнях через своїх приятелів і, якщо знайду, надішлю Вам.

Цікаво, що то за український фільм демонструвався у Вас? Поздоровте від мене й Євгена, який 18.7 повернувся додому, Юрка з одержанням літературної премії, а також з виходом у світ книжки нашого Дімарова в Юрковому перекладі на англійськ умову. От тільки ніяк не уявляю собі, як він впорається з перекладом на англійську мову Юстала Вишні. Адже гумор цього «короля українського тиражу» здебільшого побудований не на комізмі ситуації, а на акомізмі вислову, до того ж часто вульгарнуватого, чорез що твори нашого великого гумориста в перекладах, приміром на російську мову, на жаль, втрачали свій первісний гумор.

Ваше привітання, листівка з кентуру та папуаською красунею-учасницею фестивалю — я одержав також і вельми вдячний Вам за них.

Здоровлю й Вас з успіхом вокального характеру — дуже цікаво б послухати музику на слова Ваших творів, але надсилати касету з стрічкою запису — дуже забарна річ, до того ж мій магнітофон вкрай зіпсувався і я давно виніс його геть із приміщення.

У нас після спеки на початку серпня зайшли дощі й холоди, проте сьогодні, в перший день першого осіннього місяця знову тепло. Мабуть, як і завжди, в Києві вересень буде гарний, хоч і «небо осенню дышало».

Питаєте, коли вживати слів «сторіччя» й «століття». Я вважаю, що це майже синоніми, які мають хіба що нюансову різницю, де слово «століття» надає фразі урочистого

звучання, як і слово «літа»: «літа мої молодії, замість «роки молодії».

Привіт від мене, дружини й Євгена Вам і Вашій родині!
З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 30.9.1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 12.9 так само, як і всі попередні листи, про які Ви згадуєте в своєму останньому листі, а також листівки з кенгуру й папуаскою, учасницею фестивалю, я одержав і дуже дякую Вам за них. А от мої два листи Ви не одержали. Це сталося тому, що я послав їх не рекомендованими, а звичайними, бо саме пошта була зачинена через свята. Отже тепер буду користуватись тільки рекомендованою поштою. 8/IX я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею нову збірку віршів Ліни Костенко, яка, сподіваюсь уже дійшла до Вас...

Не дивуйтеся, що я такий малорухливий: через загальний стан мого здоров'я й часті напади хвороб у дружини, я мало куди ходжу, лиш гуляю щодня півгодини з своєю собачкою Пальмою біля нашого будинка.

Буклети з краєвидами Київського музею просто неба та інших місць України, котрі я надіслав ще в липні, Ви, здається, таки одержали.

Цього року в нас незвичайна рання й холодна осінь: після тепла на початку вересня зайшла така холоднеча, що почали були заморозки, а кілька днів тому раптом посипалась із неба крупа. Зважаючи на таке похолодання, міськрада ухвалила раніше цього року почати ополувальний сезон. І я, померзнувши в своїй господі з тиждень, з радістю відчув, що радіатори стали нагріватися й у приміщенні стало затишніше й веселіше.

Дуже цікаво було б мені прочитати Ваші спогади про Олексу Петровича, якого я дуже шанував: був йому вдячний, як першому публікаторові моїх творів. Хай пухом буде йому земля на чужині! Радий за Ваш успішний літературний конкурс серед молоді. Хай щастить Вашим молодим талантам!

Дружина дякує Вам за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину. Син, що живе тепер з нами, вітає Юрка.

На все добре Вам!
З повагою і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 7.10.1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую Вам за Вашого листа з 29.9, якого одержав учора, а сьогодні передплатив для Вас «Словник стародавньої української мови», що виходить двома томами. Перший том вийде цього року, а другий обіцяють наступного. Як тільки одержу, одразу надішлю Вам рекомендованою, але звичайною поштою, бо пересил авіапоштою набагато подорожав, як це бачите з ціни та кількості марок на моїм конверті. Отож Вам доведеться набратися терпцю, заки, одержите цей бажаний словник.

Шкода, що Вашого листа з 22.1 я не одержав: десь він пропав у поштових нетрях.

Питаєте мене, про Кам'янець-Подільський, як він виглядає тепер? Старе місто його майже цілком зберегло свої колишні обриси, хоч чимало будинків, зруйнованих під час останньої війни, відновлено. Зберігаються пам'ятки старовини — костьоли, вежі, брами, а надто турецька фортеця з її мурами, баштами і валами. А от так званий «Новий план», цебто нова частина міста, так розбудувалась, що її годі впізнати, бо підступила тепер до самого вокзалу (раніше там майже на кілометр була пустовицина). Навіть інститут надбудовано 4-ий поверх. Яка була температура повітря під час мого перебування в Кам'янці — не можу сказати, бо не стежив за нею, але була така велика спека, що потім далася мені взнаки. Виконую Ваше прохання і вкладаю в листа світлинку нашої групи біля Хотинської фортеці. Її зробив чоловік Надії Світличної, що стоїть у темних окулярах-консервах поруч мене. Про неї Ви, мабуть, чули, а решта людей — мої молоді друзі, яких Ви не знаєте. Бачите, який я старий став і підтоптаний, бо дошкуляє спондилоз, склероз і бронхоектерія, та нічого не вдієш — літа...!

Маєте радію: в далекому минулому під Хотиним наші заки під проводом Сагайдачного, разом з поляками, розбили велике турецько-татарське військо, але сам Сагайдачний був тяжко поранений у бою, внаслідок чого невдовзі й помер у Києві.

Після недавньої вересневої холоднечі, коли раніше муси-

ли почати опалювальний сезон, знову повернулось тепло й сьогодні, коли їздив у Вашій справі до книгарні, було соняшно й тепло.

Дуже важко було мені читати Вашого останнього листа через блідий друк, — може у Вас нема стрічки до друкарської машинки?

До речі, вчора дізнався на пошті, що переслати друкарську машинку поштою не можна. Оскільки, здається, ні Ви, ні Юрко не збираєтесь ближчим часом завітати до Києва й привезти з собою машинку, то це питання будемо вважати за вичерпане, а я дякую Вам за Ваш добрий, хоч і не здійснений, намір.

Чи одержали Ви збірку нових поезій Ліни Костенко, яку я надіслав Вам рекомендованою авіапоштою 8/IX.

Дружина дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.



З цітком стоїть Антоненко-Давидович з Н. Світличною біля фортеці в Хотині 1977 р.

Київ, 15.10.1977 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за листа з 29/—І. Дуже радий, що Ви одержали збірку поезій Ліни Костенко й що вона Вам подобалась. Вашу хвальну оцінку її творчості я ближчим часом перекажу поетесі — їй буде приємно почути її. 7/X я надіслав Вам рекомендованого листа — чи одержали? «Словника стародавньої української мови» я передплатив для Вас, але 1-й том ще не вийшов з друку. Друкарської машинки не можна надіслати поштою.

Сьогодні Євген одержав Юркового листа й дякує йому. Він разом з матір'ю й зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 9.1.1978 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сподіваюсь, що Ви одержали моє новорічне привітання, так само як і я одержав Ваше привітання з добрими побажаннями, за які я сердечно дякую, а ще раніше — Вашого листа з 22/XI.

27/XII я надіслав Вам рекомендованою бандеролею (але не авіа) 1-ий том «Словника стародавньої української мови», котрий допливе до Вас через моря й океани, певно, не раніше, як за два місяці.

На жаль, сторінки з Вашої книжки «З новогвінейських вражень» не дійшли до мене, дарма, що колись сторінки «По слідах Миклухи-Маклая» я одержав і з великим задоволенням прочитав. Якщо «З новогвінейських вражень» надіслали рекомендовано, маєте вже строк і підставу подавати на пошту заяву про розшук цієї «пропалої грамоти».

З великою цікавістю я прочитав про свято закінчення шкільного року, на якому Ваша учениця декламувала вірш «Запорізьке Різдво» про турецько-татарський напад на Січ 1675 року. На жаль, я ніколи не чув про цей вірш і не знаю, хто його написав. Дуже добре, що Ви розповіли дітям про цю славетну сторінку нашої історії боротьби з турецько-татарськими загарбниками...

Мабуть, як і Вашим дітям важко уявити в Австралії, де, як і на всій південній кулі землі, тепер починається літо, засніжену Україну, так і мені Діда Мороза, котрий перед почат-

ком літніх вакацій роздає подарунки... Зима в Києві покищо лагідна — вулиці злегка притрушені сніжком, а мороз, навіть уночі, не сягає нижче 12 ступнів, але подивимось, що покаже січень і лютий...

Ніяк не збагну, чому Вашій газеті заманулось у двох числах передрукувати моє давнє «Тонни й грам» — чи їй заохотилось нагадати читачам про моє існування, чи знадив мій заклик до боротьби за чистоту мови? Я перечитав цю свою призабуту статтю й мене зацікавило питання — чи не робила редакція газети купюр з моєї статті, надто з її кінцівки, написаної з радянських позицій, що навряд чи може імпонувати деяким Вашим читачам... Буду вдячний, якщо відповісте мені на це питання.

Мене дуже цікавить, чим закінчатся заходи невідомого мені пана Фокшана, який має таку авторитетну фірму, що змисила й Вас повірити в майже неймовірне. А тим часом ще раз дякую за бажання надіслати мені такий коштовний подарунок. От тільки не уявляю, чим я можу віддячити Вам, якщо станеться це чудо.

Дружина й син дякують Вам за привітання й, разом зі мною, вітають Вас і Вашу родину й пліють найкращі святкові побажання.

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 31.1.1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дуже дякую Вам за Вашого милого листа з 3/І. Сподіваюсь, що вже дійшов до Вас мій рекомендований авіаліст, котрого я надіслав Вам 10-го січня, де повідомляв, що 27 грудня надіслав Вам «Словник стародавньої української мови» рекомендовано, але не авіа-бандеролею. Коли той словник допливе до Вас через моря й океани!... Я вже писав Вам, що Ваше «З новогвінейських вражень» не дійшло до мене, тож маєте всі підстави скажитись на пошту.

Хоч Ви в останньому листі пишете мені, як треба поводитись з Вашою друкарською машинкою, але мені все ще не віриться, що пан Фокшан здатний творити чудеса в наш реалістичний час. А втім, як писав колись Крилов: «На світе чудеса рассеяны повсюду, но не везде их всякий примечал», то може й тут може трапитись таке чудо, що я одержу друкарську машинку, яку Ви подарували мені через спритного п.

Фокшана: поживемо — побачимо.

З лівою ногою в мене сталась така халепка. 2/ХІІ я одержав телеграму про смерть дружини мого давнього приятеля в Коломиї, колишнього «усуса». Мені взяли квиток на нижнє місце в купейному вагоні, а я ранком 3/ХІІ пішов купити вінок з відповідним написом, але того дня була ожеледь, і я, перейшовши на другий бік вулиці, одразу гепнувся з обох ніг на спину й забився так, що ледве міг звестись на ноги. Скільки разів у житті я падав отак і через день усе миналось, але цього разу я ледве дійшов за допомогою свого цінка та двох незнайомих молодиків до похоронного бюро, придбав вінок, але з ногою ставало дедалі гірше. Додому приїхав уже на таксі. Дружина була в цей час у лікарні кілька днів, і до поїзда привів мене син, за допомогою якого я ледве вліз у вагон. Сидіти й лежати можна, але найменший порух лівої ноги завдавав пекельного болю. Гадав — пересплю ніч і все минеться, а воно ставало все гірше й гірше. Добре, що син дав телеграму до Коломиї про мій стан, і мене зустріли там на вокзалі, бо вийти з вагону я вже не зміг. Два дебели вуйки понесли мене на руках до машини, а молодичка взяла вінок і валізку. Я приїхав 4/ХІІ за три години до похорону, поклав у труну свій вінок і попорощався з покійною та одразу ліг на ліжко. На моє щастя, на похорон приїхав і небіж мого приятеля з Івано-Франківська, хірург, кандидат медичних наук, котрий оглянувши мене, повіз на рентген до поліклініки, прихопивши тих двох «вуйків» у ролі носіїв. Рентген виявив тріщину суглоба стегнової кістки, розрив зв'язкового апарату і внутрішню гематому. Через мене затримали похоронну процесію, бо я просив повезти мене на кладовище, де «вуйки» понесли мене на руках до могили, і я виголосив прощальне слово.

Лікарі дістали мені милиці й наступного дня діагностували в мене ще й запалення легень. Отож, замість трьох днів, я пробув у Коломиї аж вісім, а, повернувшись до Києва, одразу захворів на грип, від якого одужав тільки перед Новим роком. Тож день тому покинув милиці і став потроху виходити надвір, спираючись на ціпок. Отже, як бачите, — «козацькому роду нема (покищо) переводу».

Цікаво, чи син Олексі Петровича, про якого Ви пишете, — це той хлопець, що народився в Харкові від другої дружини О.П.? Я знаю О.П. з київського періоду його перебування, а в Харкові я бачив його коротко двічі чи тричі. Мене зворушувало, що його перша дружина, канівчанка, виявила велику турботу про його харківську дитину (у неї не було дітей від О.П.) — шила всякі пелюшки та сорочечки й надсилала до Харкова. Це «двоєженство» не кидало в моїх очах ніякої

тіні на моральний образ О.П. У нього був брат, що писав не-погані оповідання під псевдонімом Стеблик, а потім десь зник. Чи не знаєте Ви, яка доля того Стеблика?

Учора й сьогодні в Києві завірюха. «Сухого снігу сиві змії» — як писав колись Рильський. Колись я дуже любив гуляти під час завірюх, а тепер через старість та ще й скалічену ногу боюся виходити надвір, лише милуюсь із вікна, як казять-ся сніговій...

Дружина й син дякують за привітання й, разом зі мною, вітають Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 29 березня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Пишу на тимчасово позиченій друкарській машинці, бо за теперішнього стану мого здоров'я мені важко писати рукою. Машинка, яку Ви надіслали мені в подарунок ще в листопаді минулого року, ще не доповзла до мене, а може, й доповзла, але затрималась десь на митниці. Тямуці люди радять мені просити Вас надіслати мені телеграму десь такого змісту: такого ось числа й місяця за номером квитанції таким вам надіслано друкарську машинку. Повідомте, чи ви одержали її. Це ніби дасть мені змогу заявитись на пошту й тим прискорити одержання цієї машинки або повернення її назад. Воюсь тільки, що така телеграма коштуватиме дорого й змусить Вас витратитись, коли Ви й без того так багато витратились на придбання та пересил мені цієї машинки. Останніми днями я одержав від Вас мало не щодня аж 4 листи. При чому сталась дивна річ з одержанням цих листів, наприклад, лист з 26 січня я одержав раніше, ніж лист з 22 лютого... Де й чому він так довго блукав — не можу ніяк зрозуміти. Лист з 28 лютого прийшов тільки вчора, тоді як лист з 11 березня я одержав кілька днів раніш. Не знаю, хто тут плуває, чи Ваша австралійська пошта, чи наша, але дивний факт лишається фактом.

Далі сталось якесь непорозуміння з двома аркушиками Вашого нарису «З мріями про Нову Гвінею»: я вже одного разу одержав їх і був дуже вдячний Вам за них і за тепле слово про перекладача «Щоденника Миклухи-Маклая» на українську мову, а оце знову одержую такі ж два аркушики з Вашим жалем, що така невинна річ не доходить до мене. Як

бачите, таки дійшла! Може, Ви не одержали мого листа, де я писав про це торік?

Дуже радий, що словник стародавньої української мови нарешті доповз до Вас. Коли вийде другий том його—не знати ще, але, як тільки він вийде з друку, я одразу ж надішлю його Вам.

Вельми дякую Вам за надіслану частину тексту «Запорізького Різдва» і буду дуже вдячний Вам, якщо надішлете мені й решту цього цікавого твору.

Щодо другої дружини Олексі Петровича та його синів, то я мало що знаю. Точніше, я лише чув, але ніколи не бачив його другої дружини в Харкові, куди Олексі Петрович переїхав з Києва. Я знав лише коротко його першу дружину, родом із Канева. Це була гарненька, типова українська молодичка, але інтелектуально вона стояла нижче за Олексі Петровича й, видимо, була тільки доброю господинею. Чи були у неї від нього діти — я не знаю; мені відомо тільки, що, коли ця перша дружина дізналась, що в Олексі Петровича народилась від другої жінки дитина, вона виявила велику турботу про неї: пила всякі пелюшки та сорочечки й надсилала їх посылками до Харкова, що мене дуже вразило, як зовсім невластива жінкам у такій ситуації поведінка.

Я ніколи не торкався цієї теми в розмові з Олексією Петровичем, бо це було б нетактовно та й нас об'єднували інші, вищі справи.

Оповідання Стеблика Олексі Петрович публікував у «Новій громаді», де друкувався й я. З цих оповідань було видно, що це досить здібний письменник середнього масштабу, але де він подівся потім, після переїзду Олексі Петровича до Харкова — не знаю: більше я ніде не бачив публікації його белетристики.

Останніми днями в нас повіяло вже справжнім початком весни: від дощів і туманів розтанули сніги, температура повітря уночі не зменшується нижче нуля, а вдень сьогодні сяє проміння теплого сонця. Ось-ось стануть продавати проліски та підсніжники, а там і мій улюблений сон.

Та не тішить мене ця весна: дружина перебуває знову в психіатричній лікарні з черговим рецидивом ендореактивної депресії — одною з відмін параної...

Через це та багато інших причин мої душевні та фізичні сили вичерпуються, і я не знаю, наскільки їх ще стане мені: може, це наступає й моя остання весна... Проте, нема чого ремствувати: доля й так зласкавилась наді мною, давши мені дожити до 78 років, тоді як багатьох моїх однолітків давно вже нема серед живих. Не збагну тільки, за які такі гріхи во-

на карає мене на старість і не дає змоги спокійно жити й працювати.

Дякую Вам за Валпі листи й турботи про мене та Ваше добре, чуле ставлення до мене. Щире, сердечне спасибі Вам за все.

На все Вам добре!

Привіт Вашій родині!

З пошаною, подякою і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

ЛИСТЬВКА

Київ, 21.4.1978 року.

Дорогой Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас з весняними святами і шлю найкращі побажання. Пишу цього листа на позиченій машинці, бо тої, що Ви мені надіслали через фірму я досі не одержав. З Вашою телеграмою я ходив на пошту, але після перевірки виявилось, що туди Валпа машинка не надходила. Ходив і на митницю, де нічого докладного не дізнався, лиш підтвердили мені, що друкарські машинки, послані через фірму, повинні дійти до адресата. Раджу Вам звернутись до фірми, щоб та подала заяву на розшук цієї машинки, і тоді або її приставлять мені, або повернуть Вам гроші. Іншої ради я покищо не бачу. Дякую Вам за всі Ваші турботи щодо мене. Передайте мій привіт Валпій родині у всіх трьох поколіннях.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 16 травня 1978 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу

Учора одержав Вашого рекомендованого листа з уривками про Вашу подорож до Нової Гвінеї — з 19 по 30 сторінку, які я з великою цікавістю й задоволенням прочитав. Трохи мене здивувало, що в листі були самі тільки друковані сторінки без будь-якого супровідного листа чи бодай записки. Чи так Ви й надсилали мені цього листа?

Пишу цього листа знову на позиченій машинці, бо Ваша

друкарська машинка ще не «допливла» до мене через моря й океани, та хтозна чи й допливе коли.

Щоправда, у митниці мені казали, що трапляються випадки, коли посилка здалека йде аж півроку, та й росіяни кажуть: «Обещанного три года ждут», але на мій похилий вік і неблизкуче здоров'я — це занадто довго: можу й не діждатися... Тому ядесь місяць тому написав Вам рекомендованого листа, а потім відповів телеграмою на Вашу телеграму, що машинки не одержав — розшукуйте. Сподіваюсь, Ви досі одержали те й те. Очевидно, треба тій фірмі, через яку Ви надіслали мені свій подарунок, подати скаргу на австралійську пошту, щоб розшукала що загублену на таких великих просторах друкарську машинку або щоб повернула Вам витрачені на це діло гроші. Таку раду дала мені начальниця мого поштового відділу, і гадаю, що вона мала рацію.

Десь тиждень тому до мене заходив Ваш онук Юрко — симпатичний хлопчина, але трохи з фантазією, на якій, здається, вже опікся ледь-ледь: гадав залишитись у Києві на рік, щоб на місці перекладати з української на англійську мову кращі зразки сучасної української літератури. Звісно, з цього нічого не вийшло, бо йому за цю роботу треба було б платити чужоземною валютою, на яку є поважніші потреби, ніж українська художня література... Про це я дізнався від сина, з яким Юрко багато ходив по Києву, так і не зайшовши до мене вдруге, як обіцяв. Може, ще й заїде, після свого повернення з Полтави, але я розумію, що йому цікавіше розмовляти з однолітком, аніж з таким старим пелехом, як я. А загалом мушу сказати, що Ви маєте доброго, розумного нащадка, далекого від усякої політики, але в той же час захопаного в художню літературу. Хай щастить йому на цій ниві — знайомити через англійську мову світ з кращими зразками сучасної української радянської прози! Шкода тільки, що їх останнім часом не дуже густо в нас...

Дивовижна весна цього року в Києві! Кінець квітня був набагато тепліший за середину травня. Дощі, тумани, холоднеча, аж у приміщенні стало так холодно, як пізньої осені. Добре, що адміністрація догадалась знову пустити парове нагрівання, припинене в квітні, через що я не справляю нині дрижаків, як то було кілька днів тому. Певно, цьогорічна осінь у Вас тепліша за нашу дивну весну. А втім, прогноз погоди обіцяє в третій декаді травня тепло. Отоді, може й загримлять перші легенькі грозовиці, яких я так спрагло чекаю.

Чекаю дальших сторінок Ваших мандрів по Новій Гвінеї, за які наперед дякую Вам.

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

Київ, 1 червня 1978 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав Вашого листа з 17 травня, за якого дуже дякую Вам. Я вже писав Вам, що одержав сторінки з Вашої книжки про подорож до Нової Гвінеї в двох листах, які прочитав з великою цікавістю й вдячністю Вам. Ваш онук Юрко обіцяв був мені занести цілу цю Вашу книжку, та, на жаль не зайшов до мене вдруге й незаніс обіцяного. Проте, я розумію його: занадто багато справ і вражень він дістав, перебуваючи тут, тож за всім клопотом міг і забути. Тішу себе надією, що Ви ще надішлете мені далші сторінки Вашої цікавої мандрівки і я разом із Вами, бодай подумки, побуваю серед папуасів у тих місцях, де якийсь час жив напі великий подвижник науки Миклуха-Маклай.

Одержав я також і другу частину вірша «Запорізьке Різдво», яка мені подобалась так само, як і перша.

Деся наприкінці червня чи на початку липня в нас має вийти в продаж книжка Колосової і Крекотень «Українська поезія. Кінець ХVI, початок ХVIII сторіч»; якщо Вас цікавить така лектура, я охоче придбаю й надішлю Вам — тільки скоріше напишіть мені про це.

Чи Ви вже звернули увагу на те, що я пишу на своїй друкарській машинці, котру мені несподівано повернули?¹ Тут можна тільки сказати: неймовірно, але факт!.. Про ту машинку, що Ви надіслали мені через фірму, дальших відомостей не маю, але, як бачите, в ній відпала вже потреба, аби лиш фірма повернула Вам витрачені на машинку гроші. Отож вийшло, як у російській приповідці: «Не было ни гроша и вдруг — алтын!»

Про видання мого вибраного до мого 80-ліття — поки що мови не було; добре було б, якби вийшла друком моя збірка прози «Завищені оцінки» (повість і оповідання, друковані в нашій періодиці, та два оповідання ще ніде не опубліковані). Та я мало вірю в цю можливість, бо вже одучився бачити свої речі надрукованими. Так чи так, а скажу «гоп», як перескочу...

Нарешті й у нас заходить справжнє літо! Майже весь травень був холодніший за кінець квітня, а оце стало ясно, сонячно й тепло. Навіть одного разу трохи погреміло й поблиска-

1) Як бачимо, від початку травня 1977 року, коли КГБ під час трусу забрало в Антоненка-Давидовича друкарську машинку, протягом цілого року письменник змушений був писати і листи, і свої твори від руки, і лише часами на позиченій машинці.

ло, хоч ще далеко до справжньої літньої грозовиці.

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 15 червня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 2/VI я одержав і дуже дякую Вам за нього. Днів десять тому я надіслав Вам nereкомендованого листа, де повідомляв, що всі сторінки Вашої книжки про подорож до Нової Гвінеї дійшли до мене, і я з великою цікавістю та задоволенням прочитав їх. Щоправда, я був трохи здивований, що в передостанньому Вашому листі були самі тільки ці сторінки, тоді як, власне, самого листа там не було, але з останнього Вашого листа дізнався, що Ви й не вкладали туди нічого писаного. Отож тепер я маю 42 сторінки Вашого вельми цікавого репортажу й нетерпляче чекаю дальших сторінок. Мені приємно було дізнатись із Вашого опису сучасного життя Нової Гвінеї, як ще недавно дикий нарід, доставши самостійність, швидко видряпується по цаблях цивілізації, і я цілком погоджуюсь з Вами, що незабаром ці недавні дикуни можуть у багато чому випередити білих, котрі колись мали їх за ніщо. Для зникнення цього реакційного упередження європейських культуртрегерів, безперечно, багато зробив наш великий гуманіст і мандрівник Миклуха-Маклай.

Друкарської машинки, що Ви надіслали мені, я не одержав, як уже писав Вам, але в ній тепер відпала потреба, бо, як бачите, я пишу цього листа на своїй машинці, котру мені повернуто внаслідок моєї енергійної скарги до прокуратури. Дуже хочеться мені тепер, щоб та фірма, через яку Ви надіслали мені цю машинку, повернула Вам витрачені чималі гроші.

Між іншим, дозвольте мені запропонувати Вам розрізняти прислівники, «поруч» і «поряд», чого Ви не робите в тексті свого репортажу. Я особисто користуюся словом «поруч», коли йдеться про людину (в якій є руки), в інших же випадках ставлю «поряд», наприклад: «Поряд цієї хатини стояло дерево», але — «Поруч мене сидів мій приятель». Чи Ви погоджуєтесь на таку диференціацію, хоч у нашій радянській літературі мало хто додержується її?

Цього року, здається, наш перший місяць літа мало чим відрізняється від Вашого першого місяця зими: то випад ясний соняшний день, то знову задощить і стає холодною. Навіть у соняшні дні температура повітря рідко коли підняється понад 22°.

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

З повагою і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 1 липня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 16/УІ, за якого сердечно дякую Вам, а за кілька днів перед тим — листа з сторінками Вашої подорожі по Новій Гвінеї, які прочитав з неослабною цікавістю. Шкода тільки, що Вам доводиться витрачати великі гроші на ці поштові операції. У нас теж, як бачите з марок, збільшилась оплата закордонної кореспонденції, але не так сказано, як у Вас. Не думав я, що й у Австралії такий поширений алкоголізм, що стає лихом для країни. У нас борються з цим лихом способом лекцій на підприємствах, через радіо й телебачення, і це дає часом дуже позитивні наслідки. Наприклад, у моєму будинку живе небіж покійного письменника Г. Косинки, дуже здібний і працьовитий робітник. Раніше він теж слабував на невситиму охоту до чарки й звів себе нанівець, аж гидко було з ним зустрічатись, а оце кілька років тому пройшов курс безплатного лікування від алкоголізму і наче наново народився: до чарки ані-ні, старанно працює на заводі й удома по господарству і добре заробляє.

Книжки «Українська поезія ХУІ — ХУІІІ віків» ще нема в продажу, обіцяють, що буде десь у липні, і тоді я куплю її й надішлю Вам.

Друкарської машинки, що Ви надіслали мені, я й досі не одержав та, певно, й не одержу. Мені здається, що не виключена можливість того, що прибуття її до Києва могло якоюсь мірою сприяти поверненню мені моєї машинки. Дякую Вам за пропозицію не відмовлятись од неї, але навіщо мені дві машинки? Дуже хочеться, щоб фірма, через яку Ви надіслали машинку, повернула Вам великі гроші, витрачені на неї.

Дуже співчуваю Вам у Ваших прикростях з артритом, що так дошкуляє Вам і заважає у Вашій просвітній роботі. Невже в Австралії нема курортів з цілющими ваннами, як то в

СРСР Мацеста тощо, які добре лікують такі недуги?

У нас почалось уже справжнє літо, хоч ясні дні перемежуються з грозовицями й зливами. Кілька днів тому над Києвом пронеслась гроза кількома серіями: поблискає, погроміть, потім зайде невеликий антракт, після якого надходить нова грозовиця й усе починається знову. Це було вночі, і один удар грому був такий великий, що мені здалось, ніби стався вибух великої сили. Виявилось, що блискавка вдарила в дерево, яке впало й захарастило вулицю. Ви уявляєте, який то був сюрприз для мене, котрий так любить грозу!

Дружина дякує Вам і Вашій дружині за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу дружину та шле найкращі побажання здоров'я й дальшої творчої наснаги.

На все Вам добре!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 15 серпня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 21, 24, 25 липня та ще раніш з 3 липня, привітальну телеграму на день народження, а також сторінки Вашої подорожі до Нової Гвінеї — геть аж кінчаючи 90-ю сторінкою, я одержав і за все це сердечно дякую Вам. З великою зацікавленістю прочитав ці дальші сторінки й був дуже задоволений, що Ви докладно поінформували читачів про походження нашого славного мандрівника-гуманіста Миклухи-Маклая, котрого я колись переклав. І я, і приятель з своїми синами нетерпляче чекаємо на дальші сторінки. (Зверніть увагу: на дальші, а не «подальші» сторінки, бо «подальші» можуть бути тільки тоді, коли у фразі вже є «дальші», наприклад: «Дальші її роки минули спокійно, хоч подальші й загрожували багатьма прикростями». Тут така ж різниця, як і між прислівниками «далі» й «подалі»). Радикулт та інші подібні до нього хвороби в нас також вдало лікують голкотерапією, що походить з тибетської медицини; очевидно, це й є те, що зветься у вас «акопанчем». У 60-ті роки я пройшов три курси голкотерапії по десять сеансів кожний і набагато років забув про радикулт, що згинав мене кожного року, як цизорика, цебто складаного ножика. Нещодавно я знову занедужав на радикулт, але то був наслідок спонділозу.

Не уявляю собі, як то Ви опалюєте піч олією. У нас стра-

ву готують на газових плитках; у будинках, де нема парового нагрівання, теж застосовують газові грубки.

Похвалився був надіслати Вам «Українську поезію кінця ХУІ — початку ХУІІІ століть», але, коли вдався до книгарні «Наукова думка», виявилось, що це видання вийшло малим тиражем — 1500 примірників, з яких тисячу надіслано за кордон, а решту можна було придбати на попереднє замовлення, якого я не зробив, тому й не можу надіслати Вам цієї книжки. Можливо, що Вам пощастить придбати цю книжку у Вашій книгарні або, написавши до когось у США чи Канаду, де ця книжка напевно буде.

Радий, що друкарська машинка, котра не дійшла до мене, повернулась, шкода тільки що з Вас виражує фірма гроші за пересил її назад.

Другий том «Стародавньої української мови» вийде з друку наприкінці року, тоді й надішлю його Вам, бо я передплатив це видання...

Звісно, Ви маєте цілковиту рацію, зазначаючи мовні помилки в творах А. Дімарова, надто щодо знахідного відмінка замість родового після дієслів із запереченням «не». Те ж саме стосується й щодо дієслова «захищати» замість правильного «боронити», «обороняти». Не дарма ж і в прислів'ї сказано: «Сорока у ворони просить оборони». Захищатись можна від вітру, бурі, пожежі, роблячи захисток; у інших випадках це слово являє собою кальку з російського «защищаться». На жаль, тепер мало друкують такі потрібні мовні зауваження, через що й у такого цікавого й талановитого письменника, як Дімаров, трапляються прикрі мовні огріхи.

Напе літо, здається, було не тепліше за Вашу зиму: час-то перепадали дощі, спеки майже не було й мої сподіванки на серпень, що принесе справжнє літнє тепло мало виправдались...

Дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ 17 вересня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Майже одночасно одержав Ваші листи з 30/УІІ та два з 2/ІХ й усі сторінки, геть аж до 128, Вашої цікавої книжки про подорож до Нової Гвінеї, які я одразу ж прочитав з великим

задоволенням. Отже, як бачите, і наша й Ваша пошта стали функціонувати нормально.

Як видно з Ваших ілюстрацій у книжці, папуаски теж подекуди зробили поступ у одязі: деякі вбрані в сорочки, а не світять, як артистки на тамтешніх фестивалях «світними декольте». А от випадок з поїданням трупів, про який, як пишете Ви, повідомляла Ваша преса, мене вразив, і я ніяк не можу збагнути, чи до цього призвела нестача м'яса в країні, чи успадкована від предків канібальська думка, що людське м'ясо — найсмачніше? Дуже шкода, що така прикра подія сталась у молодій незалежній країні, що позбулась нарешті колоніального ярма...

Якщо не образитесь, зроблю Вам кілька мовних зауважень. Мабуть, Ви запозичали в нас вислів «коса носить ім'я», бо в нас часто «носять» імена вулиці, будинки тощо, цебто ті речі, які самі не рухаються й через те не можуть нічого носити. Чи не краще було б написати, як і досі кажуть у народі: «коса зветься ім'ям»? Чи не ліпше надавати слову «останні» вужче значення, ніж, наприклад, у фразі «Марію кохали Петро й Іван»; цей останній закохався перший», і написати: цей «другий» закохався перший? Я волію всяко уникати активних дієприкметників і, замість «б а ж а ю ч і вбити», написав би підрядне речення: «ті, що бажають убити», або вдався б до іншого слова: «охочі вбити». А як Ви дивитесь на це питання?

Другий том «Словника стародавньої української мови» ще не вийшов; коли вийде, я одразу надішлю його Вам. А от з книжкою «Квітка-Основ'яненко» О. Гончара вийшло якесь непорозуміння. Я питався в книгарні письменників про неї, але там її нема й не чули, щоб така книжка була чи має бути. А там щодо цього люди дуже компетентні. Телефонував до самого Гончара, але він поїхав з дружиною відпочивати й не скоро повернеться до Києва. Гадаю, що це якийсь блеф із цією книжкою. Гончар взагалі не видає критичних чи літературознавчих праць, лише виголошує часом промови про того чи того класика або сучасного письменника, але ці промови друкувалися лише в пресі. У всякому разі десь через місяць зателефоную Гончарові, щоб остаточно з'ясувати це питання.

У бібліографії на останній сторінці про твори Чуба та Нитченка не зазначено поезій Чуба, а тим часом, мені здається, що у Вас вийшла принаймні одна книжка поезій. Як вона зветься? Я питаю це тому, що один мій приятель давно працює над укладанням енциклопедії сучасної української літератури. Нещодавно він прочув десь про існування поета Чуба і став розпитувати мене, чи не знаю я такого. Він дуже

зрадів з моєї позитивної відповіді, але, на жаль, я не міг удовольнити цілу низку запитань: де й коли Ви народились? Де надруковано Ваш перший твір? Чи не доводилось Вам мандрувати не тільки до Нової Гвінеї, але й у Азію на її східні меридіани багато років тому?

Цьому приятелеві дуже сподобався Ваш вірш, присвячений Б. Дмитровичу, а більше Ваших поезій я не міг йому показати, бо в мене їх нема.

Отже буду вельми вдячний Вам, якщо Ви ближчим часом напишете мені відповіді на поставлені вище запитання.

У нас уже зайшла рання осінь з дощами й холодами, лиш учора вдень несподівано вдарила легенька гроза й хлюпонув добрячий дощ, після чого сьогодні знову похолодало, хоч ніби випогоджується.

Ще раз дякую Вам за листи й сторінки Вашої книжки і разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 28/IX 1978 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав Ваші обкладинку й титульну сторінку, за що сердечно дякую Вам. Як бачите, пошта не так погано функціонує, як то здавалося Вам... Обкладинка загалом подобалась мені, хоч її не можна назвати ідеальною: для жанру літературного репортажу, яким, власне, є Ваша книжка, вона цілком відповідає змістові хоч би вже тим, що впадає в очі своєю яскравістю й одразу привертає увагу людей, котрі люблять цей жанр. Про своє враження від Ваших подорожніх нотаток я вже писав Вам, але ще раз хочеться сказати, що Ви дуже добре зробили, так докладно зупинившись на постаті нашого великого людолоба-мандрівника Миклухи-Маклая, принагідно покартавши декого з байдужих Ваших компатріотів.

Одночасно з цим листом надсилаю Вам 2-ий том «Словника стародавньої української мови», який оце вийшов. Надсилаю його рекомендованою, але не авіаційною поштою, бо він грубенський і пересил його авіапоштою коштує дорожувати, отже він буде в дорозі до Вас 2-3 місяці. Коли одержите, повідоміть мене про це.

Питався й у книгарні «Наукова думка» про книжку Ю. Гончара «Квітка-Основ'яненко», котру Ви просили роздобу-

ти для Вас, але й там нічого про неї не чули, а сам Гончар ще не повернувся до Києва, щоб можна було його самого спитати. Гадаю, що це якесь непорозуміння. А от щодо книжки «Українська поезія кінця ХУП — початку ХУІІІ віку», яка Вас цікавить, мені сказали в цій книгарні, що в січні наступного року має вийти її додатковий тираж, — отоді я докладу старань, щоб придбати її й надіслати Вам. Про те, що її взагалі не було в роздрібному продажі, — я вже писав Вам.

Щось почали один за одним умирати знайомі мені письменники. Помер, загинувши під час автокатастрофи, Натан Рибак, відомий Вам як автор «Переяславської ради» та інших романів, а також палкий борець за мир. Свого часу в 30-х роках він починав з нарисів, явно позначених впливом Антоценка-Давидовича, а потім вибився на власну путь. Помер Грицько Бойко, автор непоганих віршів для дітей, а також єврейський письменник Мотеле Талалаєвський, котрий після війни почав писати українською мовою й перетворився з Мотеле на Матвія. Він не збагатив української літератури, хоч свого часу побував на східних меридіанах нашої країни¹, але чоловік був тихий і нікому лиха не робив, тож і за це йому спасибі... Усі ці люди були набагато молодші за мене, а от я, бачите, ще живу, хоч ніколи не сподівався дожити до такого віку. Однак сигнали всяких недуг чимраз більше нагадують мені, що ніхто не є вічний на землі, проте навіть працею — пишу спогади, як то й годиться такому старому пенькові з вирубаного лісу, хоч не маю ніякої надії побачити їх за свого життя опублікованими... Та, як каже приказка: що не буде, а ти, Хомко, грай!

Кінець вересня був у нас дуже холодний — де й поділась «київська золота осінь»? А оце третій день, як потеплішало, хоч дощить і на деревах сквално жовкне листя...

Привіт від мене й моєї дружини Вам і Вашій родині!

З глибокою пошаною і щирою приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 29 жовтня 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Усі Ваші чотири листи з віршами та буклетом Аделаїди я одержав, за що сердечно дякую Вам. Тільки якось дивно вони до мене надходять: листи за 9/ІХ та 26/ІХ я одержав одно-

¹ М. Талалаєвський був теж на засланнях.

часно, так само одночасно надійшли листи з 10/X та лист з буклетом. Але це байдуже: головне, що всі Ваші листи щасливо подолали таку страшенну відстань між нами й я мав приємність читати Ваші вірші та гуморески й милуватись красвидами Аделаїди.

Маєте радію: я одержував ще раніш Ваші поетичні твори, але, на жаль, як Ви слушно висловились, «позбувся» їх...¹

Мій приятель, який зацікавився творчістю Д. Чуба, належить до тих, диваків, котрі працюють за принципом: «Що не буде, а ти, Хомко, грай!», тож і укладає свою незвичайну велику антологію, не замислюючись над тим, де, коли й як він матиме змогу опублікувати її. Я радо передаю йому надіслані від Вас поезії та біографічні дані. Шкода, що Ви, зазначивши рік народження, не подали числа й місяця. Гадаю, що Ви ще напишете мені про це.

З тих поезій, що Ви надіслали мені, на мене найбільше враження справили «Ідучи на чужину», «Свідки віків» та «Несподівана зустріч».

9 жовтня я надіслав Вам рекомендованою бандеролею 2-ий том «Словника стародавньої української мови», котрого Ви десь за два місяці одержите, бо послав звичайною, а не авіапоштою. А от щодо міфічної книжки О. Гончара про Квітку-Основ'яненка, то з'ясував остаточно в самого Гончара: такої книжки не було й нема в природі. То якась помилка. Видимо, часом не слід забувати афоризму відомого Вам Козьми Пруткова: «Написанному не верь!»...

Коли трохи одужаю, бо нині не виходжу з приміщення, пошукаю в книгарнях щось і когось про Квітку-Основ'яненка й, у разі знайду щось путнє, надішлю Вам.

Посміхнувся я, побачивши Ваше фото в... черкеському вбранні, й зарахував його до жартів Вашої молодості, але ніяк не подумавши, що то дивиться на мене з фото якийсь, як Ви пишете, «Секім-башка»: занадто добродушне й трохи наївне обличчя дивиться там на мене, котре ніяк не пасує до кинджала та інших атрибутів.

Про те, що Квітка-Основ'яненко випередив Гоголя з його «Ревізором» своїм твором, я, на свій сором, досі не знав, тож дякую Вам за цю цікаву для мене інформацію.

Дуже було мені приємно прочитати у Вашому листі, що Ви готуєтесь відзначити 100-ліття з дня народження Степана Васильченка, котрого я дуже близько знав і любив, вважаючи його за свого літературного вчителя. У своїй книжці «Зда-

¹ Під час чергового тусу мої вірші, в тому числі й присвячений Б. А.-Д., забрали кагебісти.

лека й зблизька» я присвятив його пам'яті величенького нариса.

Не знаю, чи померлий нещодавно Талалаєвський писав щось про Біробіджан, бо я тоді був далеко від Києва... Дуже можливо, що це його твір. Після війни та інших своїх злигоднів він став писати не єврейською мовою, а українською й з Мотеле обернувся на Матвія. Проте лиха нікому не робив і був досить симпатичною людиною.

Колишній керівник видавництва й водночас російський малоталановитий письменник Тардов був єврей. Поховано його в малопомітному місці на Байковому цвинтарі з лаконічним написом на могилі: «Писатель Тардов». Його дружина й досі жива й, здається, щось з чогось перекладає. Пам'ятаю, що й я в 30-ті роки, порядком заробітку, переклав на замовлення Держвидаву якийсь його нецікавий опус...

У нас уже справжня осінь: мряка, дощить, температура вночі знижується до нуля, через що й на душі досить мрячно.

Дружина моя дякує за привітання й разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 26 листопада 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сердечно дякую за листа з 9/XI й за вірша «З мого щеденника», котрий дуже зворушив не тільки мене, а й моїх друзів, яким я показував Вашого вірша. Він був цілющим бальзамом на мою роз'ятрену душевну рану, бо в дружини, за всіма ознаками, наближався черговий рецидив її психічної недуги, що завдає мені завжди великих страждань. Позавчора довелось одвезти дружину знову до психіатричної лікарні... Як добре, що в нашій радянській країні медична допомога—безкоштовна, бо я не знаю, чи вистачило б у мене грошей, за моїх теперішніх злиднів, на таке часте лікування її хворої психіки та ще багатьох соматичних хвороб, з якими вона раз у раз вдається до лікарів. На щастя, син одружився й живе тепер з невісткою разом зі мною, що набагато полегшило моє становище під час хоробливих криз і перенесло більшу частину тягару та клопоту з мене на сина й невістку.

Ви надарма розшукували в каталозі радянських видань 1979 року твори того письменника, про якого писали в попередньому листі: їх не перевидаватимуть з відомих Вам при-

чин; я певен, що не буде й ніякого відзначення його ювілейної дати, хіба що в варшавському календарі прогресивної газети «Наше слово» буде якась згадка про нього. Оце й усе. Що заробив неборака — те й має тепер!..¹

Коли доповзе до Вас «Словник стародавньої української мови» — не знаю, бо послав його рекомендованою, але не авіапоштою. Коли одержите, сповістіть, будь ласка.

Пошуки якоїсь нової книжки про Квітку-Основ'яненка я проваджу й далі, тільки шукаю її не сам через кволість своїх старечих ніг, а робить це один набагато молодший за мене приятель. Якщо він знайде щось путнє, то я одразу надішлю Вам авіапоштою, щоб Ви встигли одержати її до ювілею основоположника української прози, який і в нас, на радянській Україні, мають широко відзначати.

Радий за Ваші видавничі успіхи, зокрема за публікацію Ваших спогадів про талановитого українського радянського гумориста Вухналя. У нас його, на жаль, забули. Може, це сталося через те, що наплодилось багато нових гумористів, які, крім С. Олійника та Жолдака, леле, мало смішні.

Листопад цього року компенсує нас теплом, якого ми не зазнали ні влітку, ні восени. Лише двічі вночі температура повітря знижувалась до нуля, а то і вдень і вночі вона тримається в межах 6—8° тепла.

Радий, що Вам полегшало трохи з артритом, бажаю й дальшого прогресу в цьому напрямі.

Від себе й своїй родині вітаю Вас і всю Вашу родину!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 19/ХІІ 1978 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас і всю Вашу родину в трьох поколіннях і бажаю міцного здоров'я, доброго самопочуття й дальшого успіху у Ваших творчих та видавничих справах. Вашого листа з 13/ХІ я одержав, а от чи одержали Ви мого листа — відповідь на Ваше питання про видавничі наші плани на 1979 рік, зокрема й про видання того автора, який Вас цікавить, — не знаю, бо про це у Вашому останньому листі нема згадки. Ваших віршів трьох, які Ви надіслали мені у вересні та жовтні, я не

¹ Тут Антоненко-Давидович має на увазі себе. У варшавській газеті «Наше слово» появилася стаття про А.-Д. «Вірний син свого народу».

одержав. Якщо листи були рекомендовані, подайте заяву на пошту. Днями напишу Вам докладного листа з відповіддю на всі Ваші запитання в останньому листі.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 11 січня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Відповідаю одразу на два Ваші листи з 13/XI та 27/XI, бо в листопаді й грудні їздив на Західню Україну побачитися, може востаннє, з тамтешніми моїми друзями, а, повернувшись, захворів на поширений тепер у Києві грип, від якого одужав усього кілька днів тому, але почуваю ще велику квалість.

Перед Новим роком я надіслав Вам привітальну листівку, але від Вас не одержав традиційного новорічного привітання. Це мене дуже турбує, бо наш вік з Вами такий, що завжди можна сподіватись фатального кінця, як це сталося, наприклад, кілька років тому з нашим спільним знайомим Володимиром Гжицьким у Львові... Тож прошу скоріше озватись, бо, далєбі, не знаю, чи пишу цього листа до Вас чи «в нікуди». Сподіваюсь, що Ваші рідні, в разі чого, сповістять б мене про те, що сталося, а тим часом тішу себе думкою, що Ваше новорічне привітання десь загубилось на пошті серед безлічі передноворічної кореспонденції.

Ваші листи з віршами, про які Ви згадуєте, я всі одержав, а також і буклет про Сіднейську оперу. За все це сердечно дякую. Я писав уже Вам, що мене дуже зворушив, як і моїх приятелів, Ваш вірш «Із щоденника».

Тепер щодо Квітки-Основ'яненка О. Гончара. Виявляється, така книжка автора одного прізвища з письменником Гончаром таки вийшла з друку накладом видавництва «Вища школа». У продажу її нині нема, бо в коморі видавництва відбувається інвентаризація, що закінчиться лише 25/I. Отоді мені й дадуть цю книжку, яку я Вам негайно перешлю.

Ваші відомості про С. Васильченка — не точні. Це неправда, що жив він у напівпідвальному приміщенні, як і неправда, ніби останні роки він матеріально біднував. Жив він у невеликій кімнаті на другому поверсі на розі Великої Житомирської й Дорогожицької, де я не раз бував. Але Степан Васильович був трохи дивак і вельми полюбляв самотність. Отож, коли починався навчальний рік, він переходив жити до маленької холодної кімнати при школі ім. Франка, де викладав і

писав свої твори. Книжки його тоді добре виходили, щороку він їздив до Кисловодська лікувати своє хворе серце. На своєму ювілеї, що відбувався в клубі вчителів, він не був через свою ультраскромність. Сидів у школі з кількома учнями, котрі наладнали йому навушники, й слухав по радіо промови на його честь, серед яких був і мій виступ (радіогучномовців тоді ще не існувало). Офіційно він відмовився бути присутнім на своєму ювілеї через недугу, але справжньою недугою була його хороблива авторська скромність.

Помер він через хворобу серця в Жовтневій лікарні, куди його привезла швидко медична допомога після чергового тяжкого серцевого нападу. Не виключена можливість, що, після смерті, як то водиться, робили розтин або резекцію тіла (я про це не знаю), але привезено його з лікарні в труні, яку виставили в будинку місцевому письменників, де відбулась громадянська панихида, на якій промовляли — від старої письменницької генерації Микола Вороний, а від молоді я, — звісно, з доручення місцевому. Похорон був дуже урочистий на Байковому цвинтарі, де й досі є його могила на головному алеї.

У нас сьогодні в приміщенні великого залу філармонії відбудеться урочистий вечір з нагоди 100-ліття з дня його народження, на якому я не буду через страшну кволість після хвороби.

5/ХІІ 1978 року в клубі письменників відбувся вечір, присвячений 100-літтю з дня народження О. Олеса, відомого, як написано в запрошенні, письменника. Як відбувся той вечір — не знаю, бо саме тоді не був у Києві.

Днями відбувся урочистий вечір, присвячений Квітці-Основ'яненкові. Я теж там не був через хворобу, але присутній на вечорі мій приятель оповідав мені, що найбільше враження на нього, майже фурор, справив виступ представника Білорусі «сябра», котрий звертався не до публіки, а до великого портрета Квітки-Основ'яненка, кажучи між іншими пишними фразами білоруською мовою, що, хоч і відомі літератори-реакціонери епохи Миколи 1, І. Булгарін і Греч були білоруси, але ми їх викреслюємо із наших земляків, а вважаємо за свого земляка тебе, Григорію Федоровичу, бо це ти разом із Котляревським і Шевченком збудили і нас, білорусів, від одвічного сну...

1) Вороний Микола (1871—1942) — український поет-модерніст. Його збірки поезій: «Причні вірші» (1911), «У сляві мрій», (1913), «Поезії» (1929) «Будівняки» (1930), «Вибрані поезії» (1959). Ще за царських часів був «вільнодумцем», був під наглядом поліції. Вїхав за кордон, повернувся в 1897 р. Займався театральною діяльністю, був артистом. Перший вірш надрукований в 1888 р. Багато переклав з інших мов. У 1920 р. емігрував за

Белика зала, вся заповнена людьми, влаштувала цьому представникові братнього народу бурхливу овацію.

Нещодавно у Києві, як і на всій Україні, були страшні морози, що сягали вночі 28°, але вже два дні, як зайшла велика одлига та й у нашій літературі несподівано повіяло свіжим передвесіннім вітром...

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 23 січня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваше новорічне й різдвяне привітання, надіслане 17/ХІІ, перевершило всякі рекорди щодо запізнення: я одержав його тільки сьогодні... Не одержавши Вашого традиційного привітання, я 11/І надіслав Вам рекомендованого листа з запитанням, чи не сталося з Вами якогось лиха, і тому дуже здив, одержавши Ваше запізніле привітання. Листи й буклети, про які Ви запитуєте в новорічному привітанні, я одержав і дуже дякую Вам за все це. Про втечу С. Васильченка з театру, коли ставили «На першій гулі», я чув від нього самого. Фраза, сказана М. Садовському, мені здається апокрифічною: ні від Васильченка, ні від кого іншого я про неї ніколи

кордон. Жив у Варшаві, Львові. У 1925 р. повернувся в Україну. Був заарештований і з 1930 року невідомо, де перебував. Загинув в ув'язненні (його син Марко Вороний (1904) — поет, що друкувався під псевдом Марко Антіох. Він теж з батьком приїхав до Києва. Друкував поезії в журналах.

2) Олесь (справжнє прізвище. Кандиба) Олександр (1878—1944) — один з найвидатніших поетів 20-го стол. Писати почав з 1903 року. Збірки поезій: «З журбою радість обнялась» (1907), «Поезії» (1909), «Твори» (1910), «Поезії» (1917). У 1919 р. виїхав на еміграцію. Жив у Відні, у Празі. Збірки нових поезій: «Чужиною» (1919), «Поезії» (1931), «Кому повім печаль мою» (1931), «Минуле України в піснях. Княжі часи» (1930). Драм. етюди й поеми: «По дорозі в казку», (1910), «Над Дніпром» (1911), «Драматичні етюди» (1914), «Хвесько Андябер» (1917), «Трагедія серця» та «Ніч на полонині» (1943-44). Еміграц. сатира: «Перезва» (1921), «Ревізор з Кам'янця», цілу низку Олесь написав та переклав творів для дітей.

3) Квітка-Оснoв'яненко (справжнє — Квітка Григорій) (1778—1843) батько укр. прози. Писати почав у 1820 р. Спочатку писав рос. мовою, а потім українською. Відомі такі твори: «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Божі діти», «Перекотиполе», «Конотопська відьма», «Підбрюхач» та інші. Драми: «Сватання на Гончарівці» (1836), «Шельменко — волосний писар» (1831), «Шельменко-денщик» (1837), «Приєзжий із столиці или суматоха в уездном городе» — як твердять критики, була ґрунтом для появи драми «Ревізор» М. Гоголя. Квітка-Осн. також написав роман «Пан Халаявський» (1839).

не чув. Вибачте, що через хворобу пишу зараз так коротко. Видужавши, напишу більшого листа. Привіт Вам і Вашій родині.

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович



Б. Антоненко-Давидович і Михайлина Коцюбинська.

Київ, 6 лютого 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора, 5/ІІ, я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею книжку про Квітку-Основ'яненка, котру тільки тепер зміг придбати для Вас у зв'язку з тривалою інвентаризацією книжкової комори. Прізвище автора — таки О. Гончар, але це не письменник, а хтось інший, що видно з ініціалу по батькові. Прошу Вас одразу, одержавши цю книжку, повідомити мене про це. Тижнів два тому я надіслав Вам рекомендованого листа, в якому сповіщав Вас про запізніле одержання Вашого новорічного привітання, яке заспокоїло мою тривогу за Вас. Радий дуже, що у Вас усе гаразд! Зараз пишу коротко, бо тільки три дні, як я став виходити надвір після хвороби.

Привіт Вам і Вашій родині від мене й моєї дружини.
З пошаною

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 14 лютого 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашого листа з 8/І, за якого дуже дякую Вам. Майже всі ті листи, про які Ви запитуєте мене, я одержав, так само й лист з Вашим фото, буклети Мельбуерна та Сіднейської опери: не дійшов лиш до мене Ваш лист з сторінками Вашої «Теорії літератури», про що я дуже жалкую. Очевидно, такі листи треба для більшої певності надсилати рекомендованою поштою. Буду Вам вельми вдячний, якщо надішлете мені їх вдруге, бо дуже вже цікавить мене ця Ваша праця...

Ви, певно, вже читали в нашій пресі, що в президії Спілки письменників України відбулись позитивні зміни. До керівництва прийшли нові талановиті й порядні письменники, а на чолі спілки, замість Козаченка, став відомий своєю неабиякою продукційністю Загребельний. Покищо важко сподіватись відчутних наслідків цієї зміни, бо новому складові дісталась від попередників важка спадщина, але згодом, гадаю, це позначиться на книжковій продукції взагалі й на творчості окремих авторів. Навряд тільки чи ця зміна якоюсь мірою дасться взнаки на моєму 80-літтю: занадто пізно прий-

шла ця зміна, щоб могло щось змінитись у ставленні до мене, та й не все залежить від бажання окремих людей...

Я оце два тижні лежав у ліжку хворий: позначаються літа, все пережите в минулому й усякі поточні прикросці. Тепер уже оклигав і виходжу надвір. Цього року якась дивна зима в Києві: після грудневих лютих морозів, коли термометр уночі показував — 26°, у січні так розвезло, що розтанув увесь сніг, пішли тумани й потекли струмки, як у березні, а оце в лютому знову похолодало, хоч нічна температура не зменшується нижче 8° градусів морозу, а вдень тримається здебільшого близько 0. Гадаю, що в лютому, ще, а то й у березні зима ще візьме своє морозами та завірюхами. Ось і сьогодні зрання порошить сніжок, хоч мороз ледве відчутний.

А у вас, здається, затягнулося літо й тепло ніяк не хоче поступатись перед осінніми холодами? Так принаймні я вичитав у нашій пресі.

Ви писали мені, що Ваш онук Юрко закінчив перекладати на англійську мови мій роман «За ширмою», а чи ж пощастить йому знайти видавця, що зважиться надрукувати такий, на мою думку, нецікавий для англійців твір?

Як відчуваєте себе? Чи й далі дошкуляє Вам артрит, чи трохи полегшало? Дуже бажаю Вам збутися клопоту з цією недугою!

Моя дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину в трьох поколіннях і шле Вам усім свої найкращі побажання.

Чекаю на Ваші листи, зокрема й з сторінками з «Теорії літератури».

З глибокою пошаною і щирою приязню

Б. Антоненко-Давидович

П.С. Що означає назва алманаху «Музагет» — не знаю й я, а спитати когось із його співробітників немає змоги, бо нікого з них не залишилось серед живих. Безперечно, в цій назві багато важить слово «муза», а от, що воно означає з додатком «гет», — не второпаю...

Б. А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 20 лютого 1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Протягом двох днів я одержав два Ваші листи з 1 та 2 лютого, за які дякую Вам. Взагалі всі листи, про які Ви зашиту-

сте мене в цих двох та ще попередніх листах, я одержав, у тому числі й запізніле новорічне привітання й Вашу фотокартку. Не дійшов до мене лише один лист, котрого Ви послали торік з кількома сторінками Вашої «Теорії літератури». Дуже шкода, що вони, буди не рекомендованими листами, не дійшли до мене, бо ця Ваша праця мене, як літератора вельми цікавить. Я буду Вам вельми вдячний, якщо Ви знайдете можливість надіслати мені їх знову.

Я радий, що Ви маєте добрі відгуки про цю Вашу працю та подорожні нотатки про Нову Гвінею, де присвятили кілька сторінок і нашому великому мандрівникові Миклусі-Маклау, цьому сміливому вченому й великому гуманістові, подвигом якого захопився й такий велетень пера й думки, як російський письменник Лев Толстой. Мабуть, для Ваших тамтешніх читачів було у Ваших нотатках чимало відкрить, про які вони раніш сном-духом нічого не віддали, маючи лиш обмежені загальні відомості про цього вченого російського мандрівника, українського походження, нащадка славного козацького роду. Тут Ви зробили неабияке культурне діло, варте не тільки схвалення, а й подяки сумлінному авторові.

Хоч Ви пишете, що Вам уже не потрібна книжка О. Гончара, бо маєте досить матеріялу для доповідей на Ваших урочистих імпрезах, присвячених пам'яті основоположника української прози, та я, діставши нарешті цю книжку, надіслав її Вам ще в січні рекомендованою авіапоштою і сподіваюсь, що Ви досі вже одержали її. Я сам передивився цю працю і знайшов у ній цікаве лише в переліку дат з біографії нашого класика. Для мене там було дещо нове, наприклад те, що Квітка-Основ'яненко змалку був два роки сліпий, а в юнацькі роки надумав вступити в Курязький монастир під Харковом послушником, про що подав заяву харківському архієреві, але потім роздумав і забрав свою заяву назад. Чи Ви знали про ці деталі з Квітчиного життя?

11 січня я надіслав Вам рекомендованого листа, а це десь на початку лютого написав до Вас листа звичайною авіапоштою. Чи одержали Ви це все?

Я вельми радий, що Вам придалися мої відомості з біографії С. Васильченка, роковини якого, як я вже, здається, писав Вам у нас урочисто відзначили. Як і слід було сподіватись, про нього було сказано багато піднесених добрих слів, хоч і не згадано жодним словом про ті прикrostі, яких зазнав свого часу цей чесний, талановитий письменник, правдивий син свого плебейського народу. Допікали йому всякі ліваки, чи, як їх тоді прозивали, «голобельники», типу Бориса Коваленка, та інші, подібні до нього, закидаючи Васильченкові «хуторянство», «несприйняття прекрасного сучасного» та ін-

ші гріхи. На жаль, і такий поважний критик, як Микола Зеров, в одній статті закинув Васильченкові тематичну обмеженість і мало не примітивізм. Це пояснюється тим, що Зеров, прагнучи вивести сучасну українську літературу, з вузьких сільських обніжків, вважав Васильченка нездатним до цього через брак освітнього цензу, адже Васильченко не закінчив із принципових міркувань навіть Глужівської педагогічної семінарії, цього, як висловлювались перед революцією, мужицького університету. Васильченко зненавидів за це Зерова, але, не виступаючи проти нього публічно, бо він взагалі ніколи не брав слова перед великою аудиторією, дав простір своїй ненависті в своїй автобіографії, назвав там Зерова містечковою чванню... Ця автобіографія була опублікована тільки після смерті її автора.

Якось, зайшовши до Степана Васильовича, я став переконувати його написати про щось сучасне, щоб одчепились від нього всякі коваленки, дати щось «на замовлення епохи». Васильченко посміхнувся й сказав: «Один тільки раз я написав твір на замовлення й не шкодую, що так зробив, а тепер не знаю, чи в мене щось вийде з сучасного». Виявляється, оповідання «Про жидка Марчика, бідного кравчика», широко популяризованого тепер, він написав на замовлення Симона¹ для боротьби з антисемітськими настроями і врештє воно було опубліковано в газеті «Україна», як про це свідчить і бібліографічна довідка в вашому теперішньому академічному виданні творів Васильченка, але там не зазначено, що ця газета була офіціозом у Кам'янці 1919 року... Не знаю, чи відомі Вам такі його гумористичні оповідання, як казка «Про козака Ося та москаля Ася» й невелике оповідання такого ж характеру «Московський гедзь», невідомі, на жаль, сучасному читачеві. Про Васильченка в останній період його життя поширювалось багато неправди, зокрема, ніби жив він у злиднях і мало не голодував. Це вигадки! Я, близька до нього людина, категорично стверджую, що ні сам Васильченко, ні його родина не зазнавали нестачі в харчах і одязі. Сам Степан Васильович мав добрий європейський костюм, у якому виїжджав інколи зі мною навесні збирати у Пушії Водиці сон, якого він любив, як і я. Щороку державним коштом він їздив до Кисловодська на курорт лікувати хворе серце, яке й спричинило його передчасну смерть. Ховали його теж державним коштом дуже урочисто: відбулась у приміщенні містечковому письменників громадянська панахида, де з доручен-

1) Після одного концерту в Києві Симон Петлюра попросив письменника Ст. Васильченка написати твір з симпатією до єврейського населення, щоб зупинити погроми.

ня місцевкому письменників виступали з промовами я — від молодшої генерації та Микола Вороний від старого покоління.

Не знаю, чи, послухавшись моєї ради, а, скоріше, сам дійшовши до певного висновку, Васильченко невдовзі написав оповідання «Олив'яний перстень», та «Авіаційний гурток», які не викликали заперечень навіть у коваленків...

Прошу не відмовити мені ласкою повідомити мене про одержання рекомендованої бандеролі та цього листа.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 16 березня 1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Щойно одержав Вашого листа з 1 березня й одразу ж відповідаю, бо натрапив на сторінці 50 Вашої «Теорії літератури» друкарську помилку в неологізмі, якого я колись створив і якого використав академічний «Російсько-український словник». Надруковано: «МацОк», а треба — «МацАк», від дієслова «мацати» (російське — «щупать, щупальцы») добре було б, якби цю помилку можна було виправити, бо є ще в нашій мові слово «мопак», що означає російською мовою — «крепьш, крепкое яйцо, т.е. биток», яким користуються діти, бавлячись на великодні свята — чие яйце-писанка міцніше.

Дуже дякую Вам за листа й ці дві сторінки з Вашої «Теорії літератури» й буду вельми вдячний, якщо надішлете мені ще сторінки таким же рекомендованим способом.

Чи у вас, у Австралії, одержують прогресивну, а не емігрантську Варшавську українську газету «Наше слово» та її календар на 1979 рік? Там, у календарі вміщено чималу статтю про мою творчість і самого мене під помпезним заголовком «Вірний син свого народу», а також надрукували мій портрет поряд з такими видатними діячами української культури, як Кос-Анатольський та Людкевич. У статті є багато перебільшень про мою творчість, аж можна, як кажуть, «кирпу гнути», але що вдієш, коли все так повелось: казати ювіляріві самі приємні речі... Як будуть відзначати (та й чи будуть взагалі відзначати) в нас моє 80-ліття, — поки що не знаю. Добре буде, якщо, бодай до кінця «ювілейного» року, видадуть у в-ві «Радянський письменник» мою книжку «Завищені оцінки», переважна більшість творів якої друкувалась у періодиці. Як казав той хуторянський філософ: «Що було, бачили, а що буде — побачимо»...

На святковому вечері з нагоди 100-ліття з дня народження С. Васильченка в нас сиділа в президії і його вдова Килина Михайлівна Дубина. У Васильченка був один тільки син, якого я не раз бачив, коли він учився в останніх класах середньої школи в Києві. Як оповідала мені Килина Михайлівна, під час війни він опинився в німецькому полоні, а після війни виригнув аж у Канаді... Може, саме тому він «такий і млявий», як пишете Ви, хоч міг би багато розповісти про свого талановитого, справді народного письменника батька?

Дякую Вам, що Ви моїй знайомій надіслали свої книжки та свої твори для дітей. Ця знайома влаштувала мені, змість подарунку на день народження, подорож до Кам'янця-Подільського, де й сфотографували мене родичі її чоловіка. Вкладаю в листа це своє останнє фото на тлі «Вітряної брами» або інакше «Брами Стефана Баторія» в Кам'янці -Подільському. Бачите, який я став тепер миршавий і нікудишній...

У нас уже відчувається недалеко весна: хоч уночі трапляється зниження температури до $-2-4^{\circ}$, але вдень, замість снігу, часом перепадають дощі.

Чекаю на Вашого листа з оцінкою книжки Гончара про Квітку-Основ'яненка.

Моя дружина знову в психіатричній лікарні, де останнім часом стан її поліпшав. Дякує Вам за привіт і разом зі мною вітає Вас і Вашу родину. Передайте Вашому онукові Юркові мою подяку за переклад мого роману на англійську мову, а також привіт від мене й Євгена.

На все Вам добре!

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 16 травня 1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав Вашого листа з буклетом Сіднейської опери й коротким написом на ньому й датою — 4/IV. Спасибі за це, але я сподівався одержати від Вас листа з відповідями на мої запитання в моєму попередньому листі, а до того ж такий буклет Ви вже надіслали мені раніш... Очевидно, Ви не одержали мого листа, надісланого не рекомендованою поштою, а тому надсилаю цього листа рекомендовано.

Мене цікавить, чи одержують в Австралії Варшавську українську газету «Наше слово» та щорічні календарі-книжки, що вона видає? Ці календарі містять часом цікаві статті, написані по-марксистському, з нашого минулого та поточного

українського культурного життя, зокрема й про ювілеї та ювілярів. Цього року, наприклад, з'явилась стаття й портрет про Вашого знайомого ювіляра під заголовком «Вірний син свого народу». Мені цікаво було б прочитати Вашу думку про цю статтю, бо з творчістю й життям ювіляра Ви добре обізнані¹.

Особливих новин у мене нема, окрім того, що дедалі більше занепадають фізичні сили, та й нема в цьому нічого дивного: адже у серпні мені мине 80 літ, а даних, щоб почувати себе так, як югославець 87-літній Броз-Тіто, в мене не було й нема...

Тішуся тим, що нарешті прийшла весна й у наш край. Після квітневої холоднечі, коли навіть у Страсний четвер випав сніг, тепер, хоч і з залізненням, усе зазеленіло й зацвіло. Маю радість просто дивитись у вікно на зелену вулицю й думати, що ось-ось загремить перший весняний грім, як ото у Тютчева: «Люблю грозу в начале мая, когда весенний первый гром, какбы резвяся и играя, грохочет в небе голубом». Пам'ятаєте цей симпатичний вірш з шкільних російських хрестоматій?

Моя дружина тепер удома після лікарні і, хоч і нездужає часом, але відчуває себе ліпше, ніж раніш. Це, звісно, теж тішить мене.

А як відчуваєте Ви себе після настання, здається, не дуже суворой австралійської зими? Чи здорові?

У попередньому своєму листі я вже писав Вам, що уривки з Вашої «Теорії літератури», надіслані рекомендованою поштою, я одержав і з великою приємністю прочитав. Спасибі Вам ще раз за них!

Я й дружина вітаємо Вас і Вашу родину й шлемо свої найкращі побажання здоров'я й доброго самопочуття.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 30.6.1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую Вам за листа з 29.5. Радий, що мій лист з 16.5 так швидко дійшов до Вас.

Заздрю Вам, що у Вас уже почалась легенька зима, бо

1) Ця стаття була про Б. Антоненка-Давидовича.

нас, киян, вимордовує спека: після 21 січня¹ (цей день з деяких причин залишився мені в пам'яті...) не було цілий місяць путнього дощу. Десь поза Києвом погірмотить, поблискає, а в нас упаде кілька краплин та й годі. Отак було вчора, отак, мабуть, буде й сьогодні, дарма, що прогноз погоди обіцяє короткочасний дощ і грозу. На старості я став боятися холодів, але й така спека для мене нестерпуча, бо здає серце. Та нема чого й нарікати: десь за місяць мені мине 80 років! Либонь нажився на світі й час уже відпочити у вічному сні від усіх земних поточних турбот і клопоту. Досить їх було у мене за мого несподівано довгого життя!..

І все ж ще живу й навіть працюю. Надумав перевтілитися у лікаря, зросійшеного (нерозбірливе слово — реря чи евра — Д.Ч.) і його очима подивитись на події перших років революції тим більше, що мені не повелось із моїми спогадами про ті буремні літа... Повість зватиметься «Мемуари лікаря Балінкіса», тільки не подумайте, що на старості літ я заходився писати антисемітський твір: Ви ж бо знаєте, що я ніколи не був ні антисемітом, ні русофобом. Я просто поставив собі нелегку творчу задачу, а що з того вийде — не знаю. Робота йде повільно, бо доволиться писати рукою, а не друкувати на машинці, якої я мене знову нема...

Адреса прогресивної української газети у Варшаві «Наше слово» така: Польща, 005П, Варшава, вул. Новгородська 15, «Наше слово». Телефон редактора 21-37-55.

Напишіть мені докладно, як у Вас пройшов вечір, присвячений 100-літтю з дня народження С. Васильченка. Щороку я одвозив другого дня після дня свого народження безліч подарованих мені квітів на Байків цвинтаю і клав на могили наших діячів культури, зокрема й на Васильченкову могилу, але цього року не поїду, бо на день свого 80-ліття виїду десь на тиждень з Києва, щоб мені й іншим шарам та прошаркам людяності було краще...

Чув я, що до Австралії із США має прийти цього літа наша спільна землячка. Якщо Ви її побачите, передайте їй мій привіт і напишіть, яке вона справила на Вас враження¹.

Кілька днів тому повернулась із лікарні після операції апендигітиту моя довжиця, але одужує поволі, бо дошквляють їй камінні жовчного міхура. Вона дякує Вам за привітання й, разом зі мною, вітає Вас та Вашу родину і шле найкращі побажання здоров'я й успіху у Вашій культурній роботі.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

1) Мабуть, має на увазі Свято Державности?

2) Тут мова про приїзд дисидентки Надії Світличної.

П.С. Чув, що в США перевидають мою книжку «Як ми говоримо», але не знаю, чи правда то. А як у Австралії стоїть справа з перекладом на англійську мову мого роману «За ширмою»? Напишіть швидше про одержання цього мого листа.

Б. А.-Д.

★ ★ ★



Б.Антоненко-Давидович з онукою Михайлини Кіструсею.

Київ, 13.7.1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за листа з 26.6. Певно, мій рекомендований лист, надісланий Вам 30.6, розминувся з Вашим останнім. Рекомендовані Валі листи, про які Ви згадуєте, я одержав, дякую за них.

Питаєте про моє здоров'я? Хвалитись нема чим, хоч і нарікати дуже не доводиться: адже незабаром мені мине всі 80 літ, дарма що на вигляд мені ніхто стільки не дає. Колись казали, що в здоровому тілі — здоровий дух, але я вважаю, що й кволе тіло підтягається до здорового духу, якого мені покищо не бракує, незважаючи на всі прикрощі, що коли-неколи перепадають мені... От і тепер: до всього клопоту маю ще клопіт з панкреатитом та холециститом у дружини, яку днями треба буде класти до лікарні.

Цікаво, з якої нагоди Ви натрапили на мою героїню з оповідання «Печатка» Настю Федорівну? Чи це оповідання входить до книжки про мене, чи автор передмови, перечитуючи мої твори, натрапив і на «Печатку»? І взагалі, що це за книжка? Цікаво було б прочитати окремі стрічки передмови, надіслані в рекомендованих листах. Може, всю книжку в двох примірниках надішле перекладачеві мого роману «За ширмою» на польську мову Рихліцькому, як то вже зробили колись? Адресу його у Варшаві Ви маєте.

Безперечно треба «Федорівна», а не «Федоровна»: то друкарська помилка.

Дивні діла діються в нашій природі: після виснажливої спеки й бездощів'я в червні, в липні похолодало й пішли дощі, як восени. Надворі мрячно й на душі не весело, але сьогодні стало ясно, і я певен, що будуть ще сонячні дні й у нас.

Привіт від мене й дружини Вам і Вашій родині, а також Юркові, зокрема, й Наді.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 21.8.1979 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сердечно дякую за привітальну телеграму з днем народження. Це була єдина телеграма з-за кордону, що дійшла до мене, і сам факт цього мене дуже зворушив. Одержав багато привітальних телеграм і листів з України та різних міст Ра-

дяньського Союзу. Фізичні сили мої вичерпуються, хоч міцна душа ще тримається в кволі тїлі, бо, хоч-не-хоч, а минуло мені вже всі 80 літ... Ніколи не сподівався так довго затриматись серед живих.

Чи одержали мої рекомендовані листи, надіслані Вам 30 червня та 13 липня? Щось довго Ви не озиваєтесь на них...

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. На листівці — вхід до чудового нашого музею просто неба, де дбайливо й точно збережено й відтворено нашу минувщину.

Б.А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 11 вересня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Кілька днів тому я надіслав Вам рекомендованого листа, де повідомив, що Вашого останнього листа з цікавими для мене повідомленнями та всім, що в ньому було, я одержав і з великою цікавістю та вдячністю Вам прочитав. Але чогось я не певен, чи той мій лист дійшов до Вас, чи загубився десь у безмежних просторах, що відокремляють наші континенти... Отож нетерпляче чекаю листа від Вас з повідомленням, що Ви того мого листа одержали. Хоч у тому листі, на мій погляд, не було нічого такого, щоб могло не сподобатись людям, котрі цікавляться чужим листуванням, але хіба можна передбачити, на що зверне увагу упереджене око. Я пам'ятаю такий курйозний випадок з моєї епістолярної практики: засперечались дві особи з периферії, чи можна вживати вислову «питома вага» не тільки у фізичному аспекті, а й у переносному значенні і звернулись до мене як до «авторитетного» арбітра; я відповів, що, звісно, можна подібно до вислову «грати роллю», котрим, щоправда, часто зловживають наші журналісти, але один наш мудрагель морочив собі голову, що криється під, цією, невинною на перший погляд, «питомою вагою»...

Заздрю Вам, що у Вас починається вже весна! А в нас заходить осінь. Вересень місяць у Києві ще теплий і ясний, як то завжди буває, але холодні подуви часом нагадують, що ось-ось пожовкне й спаде листя з дерев, а там сніжна біла пелена вкриє землю і — прощай тепло!..

Бувши в Коломиї, прочитав на цвинтарі чудовий напис на надгробку, взятий із Франка:

Щезне все дрібне, болюче,
Що чуття душі давало;
Полипиться лиш постійне,
Супокійне й величне...

Як би я хотів, щоб і на моїй, може недалекої уже, могилі був такий напис! Вибачте мені за мій міenor, але нікуди не дінешся з своїми восьмидесятьма літами, з приводу яких один мій знайомий дідуган за моїх студентських років міг би сказати своєю улюбленою сентенцією: «Это вам не жук нагадил!...»

До речі, Настя Федорівна й Осадчий — мої герої з «Печатки» — списані з натури, решта — художній домисел у дусі тих часів.

Буду Вам вельми вдячний, якщо невдовзі повідомите мене про одержання рекомендованого й цього листа.

Моя дружина, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину!
З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 8 вересня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого зворушливого листа з 27 серпня я сьогодні одержав. Як бачите, лист дійшов до мене напругою швидко з усім укладенням у ньому. Сердечно дякую Вам за нього! Радий, що мої обидва листи також дійшли до Вас. Також одержав і Вашу привітальну телеграму, за яку складаю окрему подяку, бо це була єдина, котру я одержав з-за кордону. А взагалі одержав багато привітань не тільки з України, а й з різних місць Радянського Союзу. Особливо мене зворушили два адреси, надіслані від групи інженерів-металургів Донбасу й Дніпропетровщини. Не знаю, чи відомо Вам, що теперішня українська інтелігенція складається переважно з інженерів та наукових працівників різного профілю, а не з учителів, як то було колись, через що не можу Вам відповісти нічого певного про долю тої школи, де викладав колись наш класик Степан Васильченко: з київськими вчителями я не маю ніякого контакту, проте та метаморфоза, що про неї Ви запитуєте, цілком можлива...

На свій «ювілей» я виїхав з Києва, бо він мав відбуватись за досить сумних обставин та й боявся, що, коли мене прийдуть привітати хоч половина тих людей, що вітала мене з 70-річчям (а їх було тоді понад 100 душ), я муситиму позичати

в Сірка очей, бо не буде чим їх пригостити: адже останніми роками живу на саму тільки пенсію, котрої вистачає на скромне прожиття моєї родини, але не на таку учту, як «ювілейний» обід. А втім, перед моїм від'їздом зійшлося кілька приятелів, що принесли печене й варене (дружина перебувала тоді в лікарні з виразкою 12-палої кишки та запаленням жовчного міхура), звісно, не обійшлося і без «оковитої», яку довелося хильнути за своє здоров'я та за нашу прекрасну батьківщину. Трохи зіпсував мене один тост, де мене названо совістю української інтелігенції, бо мимоволі подумав: які ж ми бідні, якщо мене, що так мало зробив, чи міг зробити за своє довге життя, так величати...

І все ж вечеря пройшла в щирій і затишній обстановці.

У такому самому аспекті мене дивують оті відзначення далеко за межами рідної землі, чутки про які інколи доходять і до мене. Крім статті «Вірний син свого народу», що надрукована в календарі — книжці на 1979 рік, випущеної варшавською українською газетою радянського напрямку «Наше слово», в США перевидують мою книжку «Як ми говоримо» з передмовою Надії, котру Ви, мабуть, бачили під час її подорожі до Австралії (Чи не так?), в якомусь виданні знову надруковано мою давню статтю «Літера, за якою тужать» (про літеру Г), а також, здається, в Канаді, у якомусь молодіжному журналі (чи не в пластівському) в липневому номері надруковано одне з моїх улюблених оповідань «Бабині казки», що в нас друкувалося лише в комсомольському журналі «Дніпро», але не увійшло ще в жодну збірку моєї прози. Чув ще про якісь «імпрези», що відбулись, чи мають відбутись десь далеко від моєї рідної землі. Оце й усе, що я знаю, бо живу досить самотньо й замкнуто.

Гадав, що в Коломиї, куди я поїхав зустріти своє 80-ліття у вузькому колі своїх давніх галицьких приятелів, буде скромно й тихо, але про мій приїзд туди прочули львів'яни й івано-франківці, що зробили мені приємний подарунок своїм приїздом. Серед них був і художник Заливаха — талановитий митець і дуже приємна, чула людина. Отож за стіл сіло не 4-5 душ, як гадалось, а —13...

Повернувся додому, а привітання йдуть і йдуть аж досі. Між ними зворушила мене телеграма російського поета на Україні, до того ж і члена президії Спілки письменників, а поза тим — відома Вам з теорії літератури «фігура замовчування». Я не ласий на всякі урочистості — з мене досить пошани й визнання моїх читачів, але брак елементарної чемності часом смутить: не стільки за себе, як за тих, кому його бракує...

Часто тепер мені пригадуються слова мого улюбленого російського поета Блока¹:

Я, не спеша, собрал бесстрастно

Воспоминанья и дела,

И стало беспощадно ясно:

Жизнь отшумела и ушла...

З тою хіба різницею, що в мене — не «ушла», а «уходит»...
І все ж ще живу й навіть працюю. Привіт Ваші й родині від мене й дружини!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 жовтня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з буклетом соняшного Квінсленда я одержав і дуже дякую Вам за нього, а надто за ті короткі відомості про ювілейний вечір, присвячений моєму 80-літтю. Пишете, що було повно в залі людей, а чи були серед них і такі мудрагелі, як отой, що обурювався проти перевидання в Австралії мого роману «За ширмою»? Мені, як людині, що не цурається гумору й сатири, такий типаж подобається. Цікаво, які саме уривки з моїх творів читали на вечері та як сприйняла їх Вапа публіка — адже ювіляр є радянець?

Чи були в Австралії ще десь подібні вечори? Чи хоч трохи розкупили «Печатку» й як її сприйняла Ваша критика?

Якісь урочистості відбуваються в США та Канаді, але я майже нічого про них не знаю. Лиш днями одержав привітальну телеграму англійською мовою з Лондона від генерального секретаря інтернаціонального Пенклубу.

Останній мій рекомендований авіаліст до Вас я надіслав 8 жовтня, де писав, що титульні сторінки я одержав і нетерпляче чекаю на дальші сторінки, але їх покищо немає. Буду вдячний, якщо надішлете.

Цього року в нас якась незвичайна дивна осінь: у вересні було дуже холодно, а оце в жовтні так потеплішало й ви-

1) Блок Олександр (1880—1921) — відомий рос. поет. Друк. почав у 1903 р. Один з представників символізму. Перша книжка «Вірші про Прекрасну Даму» (1904). В дальших книжках критикував царську дійсність, режим: «Несподівана радість», «Снігова маска» (1907), «Земля в снігу», «Піричні драми» (1903), «На полі Куліковому», «Росія», «Ямбі», «Відплата», поема — «Дванадцять» (1918), револ. події оспівані в поемі «Скіфія». Був публіцистом і критиком.

погодилось, що іноді температура підвищується вдень до 18-20°, дарма що вночі бувають заморозки.

У приміщенні тепло, бо адміністрація, налякавшись вересневих холодів з 3 жовтня стала нагрівати парові радіатори. А надворі сонячно, через що й на душі трохи веселіше.

Привіт Вашій родині від мене й дружини.

На все Вам добре!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 16 жовтня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваш лист з 3/X феноменально швидко долетів до мене через неозорий простір, котрий розділяє наші континенти! Сердечно дякую Вам за нього. Ваш лист розминувся в дорозі з моїм, писаним 12/X, якого, сподіваюсь, Ви вже одержали.

Напишіть мені докладніше про літературний вечір у Мельбурні — скільки приблизно людей було, які саме твори читали, як реагувала публіка? Якщо матимете відомості про вечір у Сіднеї, — напишіть також. Чи хоч трохи відшкодували свої збитки на продажі «Печатки»? Про те, щоб надіслати мені якийсь гонорар чи посилку за цей мій давній твір, не може бути й мови! Ви хибно зрозуміли мої слова, які я колись писав Вам, що живу нині з самої своєї пенсії: це зовсім не так, як на потребу якоїсь допомоги мені, бо пенсії мені стає, щоб жити, хоч і без розкошу, але цілком пристойно. Отож і не думайте про якусь винагороду мені: досить і тої шани, що виявили Ви в зв'язку з моїм 80-літтям. До речі, я несподівано одержав телеграфне привітання з Лондона від Пенклубу, що, признатись, зворушило мене.

Відповідаю на Ваші запитання: 1933 року жив на Стрілецькій вулиці № 16; мою тодішню дружину звали Наталя, з нею я одружився 1926 року. Вона не покинула мене, а це я порадив їй узяти зі мною офіційну розлуку після моєї катастрофи 1935 року, що вона й зробила. З теперішньою моєю дружиною я побрався у селі Малоросійці 1953 року, а приїхали ми до Києва в червні 1957 року з трирічним сином Євгеном. Від першої дружини в мене є велика донька Ярина — кандидат наук, але вона — одірваний листок: живе й працює в Москві...

Цікаво було б прочитати спогади покійного Осьмачки¹ про мене. Гадаю, що там багато фантастики. Мені випало прочитати в періодичному львівському виданні 1942 року статтю про мене, якого вважали вже за мертвого й покликалися на оповідання про мене Осьмачки, за якими я — син дворянина, котрий, незважаючи на своє походження, став українським патріотом, тоді як насправді я — син робітника, машиніста-залізничника. Осьмачка згадував, ніби в мой господарі висів тільки портрет — Мазепи, тоді як насправді були й інші портрети. Одне слово, багато набріхано і перекручено, а для чого — не розумію.

Мабуть, і щодо дискусій моїх з Грицем Косинком теж багато фантазії. Безперечно, дискусії могли бути, але цікаві не вони, а той факт, що Осьмачка й Косинка, перебуваючи в літорганізації «Ланка» й будучи обидва селянками, визначались дивною непримиренністю. Осьмачка завжди, коли Косинка читав у «Ланці» свою чергову новелу, виступав першим у обговоренні й неодмінно казав: «А мені, Григорію Михайловичу, ваш фейлетон не подобався». Не новелла, не оповідання, а тільки — «фейлетон»! На це Косинка реагував звичайно так: «Як, як, Тодосю Івановичу? «Фейлетон» кажете?» і сміявся дрібним східним смішком. Це казало Осьмачку, і треба дивуватись, як у них не доходило до бійки... Шкода, що шизофренія, на яку часто слабував бідолашний Тодось, часто давалася знаки на його поведінці...

Ви обіцяли мені надіслати ще кілька сторінок з Вашої праці, але я щось не бачу їх...

На жаль, передрукувати статтю з календаря «Вірний син свого народу» не можу з багатьох причин.

Уже середина жовтня, але погода така, як у серпні: соняшно, тепло, навіть уночі останнім часом не буває заморозків.

Привіт від мене й моєї дружини всім Вашій родині!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

1) Осьмачка Тодось (1895—1962) поет і прозаїк. Писати почав у 1920-23 роки. Спершу належав до літ. групи АСПИС, потім до «Ланки», до «Марсу». Його книжки поезії «Круча» (1922), «Скитські вогні» (1925), «Клекіт» (1929). Був переслідуваний. Врятувався симуляцією божевільня. У 1943 р. у Львові видав зв. «Сучасникам», «Думку про Зінька Самгородського» — ватажка повстанців. Живучи в Німеччині, а потім у Америці, видав такі книжки: «Поет» (1947), «Китиці часу» (1953), «З-під світла» (1954). З прози: повісті «Старший боярин» (1946), «Пляч до двору» (1951), «Ротонда душогубців» (1956). Також переклав кілька творів з англійської мови.

Київ, 25 жовтня 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора, 24/X, одержав два Ваші листи з обкладинкою Вашої книжки та лист з 7/X з 11-16 сторінками Вашої книжки. Перед цим одержав Вашого листа з 3/X. Отже, як бачите, листи йдуть тепер ідеально швидко. Шкода тільки, що не одержав перших 10 сторінок Вашої книжки, котрі мене дуже цікавлять. Може Ви забули їх надіслати або той лист десь загубився в поштових нетрях...

З цікавістю й задоволенням прочитав надіслані сторінки й дуже мені подобалась обкладинка Вашої книжки: справді, приємно взяти в руки книжку з такою обкладинкою!

Може, чули, як відбувся вечір у Нью-Йорку 14/X? Чи був уже вечір у Сідней й як він там відбувся? Скільки приблизно слухачів було на вечорі в Мельбурні?

Не пам'ятаю, чи я писав Вам, що одержав поздоровлення з Лондона від Пенклубу англійською мовою?

Ще раз пишу Вам, щоб Ви і не помислили надсилати мені якийсь гонорар чи подарунок за перевидання мого давнього оповідання «Печатка». Ні в якому разі! Цікаво, як сприйняв це оповідання Ваш сучасний читач: адже там мовиться про «дела давно минувших дней, преданья старины глубокой»...

Питаєте, чи пишу далі? Хотів би писати, але хвороба дружини, потреба шукати потрібних їй продуктів та одвозити їх у далеку від мого будинку лікарню забирала багато фізичних сил, аж мало часу лишалось на листування, котре я частково занехаяв. На щастя, дружина видужує й незабаром повернеться додому, — отоді й мені стане набагато легше.

Добре було б, якби авторка передмови до моєї книжки «Як ми говоримо», за Вашим прикладом, надіслала мені рекомендованим листом, обкладинку цієї книжки. Напишіть їй про це, якщо знаєте її адресу.

У нас, після золотой осені в жовтні цього року, раптом 24/X страшенно похолодало й пішов мокрий сніг, а вночі температура повітря знизилась до -3° . Сьогодні триває така ж холоднеча, зривається сніг, хоч невдовзі й тоне. Мабуть, це вже остаточно кінчилося тепло.

Як почуваете себе? Який стан Вашого здоров'я? Напишіть докладніше про себе.

Ще раз дякую Вам за все, що Ви зробили для мене!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 12 листопада 1979 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав Вашого листа з 24/X, а ще раніш за 7 й 3 жовтня, не кажучи вже про окремого листа з обкладинкою Вашої книжки. В одному з цих листів були сторінки з Вашої книжки — 11-16. Листа з 12/X я не одержав, отож, якщо Ви надсилали його рекомендовано, то зверніться зі скаргою на свою пошту. Перелічую воднораз і свої рекомендовані листи до Вас: 12/X, 16/X і 26/X¹. Сподіваюсь, що Ви їх усіх одержали, а як ні, то напишіть, котрий мій лист не дійшов до Вас, щоб я мав підставу заявити про це пошті. Шкода, що не довелось прочитати мені початкові сторінки Вашої книжки, та ті, що йдуть далі. Тим часом дякую Вам за всі ці листи й узагалі за все, що Ви для мене зробили й робите. Мені цікаво, який саме уривок читали із «Смерті» та що саме із «Землею українською». Цікаво, що то була за одна «імпреза» ще, за успіх якої Ви побоювались. Також цікаво, які саме сторони мого приватного життя описав у своїх спогадах Тодось?² Хворіючи на шизофренію, він міг багато чого нафантазувати про мене, хоч особисто ставився до мене добре. Цікаво, що не хто інший, а я перший визнав у нього відхилення від нормального глузду, чого не помічала навіть його дружина лікарка-окуліст, а коли його недугу було встановлено клінічно, він тільки завдяки моїм умовлянням згодився лягти в лікарню. З лікарні він одного разу втік невідомо куди, і мені й його дружині довелося витратити чимало часу, щоб об'їздити всіх спільних знайомих, куди він міг заскочити в лікарняному халаті й капцях, але умовити Тодосю повернутись назад до лікарні пошало не дружині, а мені. Часом на нього надходили періоди просвітку, коли він виписувався з лікарні, перекладав далі Шекспіра, навіть учителював, але печать психічної хвороби все ж лишалась, і коли він розмовляв зі мною, я на обличчі читав у нього дві рівнобіжні думки: одна, щоб підтримувати далі розмову, а друга — потаємна, розгадати яку годі було... Чув я, що й далеко від рідної землі він періодично слабував на ту ж такі психічну хворобу.

Цього року в нас якась незвичайна осінь: після холоднуватого вересня, у жовтні стало тепло, як у серпні, але це тривало до 23/X, коли враз похолодало, знизилась до мінусових показників не тільки нічна, а й денна темперантура, а головне випало так багато снігу, що кілька днів довелося наполег-

1) Приблизно 20-30% листів як моїх: до Антоненка-Давидовича, так і його листів до мене радянська цензура конфіскувала. Д.Ч.

2) Тодось — Тодось Осьмачка.

ливо працювати снігоочищувачам, поки сьак-так стало можливо їхати автотранспортові, не буксуючи на узвозах. А оце перед жовтневими святками на початку листопада, замість снігу, пішов теплий дощ, сніг геть розтанув і температура вдень і вночі стала плюсова, лиш ранком бувають тумани. Одне слово, як казали колись жартівники: «Все змінилось под нашим Зодиаком: Рак Девој стал, и Дева стала Раком!». Дехто пояснює ці витівки природи нашим атомним віком, але мені здається, що тут якась інша причина.

А у Вас там тепер у розповні весна? Заздрю Вам, бо не люблю осінньої мряки й сльоти.

Дружина дякує Вам за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Ващу родину.

На все Вам добре!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 2 січня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

У середині грудня я надіслав Вам новорічне привітання, але від Вас досі не дістав аналогічної листівки. Це починає мене турбувати — чи не захворіли часом? А може Ваше привітання ще блукає десь у дорозі, адже між нами і нашими континентами така величезна відстань...

Зате нещодавно одержав Ваші дальші сторінки й з великою цікавістю та задоволенням прочитав. Буду вельми вдячний Вам, якщо й далі надсилатимете мені таке цікаве.

7-го січня лягаю на три тижні до лікарні «ремонтувати» єдине праве зряче око, бо зір став занепадати; водночас там трохи почаклюють із моїм серцем, що теж стало неабияк хибити. Але Ви не зважайте на те й пишпіть мені далі: дружина буде мене відвідувати і приносить листи.

Привіт Вам і Вашій родині від мене й моєї дружини.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 19.3.1980 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дуже дякую за листа з 3/Ш, який, певно, розминувся з моїм рекомендованим листом з 29-го лютого, де я писав док-

ладно, які Ваші листи я одержав. Пакунок я не одержав і досі.

Після лікарні я вдома пролежав півтора місяця, хворіючи на запалення легень з ускладненням, і лише кілька днів тому почав виходити надвір. Щодо зору, то я почуваю десь те ж саме, що й Ви: око швидко стомлюється від читання, а надто після телевізора і, хоч-не-хоч, а треба давати йому перепочити.

У попередньому листі я писав Вам про нашу літературну подію: вийшла з друку книжка Ліни Костенко «Маруся Чурай». Вона блискавично розійшлась у Києві, коли я був хворий, і мій приятель з великими труднощами дістав мені один примірник, який я вже двічі з насолодою перечитав, але, на жаль, не мав змоги надіслати Вам цю книжку. Тепер можу Вас потішити: на Великдень мені привезуть з периферії один примірник, і я одразу надішлю його Вам.

Є й сумна новина: пішов із життя найкращий, на мою думку, наш сучасний прозаїк Григорій Тютюнник¹, якому було тільки 49 років... Його урочисто ховали на Байковому цвинтарі при великій кількості зажуреного люду. Дуже шкода його: це велика втрата для нашої літератури...

Радий, що вийшов у Вас із друку переклад на англійську мову мого роману «За ширмою», і буду вдячний бодай за обкладинку цієї книжки. Передайте мою сердечну подяку за переклад Юркові.

Разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину. На все добре Вам.

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

20 травня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 12/IV я одержав десь тиждень тому, але через хворобу, що вклала мене в ліжко, не зміг вчасно відповісти. Вибачте мені за це! Що за хвороба така — спитаєте? Хронічне запалення легень, що дає рецидиви від найменшої застуди. А тут, як на те, незвичайно пізня весна, що забарилась на цілий місяць, вельми сприяє застуді (кілька днів тому тільки почали вкриватися молодим листям київські каш-

1) Григорій Тютюнник брат Григорія Тютюнника, автора відомого роману «Вир», за який дістав премію ім. Т. Г. Шевченка. Григорій Тютюнник нар. в 1931 р. в с. Шиліаки Зіньківського р-ну на Полтавщині, вчився в Шилівській семирічній школі, в якій свого часу навчався й упорядник збірника цих листів. Григорій Тютюнник покінчив самогубством у березні 1980 року в Києві.

тани, тоді як раніш у цю пору вони вже відчували...) Отож 6/У, коли я вже очунав від попереднього захворювання, я пішов на пошту, не звертаючи уваги на мжичку й сльоту, дорогою промочив ноги, а ввечері температура підскочила до 39,9°. Майже став змагатися з Броз Тіто, — хто швидше дійде до фінішу, але він мене таки, як бачите, випередив...

Ще 5 квітня я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею «Марусю Чурай» Ліни Костенко; сподіваюсь, Ви досі вже її одержали, а тому нетерпляче дожидаю повідомлення про це й Вашу оцінку нового твору нашої талановитої поетки. У квітні я надіслав Вам рекомендовані авіалисти — 7 та 14 чисел. Чи одержали їх? Від Вас, крім згаданого листа з 12/У, я одержав ще з 8/У листа. А от щодо пакунку, то десь він ще блукав в поштових нетрях, якщо не даблукав десь остаточно... Я вельми вдячний Вам за ті спокусливі речі, що в ньому, і мені буде шкода, коли Ваш вельми добрий намір зробити мені приємність, зазнає транспортного фіаско...

Щодо обкладинки до мого роману «За ширмою» англійською мовою, то, правду кажучи, вона й у мене не викликала захоплення. Я — реаліст не тільки в творчості, а у сприйманні інших творів. Не доберу, що це — сюрреалізм чи екстраавангардизм? Це чи те воно, але в моєму уявленні воно ніяк не в'яжеться із задумом чи реалізацією мого твору. Але, як кажуть, «те, що ти написав, уже не належить тобі», тому і я дивлюсь на цю обкладинку сторонніми очима й питаю себе, чи я, побачивши на вітрині, книжку з такою обкладинкою, поспішив би її придбати? Навряд! Добре, якщо мого смаку не будуть додержуватись інші, надто англомовні покупці книжок, бо в такому разі могла б піти на марне коштівка праця Юрка над перекладом і Ваші фінансові заходи. Не знаю, чи самому Юркові справді подобається обкладинка, але я цілком розумію його, що опинився в полоні фантазмагорій авторки обкладинки, надто якщо вона не тільки добра його знайома, а ще й чарівна жіночка... Це щось більше за відоме тривіальне російське: «Если женщина захочет, то поставит на своем», що циніки переробляли на свій кшталт: «Если женщина захочет, то... поставит самовар»... У всякому разі я вельми вдячний Юркові за переклад і від усієї душі бажаю йому, щоб він через обкладинку не зазнав банкрутства.

Вибайте, що я й досі не виконав Вашого прохання й не надіслав Вам фота пам'ятника Сковороді в Києві: річ у тім, що таке фото можна було замовити не державному фотоателю, а лиш аматорові-ентузіастові, та, на біду, цей аматор занедужав був на ноги й тільки тепер починає потроху оклигувати. Він мене запевнив, що фото буде, тільки слід ще трохи почекати.

Дивуєтесь, що я писав Вам попередні листи рукою, а не друкував на машинці? Причина проста: чотири місяці моя друкарська машинка перебувала в черговому ремонті й лиш нещодавно повернулась, страдниця, до мене. Тепер мені легше спілкуватись з моїми тутешніми й далекими друзями.

Моя дружина дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 24 травня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учора одержав Вашу аерограму з 9/У, а сьогодні прийшла й Ваша рекомендована аерограма з 23/У. Отож Вам не треба скаржитись на пошту, дарма що вона на два тижні затримала чомусь Вашу рекомендовану аерограму. 21/У я надіслав Вам рекомендованого листа, де повідомив, що титульну сторінку, а також і обкладинку перекладу мого роману «За ширмою» англійською мовою я також одержав, тоді як пакунку нема й досі. Я вже писав Вам про своє враження від обкладинки, додав лиш, що мені здається, вона більше відповідала б якомусь футуристичному твору, або чомусь у дусі сюрреалізму, а не реалістично написаному романові. А втім, може я, а частково й Ви, — відсталі люди й не розуміємося на сучасних образотворчих напрямках — хто зна... Може, саме екстравагантність обкладинки й приваблюватиме сучасного читача придбати книжку й поцікавитись, що там і до чого? Аби тільки вона не відштовхувала серйозного читача, чого я трохи побоююся, і щоб бідолошний Юрко не зазнав збитків на тій своїй праці, в яку він вготив стільки енергії й часу. Передайте йому ще раз мою подяку й привіт!

Дуже радий, що Ви одержали «Марусю Чурай» Ліни Костенко й вона Вам дуже сподобалась. Дивно, що у Вас нема її в продажу, адже, здається, велика частина тиражу пішла на експорт... Дуже добре, коли Ви напишете про цей твір прихильну статтю, а Ваша дочка згадає про цей твір добрим словом по радіо.

Чогось вартого уваги я не знаходжу на нашому літературному обрії крім Ліниної «Марусі Чурай», якщо з'явиться, я неодмінно надішлю Вам, хоч мушу сказати, що часті хвороби й загальний фізичний мій стан не дозволяють мені, як ко-

лись, пильно стежити за літературними новинами — про них мене повідомляють приятелі, набагато молодші за мене.

Прошу повідомити мене про одержання цього листа.

Моя дружина дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 26 червня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Щось давненько нема від Вас вісток, і це починає мене турбувати: чи не занедужали часом або чи не сталося з Вами ще якої халепи? Останніми були Ваші аерограми — з 23.4 та 9.5. Мій останній лист був 24.5.

Я дуже радий, що Вам сподобався віршовий роман Ліни Костенко «Маруся Чурай», котрий слід вважати за неабияке явище на нашому літературному полі. Чи були вже відгуки на цей твір у Вашій пресі?

Після смерті Г. Тютюнника, якого я вважав за провідну постать у нашій прозі, на перший план виступає тепер Юрій Мушкетик¹. Цього року він став лауреатом Шевченківської премії за роман «Позиція», але цей твір його далеко слабший за попередні романи — «Біла тінь» та «Біль», де він показав себе ерудованим майстром психологічного письма. Перші його твори на історичну тематику «Семен Палій» та «Гайдамаки» були маловизначні й не привертали до себе особливої уваги, та він і сам каже про себе: «Я тоді ще не вмів писати художні твори, а навчився лиш геть пізніше». І це правда. Я докладаю нині всіх зусиль, щоб роздобути ці його цікаві останні романи й надіслати Вам, бо знаю, як Ви цікавитесь нашими літературними новинами, вартими уваги. На жаль, до цієї категорії перестав належати А. Дімаров, що його останні дві речі є переспівами давно набридлої воєнної тематики...

Ви просите надіслати Вам моє останнє фото, отож надсилаю Вам групову світлинку, де на передньому плані Ви бачите мене в піжамі, яку я ношу на правах хворого, навіть коли до нас завітають гості. Поряд мене сидить мій приятель — куль-

1) Мушкетик Юрій (нар. 1929 р.). Окремі повісті та романи: «Семен Палій» (1954), «Гайдамаки» (1957), «Вогні серед ночі» (1959), «Чорний хліб» (1960), «Серце і камінь» (1962), «Крапля крові» (1964), «День пролітає над нами» (1967), «Останній острів» (1969), книжка новель «Зелене жито» (1965) та найновіших романів «Позиція», (1979), «Біла тінь» і «Біль». Лауреат Шевченківської премії.

турний робітник з периферії, далі моя дружина й остання праворуч — Надія Суровцова², яку називають жінка з легенди й про яку Ви, мабуть, чули. Наприкінці травня вона приїхала до Києва з Умані лікувати очі, завітала до мене й унаслідок цього з'явилась ця світлина, бо, як Ви знаєте, я не люблю спеціально фотографуватись, а до того ж увесь час нездужав, лише тиждень, як перестав температурити вечорами й не стало докучливого кашлю. Як діагностували лікарі, в мене хронічне запалення легенів і плеври, рецидивам яких сприяла тривала холоднеча, котру змінило справжнє тепло лише в середині червня.

Дуже радий за Ваші видавничі успіхи й вихід англійською мовою Ваших подорожніх нарисів. Щастя Вам і далі в цьому!

Цікаво, що Вам відповіла фірма, через яку Ви надіслали мені пакунок, який десь загубився між нашими континентами? Чи повернуть Вам витрачені гроші?

Чи у Вас уже відчувається по-справжньому зима з морозами й снігом?

Нетерпляче чекаю на Вашого листа, а тим часом від себе й дружини шлю привіт Вам і Вашій родині!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 4 липня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

26 червня я надіслав Вам рекомендованого авіаліста, а вчора й сьогодні одержав дві Ваші аерограми з 9/УІ й 12/УІ. Я скаржився, в листі, що давно не маю від Вас вістей, а виявилось, що Вас спантеличив мій лист з ранішньою датою, котрий прийшов пізніше за другого листа. Такі поштові казуси трапляються інколи, але я не ремствую на це, бо додержуюсь принципу: краще пізно, ніж ніколи. До того ж нема нічого дивного, коли якийсь лист і загубиться, адже нас розділяють не тільки континенти, а й різні пори року: у вас почалася вже

2) Суровцова Надія (1896—1985) — видатна громадська діячка, історик, перекладач. Співроб. Укр. Центральної Ради. Співроб. Мих. Грушевського. Емігрувала до Відня. Повернулася в Україну слідом за Мих. Грушевським. Заарештована на поч. 30-х років, 28 років перебувала на засланні. Повернулася після смерті Сталіна. Знову була заарештована в 70-х роках. Знайома з багатьма письменниками. За її сміливість і невтомність у праці й боротьбі за людську й національну правду її називали «Жінка з легенди». Написала два тому спогадів, але КГБ під час недавнього трусу забрало.

зима, а в нас саме літо врозповні. Щоправда, цього року тепло запізнилось майже на місяць: не тільки був холодний травень, а й у червні здебільшого дощило й лиш зрідка проглядало сонце. Це зле позначалось на моєму здоров'ї, бо найменша застуда викликала рецидив мого хронічного запалення легенів і плевриту. Та тепер нарешті ніби видужав: уже понад тиждень не температуру вечорами, лиш інколи вночі й ранком доймає кашель. А втім і на це не слід мені дуже скаржитись — адже через місяць мені мине 81 рік! Час уже збиратись до «походу у небуття без воріття», як колись чудово висловився М. Рильський...

Я дуже радий, що Вам та іншим закордонним читачам сподобався віршований роман Ліни Костенко «Маруся Чурай». У квітні місяці авторці минуло 50 років, але це чомусь не було відзначено спеціальним вечором, лиш у «Літературній Україні» була досить посередня стаття про творчість останніх років нашої найкращої після Симоненка поетки. (Творчість Вінграновського, котрий обіцяв попервах дуже багато, не вкладається, на мою думку, в цей ряд...). Після трагічної смерті Григора Тютюнника, що вів перед у нашій сучасній прозі, на перший план висувається Юрій Мушкетик. Цього року він став лавреатом Шевченківської премії за роман «Позиція», але я цю премію дав би йому за попередні романи «Біла пляма» та «Крапля крові», де він показав себе глибоким психологом і взагалі цікавим оповідачем. Докладаю всіх зусиль, щоб дістати двотомник з цими творами й надіслати Вам. Може, й Ваш Юрко зацікавиться цими романами, щоб перекласти їх на англійську мову, тим більше, що тематика цілком сучасна в них, а герої в основному інтелектуали — науковці й лікарі. Щось іншого цікавого в нашій літературі за останній час мені важко назвати: здебільшого це переспів воєнної тематики, на чому попасається і цікавий раніш А. Дімаров.

На жаль, ще й досі не можу надіслати Вам фото пам'ятника Сковороді в Києві. Уся біда в тому, що державні фотоателє не приймають таких замовлень, а я сам не фотоаматор; вправний знайомий фотоаматор хворів був на ноги, але, здається, вже видужав і незабаром вдовольнить моє прохання, а я — Ваше бажання. У попередньому листі я надіслав вам аматорське фото, де я сиджу в колі близьких мені людей, але то фотографував приїжджий на два дні до Києва чоловік, котрий потім надіслав мені цю світлинку поштою. Не гризіться, що десь на пошті загубився Ваш пакунок мені: аби тільки Вам повернула фірма гроші...

Щодо обкладинки книжки перекладу на англійську мову мого роману «За ширмою» я вже писав Вам свою думку: мо-

же, ми з Вами стали старі й не розуміємо модерних смаків, але добре буде й те, якщо така обкладинка не відганятиме читачів. А от обкладинку до «Печатки» Ви мені не надсилали лише титульну сторінку я побачив. Якщо можна, не відмовте ласкою надіслати мені її, бо, далєбі, не уявляю, як та художниця «модерністка», чи як її назвати, могла зробити обкладинку в реалістичному плані.

Постараюсь ближчим часом поінформувати Ліну Костенко про успіх її роману за межами рідної землі, зокрема в Гарвардському університеті.

Моя дружина дякує Вам за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину. Окремий привіт з подякою передайте милому, хоч, може, трохи й химерному, Юркові.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★



Антоненко-Давидович і Михайлина Коцюбинська.

Київ, 1 серпня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за Вашого милого листа з 17 липня, якого я вчора одержав. Останній мій лист до Вас був також рекомендований з 26 червня. Сподіваюсь, Ви досі його вже одержали. Про альманах «Новий обрій» я читав також у Вашому листі, отже, виходить, усі Ваші листи дійшли до мене. Ви якось просили мене надіслати Вам моє фото з останніх часів. Оце випадково знайшов своє позаторішнє фото, котре, хоч і аматорське, але показує мене приблизно таким, яким я є сьогодні, коли хвороба не вкладає в ліжку; вкладаю це фото у цього листа. А от з фото пам'ятника Сквороді Вам доведеться ще почекати, бо фотоаматор ще не остаточно видужав, щоб рушити на Поділ і там сфотографувати цей пам'ятник.

Дуже радий, що Вам та іншим подобався віршований роман Ліни Костенко «Маруся Чурай». Вашу оцінку з попереднього листа я передав авторці. Якщо хочете написати їй особисто з приводу її останнього твору, то адреса авторки така: ССРСР, Київ, Брест-Литовський проспект, 21, кв. 182, Ліні Василівні Костенко. Гадаю, що авторці буде приємно почути добрий відгук про її твір з другого континенту.

Одна пані з США, з котрею я давненько листуюсь, написала мені, що в Канаді перевидано моє оповідання «Печатка» (у Канаді живе одна з її дочок), але я гадаю, що то помилка: мабуть, у Канаді продають ту «Печатку», що вийшла Вашими заходами в Австралії. До речі, від цієї пані я нещодавно одержав пакунок, отже, якби Ваш пакунок не загубився б десь у дорозі, а дійшов до Києва, я б також одержав його. Але не гризійся тим: аби тільки фірма повернула Вам витрачені гроші, бо, як кажуть росіяни: «Мне не дорог твой подарок — дорога твоя любовь»...

У нас у розповні літо: по-справжньому тепло, хоч і нема великої спеки, часом перепадають короткочасні дощі з дрібненькими грозовицями, що зовсім не задовольняють мене, котрий любить слова Некрасова: «Буря бы грянула что ли!». Чи то велике місто з його будинками-хмарочосами, не дають відчуття грандіозності грозовиць, надто горобиних ночей, чи й справді ці грозовиці здрібніли останнім часом, проте нещодавно сталося таке: десь так опівночі, коли я вже почав дрімати в ліжку, я відчув крізь опущені повіки великий спалах, а потім враз такий страшний вибух, що мені здалося, ніби то десь поблизу вибухнула бомба, а виявилось, як потім повідомляла газета «Вечірній Київ», — над містом пронісся гураган такої великої сили, що не тільки ламавав на деревах гілля, а

й повивертав у багатьох місцях дерева з корінням...

Почуваю себе нині трохи ліпше, але роки беруть своє й відчутно починає «здавати» серце.

Дуже радий, що Ваші подорожні нотатки й нариси виходять англійською мовою. Вітаю з успіхом!

Як розходиться «За шпирмою» англійською мовою? Чи повернуться бідолашному Юркові його фізичні, інтелектуальні та грошові витрати за цю його працю над перекладом мого роману?

Напишіть, будь ласка, коли Ваш день народження, а то я ніколи не вітаю Вас і почуваю себе через те дуже ніяково...

Дружина, разом зі мною, дякує за привітання й вітає Вас і Вашу родину!

На все добре Вам!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 22/УІІ 1980 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сьогодні одержав Ваш подарунок мені — книжку П. Вакулєнка «Папуа Нова Гвінея», за який сердечно дякую Вам. Радий був бачити в книжці кольорове фото автора, тубільця й Вас. Видання й ілюстрації справляють дуже приємне враження, шкода тільки, що автор не дуже зутарний як художник та й мова його потребувала б Вашого редагування. Передайте авторові мій привіт і подяку за видання цієї в цілому цікавої книжки. 20/УІІ я надіслав Вам рекомендованого авіаліста, а ще кількома днями раніш — рекомендовану авіабандеролью з романами Ю. Мушкетика. Чи одержали все те? Від Вас у попередній кореспонденції одержав обкладинку мого оповідання «Печатка», перевиданого в Австралії. Обкладинка мені в цілому сподобалась, але деякі свої критичні зауваження я написав у попередньому листі. Чи згодні Ви зі мною? Разом з дружиною вітаю Вас і Вашу родину»

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 16 жовтня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші аерограми з 25/УІІ та 5/Х одержав майже одноразово

зово, за які сердечно дякую Вам. Вибачте, що забарився з відповіддю, бо все чекав на вихід у продаж нової книжки Вашої улюбленої поетки Ліни Костенко «Неповторність», щоб повідомити Вас, що одночасно з листом надсилаю й цю книжку, як це роблю тепер. Довелося полювати на цю нову збірку, бо наш радянський читач любить твори цієї поетки так само, як і Ви. Досить сказати, що в одній тільки київській книгарні «Поезія» за півдня розійшлося три тисячі примірників цього нового видання! Сподіваюсь, що Вам, як і мені, сподобаються нові поезії цієї глибокодумної, оригінальної й часто густо афористичної авторки. На тлі багатьох посередніх поезій, що складаються своєю одноманітністю одне на одне, творчість Ліни Костенко світить як променистий маяк у сучасне й майбутнє своєї рідної землі та її людей. Надсилаю бандероллю рекомендованою авіапоштою, щоб Ви мали змогу швидше натішитись цією новою збіркою, читаючи яку, мимоволі думаєш старою біблійною фразою: «Відкіля нам сіє?..»

Вкладаю в листа й вирізку з нашої «Літературної України» про Вашого улюбленого радянського письменника А. Дімарова. Мабуть Вам приємно буде прочитати її. Питаєте, як правильно писати прізвище славного російського маляра: Рєпін чи Рєпін. Гадаю, що слід писати — Рєпін, цебто так, як вимовляють росіяни слово «репа», від якого походить це прізвище.

Щодо повернення Вам Вашої посилки мені, то гадаю, що це сталося через те, що надіслали її не Ви особисто, а якась фірма, під якою можна розуміти хтознащо: три місяці тому я одержав посилку з США від одної старої панувальниці моєї творчості; посилка надійшла швидко з усіма речами, що там були...

На жаль, не можу Вам сказати, наскільки змінилась Криворівня з часів перебування в ній Г. Хоткевича й написання його повісті «Камінна душа»: колись давно я тільки проїхав автобусом через Криворівню, їдучи до Жаб'я, що зветься тепер Верховина, а тепер, хоч і приїхав автомашиною, але кволі через старість ноги не дозволили багато ходити, лиш заглянув у місцевий музей, типовий для районного масштабу, що не справив на мене особливого враження. Не можу сказати й скільки там, у Криворівні, тепер живе людності, чи, як Ви пишете, населення, а також не знаю, скільки там шкіл. Книгарі, крисані, гачі й інші речі гуцульського одягу можна побачити на людях тільки на свята, а в звичайну пору ходять у європейському вбранні, як і скрізь на Радянській Україні. Будинки — під шифером або бляхою, зрідка можна побачити й під гонтом. Типові гуцульські дерев'яні будівлі, так звані колиби, можна побачити лише на половинах, але туди я не до-

іхав, бо день був спекотний і я з своїм хворим серцем погано почував себе в той соняшний день.

З Г. Хоткевичем мене познайомили в 20-х роках у Держвидаві, куди він приїхав у якійсь видавничій справі з своїх Деркачів під Харковом. На мене він справив тоді дуже приємне враження, хоч я ніяк не міг зрозуміти його ворожнечі до Миколи Хвильового, якого він інакше не називав як з його російським прізвиськом — Фітільов... Я мав нагоду тільки один раз бачити Г. Хоткевича й розмовляти з ним, через що не знаю, чи пояснюється ця ворожнеча до Хвильового сарказмом того до «гопаківсько-шароварівської «Просвіти», чи несприяттям у Хоткевича «прекрасних озер загірної комуни» Миколи Хвильового...

Хоч у нас почали нагрівати радіатори в приміщеннях з першого жовтня, але надворі дуже потепліло і зайшла справжня золота осінь. Щодня роблю моціон 30-40 хвилин і милуюся на золоті барви дерев, котрі ось-ось щезнуть, поступившись дощам і мокрому снігу...

Дружина дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину. Окремий привіт від мене Вашому симпатичному Юркові.

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 11 вересня 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Нещодавно я надіслав Вам nereкомендованого авіаліста, якого Ви, певно, вже одержали, а оце похопився, що не відповів Вам на Ваше філологічне запитання: де ставити наголос у множині іменника «храм» — хрАми чи храмА? Ви писали мені, що у Вас виникла дискусія з приводу цього наголосу, і Ви вирішили звернутись до мене як до компетентного в цій справі арбітра. Леле, я і сам інколи помиляюся в наголосах, але в цьому випадку мені здається, що істина на Вашому боці: в множині іменника «храм» наголос треба ставити наприкінці слова. Мою думку підпирають цитати з Шевченка: «І царі самі побудували храми, кумирні, олтарі», «А той, щедрий та розкошній, все храмИ мурує».

Проте слід зауважити, що в нашій поезії трапляються наголоси й на середньому складі цього іменника, наприклад у Ліни Костенко: «Кого улеслили дарами, кого втопили у крові, і тільки храми, древні храми стоять по груди в кропиві».

але це слід, мабуть, віднести на рахунок «поетичних вольностей».

16 серпня я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею книжку з двома романами Ю. Мупкетика. Сподіваюсь, Ви вже одержали цю бандероллю, хоч, мабуть, і не встигли ще прочитати ці романи. Цікаво, яка Ваша думка про ці твори, котрі в нас так сподобались читачам, що мені важко було роздобути примірника для Вас. Я особисто не дуже був захоплений цими творами, але на тлі нашої сучасної прози вони помітно вирізняються певною проблематикою й подекуди глибиною думки.

Мої останні рекомендовані листи до Вас були 1 та 16 серпня. Я вже писав Вам, що книжку «Патуга Нова Гвінея» я одержав і дуже дякую Вам за неї.

Вересень цього року в нас дуже теплий — немовби компенсація за холодні весну й літо. Потерпаю перед зимовими холодами, коли треба буде мені стерегтися від застуди, але треба ж, хоч і не надовго, виходити надвір — подихати свіжим повітрям після накуреної кімнати, бо я й досі не кинув цієї звички. Інтелект мій зберігає ясність, навіть повернулась охота до творчості, але фізичні сили мої занепадають... А як Ви почуваете себе?

Дружина моя дякує Вам за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину. Озивайтесь!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 24 жовтня 1980 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Хоч і дуже запізно, виконую Ваше прохання й свою обіцянку — надсилаю Вам фото пам'ятника Г. Сковороді в Києві. Це, до речі, остання робота видатного скульптора Кавалеридзе, автора першого пам'ятника Шевченкові у Ромні, що його споруджено було ще в 1918 року. Боюсь, що запізнився з виконанням Вашого давнього прохання, але, як кажуть, краще пізно, ніж ніколи...

11 жовтня я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею нову збірку поезій Ліни Костенко «Неповторність», котру, сподіваюсь, Ви вже одержали. Тоді ж одночасно я надіслав Вам звичайного авіаліста. Чи одержали?

Мені ця збірка нашої найкращої радянської поетки подобається чи не більше подекуди за попередню її книжку

«Маруся Чурай». Подивляю із зблисків немеркнучого таланту авторки, що вражають на багатьох сторінках збірки глибиною думки щирістю й афористичністю. Гадаю, що й Вам сподобається це нове надбання нашої радянської літератури.

У Вашій південній кулі, мабуть, саме, в розповні весна, а в нас зайшла справжня глибока осінь: інколи перепадають дощі, але температура, навіть уночі, ще не знижується до нульових позначок. Частенько бувають і сонячні дні, як сьогодні, але це осіннє сонце лише світить, а не гріє. Проте я радий і йому, бо легше дихається під час півгодинного моціону, який роблю щодня: на більше не стає ні часу, ані спроможності кволих старечих ніг...

Дружина дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

Чекаю на Ваші листи.

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 17/XI 1980 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за листа з 24/X, котрого я оце одержав. Саме того дня, як Ви писали мені листа, я надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею нову книжку Ліни Костенко «Неповторність». Річ у тім, що стаття Слабошпицького про цю книжку Ліни Костенко з'явилась у «Літературній Україні» на тиждень, якщо не більше, раніш, ніж книжку стали продавати. Хоч тираж її вдвічі більший за «Марусю Чурай» — 16 000 однак у Києві вона блискавично розійшлася. У книгарнях стояли черги по цю книжку, що є нечуваним явищем у Києві! Як бачите, в нас не перевелись споживачі справжньої поезії! Глибиною думки й афористичністю деяких поезій цієї збірки ця книжка справила на мене велике враження і окремими творами сподобалася навіть більше за «Марусю Чурай». Сподіваюсь, що досі Ви вже одержали авіабандероллю з цією книжкою. Я написав Вам 12 і 26 жовтня рекомендовані авіалисти, котрі, гадаю, теж уже дійшли до Вас, а як ні, то напишіть мені про це, щоб я міг подати скаргу на пошту.

Уявляю, яку радість дали Вам зустрічі з бандуристом і співаком, колишніми Вашими учнями та вихованцями, що дало Вам змогу пересвідчитись, як Ваша педагогічна діяльність дала такі блискучі наслідки!

Тішуся Вашими культурними та видавничими успіхами і бажаю дальшого розвитку їх.

Газета «Літературна Україна» справді ожила, після того як її став редагувати тямущий у літературі Перебийніс: точиться цікава дискусія про шкільні підручники, порушуються важливі проблеми тощо.

Нещодавно одержав повідомлення, що якесь науково-дослідне т-во української термінології в США видало третім виданням мою книжку «Як ми говоримо» за редакцією К. Церкевича й В. Павловського та співпраці мовного консультанта Наталії Пазунок. Чи Ви не знаєте, що то за одні?

Про своє здоров'я писати не буду, бо нічого радісного нема: все йде, як і має йти в людини, котра переступила 81-й рік свого віку...

1 листопада в нас випав великий сніг і температура повітря навіть удень стала мінусова. Снігу випало так багато, що довелось пустити в роботу снігоочисувачі. А оце вчора пішов дощ, температура повітря підвищилась до 5° тепла, і сьогодні сніг геть зовсім розтанув. Повернулася типова для цієї пори року осінь...

Дружина дякує за привітання й разом зі мною вітає Вас і Вашу родину.

На все добре Вам!

З пошаною і вдячністю

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 27 листопада 1980 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас з днем народження й від щирого серця бажаю Вам багатьох років життя, творчої наснаги та дальшого успіху у Вашій педагогічній та видавничій роботі.

Вашого листа з 11/XI одержав. Невже Ви й досі не одержали збірки поезій Ліни Костенко «Неповторність», яку я надіслав Вам рекомендованою авіапоштою десь майже місяць тому? Крім того листа з 11/IX, на якого Ви мені відповіли я надіслав Вам рекомендованою авіапоштою листи 24/X, 26/X, 11/XI, 17/XI. Сподіваюсь що досі Ви вже одержали, як не всі, то частину з них.

Останнім часом я нездужаю, надто на ноги й мушу з наказу лікаря лежати в ліжку, тим-то й пишу зараз небагато.

Дружина моя дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

Київ, 21/1 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

З невеликими інтервалами я одержав Ваші листи з 24/XI, 9/XII та 19/XII за які сердечно дякую Вам. Останній Ваш авіаліст ішов, чи пак летів, до мене цілий місяць, побивши рекорд перебування в дорозі. Останні мої рекомендовані авіалісти до Вас були 17/XI та 28/XI, а також нерекomenдований авіаліст з новорічним привітанням, про який Ви не згадуєте в своїх листах. Я так само не одержав від Вас традиційного новорічного привітання, хоч не втрачаю надії, що, може, він дійде до мене з великим запізненням.

Вибайте, що не відповів своєчасно на Ваші листи, бо був переобтяжений писанням численних новорічних привітань та відповідями на силу-силенну привітань від знайомих і незнайомих мені людей, що забиравало в мене багато часу й сил. Тепер нарешті з цим покінчено, і можу взятись за нормальне листування.

Я дуже радий, що книжка Ліни Костенко «Неповторність», хоч і з великим запізненням, а таки дійшла до Вас і Ви маєте змогу тішитися з прекрасних поезій нашої найкращої радянської поетки. Її «Марусю Чурай» та «Неповторність» висунуто на здобуття Шевченківської премії, але чи дадуть їй — невідомо, хоч вона найбільше від будь-кого заслуговує на неї. Ваше прохання спитати Ліну Костенко, чи одержала вона Ваші листи з повідомленням про успіх її твору в Австралії, я міг виконати тільки листовно, бо вже багато років вона ніде не буває й нікого до себе не запрошує. Навіть її авторський примірник з теплим написом я одержав не від неї особисто, а через людей. Я не маю серця за це на неї — аби тільки мала змогу далі творити й друкуватись.

Так само не можу дізнатись від В. Шевчука, чи він одержав від Вашого Юрка примірники перекладу роману «Побратими» на англійську мову, бо Шевчук тепер ніколи не буває в мене, і я не знаю, де він мешкає. Як бачите, я теж живу замкнутим життям, обернувся на домосіда, але до цього спричинилось не що інше, як мої «немоці», зв'язані з віком досить похилим...

Сенсацією в літературі СРСР став роман Чінгіза Айтматова «І дольше века длітся день», надрукований у № 11

1) Перекладач повісті Василя Шевчука «Побратими» англ. мовою «Blood Brothers», виданої в Австралії, Юрій Ткач кілька разів вислав авторові до Києва і повітряною поштою, і разом 5 прим. рекомендованою, і простою, але тільки пізніше цензура дозволила авторові одержати один примірник, дарма, що це ж переклад з радянського видання. — Д.Ч.

журналу «Новый мир». Це вельми проблематичний і дуже сміливий, не кажучи вже про високі художні якості, твір. Радив би Вам конче прочитати його. Окремою книжкою цей роман ще не вийшов і невідомо, коли вийде.

Зима в нас цього року дивовижна: почалась вона 1 листопада, коли випав такий сніг, що довелось добре попрацювати снігоочишувачам; потім увесь сніг розтанув і повернулась справжня осінь, що тривала до 1 грудня, коли знову випав сніг, почались морози, але не надовго, бо знову все розтануло й повернулась типова осіння погода з мрякою, дощами, хмарами. Лиш 6 січня, цебто на Святвечір, випав добрячий сніг, і ми гадали, що віднині зима вступає в свої права і ось-ось почнуться на Водохреща характерні «крещенские» морози, та, леле, минуло досить тепле Водохреща, і сьогодні знову майже вже нема снігу...

Минулого літа, коли я перебував у Карпатах з дружиною й приятелем, один мій молодий приятель сфотографував двох «останніх з могікан». На світлині Ви бачите мене й останнього в Коломиї «усуса» Петра Кузика, що скидається нині більше на діда Чорномора, аніж на колишнього хвацького вояку...

Буду Вам вельми вдячний, якщо не забаритесь повідомити мене про одержання цього листа.

Дружина дякує за привітання і, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

На все добре вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

П.С. Поздоровляю Вас з Вашими видавничими успіхами і бажаю Вам дальшої творчої наснаги та незмінного видавничого успіху!

Б.А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 19 лютого 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Одержав Вашу телеграму, що всі мої листи Ви одержали й маєте одразу відповісти, але, вибачте, я не збагнув потреби повідомляти мене про це телеграмою. Вирішив, що не інакше, як Ви надумали сповістити мене, що й останній мій рекомендований лист з 21/І з фотокарткою двох «останніх з могікан» таки теж дійшов до Вас. Чи не так? Якщо я вгадав, то це дуже приємно мені, бо, хоч це фото й аматорське, але на ньому зафіксовані два представники розірваної протягом століть

України, яким пощастило внаслідок революції об'єднатись, а ці два представники, ще не знаючи одне одного, йшли різни-



Останній «усус» з Коломиї Петро Кузик в товаристві з Б. А.-Д.

ми плічками, познайомившись випадково через багато років¹.

У серії «Романи й повісті» надруковано роман О. Гончара «Твоя зоря», що подобався мені чи не найбільше за всі твори цього, безперечно, талановитого письменника. У романі в плані ретроспекції подано між іншим і часи розкуркулення та колективізації, де відчувається переосмислення тих подій з багатьма перекрученнями й помилками. Коли цей роман вийде окремою книжкою, я докладу всіх сил дістати його й надіслати Вам. Стан мого здоров'я з квалістю ніг не дозволяє мені гасати по книгарнях, як то було 10 років тому, але, сподіваюсь, що мої молодші друзі зроблять це за мене, як то вони дістали «Неповторність» Ліни Костенко, що її просто розхалали в Києві.

З давніх часів відома приказка: «В здоровому тілі — здоровий дух», але я на собі дійшов висновку, що до здорового духу підтягається й кволе тіло. Отак і в мене: збереглась ясність думки й пам'ять, але даються ознаки фізичні немоці, з якими змагаюсь ще й досі ранковою гімнастикою, коли бігаю в кімнаті на одному місці підтюпцем та роблю різні вправи проти спондилозу. Пишу й далі без надії побачити написане надрукованим, але мушу писати, бо в цьому лишається останній сенс життя...

Цього року в нас напрочуд лагідна зима. Нині друга половина останнього зимового місяця, а замість лютих морозів та хуртовин, — під ногами калюжі, а температура повітря вдень 0-2° морозу або й тепла. Термометр навіть уночі не знижувався до 10° морозу, і це тоді, коли за народними прикметами зима мала бути сувора. Одне слово, виходить, як у тому російському жартівливому вислові: «Все изменилось под нашим Зодиаком: Рак Девой стал и Дева стала раком...»

Нещодавно відбувся в клубі письменників вечір, присвячений 80-літтю І. Сенченка, котрий не дожив до свого ювілею. Досить змістовну доповідь про його життя й творчість виголосив молодий талановитий критик Брюховецький, котрий поряд із Слабошпицьким, автором статті про «Неповторність» Ліни Костенко, являють собою надійну й чесну зміну

1) Як розповідав мені Б. Антоненко-Давидович, він сам деякий час був в армії Січових стрільців. Дм. Ч.

2) Гончар Олесь (нар. 1918 р.) — видатний письменник і журналіст. Був на фронті, двічі поранений. Перші новели були надруковані в 1938 році. О. Гончар автор повістей та романів: трилогія «Прапороносці» (1947-1948), «Земля гуде» (1947), «Микита Братусь» (1951), «Щоб світився вогник» (1955), «Таврія» (1952), «Перекоп» (1957), «Людина і зброя» (1960), «Тронка» (1963), особливо цікавий роман «Собор» (1960) — заборонений в Україні, але вийшов в трьох видавництвах в Канаді, Америці та Англії. «Циклон» (1970), збірники новель, оповідань. О. Гончар лауреат двох державних та Шевченківської премій.

в нашії критиці, що сама не витримує серйозної критики на себе.

Чув, що десь у південній Америці помер гуморист Анатоль Гак, котрий Вам, як і мені, подобався, хоч як людину я його зовсім не знав і ніколи не бачив.

Дружина моя дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і Вашу родину.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 25 лютого 1981 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Майже одночасно, з проміжком одного дня, я одержав Ваші листи з 26/I та 9/II і був дуже вражений тим лихом, що спіткало Вас у зв'язку з смертю дружини. Уявляю собі, як то приголомшило Вас і вибило з усталеної життєвої колії... Проїти разом такий довгий і тяжкий шлях життя і — раптом втратити друга, порадника, однодумця... Людське єство завжди перечить безглузду смерті близької людини і довго не може замиритися з неминучістю такого фатального кінця. Мені хочеться якось розраяти Вас, висловлюючи Вам своє глибоке співчуття, але що скажеш Вам на втіху? Єдине, що може якоюсь мірою повернути Вам хіть до дальшого життя й праці, це усвідомлення того, що, після смерті дружини або матері, в кожного з нас лишається близька чи далека Батьківщина, котра заступає нам і дружину і матір. Для неї треба далі жити й працювати, долаючи неминучі розпач і збайдужіння до всього навколишнього. Добре, що у Вас є чулі доньки, які розуміють безмір Вашої втрати і намагаються полегшити Вам раптову самотність. Передайте їм від мене мою щирю подяку за Вас...

Одержавши Вашу телеграму, я відповів Вам рекомендованим листом 5/II, а ще раніш, 21/I у рекомендованому авіалісті надіслав Вам фото двох «останніх з могікан», що заїхали торік у серпні до Яремчого в Карпатах. Це фото аматорське, але вийшло більш-менш нічого, через що я і зважився надіслати його Вам, щоб Ви уявили собі, як тепер виглядаю я дідучаном та мій милий побратим, ще старший за мене на 7 місяців. Чи одержали Ви це незвичайне фото? У своїх останніх листах Ви про нього не згадуєте. Про те, що Ви одержали мою бандероллю з «Неповторністю» Ліни Костенко, я писав Вам двічі, але листи тепер ідуть чогось дуже повільно, тож досі Ви, мабуть, одержали й ці мої листи.

Нещодавно я одержав несподівано листа від викладачки української літератури в Бухарестському університеті в Румунії. Вона звернула увагу на мою творчість, прочитавши в Польщі мою повість «Смерть» та оповідання «Крила Артема Летючого». Ця викладачка, Магдаліна Андріївна Ласло-Куцюк, просить мене надіслати їй щось із моїх творів, зокрема роман «За ширмою», але я перебуваю в безпорадному становищі, бо мої твори збереглися у мене лише по одному примірнику, а в книгарнях, навіть у букіністів їх давно нема в продажу, бо всі розійшлися. Я порадив їй звернутись до Вас з проханням надіслати їй те, що вийшло в Австралії з нагоди мого 80-ліття, зокрема, може, залишився якийсь примірник роману «За ширмою», перевиданий у вас ще раніше. Добре було б, якби Ви, не чекаючи її листа, самі написали до неї, зазначивши Ваші умови грошового розрахунку, про який я не маю ніякого поняття. Адреса її така: Magdalena Kutiuk, Bucurest, 69 Aleea Pricopan nr. 1 bl, 33, ap. 8, 76434 Romania.

У нас цього року напрочуд лагідна зима: у лютому раз у раз буває одлига й температура повітря вдень —0 —4° морозу. У січні в багатьох районах України сніг зовсім розтанув і лише в лютому трохи припорошило поля снігом.

У газеті «Известия», яку я передплачую, у зведеннях синоптиків подають температуру повітря в різних містах планети, зокрема й у Мельбурні, що неподалеку від Вашого Нью-Йорка. Я завжди цікавився нею і думаю про Вас. Сьогодні у зведенні — в Мельбурні 18° ступнів тепла. Виходить у Вас тепла осінь, про що Ви вже писали мені.

Тримайтесь на душевних і фізичних силах, дорогий Дмитре Васильовичу. Моя дружина дякує Вам за привітання і, разом зі мною, висловлює Вам свою велику скорботу й співчуття.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 31 березня 1981 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за Вашого милого листа з 11/III, якого я сьогодні

1) Куцюк Магдаліна — проф., лектор української мови й літератури на українському відділі Державного румунського університету в Бухаресті. Авторка цінних літературознавчих праць, розвідок, статей. Окремі видання: «Велика традиція» (1979) (Українська класична література в порівняльному висвітленні). 285 стор. та «Засади поетики» (1983) — 393 стор. М. Куцюк також перекладачка та упоряднича збірок творів.

одержав. Я дуже радий, що світлина «останніх з могікан» дійшла до Вас, і мені буде вельми приємно, якщо Ви її використаете. Буду також дуже вдячний Вам, якщо зробите копію з фота мого покійного сина Левка, бо в мене нема його фота з 1939 року із зрозумілих Вам причин!...



1). Б. Антоненко-Давидович був саме на засланні, як його син Левчик, що мав 17 років, захворів і помер у Києві від сепсису (Інфекція в крові). Мені пощастило здобати в Мельборні одну жінку, яка випадково зберегла фото Левчика. Свого часу вона була в приятельських взаєминах з першою дружиною А.-Д., від якої й дістала те фото.

Мені вже придбали й незабаром принесуть додому останній роман О. Гончара «Твоя зоря», якого я Вам тоді й надішлю.

У нас цього року урочисто відсвятковано Шевченкові дні, і не тільки в Києві, а й на Тарасовій батьківщині, в Черкасах, у Каневі та в Умані, де відкрито йому пам'ятника, знову урочисто пролунав «Заповіт», котрого ми кілька років не чули²...

Радий за Ваші видавничі та публічні виступи і бажаю дальшого успіху.

У газеті «Известия», яку я передплатую, стали друкувати зведення синоптиків у різних країнах. Я завжди за ними стежу, щоб знати, як у Вашій Австралії стоїть справа з погодою. Сьогодні прочитав, що в Мельбурні (а це ж зовсім близько від Вашого Ньюпорта) 16° тепла. Отже температура повітря поволі знижується у Вас, тоді як до нас уже несе своє тепло весна, що правда, інколи з деякими перепадами.

У мене теж вельми відчутно гіршає зір, бо відбувається дегенерація сітківки. Доведеться в червні місяці лягати до лікарні на всякі процедури, що гальмують цей прикрий процес. Раджу й Вам звернутись до офтальмолога.

Я гадаю, що Ви одержали мої листи з глибоким співчуттям з приводу смерті Вашої дружини, де я просив Вас бути мужнім і не впадати у відчай від такої втрати. З Вашого останнього листа відчуваю, що Ви трохи вже очумались від такого вдару, долі, що мене дуже тішить.

Моя дружина дякує Вам за привітання і, разом зі мною, вітає Вас і пле Вам найкращі побажання.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 29 квітня 1981 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Ваші листи з 30/ІІ та 6/ІУ прийшли до мене майже одночасно з проміжком на один день, тому відповідаю одразу на два ці листи.

Ваш експромт, навіяний смертю дружини й самотністю, справив на мене велике враження, і я ще раз відчув усю Вашу трагедію і ще раз вболіваю душею за Вас... Що вдієш? Таке життя!.. Почуваю, що й мені недовго вже лишилися тяг-

²) Протягом кількох років було заборонено співати «Заповіт» Т. Шевченка на святах.

ти на собі весь моральний і фізичний тягар життя, тільки боляче стає, коли подумаю, як то буде дружині без мене, бо в її дочки своя родина й свій клопіт, у сина, який повернувся, теж свої турботи й захоплення.

Дуже радий, що Магдалина Андріївна¹ листово познайомилася з Вами. Це дуже цікава й оригінальна жінка, яка робить велике діло на освітній ниві в Румунії, де живе 55 тисяч українців. Я з нею листуюсь і одержав уже кілька її книжок та газету «Новий вік». Я вдячний Магдалині Андріївні за те, що вона взяла під свій захист несправедливо забутого в нас талановитого прозаїка Валеріяна Підмогильного, мого колишнього друга.

А от щодо мого 90-літнього двоюрідного брата та його доньки, викладачки славистики в Гейдельберзькому університеті, то Ви помилились, думаючи, що вони живуть у Парижі. Ні, вони живуть у Федеративній республіці Німеччини. Цей мій брат, з фаху лікар-отоларинголог, колишній особистий лікар М. Скрипника, в якого був постійний катар носоглотки. Як і чого він опинився в Німеччині — я не знаю. Я гадав, що вже його давно нема на світі, але торік у листопаді приїхала з ФРН до російського дитячого письменника, що живе в одному під'їзді мого дому, перекладачка-німкеня, щоб погодити переклад його творів на німецьку мову, і привезла мені листа від небоги й брата.

Я і цей мій двоюрідний брат — останні представники нашого роду, бо всіх інших уже нема серед живих. Вони просили мене надіслати їм щось із моїх творів, але в мене є тільки по одному примірнику їх, а тому я буду вельми вдячний Вам, якщо Ви надішлете їм Вашу книжку про мене та мою творчість, повість «Печатку» та роман «За ширмою» в українському оригіналі. Усе це треба надсилати на адресу моєї небоги — Ольги Фогельзанг (мабуть, одружилася з німцем і тому має німецьке прізвище, а також двох дітей підлітків). Адреса її така: Olga Vogelsang, Klingenberg 3/5 6900 Heidelberg 1, Bundesrepublik, Deutschland.

Вибачте мені цю турботу й наперед дякую Вам за Вашу ласку.

Позавтра в нас 1 Травня, а на деревах ще не розпустилося листя... Такої холодної весни не пам'ятаю за все своє життя.

Дружина дякує Вам за привітання й з свого боку вітає Вас і шле разом зі мною найкращі побажання.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

¹ Магдалина А. Ласло-Куцук — лектор укр. відділу в університеті в Букурешті.



Анатоль Гак. (1944 р.)



В. Сосюра.

Київ, 4 липня 1981 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

В останніх числах червня несподівано завітала до мене Ваша доня Леся. Ви можете уявити, як я зрадів її візиті, бо стільки було цікавих у мене питань про Ваше життя-буття та взагалі про українців, що їх доля закинула до далекої Австралії... Я не уявляв, що у Вас така молода донька, яка має такого великого сина, Вашого онука Юрка. Леся обіцяла мені зайти ще перед від'їздом 1 липня, але, на жаль, не зайшла: щось, мабуть, завадило їй. Я хотів написати Вам листа, одразу після її других відвідин, але, не діждавшись, пишу сьогодні.

Останнім часом я занехаяв своє листування, бо, вийшовши з очної лікарні 29/У, я ще довгий час почував себе дуже кволо після запалення легень, що дістав у очній лікарні. До того ж дуже дошкуляла спека в червні, що була ніби компенсацією за холодну запізнiлу весну. Лише в ніч на 1 липня вдарила гроза. Це була справжня «горобина ніч», коли блискавки, раз у раз краяли небо й грім гримів дужче за артилерійську канонаду. Одна блискавка вдарила в баню Покров-

ського монастиря, і одразу там зайнялася пожежа, яку протє швидко погасили спритні київські пожежники. Влада обіцяє дати монастиреві кошти на ремонт, бо вважає цей собор архітектурною пам'яткою. Давно вже я не бачив такої могутньої грози і, вставши з ліжка, майже годину милувався цим проявом неприборканої стихії.

Десь місяць тому я надіслав Вам рекомендованою банделю «Твою зорю» Олеся Гончара; постараюсь надіслати Вам і збірку В. Симоненка «Лебеді материнства», що мелькнула в продажу саме тоді, коли я був у лікарні; мої друзі на периферії обіцяли мені її роздобути. Щоправда, навряд чи ця збірка сподобається Вам, бо в ній вміщено поряд з такими чудовими творами, як «Лебеді материнства», котрі стали народною піснею, й далеко слабші твори, вимучені, написані ніби на вимогу часу.. Але дві чудові казки «Цар Плаксі́й і Лоскотон» та «Країна навпаки», я певен, дуже сподобаються Вашим онукам.

Перелічую листи, що одержав від Вас: 16.IV, 14.IV, 11.V та останній 10.V.

На мене велике враження справив, як Ви пишете, «експромт» — вірш про самотність, після смерті дружини. Я глибоко співчуваю Вам, бо й сам часто відчуваю велику тугу без тих кого вже нема... Невимовно вдячний Вам за фото мого першого сина Левка, який загинув у ті часи, коли я був далеко, а медицина ще не знала антибіотиків, через що й не могла врятувати його від сепсису¹. Хоч доля рано розлучила мене з ним, але я листувався з ним і відчував, що в ньому є багато від мене. Леле, моєму теперішньому синові Євгену не рівняти́сь до незабутнього Левка...

Одержав повідомлення з Гейдельберга, що моя небога Оля та 90-літній брат Іван одержали мої дві книжки, які Ви ласкаві були їм надіслати. Дуже вдячний Вам за це і прошу вибачити мені цей клопіт.

Кожного дня, читаючи газети, дивлюсь, яка температура в Мельбурні, й думаю про Вас. Температура повітря все знижується, але не настільки, щоб відчутти середину зими. Чи у Вас там бувають морози до 20° і чи випадає снігу настільки, що можна їхати саньми?

Передайте привіт від мене й моєї дружини Вашій симпатичній Лесі, котра, мабуть, уже повернулася до Австралії.

На все Вам добре!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

1) Сепсис — тяжке інфекційне захворювання людей і тварин, спричинюване проникненням у кров різних мікробів.

Київ, 26/УП 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Учор вдень хотів був написати Вам листа, але відчув велику втому, і відклав на сьогодні і добре зробив, бо з вечірньою поштою одержав Ваш чудовий подарунок — нарис на перекладі на англійську мову про Ваші мандрівки по Новій Гвінеї. Прекрасно видана й добре проілюстрована книжка на яку можна позаздрити Вам, але водночас і привітати Вас з виходом її в світ!

Я писав Вам, що Ваша мила доня Леся заходила до мене і розповіла багато цікавого про Вас і життя в Австралії, за що я їй дуже вдячний. У листі я висловлював жаль, що Леся не прийшла вдруге, як обіцяла, але через кілька днів вона знову з'явилась після повороту з Вашої рідної Полтавщини та Харкова і розповіла мені про свої враження від Гадяча, Зінькова та Харкова. Вона двічі сфотографувала мене в моєму кабінеті і обіцяла надіслати мені світлин¹. Буду вельми вдячний їй коли вона те зробить. Мені дуже подобалася Ваша доня, до того ж вона така молодява, аж важко подумати, що в неї такий великий син Юрко!

Чи Ви одержали вже книжку О. Гончара «Твоя зоря», котру я надіслав Вам давненько вже рекомендованою, але не авіабандеролею, а також рекомендовану бандероллю з книжкою В. Симоненка «Лебеді материнства», яку я надіслав 6 липня?

Вибачте, що в червні не писав Вам, бо хворіла дружина, котру я тільки в середині червня взяв додому з лікарні, та й сам тоді ще не зовсім очунав після травневого запалення легень в очній лікарні.

Вкладаю в листа фото пам'ятника Т. Шевченкові в Умані, відкритого в березні цього року. Відкриття було дуже урочисте при великій кількості народу, котрий після кількох років знову почув урочистий спів «Заповіту», після чого «Заповіт» лунав на Шевченкових святах у Черкасах, Каневі, Києві, а також по інших містах України, де його давненько не чули також... Пам'ятник і всі учті, зв'язані з його відкриттям, справляють велике враження своєю імпозантністю.

Передайте мій і моєї дружини привіт Вашій милій Лесі та її синові Юркові, якого вітає також наш Євген, що повернувся до Києва.

1) Щодо світлин чи фот, які дочка робила, відвідавши Б. Антоновича-Давидовича, то коли поверталась з України, на кордоні прикордонні військові контролери забрали в неї плівки і знищили. Там були і негативи, зроблені при зустрічах з ріднею та знайомими.

На все добре Вам!
З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 4 серпня 1981 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Щойно одержав Вашого листа з 20/УП і одразу ж відпо-
відаю. Ваші листи либонь усі дійшли до мене, а я помилився
в датах не стільки через свій кепський тепер зір, скільки че-
рез нечіткий відбиток штемпелю, що його зробила на квитан-
ції поштовичка...

Левко помер перед війною внаслідок сепсису, якого ліка-
рі не могли подужати, бо тоді ще невідомі були антибіотики.
Хоч ми розлучилися з ним коли йому було близько п'яти ро-
ків, але він знайшов мене потім і я листувався з ним майже
до самої смерті його, хоч був дуже далеко від нього й Украї-
ни. Цікаво, хто саме дав Вам презняти його фото? Чи знаю
я ту людину? Перекажіть їй від мене сердечну подяку за до-
роге мені фото.

Перекажіть Вашій милій Лесі, хай поки, що утримається
від свого наміру, а залишить його здійснення на час після мо-
єї смерті, яку, здається, не доведеться довго чекати... Взага-
лі, я поринув у своє давнє минуле і розповів Лесі про диво-
вижні метаморфози з людьми та примхи химерної долі — на
розвагу для Вас, Дмитре Васильовичу, а щодо чарки з відпо-
відним тостом, то так уже ведеться в моїй господі...

Ви просили надіслати Вам моє фото з тих далеких часів,
і я, пошукавши в своєму архіві, знайшов це фото з середини
20-х років, яке вкладаю в цього листа.

Привіт від мене й дружини Вам, Лесі та Юркові!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 30 вересня 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 3/IX одержав, за що сердечно дякую Вам.
Я дуже радий, що книжка «Твоя зоря» О. Гончара таки дій-
шла до Вас. Ви маєте радію: я надіслав Вам її рекомендова-
ною, але не авіапоштою. Так само 16/IX я надіслав Вам ро-

ман Б. Тимошенка «Зваба», котрий, хоч і не являє собою чогось сенсаційного, як «Неповторність» Л. Костенко (звісно, «Неповторність» це є виняток у нашій сучасній літературі, а не перехідна збірка поезій...), але все ж досить читальна річ, на яку вже звернула увагу наша критика, всіляко вихваляючи перший великий твір прозаїка, якому 1/УІІ минуло вже 40 років. Мені дуже цікаво, як Вам сподобається цей твір.

Ви якось просили мене в одному з Ваших листів дати Вам адресу нашої поетки Наталі Забіли, та я все забував це зробити, а тепер подаю: ССРСР, Київ, вул. Заньковецької 5, кв. 20 Наталії Львівні Забілі. Я давно її не бачив, бо, певно, і вона, як я, через свій вік «сідає на ноги», але пам'ятаю, як вона якось попросила мене в своїх мовних зауваженнях не згадувати її мовних помилок, бо це «її ображає»... Здивований, я, сказав, що вдячний усім, хто помічає якусь мовну похибку і в мене, адже, «мы все учились понемногу — чему-нибудь и как-нибудь»...

Прошу передати мою подяку п. Ірені Залеській за чудову декламацію Вашого вірша «Перший лист», присвяченого мені, яку дехто чув нещодавно з моїх знайомих у Києві в ранковій радіопередачі, але я особисто, на жаль, не чув... Не уявляю, як могло статись таке чудо! До речі, буду Вам вельми вдячний, якщо Ви надішлете мені знову цього вірша, бо попередній примірник його десь запропастився під час колишніх моїх перетурбацій¹...

Ви, мабуть, ще не читали з наших газет про смерть нашого прозаїка Вадима Собка. Цей «правильний» письменник був, на мою думку, не бездарний, ба навіть я назвав би його майстром сюжету, але майже зовсім не проблематиком. Якщо в його творах і ставились інколи якісь проблеми, то тільки ті, що вже розв'язані й не підлягають сумніву бути ще раз переглянуті для остаточного вирішення. Література має не тільки ілюструвати поточне життя, а й ставити ті чи ті проблеми, без чого вона не лишає сліду в історії. Чи згодні Ви з моєю думкою?

Як ся має Ваша мила донька Леся, зустріч з якою дала мені кілька приємних годин та й Вам дала уявлення про моє життя-буття? Чи виконує вона моє прохання — частіше відвідувати свого самотнього після смерті дружини батька? Передайте їй моє сердечне вітання з найкращими побажаннями.

Крім згаданого на початку листа, я одержав Ваші листи з 20 липня, з 17 та 21 серпня, але забарився з відповідями на всі, бо майже ціле літо нездужав, за що прошу мені виба-

1) Мій вірш «Перший лист», присвячений Б. Антоненкові-Давидовичеві, забрали в нього під час чергового трусу група кагебістів у складі 7 осіб. Цей вірш містимо нижче для цікавих читачів. (Дм. Чуб).

чити. Десь після Жовтневих свят маю знову майже на місяць лягати до очної лікарні — спиняти дегенерацію сітківки., що дуже позначається на погіршенні мого зору, а водночас трохи підремонтувати серце й легені, що раз у раз даються мені взнаки.

Сподіваюсь, що до лягання в лікарню я ще одержу від Вас листа, де Ви ствердите одержання цього мого листа й відповісте на мої запитання. До речі, що то була за рецензія в польській періодиці на мою книжку «Як ми говоримо», видану третім виданням у США? Я нічого про це видання не знаю.

Дружина моя дякує за привітання й, разом зі мною, вітає Вас і шле Вам найкращі побажання.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 30 листопада 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Майже одночасно, з проміжком на один день, я одержав Ваші рекомендованого листа з 23/X і аерограму з 27/X, за які сердечно дякую Вам. Я особисто не чув, але чули інші люди радіопередачу про вечір у Мельбурні, видимо, присвячений 15-літтю Вашого клубу, де декламувався Ваш вірш, присвячений мені. Звісно, це не була трансляція з Києва, але в Києві чути радіопередачі й з далеких міст і країн... Мої знайомі слухачі звернули увагу на той факт, що вірш присвячено саме мені, через що оповіли мені про ту радіопередачу, а мені захотілося ще раз прочитати той вірш самому, що й змусило мене просити Вас надіслати того вірша мені, якого я одержав з другим коротеньким, за що вельми дякую Вам.

5/XI я повернувся з лікарні додому, але моя дружина два дні до мого повернення попала через інсульт, що паралізував їй ліву руку й ногу, сама в лікарню, з якої тільки завтра повернеться додому з діючою ногою, але ще паралізованою рукою, котру доведеться лікувати вдома. Я дуже перенервувався, і все моє лікарняне лікування ока пішло нанівець... Я став нездужати, температурити, відчувуючи, як мої фізичні сили починають вичерпуватись. Певно, вже недовго тягти мені це осоружне життя, коли кволість долає тебе, а зір став такий, що навіть газету мусиш читати, крім окулярів, ще й через лупу...

З приємністю згадую відвідини моєї господині Вашою ми-

лою донечкою Лесею, якій прошу передати мій сердечний привіт, а також подяку І. Залеській за вибір і виконання Вашого вірша, присвяченого мені.¹

Перед жовтневими святами в нас випав сніг, але незабаром розтанув, і тепер у Києві типова осіння погода з дощами й туманами.

Пишіть мені, будь ласка, про Ваші справи, бо, поки я живий, Ваші листи для мене велика втіха.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

Дмитро ЧУБ

ПЕРШИЙ ЛИСТ

Присвячую Б. Д. Антоненкові-Давидовичу.

Ваш лист, мов лік на незагойні рани,
Що принесли їх кривди і життя...
Встає минуле знову із туману,
Мої ж думки аж до Дніпра летять...

Я ніч не спав, схвильований докраю,
Це ж перший лист із рідної землі!
Ну, хто збагне, хто душу розгадає,
Хто вирве з неї смуток і жалі?

Багато літ пролинуло вітрами,
Багато мрій умерло в чужині,
Та я й тепер, виходячи за браму,
Згадаю дні ті босі на стерні.

Чи можу ж я забути все те нині?
Ні, краще впасти серед шляху ниць:
Я не загруз у добрах на чужині,
Не став я в'язнем гомінких столиць.

Хоч евкаліпти заступили обрій,
В заметах мрій зрина моє село...
Я пам'ятаю очі Ваші добрі
І серця вашого тепло.

1968 р.

¹ Цей вірш могли чути в Києві з радіопересилань з Мюнхену, звідки Ігор Качуровський передав огляд книжки Антоненка-Давидовича «Печатка», що вийшла в Австралії у В-ві «Ластівка», або з пересилань «Голосу Америки». А вірш «Перший лист» був уже друкований у «Нових днях» та в збірникові «З-під евкаліптів» (1979).

Київ, 19/XII 1981 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вітаю Вас, Ваших милих доню Лесю й Юрка, котрого вітає також мій син Євген, з Новим роком і бажаю Вам та всім добрим людям коло Вас міцного здоров'я, доброго самопочуття й творчої наснаги та великого успіху у Вашій культурно-освітній роботі, що й Ви провадите не один рік, дбаючи, щоб наші земляки не потонули в англійському морі з своєю мовою і народними звичаями. Велике Вам спасибі!

Ваші аерограми з 3 та 24 жовтня із віршем, присвяченим мені, я одержав і складаю Вам сердечну подяку за це все.

Майже весь жовтень я пролежав у очній лікарні, затримуючи дегенерацію жовтої плями сітківки зрячого ока, але за два дні до мого повернення з лікарні в мої дружини стався інсульт, що паралізував їй ліву руку й ногу й частково мову... Усе це звело налівець моє лікування ока, я сам захворів так, що не певен, чи зможу на той рік привітати Вас з Новорічним святом: усьому є час цвісти, в'янути, сохнути й умирати... Отакі мої невеселі передноворічні «гаразди»...

Вибачте, що через хворобу дружини й свою я не привітав Вас з днем народження. Хоч і запізно, прийміть від мене й моєї родини сердечне привітання й найкращі побажання!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович

★ ★ ★

Київ, 8 квітня 1982 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Усі Ваші аерограми я одержав, але зятю мовчав, бо... З жовтня минулого я рятувався від сліпоти, а в листопаді мене чекало нове лихо: від інсульту спаралізувало ліву руку й ногу моєї дружині, через що вона й досі прикута до ліжка, а я 18 січня був привезений до лікарні в напівпритомному стані й мало не помер, але співчутливі й спритні лікарі повернули мене до життя. Я пролежав у лікарні місяць, а, повернувшись додому, через кілька днів захворів на рецидив свого хронічного запалення легень, від якого нещодавно видужав, але почувало ще велику кволість, що навіть важко написати листа, не кажучи про те, що параліч дружини дається й мені взнаки, бо мушу виконувати обов'язки і санітара й кухаря. Не забувайте, що мені в серпні мине 83 роки, а це теж неабияк зменшує мої сили й можливості...

Після торішнього гарячого літа всі ми сподівались жорстокої зими, а вона була лагідна і досить тепла, а головне, майже безсніжна. Нині заходить уже весна, і температура, навіть уночі, завжди плюсова. Ось-ось почнуть розпукуватись бруньки й зазеленіє листя. Може, тоді я більше оклигаю і напишу Вам більшого листа, а тим часом пробачте мені за довгу мовчанку й цей незугарний лист.

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 30 червня 1982 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Сердечно дякую Вам за листівку з Торонто, написану 6.6, а також за декламацію Вашого милого вірша, присвяченого мені. На мене сиплеться лихо за лихом: маю того, що в дружини, після лівобічного паралічу торік унаслідок інсульту, тепер додався рецидив її давньої психічної хвороби (ендореактивний психоз) та й з моїм безпутнім сином—далеко не все гаразд... У цих обставинах я так змучився, що вже не хочеться й жити. Здоров'я й зір мій занепадають, і я не певен, чи доживу до 5/УІІ, коли мені мине 83 роки... А поки ще живий, Ваші листи для мене велика втіха — наче той бальзам на мою змучену душу. Отож відгукуйтесь!

З подякою, пошаною і давньою приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 14/ІХ 1982 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Прошу вибачити мені, що з таким великим запізненням дякую Вам за привітання з днем народження: до цього спричинився тяжкий стан мого здоров'я, від якого я тільки тепер трохи очунав. Взагалі мені здається, що 84 рік мого віку буде для мене фатальним, бо мої фізичні й нервові сили майже зовсім вичерпались... Не виключена можливість, що наступного року таки буде надрукована в «Радянському письменнику» моя збірка прози «Завищені оцінки», що складатиметься з повісті під цією назвою та низки оповідань, опублікованих у періодиці за останнє десятиріччя. Це буде моя «лебедина пісня»... Проте скажу «Гоп!», як перескочу. Прошу передати

моє привітання Вашій милій дочці, яка може повідомити про цю новину Ваше радіо... Коли оклигаю зовсім, напишу Вам докладного листа. А тим часом — на все добре Вам!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 8 листопада 1982 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за листа з 12.10, але відповісти Вам одразу не міг, бо мене спіткав ще один черговий удар моєї лихої долі... 28 жовтня померла моя дружина, з якою я пройшов 26 років спільного життя. Померла вона від третього інсульту, до чого спричинилась поведінка її негідника сина. За 4 години до смерти я ще був у неї в лікарні, але їй паралізувало мову, і вона лише сумними очима дивилась на мене, мабуть, передчуваючи, що бачить мене востаннє. 30 жовтня ми поховали її дуже урочисто, було 6 вінків та багато живих квітів і чимало близьких їй і мені людей. Навіть із Старого Самбора приїхали дві її старенькі тітки, щоб провести її в останню путь і покласти на її могилу рідні покійниці старосамбірські живі квіти... На поминках після похорону зішлося понад 20 душ родичів та близьких нам людей, а вчора, на 9-ий день після її смерти ми пом'янули покійну страдницю на її передчасній могилі... Блукаю тепер сам у своїй осиротілій оселі: душа бо-лить, а сліз нема... Добрі люди відвідують мене щодня.

Привіт доні Вашій!

Ваш засмучений

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 24 грудня 1982 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за останнього листа і прошу вибачити мені, що за одним заходом вітаю Вас з днем народження й вітаю з Новим роком та шлю Вам свої найкращі побажання. До цього спричинилась низка моїх хвороб, що уклала мене в ліжку, і я ледве знайшов сил, щоб написати Вам цю коротеньку листівку... На жаль, той негідник, що, використовував мою літературну популярність за межами України, с мій рідний син, котрий спекулював моїм ім'ям і нещодавно був цілком заслу-

жено покараний на 4 роки ув'язнення.

Збірку моєї прози «Завищені оцінки» внесено в плян 1985 року.

Щастя Вам доле! З приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 16 січня 1983 р.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за новорічне привітання й добрі побажання. Останнім часом я дуже хворію і, якби не догляд Михайлини Хомівни Коцюбинської (небоги клясика нашої літератури), я, може б, і не написав цього листа... Вона дуже піклується про мене, всіляко допомагає мені, надто душевно, бо рана від смерті дружини (28.10 минулого року) ще не загоїлась остаточно, і присутність цієї милої всіма сторонами жінки дуже підтримує мене.

У грудні я пролежав три тижні в очній лікарні, проходили всі процедури для регенерації сітківки одинокого зрячого правого ока, але всякі прикросці, що їх я зазнав, повернувшись додому, звели нанівець усе те лікування. Збірку моєї прози «Завищені оцінки» внесено до пляну 1985 року... Навряд чи я побачу її за свого життя, бо хронічне запалення легень, артеросклерозу та купа інших недуг підказують мені, що, певно, незабаром і я піду вслід за дружиною... Та й час уже, бо багато чого надивився за своє довге життя... У нас цього року незвичайна зима: тільки перед Новим роком трохи випало снігу й приморозило, зате на Різдво йшов дощ.

Вибайте, що через склероз та недугу я не пам'ятаю, чи привітав Вас з Новим роком...

Моя друкарська машинка зіпсувалась, і я, не дожидваючи приходу майстра, надумав нашкрябати листа рукою. Чи розібрали все? Пишіть!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 17 лютого 1983 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вибайте, що з таким запізненням відповідаю на Вашого милого листа з 18 січня. Я весь час хворів і гадав, що ось-

ось гегну, але ще живу і знайшов сьогодні сили відповісти Вам. Вашу різдвяну картку я одержав і сердечно дякую за неї, як і взагалі за всі Ваші листи.

Мене дуже підкосило душевно й фізично моя особиста трагедія з моїм сином, який став кримінальним злочинцем, тоді як я залишився чесною людиною, а головне, його ідейне переродження й падіння, розмір якого я не міг раніш навіть уявити собі... Він зрікся мене письмово, а я викреслив його із серця. Ми стали ідейними ворогами, але він і його скороспечена в колонії дружина (йому і їй дозволено зареєструвати в колонії шлюб) і далі дошкуляють мені, керуючись кватирними міркуваннями, тоді як я категорично відмовився від опіки наді мною моєї нової «невістки» і заявив, що після його падіння я ніколи не пропишу сина в своїй квартирі. Усе це дуже гидко, бо торкається й інших близьких мені людей...

Мої «Завищені оцінки» побачать світ, коли мене самого вже не буде на світі: на це, мабуть, і розраховане перенесення їх до видавничого плану 1985 року. Тут нічого не вдієш, тим більше, що мені вже став байдуже, що і як буде по мені. Намагаюсь якось дожити кілька часу, щоб залагодити деякі свої земні справи.

Вибачте за мінорний характер цього мого листа, бо, як писав колись Маяковський: «Для веселля наша планета мало оборудована».

На цьому кінчаю, бо нема зараз більше сил писати. Передайте привіт Вашій милій доні та Юркові.

Не відмовте ласкою підтвердити одержання цього листа. З давньою попаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 1 червня 1983 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Усе, що Ви писали мені, я своєчасно одержав, але не міг відповісти. Лікуючи черговий рецидив своєї хронічної пневмонії, я отруївся антибіотиками, що ними мене лікували. Це вклало мене в ліжко й разом погіршило майже катастрофічно мій зір, так що й цього листа я пишу з великими труднощами, через що прошу пробачити мені помилки й нелогічність, що можуть трапитися в тексті.

Коли я почав трохи вичунювати, мене вранці скопив спазм кровоносних судин мозку, через що я, вставши з ліжка, заточився й упав, дуже вдарившись головою об проти-

лежну шафу, що знову вклало мене в ліжко. Я занедбав усяке листування, в тому числі й до Вас, хоч весь час думав про потребу відповісти Вам.

Якби не самовідданий догляд за мною Михайлини Хомівни (наймолодшої небаги нашого класика), я вже не був би серед живих... 5 липня, в день мого народження, я маю взяти з нею офіційний шлюб, дарма що старший за неї на 30 років. Чи бачили Ви таке диво коли?! Тут нема ні крихти меркантилізму, а просто літні люди трохи показалися. 5 серпня ми візьмемо в день мого народження офіційний шлюб, хоч фактично ми вже є подружжя й Михайлина Хомівна живе в мене. Не вважайте цей мій крок за легковажність чи розбещеність, бо за свого стану здоров'я я мусив мати біля себе близьку мені духом людину, бо рідна донька живе під Москвою, а названа (дочка покійної Ганни Антонівни) живе, хоч і в Києві, але дуже далеко від мене — в Дарниці й має двох дітей, хворого на гострий ревматизм чоловіка та ще й спішить щодня на роботу. У мене іншої ради не було, як запросити Михайлину Хомівну доглядати мене, що поліпшило б її мешкальне становище: троє людей у малюсінській комунальній квартирі! Ні я, ні вона не думали, що моя вдячність за такий догляд, якого я не мав ніколи в житті, може перерости в палке старече кохання... Привіт Вашій милій доні й Юркові! Пишть!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 14 липня 1983 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Вашого листа з 26 червня я одержав і сердечно дякую за нього. Я таки справді дуже заборгував у листуванні з Вами, а все через ті кляті хвороби, що вчепилися в мене й не випускають із своїх пазурів. У травні під час чергового рецидиву моєї хронічної пневмонії я отруївся антибіотиками, що ними мене лікували, і це враз позначилось на моєму зорі, котрий знизився до катастрофічної форми. Тоді температура в мене доходила до 39,4° так, що одної ночі я почав марити, і це дуже налякало Михайлину Хомівну; трохи оклигав від цього, як одного ранку, коли я вставав із ліжка, в мене несподівано стався спазм кровоносних судин мозку, і я, не втрачаючи тями, впав і дуже забив голову об протилежну шафу. Ледве на караках я доліз до ванни (М.Х. була вже на роботі) промив

від крові чоло й освіжив трохи голову. Лікарі вклали мене в ліжко, пропонуючи їхати до лікарні, від чого я категорично відмовився, бо ліпшого догляду за мною, ніж то робить М. Х., не знайти в найкращій київській лікарні. Тепер уже одужую й, коли М. Х. повертається з роботи, прогулююся з нею хвилини 15-20.

Дуже шкода мені Миколу Костьовича, з молодшим братом якого я вчився колись в одному класі. Доля була дуже неласкава до Миколи Костьовича: перед своєю життєвою катастрофою в нього помер син-одинак, котрого він дуже любив. Вдова Миколи Костьовича одружилася з Віктором Платоновичем Петровим, котрий, кажуть, вельми спричинився до тої життєвої катастрофи... Подейкують, що «роман» між ними почався ще за життя Миколи Костьовича. Сумно й гидко! Кілько років тому помер і Віктор Платонович, котрий свого часу заявив про себе непоганим романом «Дівчина з ведмедиком» під псевдонімом Домонтович.

Я дуже радий, що вийшов словник синовітів, це багаторічне джерело нашої «солов'їної», як пишуть поети, мови. У нас цей словник друкувався у журналі «Вітчизна», коли його редактором був Козаченко, а потім, хоч як це дивно й нерозумно, новий редактор, Л. Дмитерко, без усякої мотивації припинив публікацію синонімічного словника...

Ви питаєте мене, чи я одержав пакунок від п. Лесі, надісланий ще в грудні минулого року? На превеликий жаль, не одержав, що мені дуже прикро, бо мій онук Лесик, що виявляє неабиякі артистичні здібності, спить і марить тими джинсами, котрі якимось способом роздобули його товариші. Я буду дуже вдячний п. Лесі, якщо вона надішле самі джинси ціною бандеролею на мою адресу, звісно, вибачивши мені за це прохання. Ви питаєте мене, хто така Ганна Антонівна? Це моя покійна дружина, що вмерла у жовтні минулого року. Ми прожили з нею понад 20 років, але психічна хвороба (ендореактивний психоз) затьмарила наше спільне життя й завдало мені багато гіркоти, хоч нікого не було мені так жаль, як її нещасну... Про видання в нас «Остромирового євангелія» я щось не чув. Певно, ні, хоч за книжковими новинами я не маю змоги стежити через свій хоробливий стан.

Серед книжкових новин у нас захоплюються новим історичним романом львівського талановитого письменника Романа Іваничука «Вода з каменю» — (про Шапкевича). Я цей роман нещодавно одержав, але не читав ще, бо й читало тепер через кепський зір повільно.

5 серпня мені мине 84 роки... Мабуть, уже час збиратися в далеку дорогу... Але поки що живу й прошу передати мій се-

рдечний привіт п. Лесі та Юркові. Як йому тепер ведеться й де він перебуває?

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Київ, 2 вересня 1983 року.

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Дякую за Вашого цікавого листа з 8.УІІ, якого я днями одержав. Нещодавно я надіслав Вам величенького листа, котрого Ви, сподіваюсь, уже одержали. У тому листі є гумористичний сюжет для Вашої доньки Лесі, яка, знаю, полюбляє цей жанр. Вона може використати його цілком, бо сам я не люблю писати твори автобіографічного характеру, а Лесі він може придатися в її роботі...

У минулому листі я просив Вашу Лесю надіслати цінною бандеролею джинси для мого п'ятнадцятилітнього онука, який спить і марить тими джинсами, бо всі його товариші в класі мають їх, а він, бідолаха, ні. Розмір пояса в нього — 73 сантиметри, і треба, щоб вони були довгі, бо хлопчина трохи цибатий. Мито на пошті — 50 карованців я й донька заплачимо. Отже наперед дякую Лесі за цю послугу і хай вибачить мені за цю турботу.

Ви питаєте мене, що являє собою роман Іваничука¹ «Вода з каменю»? Це дуже цікавий твір про Шашкевича². Іваничук — наш сучасний дуже талановитий письменник, що живе у Львові. Раджу Вам придбати й прочитати.

Хоч зайшов уже перший місяць осені, але в Києві ще тепло, як і в серпні, дарма що ночі бувають уже холоднуваті.

Прошу передати мій привіт Вашій доньці Лесі та її синові Юркові.

¹) Цей лист не дійшов до адресата.

1) Іваничук Роман (нар. 1929 р.). Зак. філолог. факультет Львівського університету. Друк. почав з 1954 р. Окремі видання: оповідання «Прут несе кригу» (1958), зб. опов. «Не рубайте ясенів», «Під склепінням храму» (1961), повість «На краю ночі» (1960), «Жарінь», (1964), Тополяна замєтіль» (1965), «Спрага» (1967), романи: «Край битого шляху» (1962), «Мальви» (1968), «Вода з каменя» (1983) та інші. Історичний роман про кошового П. Калнишевського, який 25 років сидів у кріпості на Соловках, відкинуло В-во.

2) Шашкевич Маркіян (1811—1843) укр. поет. Перший друк. твір «Голос галичан» (1835), окремі видання: «Азбука і абицадло» (1836). Разом з Я. Головацьким та І. Вагилевичем видав збірник «Русалка Дністровая» (1837), ж. «Зоря» (1834). Організатор першого руху в Зах. Україні в запровадженні в життя української мови.

З незмінною пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

П.С. Про своє здоров'я — не пишу, бо нема чим хвалитись, хоч моя нова фактична, але поки що не зареєстрована в плюбній книзі Михайлина Хомівна Коцюбинська докладає всіх сил, щоб я не тільки був здоровий, а й писав далі, що їй якоюсь мірою вдається...

Б. А.-Д.

★ ★ ★

Київ, 15.10.83

Шановний Дмитре Васильовичу!

Знаючи, як довго йдуть листи мої до Вас, заздальгідь вітаю Вас з днем народження і бажаю Вам багатьох літ здоров'я, сил і снаги у Вашій благородній культурній роботі.

Чи отримали Ви мого досить великого листа з гумористичним сюжетом для Вашої милої Лесі?

Щиро Ваш

Б. Антоненко-Давидович.

★ ★ ★

Шановний Дмитре Васильовичу!

Цього листа Вам пише донька Бориса Дмитровича—Ярина. Нещодавно ми отримали від Вас листа, в якому Ви стурбовані батьковою мовчанкою. Батько не образився на Вас, але обставини склались так, що він не мав змоги написати. Вже кілька місяців батько тяжко хворий, місяць лежав у лікарні із запаленням легенів. Зараз уже вдома, але з ліжка не піднімається, лікарі нас не тіпають, хоч ми намагаємось робити все можливе, аби його рятувати.

До того ж у батька сталися ще такі зміни. Він залишився один, і я, як донька, змушена була об'єднати наші квартири, щоб жити разом і доглядати його.

Дмитре Васильовичу, у Вашому листі Ви згадуєте, що надсилали для мого сина джінси, але батько їх не одержував, прошу звернутись на пошту і довідатись, чому вони не дійшли. Дуже шкода, Олесь так чекав їх.

Зараз у нас нова адреса. Якщо будете писати, то так адресуйте: 252005, Київ-5, вул. Горького 9, кв. 12, Тимошенко Ярині Борисівні.

Батько передає Вам щирі вітання і подяку, що не забуваєте його.

На все Вам добре.

Ярина.

★ ★ ★

5.04.1984 року.

Шановний Дмитре Васильовичу!

Не впевнена, що точно назвала Вас по батькові, але не маю змоги уточнити, бо тата мого уже нема. Нас спіткало велике горе — 9-го травня зранку помер батько. Досі не знаходимо собі місця, ніяк не можемо змиритися з цим, але, на жаль, це так. Дуже нам хотілося, щоб він ще з нами трохи пожив, ми створили йому ідеальні для цього умови.

У мене родина з 4-х осіб: чоловік і двоє синів, наймали ми ще жінку, яка постійно була біля нього, бо я працюю. Але хвороба взяла своє, хоч ми рятували, як могли. Цілий місяць тато був у лікарні під капельницями, вдома теж продовжували лікування, але нічого вдіяти неможливо було, у нього почався розклад легені, який зупинити у його віці неможливо було.

Дмитре Васильовичу, Ви питали, чому батько опинився з нами. З тою жінкою, що його доглядала, йому не вдалося одружитись, а догляд йому вкрай уже потрібний був. А я його пасербиця, хоч ми були дуже рідні одне одному. І тому я об'єднала наші квартири, щоб він був біля нас, та не судилося йому довго бути з нами.

Щиро дякую Вам за джжинси. Мій Олесь був дуже радий і дякує теж Вам. Ми їх дістали 12.5, на другий день після похорону батька.

Отакі наші сумні справи. Вибачайте, що дуже погано пишу, бо смерть батька прикувала до ліжка, загострився мій тромбофлебіт на нозі, зовсім не можу ходити. Якщо Вас щось цікавитиме, то пишіть, будь ласка, я знаю, що батько Вас дуже панував.

На все добре. Прошу уточнити, як Вас по батькові.

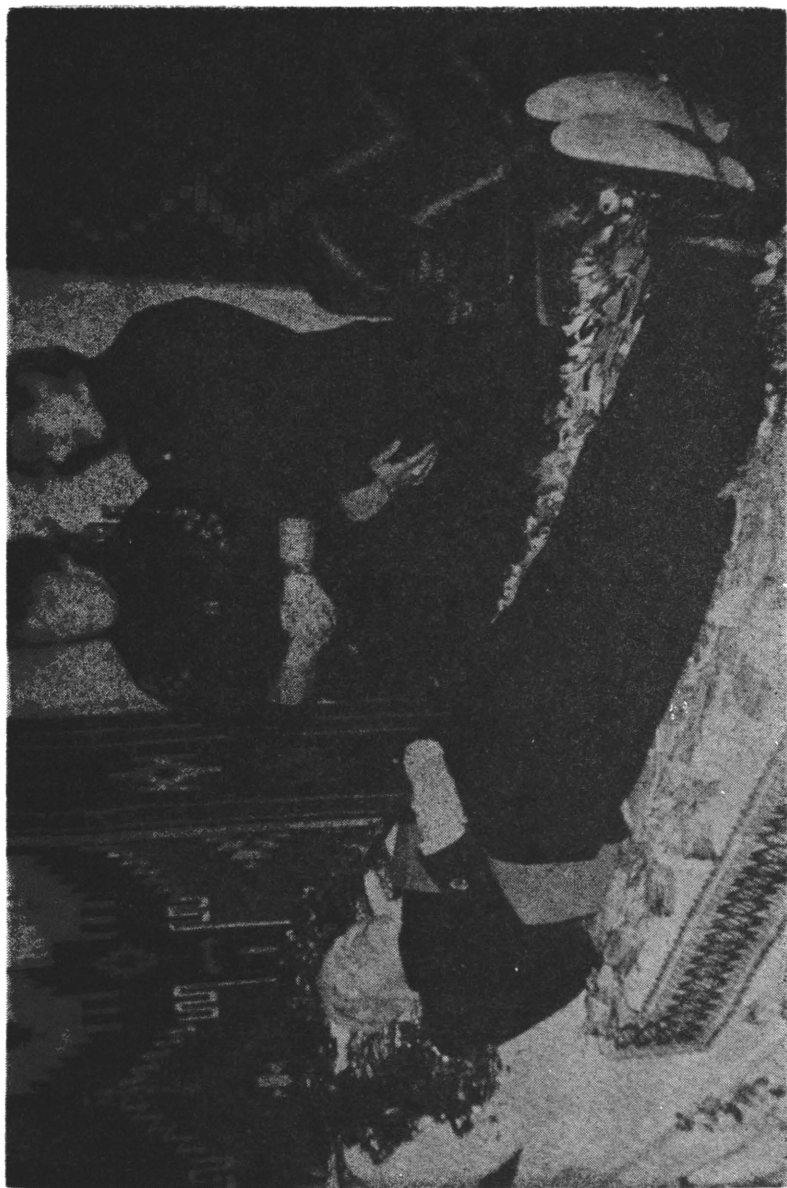
Ярина.

★ ★ ★

Шановний Дмитре Васильовичу!

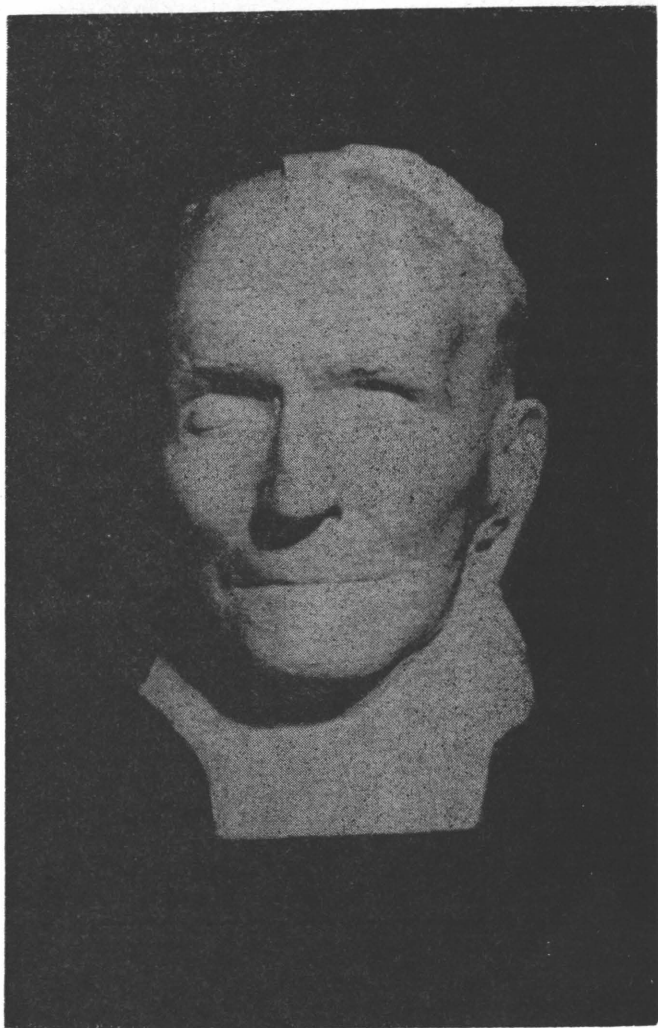
Виконуючи передсмертну волю Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича, повідомляю Вас про його смерть, що сталася 9-го травня цього року о 10.45. Кілька останніх міся-

ців йому було дуже погано, він лежав у лікарні, де трохи під-



Біля померлого Б. Антоненка-Давидовича ліворуч стоїть Михайлина Коцюбинська.

тримали його здоров'я, але ненадовго. Безпосередньою причиною смерти був розпад легенів, пов'язаний чи то з хронічною пневмонією, чи з пухлиною. Великих фізичних мук він не зазнав, просто згасав поступово, до останніх днів зігріваючи всіх, хто оточував його, теплотою свого великого серця.



Посмертна маска Б. Антоненка-Даидовича.

Останні два місяці мене не було з ним, його було віддано під опіку дочки. Світлу пам'ять про нього як про близьку людину я збережу на все життя.

З пошаною **Михайлина**.



Біля могили стоїть Михайлина Коцюбинська.

ЗУСТРІЧІ З АНТОНЕНКОМ-ДАВИДОВИЧЕМ

Українська література зазнала важкої втрати. Помер письменник Антоненко-Давидович. Вічно, гнаний, вічо переслідуваний, він не встиг розповісти світові про свою тяжку долю... Йому не дали цього зробити.

I

Світанок ще ледь мерехтів, коли заспаний вахтер колони ч. 507 Востоклагу, що належав до управління будівництва ч. 500, Абдурахманов, вийшов з прохідної з важким, з довгим держакон, молотком в руках. Він кілька разів ударив у величезний шматок рейки, почепленої на споруду (стовп з консоллю¹), схожий на шибенцю. В тіні вахти, що відкидалась тінню, в сіро-жовтому вранішнім тумані, що закривав її до половини, рейка була дивовижно схожа на щойно повішену людину, тіло якої ще не померло, жило і чинило опір примусовій смерті, гарячково й конвульсійно билось, не бажаючи прощатися з тим, що дане йому, як і всякій другій живій істоті, тільки один раз.

Глухий дзвін від рейки пошвидко поплив, ніби народжувався він не на відкритому повітрі, а в якомусь ув'язненні, наповненому чимсь в'язким і липким, що гальмує поширення звуку. Проте він був почутий в кожному бараци і в кожній секції. І ті, що живуть в цих довгих присадкуватих незграбних спорудах для житла, люди ніби чекали цього дзвону, що проривався до них крізь міцно заграбовані квадратні вікна, як щось таке, що гірше всього на білому світі.

Відразу ж від бараків, що відкриваються з глухими ударами дверей, полились в замкнутий з двох боків і зверху високий вольєр² перед подвійними дерев'яними ворітьми, на віки окутими ломовим залізом, потекли чорні живі струмки, зливаючись в вольєрі в один широкий потік. Люди, маленькі частки цього великого потоку, тихенько перешіптувались, розбирались на ходу по п'ять, для того, щоб тим, кого вони так ненавиділи, було легше їх рахувати. Ближче до воріт потік розрізався на чорні, що зазмерли в очікуванні квадрата бригади. А з-за воріт, з вільної їхньої сторони, уже чулось тупання солдатських чобіт, подібне на хрюскання при закритті кришок багатьох погребів.

1) Консоль — (з франц. мови) опірня конструкція, що підтримує виступаючі частини будівлі (карнизи, балкони тощо).

2) Вольєра (з франц. мови) — приміщення з огороженням майданчиком для утримання різних тварин.

Ух! Ух! Ух!

І глухо, і застуджено звучав голос ротного:

— Рязь! Дьва! Тр-ри! Рязь! Дьва! Тр-ри!

Коли ворота важко захитались і, брязнувши масивними залізними завісами відчинились, то першою навпроти них яскраво освітленою в темряві пащі виявилась бригада Бакума, широкого в кістках і досить товстого запорожця, з традиційно опущеними вниз могутніми вусами. Ніхто ніколи не бачив цієї людини усміхненою. Він вічно на когось дувся, бурчав і завжди чогось не розумів. Вираз його обличчя був таким, що, здавалось, він до самих крайніх меж напружує свій мозок і ніяк не може збагнути. У той же час у взаєминах з начальством він був слухняний, ретельний і дисциплінований, і воно — начальство — вважало його найзразковішим бригадиром в колонії.

Шиковав свою бригаду для розводу Бакум завжди раніше за всіх, і, що особливо відрізняло його від інших, і що особливо подобалось начальству, шиковав він свою бригаду по ранжиру. Прибулого вчора і записаного до його бригади новенького, високого на зріст, він поставив в першу шеренгу і праворуч. Новенький був худий, блідий і до того тонкий у попереку, через що, приймаючи його вчора до бригади й пильно оглядаючи, щоб вирішити, яку йому дати роботу, Бакум недобре усміхнувся:

— Та ж тебе, хворостино ти дурна, можна сопляком перебити!

Смішного в сказаному не було нічого, але Бакум, любив, щоб його жарти й дотепи сприймалися бригадою, а тому бригадники голосно зареготали на цей злий жарт бригадира.

З першого ж разу Бакум пройнявся неповагою до новенького за його нікчемність, слабкість й непотрібність у бригаді. Особливо не подобались йому руки новенького, тонкі, довгі і з такими кістлявими пальцями, що лопату або джаган і тим паче лом в таких руках ніяк не вдержати.

Не сподобалось Бакумові й те, що в новенького двоє прізвиськ, а це в таборі погана ознака. Але на блатного чи на втікача двопрізвиський не був схожий.

— Тачку будеш качати, — сказав йому Бакум після пильного огляду й обміркування, прикидання в умі, — це зовсім не тяжко, не те що ломом або джаганом орудувати.

Ще більше, ніж Бакумові, не сподобався новоприбулий оперуповноваженому оперчекгрупи Джабасву, який завжди був присутній на розводі. Запідозрив щось у ньому і вахтер, коли першим викликав по карточці.

— Антоненко...Давидович!

Вимовивши «Антоненко», вахтер затнувся і слово «Дави-

дович» сказав після досить довгої павзи. Він пильно, більш пильніше, ніж учора Бакум, оглянув новенького з голови до ніг. А новенький, як тільки назвали його прізвище, завчено, як робот, зробив кілька кроків за ворота й зупинився на перехресті двох кінджально гострих сліпучих смуг від прожекторів. Він спалахнув на цьому схрепленні, мов загорівся.

— А ну лиш дай мені, дай! — звернувся до вахтера Джабаєв, що стояв позад нього, і взяв з його рук картку новенького. У шкірянці, шкіряне галіфе, в чоботах з високими прямими халлявами, зшитими по-допотошному з козирками над колінами, у світлі прожекторів він так сліпучо блищав, що на нього боляче було дивитись. Одежда з шкіри була тільки у Джабаєва, а тому до нього міцно пристало прозвісько «Шкіряний». Покрутивши в руках картку, Шкіряний підійшов дуже близько до новенького й запитав:

— Двопрізвищний, значить?

Той мовчки хитнув головою, не розуміючи, чому всім не подобається його подвійне прізвище. Він письменник роджений Антоненко, його дружина київська артистка Давидович. Коли вони одружились, обоє стали Антоненко-Давидовичами. Що в цьому можна вбачити поганого? Здається нічого. Але погане вбачалось.

— Скільки разів тікав? — суворо запитав шкіряний, перекладаючи з руки в руку картку.

— Ніскільки нізвідки я не тікав, — просто й природньо відповів Антоненко-Давидович.

— А чому двоє прізвищ носиш? — знову запитав Шкіряний і, не чекаючи відповіді — йому все вже було ясно — крикнув до солдат, що уважно слухали цю розмову:

— Хто начальник конвою?

Сфрейторові, який вибіг із строю і став на струнко, туго підперезаний над самими крижками зеленим брезентовим ремнем, він сказав, карбуючи кожне слово:

— Всіма очима дивись, дивись за ним! Це втікач! Король тайги! Для нього лісові стежки, як в'їжджена дорога!

І якось то вже дуже незалежним, майже генеральським рухом повернувся до вахтера, подав картку: — Візьми, вахтер!

В його голосі так і кричало самозадоволення пігмея, який уявив себе Гуллівером.

II

Попереднього возія тачок, якого замінив Антоненко-Давидович Бакум перевів на розробку ґрунту й вантаження його на тачки. Ображений за це на новенького, хоч той ні в чому не був винен, він вантажив його тачки з перекосом, тобто

на один бік накладав більше землі, ніж на другий. Тачка від цього хилилась і йшла вбік, її важко було везти. А трап, перекинутий на козлах через глибоку яму, був завширшки в одну дошку, і вона була тонша, як належало. Такий трап дрижав, вібував, і навіть досвідченому возівві неможливо було провезти по ньому перехняблену тачку, а в руках Антоненка-Давидовича вона була вперше в житті. На самій середині трапу тачка вирвалась із його рук і загриміла на дні ями. Згубивши рівновагу, полетів за нею і недосвідчений возій. Він міцно вдарився боком, а потім і головою об чавунне колесо тачки.

Через день «короля тайги» привезли до таборового лазарету. Його примістили в тій самій палаті, в якій лежав я, на спароване з моїм ліжко. Це була моя перша зустріч з Борисом Дмитровичем. Вона була найдовшою. Після нашого видужання жаліслива начальниця лазарету Зінаїда Василівна Жданович, довідавшись, що Борис Дмитрович уже визнаний письменник, а я його початківець-колега — до арешту я надрукував троє оповідань — залишила працювати в лазареті і його, і мене. Його фельдшером, а мене будівельним десятником. Нас і помістили разом, в невеликій кімнатці з триярусними дерев'яними нарами, його на третій ярус, мене — на другий.

III

Борис Дмитрович був дивовижним оповідачем. Ми іноді всю ніч до світанку слухали його нові оповідання. Особливо захоплені ми були його розповіддю оповідання «За ширмою» про життя і смерть матері, що приїхала до сина-лікаря з України до Середньої Азії: вона була добра християнка, старанно молилась Богу, за що комуністка, синова дружина, зненавиділа свекруху, і на її домагання стареньку примістили в передпокої, біля самих входних дверей, в кутку, відгородженому ширмою де не знала спокою ні вдень, ні вночі.

На наше прохання, Борис Дмитрович розповідав «За ширмою» кілька разів, і кожного разу це оповідання обростало новими деталями й подробицями, через що здавалося нам цілком іншим, по-новому захопливим, глибшим і містким.

За кілька років, уже звільнений і реабілітований, я проїздив з Сімферополя до Краснодару через Керч, зійшов прогулятися в Керчі і, підійшовши до книжкового кіоску, побачив щойно випущену з друку тоді книжку із скромною обкладинкою, із знайомою назвою «За ширмою». Над назвою стояло ім'я Бориса Антоненка-Давидовича. Я купив тоді, не знаю, чому, всі примірники цієї книжки, які були в кіоску. Їх було точно тридцять три. В основу книжки була покладена

уже давно знайома мені розповідь. Тільки місце, де йшлося про богомільність матері, було вилучене цензурою. І хоч зміст книжки я добре знав, вона все ж захопила мене, так майстерно була написана.

IV

У 1974 році я переймав жити до Києва, який був батьківщиною моєї дружини Ганни Андріївни Качаленко. Діставши адресу Бориса Дмитровича і попередньо здзвонившись, пішов до нього. Заходжу в під'їзд великого дому на вул. Леніна, відшукую потрібну мені квартиру. Але яке ж було моє здивування, коли на дзвінок відчинив мені двері не Борис Дмитрович, а міліціонер. Він якось квапливо і незграбно відступився, він був занадто огрядний — пропускаючи мене, і відразу ж повів до кімнати, в якій було ще кілька міліціонерів і дві особи в цивільному одязі, видно, співробітники КГБ. В кутку, обличчям до стіни у своєму робочому кріслі, розвернутому на 180 градусів, сидів Борис Дмитрович. Сидів так, ніби це був не господар мешкання, а хтось випадковий, що ненароком забрався й був пійманий тепер міліцією. Руки Бориса Дмитровича лежали на підлокітниках крісла, дрижали, пальці глухо відбивали чечітку по дермантині підлокітників.

Міліціонери, крім одного, що стояв біля дверей, були зайняті переглядом рукописів письменника. Вони нищпорили скрізь: в шафах, столі, на полицях, в розкиданих на підлозі якихось скриньках і валізах. Вони вибирали все, що здавалось їм крамольним, і складали це «крамольне» в свою валізу, поставлену на середину письмового стола письменника. Ця валіза була вже набита до верху, і міліціонери те й робили, що притискували донизу ворох паперів руками, при цьому деякі листи м'ялись, деякі рвались.

Відразу ж, як я зайшов, один з одягнутих в цивільну форму, лишивши своє зайняття, підійшов до мене, звелів сісти, але сам далі стояв. Він довго мовчки й підозріло оглядав мене, брав з теки якісь фота і звіряв мою особу з ними, потім став опитувати, хто я, де живу, чогось прийшов до дисидента, до якого вони б не бажали, щоб до нього хтонебудь приходив. Він так і сказав про Бориса Дмитровича: «до дисидента». Нічого не знайшовши кримінального в відвідинах, він все ж таки записав моє прізвище, ім'я й по батькові, адресу і тільки потім звелів міліціонерові видворити мене геть.

Уже з передпокою я чув, як другий робітник КГБ казав Борисові Дмитровичу:

— Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але в нас є інші засоби, рівнозначні арештові...

«Другі засоби!» Хто в Росії, та й за кордоном, не знає, що

це таке? Це запроторення здорових людей до психолікарні або, як нарід охристив, до психушки, до спільних палат з дійсно психічно хворими людьми, і згубне лікування тими ж ліками, якими лікують дійсно хворих.

Стурбований долею товариша, з яким мені не пощастило і словом перекинутись, я пішов до недалекого гастронома і, загубившись в натовпі, став спостерігати за трьома міліцейськими машинами, що стояли біля будинку. Чекав я так годин зо дві, може навіть більше. Нарешті, висипались з під'їзду всі міліціонери й обидва цивільні. Вони вивели й Бориса Дмитровича. Провівши очима машини, я походив по вулиці, що носила ім'я Леніна, ще хвилин тридцять і пішов додому.

Увечорі того ж дня я подзвонив до Бориса Дмитровича. До телефону він підійшов сам. Почувши його голос, я надзвичайно зрадів. Проте все ж відчув у голосі товариша тривогу. Він розумів, якими засобами погрожували йому кагебісти, і був потрясений тим що сталося. Я не знаю, що за почуття заволоділо мною тоді, але нічого не міг того разу сказати Борисові Дмитровичу по телефону. Подихав якийсь час в слухавку й тихенько опустив її на важіль.

Пізніше він розповів мені, що через своїх інформаторів, що пролізли в письменницьке середовище, молодчики із КГБ довідались про те, що він працює над мемуарами про своє перебування в таборах і на засланні. По ті мемуари гості і завітали до нього.

У

Ми сиділи з ним в невеликому паркові біля університету імени Шевченка, на лавці, яку затіняли високі каштани. Він все хотів прокреслити на піску палицею просту лінію і ніяк не міг цього зробити. Замість простої, виходили в нього якісь зигзаги, хвилясті лінії. Так дрижали його руки. Його ліва брова смикалась, а з обличчя не сходив вираз очікування чогось страшного й неминучого.

Раптом з боку бульвару Шевченка до парку увійшов міліціонер. Охоронець порядку поквалтно йшов по другім боці алеї, на якій стояла наша лавка. Він не звертав на нас ніякої уваги. І я, і Борис Дмитрович розуміли, що цей міліціонер іде кудись у своїх справах і в нього до нас немає ніякого відношення. Проте Борис Дмитрович, помітивши його, весь якось зщулився, утяг голову в плечі, і палиця випала з його рук.

Він підняв палицю, що відкотилась набік, і не захотів далі бути в парку..., протяг мені руку, згорбився і, дивлячись собі під ноги, попростував додому.

У день мого виїзду з СРСР Борис Дмитрович із смутком признався:

— З того дня — (він мав на увазі трус у його мешканні) ні рядка не написав. Не пишеться. Перо випадає з рук. Сняття якісь жакливі сни. Ніби за мною все хтось гониться, а я втікаю й ніяк це не можу втекти. То раптом сниться, що я знову в таборі і вже не виїду з нього ніколи. А цими днями приснилась з усіма деталями психлікарня і лікар у білому халаті, з яскравими погонами під халатом, які просвічуються крізь рідку тканину, говорить мені голосом того кагебіста:

— Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але у нас є інші засоби, рівнозначні арештові...

— Та хіба це рівнозначні! Це найлютіші!..

При цих словах на його очах з'явилися сльози.

— Не за себе, за тих мучеників! Незчисленні вони на російській землі! Воістинно незчисленні. І одним із них був покійний нині, великий письменник землі Української — Борис Дмитрович Антоненко-Давидович.

Мир прахові твоєму, дорогий Борисе Дмитровичу!

* * *

Олександр Якимович Хахулі про себе: «Народився через два роки після жовтневого перевороту в родині поволзьких німців. Батько загинув скоро після мого народження у в'язниці.

До війни працював журналістом й заочно навчався в Московському КІЖ (Комуністичний Інститут Журналістики). Відразу ж з початком війни став зазнавати незаконних переслідувань, а незабаром і заарештований. Дістав розстріл. Був помилуваний, а пізніше справа була переглянута й закінчилась цілковитим виправданням.

Після реабілітації відмовився відновлюватися в партії і тому не міг більше працювати як журналіст. Закінчив Хабаровський будівельний інститут. Працював інженером-будівельником у місті Усть-Кут, написав повість «Наша юність», яка була опублікована в іркутському альманасі «Ангара».

Надрукував кілька маленьких оповідань в Краснодарі і в Києві.

Емігрував за межі СРСР в 1981 році. Тепер оселився в місті Мюнхені, ФРГ.

ж. «Континент» № 42, 1985

З російської мови переклав

Дм. ЧУБ

КНИЖКИ ДМИТРА ЧУБА-НИТЧЕНКА

- ШЕВЧЕНКО В ЖИТТІ. В-ва На чужині. Регенсбург, 1947*
ЦЕ ТРАПИЛОСЬ В АВСТРАЛІІ. Українське В-во. Сідней,
1953*
- НА ГАДЮЧОМУ ОСТРОВІ. Ластівка. Мельборн-Аделаїда,
1953*
Видання 2-ге, Ластівка, 1958*
- ВОВЧЕННЯ, Ластівка, 1954*
- В ЛІСАХ ПІД ВІЗЬМОЮ. Дніпрова Хвиля. Мюнхен, 1958*
Видання 2-ге. Ластівка, 1983
- ЖИВИЙ ШЕВЧЕНКО. Дніпрова Хвиля, 1963*
- УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИК. Ластівка
1968*
Видання 2-ге. Ластівка 1985
- СТЕЖКАМИ ПРИГОД. Зб. оповідань. Просвіта. Мельборн
1975
- ЕЛЕМЕНТИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І СТИЛІСТИКИ.
Просвіта, 1975*
Видання 2-ге. Ластівка, 1979
- З НОВОГВІНЕЙСЬКИХ ВРАЖЕНЬ. Укр. Видавнича
Спілка. Лондон, 1977
- SO THIS IS AUSTRALIA. В-во Байда. Мельборн, 1980
- NEW GUINEA IMPRESSION. Ластівка, 1981.
- ЛЮДИ ВЕЛИКОГО СЕРЦЯ. Статті, розвідки, спогади.
240 стор. Ластівка, 1981*
- У ДЗЕРКАЛІ ЖИТТЯ Й ЛІТЕРАТУРИ. Статті, розвідки,
спогади. 200 стор. Ластівка, 1982
- ЯК МОСКВА РУСИФІКУЄ УКРАЇНУ. Ластівка, 1982
- WEST OF MOSCOW. Memory of World War Two Lastivka.
1983
- HOW MOSCOW RUSSIFIES UKRAINE. Lastivka. 1983
- SHEVCHENKO THE MAN. The intimate life of a Poet
"Bayda Books". 1985

ЗА РЕДАКЦІЄЮ ДМИТРА ЧУБА ВИИШЛИ:

НАШ ВІСНИК. Унів. журнал-кварт. Дніпро. Аделаїда, 1951

П. Вакуленко. В джунглях Нової Гвінеї. Передмова Дм. Чуба,
Єдність. Аделаїда, 1952

НОВИЙ ОБРІЙ. Альманах. В-во Ластівка:

- Число 1. 127 стор. 1954
- Число 2. 239 стор. 1960
- Число 3. 188 стор. 1967
- Число 4. 184 стор. 1971
- Число 5. 272 стор. 1974
- Число 6, 256 стор. 1981
- Число 7. 255 стор. 1985

П. Вакуленко. Весела кукабара. Ластівка, 1955

Л. Далека. Легіт і бризи. Ластівка, 1957

Б. Сібо. Літаючі самоцвіти. Ластівка, 1957

О. Зибачинський. Інтегральна революція. 343 стор. На
чужині. Мюнхен, 1960

М. Дейко. Оля Перевізниківна. Ластівка, 1960

Іванна Сірко. Голос крові. Роман. 272 стор. Передмова
Дм. Чуба. Ластівка, 1961

П. Филипович. Література. Тех. Ред. Дм. Нитченка. 580
стор. В-во. УВАН, 1971

М. Лазорський. Світлотіні. 400 стор. Передмова Дм. Чуба
Філія ОУП Слово, Мельборн, 1973

З-ПЦД ЕВКАЛПТТІВ. Збірник (Українські поети в Австра-
лії). 144 стор. Просвіта. Мельборн, 1976

Гр. Волокита. Дар любови. (Гумор і сатира) 206 стор. 1983
Передмова Дм. Чуба.

ON THE FENCE. Ukrainian prose in Australia. Упорядкуван-
ня та передмова Дм. Чуба. 151 стор. 1985

І. Багрянний. Скелька. Роман. 150 стор. Передмова та
примітки Дм. Чуба. 1984

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ У В-ві «ЛАСТІВКА»

Д. Чуб. НА ДОРОЗІ ЖИТТЯ. Спогади.

ЖИВИЙ ШЕВЧЕНКО. Видання 2-ге, доповнене.

Альманах «НОВИЙ ОБРИЙ» № 8.

В. Antonenko-Davydewych. Duel. Novel «Смерть»

* — Випродано.

Невипродані книжки можна набути у в-ві Ластівка»:

36 Percy Street, Newport, Victoria 3015, Australia

З М І С Т

1. Дмитро Чуб. До історії мого листування з Б. Антоненко-Давидовичем.....	5
2. Листи Б. Антоненка-Давидовича.....	12
3. Листи дочки Б. Антоненка-Давидовича Ярини Тимошенко.....	258
4. Лист Михайлини Коцюбинської.....	259
5. Ол. Хахулін. Зустрічі з Антоненком-Давидовичем.....	263
6. Книжки Дм. Чуба-Нитченка	270
7. Вийшли за редакцією Дм. Чуба	271
8. Готуються до друку.....	272

